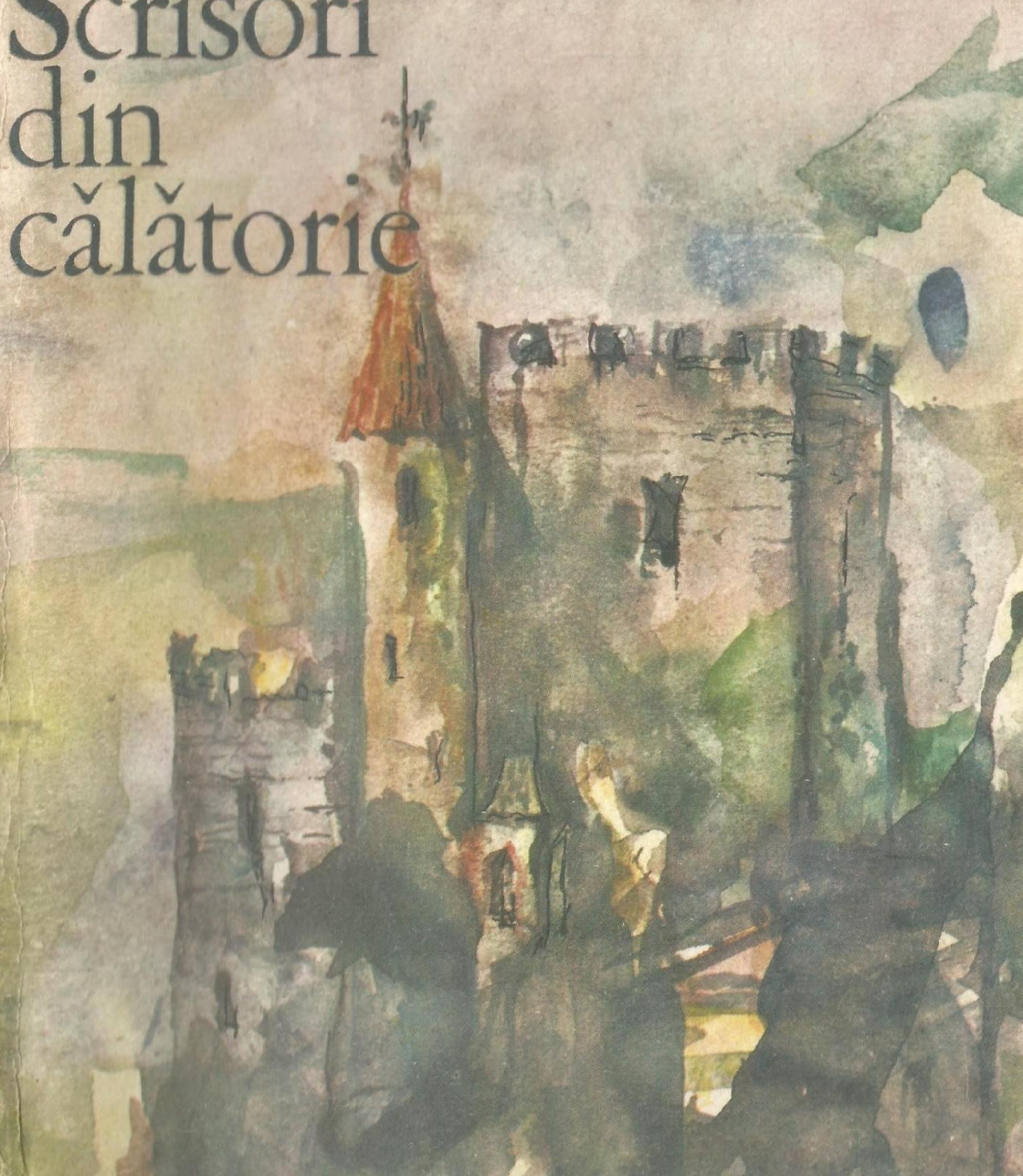

VICTOR HUGO

Scrisori din călătorie

Victor Hugo

Franța și Belgia

Alpii și Pirineii

Scrisori din călătorie

Traducere și note: SIMONA BLEAHU

Postfață: VALENTIN LIPATTI

EDITURA SPORT-TURISM
BUCUREȘTI 1987

Desene: VICTOR HUGO

OEUVRES COMPLÈTES
DE
VICTOR HUGO

FRANCE ET BELGIQUE
*
ALPES ET PYRÉNÉES

PARIS
NELSON, ÉDITEURS
189, rue Saint-Jacques

Versiune electronică: **[V2.0]**

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Prezenta traducere, primă versiune românească, a fost făcută după textul, *France et Belgique, Alpes et Pyrénées* cuprins în ediția *Œuvres Complètes*, Victor Hugo, Paris, Nelson Editeurs.

Însemnările de călătorie ocupă un loc aparte și oarecum marginal, nu sub aspectul importanței în înțelegerea vieții și creației autorului și nici al valorii cultural estetice, în vasta operă a lui Victor Hugo (vezi în acest sens „Cuvântul înainte” la volumul *Rinul*, apărut în 1983 la Editura Sport-Turism, precum și postfața la prezenta carte semnate de Valentin Lipatti).

Textul de față întregește însemnările din *Le Rhin*, putând fi considerat ca al doilea volum dedicat călătoriilor lui Victor Hugo. Legătura este intimă prin modul de tratare care este epistolar. Cele două volume diferă doar prin persoanele cărora le sunt adresate scrisorile, fapt pentru care nu există o perfectă continuitate cronologică între ele.

Acceptând unitatea celor două cărți, și traducerea de față a respectat natura conexiunilor păstrând aceeași atitudine stilistică.

De asemenea, punctul de vedere formulat în nota asupra ediției de la volumul *Rinul*, cu privire la anumite aspecte ridicate de traducerea unor cuvinte, transcrierea unor toponime sau a unor nume proprii etc., a operat și în redactarea textului de față.

Termenii cuprinși în *Glosarul* și *Notele* din volumul apărut în 1983 nu au mai fost explicați în aparatul critic al ediției prezente.

La fel ca în 1983, citatele și frazele în alte limbi din textul francez al lui Victor Hugo au fost traduse în note de subsol, cu excepția puținelor expresii intraductibile, care au fost, de altfel, menționate ca atare.

Dintre termenii reținuți în sistemul de note al prezentului volum au ridicat probleme numele plantelor neexistente pe teritoriul României, situație în care, în locul denumirii latine, am apelat la echivalențe populare aproximative având ca ghid *Flora R.S.R.* (10 vol., Ed. Academiei R.S.R.) și *Dicționarul etnobotanic* de Al. Borza (Ed. Academiei R.S.R., 1968).

Victor Hugo amintește în scrisorile sale un număr foarte mare de oameni, de la personalități de maximă reputație cultural-artistică (de

ex. Homer, Shakespeare, Rafael, Rubens etc.), la altele mai puțin cunoscute sau imposibil de identificat. În note, atitudinea față de aceștia a fost diferențiată. Persoanele citate în notele la volumul *Rinul*, precum și cele considerate bine știute de cititori n-au fost reținute în notele prezentului volum; pentru persoanele imposibil de identificat se face mențiunea respectivă. De exemplu Victor Hugo se referă, la un moment dat, la un nume pe care îl poartă o întreagă familie de artiști, ceea ce face identificarea imposibilă sau se referă la persoane din imediata apropiere a familiei Hugo, fără rezonanță în istorie sau cultură; altădată citează numai prenumele unor persoane.

Cu foarte puține excepții, notate prin paranteze drepte, varianta românească redă integral ediția franceză amintită.

Pentru ajutorul primit la rezolvarea unor aspecte ale ediției de față, precum și ale volumului din 1983 – de la traducerea unor poezii, la găsirea echivalențelor din alte limbi și elucidarea unor date de istoria artei și istorie în general aduc mulțumirile mele lui Radu Boureanu, Radu Hîncu, Vasile Drăguț și Valentin Vidrașcu.

Mulțumesc, de asemenea, tuturor celor care, sub o formă sau alta, m-au sprijinit în ducerea la bun sfârșit a traducerii ambelor volume.

Desenele reproduse în prezenta carte aparțin lui Victor Hugo și sunt preluate din volumele: *France et Belgique, Alpes et Pyrénées* de Victor Hugo, Paris, Nelson Editeurs și *Victor Hugo dessins* – de Jean François Bory, 1980, Editions Henri Veyrier.

Pentru realizarea volumelor *Rinul* și *Scrisori de călătorie*, interpretarea textelor, găsirea echivalențelor, identificarea toponimelor, elaborarea notelor au fost consultate:

Enciclopedii și dicționare generale

Brockhaus Konversations Lexikon, 16 vol., Verl. Brockhaus, Berlin, 1938.

Brockhaus Encyclopädie, 20 vol., Verl. Brockhaus, Wiesbaden, 1973.

Dictionnaire universel des sciences, des lettres et des arts, Libr. Hachette, Paris, 1874.

Encyclopedia Britanica, 23, vol., W. Benton Publish., London, 1973.

Grand dictionnaire universel Larousse, 17 vol., Libr. Larousse, Paris, f.a. (probabil între 1860–1890).

Grand Larousse encyclopédique, 10 vol., Libr. Larousse, Paris, 1986.

La grande encyclopédie Larousse, 20 vol., *Libr. Larousse, Paris, 1976.*
La grande encyclopédie, 31 vol., *Soc. Anonyme de la Gr. Encyclop., Paris, f.a. (probabil între 1880–1910).*
Meyers Konversations Lexikon, 20 vol., *Bibl. Inst. Leipzig, 1930.*
The Encyclopedia Americana, *International Edition, Americana Corpor., New York, 1972.*

Istorie

Istoria universală (*edit. de E.M. Jukov*), 3 vol., *Ed. Științifică, București, 1958–1960.*
Moure M.: Dictionnaire d'histoire universelle, 2 vol., *Edition Universitaire, Paris, 1968.*
Weltgeschichte (*edit. de H. Helmholt*), 8 vol., *Bibliogr. Inst. Leipzig, 1895.*
Weltgeschichte (*edit. de J. von Ufflung-Hartung*), 6 vol., *Verl. Ullstein, Berlin, f.a. (probabil între 1900–1910).*

Geografie și științele naturii

Allgemeine Länderkunde (*edit. de W. Sievers*), 5 vol., *Bibliogr. Inst. Leipzig, 1895.*
Borza Al.: Dicționar etnobotanic, *Ed. Academiei R.S.R., București, 1968.*
Dictionnaire d'histoire naturelle (*edit. de M. C. d'Orbigny*), 13 vol., *Edit. Houssiaux, Paris, 1861.*
Flora României, 10 vol., *Ed. Academiei R.S.R., București.*
Géographie universelle (*edit. de Vidal de la Blache și L. Gallois*), 22 vol., *Libr. A. Colin, Paris, 1930.*
Nouveau dictionnaire de géographie universelle (*edit. de Vivien de Saint Martin*), 7 vol., *Libr. Hachette, 1884.*
Oizon R., Dictionnaire géographique de la France, *Libr. Larousse, Paris, 1979.*
Reclus E.: Nouvelle géographie universelle, *Libr. Hachette, Paris, 1885.*
Westermann Lexikon der Geographie, 4 vol., *Westermann Verl., 1970.*

Istoria artei și arhitectură

Alapatov M.: Istoria artei, 2 vol., *Ed. Meridiane, București, 1962.*
Choisy A.: Histoire de l'architecture, *Paris, 1899.*
Drăguț V.: Dicționar enciclopedic de artă medievală românească, *Ed.*

Științifică și Enciclopedică, București, 1976.

Histoire générale de l'art (*edit. de E. Mâle*), *Libr. Flammarion, Paris, 1950.*

L'art et l'homme (*edit. de R. Huyghe*), 3 vol., *Libr. Larousse, Paris, 1957.*

Le Duc Violet: Dictionnaire raisonné de l'architecture, 10 vol., *Paris, 1867–1873.*

Propyläen Kunstgeschichte, 16 vol., *Propyläen Verl., Berlin, 1923–1930.*

Woerman K.: Geschichte der Kunst aller Zeiten und Völker, 6 vol.; *Bibliogr. Inst. Leipzig, 1920–1927.*

Mitologii

Deschamps P.: Mythologie de la Grèce antique, *Libr. Garnier, Paris, 1879.*

Kun N. A.: Legende și miturile Greciei antice, *Ed. Științifică, București, 1959.*

Grimal P.: Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine, *Presses Univ. de France, Paris, 1963.*

Matie M. E.: Miturile Egiptului antic, *Ed. Științifică, București, 1958.*

Mythologie générale (*edit. de F. Guirand*), *Libr. Larousse, Paris, 1935.*

Atlase

Atlante mondiale, 3 vol., *Instituto Geogr. Agostini, Novarra, 1974.*

Atlas geografic general, *Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1974.*

Grand Atlas de géographie moderne *par Stieler, Edit. Justus Perthes Gotha, 1909.*

Mayers Duden Weltatlas, *Bibliogr. Inst. Manheim, 1962.*

Shepherd's Historical Atlas, *edit. 9, Barnes and Noble Books, London, 1976.*

The Times Atlas of the world, *edit. 6, Times, London, 1960.*

În afară de aceste cărți cu caracter enciclopedic și general au fost consultate numeroase cărți de detaliu – de istorie, istoria artei, arhitectură, geografie, botanică, zoologie, mitologie, etnografie, istorie literară, lingvistică etc.

SIMONA BLEAHU

FRANȚA ȘI BELGIA

Franța

1834

Meulan, 23 iulie, ora 8 și jumătate dimineța.

Fantezia m-a dus, Adela mea dragă, la Meulan, mică și încântătoare localitate pe malul Senei, plină de ruine și femei bătrâne... Are două biserici frumoase, una folosită ca hală de grâu, alta ca depozit de sare. Apoi se mai află și fortificația lui Olivier-le-Daim¹, fără turnuri și porți, totul degradat prin diferite restaurări. Cu toate acestea, în ansamblu rămâne încântătoare, cu așezarea ei fermecătoare pe malul apei, pe insule cu mulți arbori și vase de pescuit. Te-aș vrea aici, cu mine, bietul meu înger!

Diligența de Rouen trece la ora zece. Dacă voi găsi un loc, o voi lua. În cazul acesta, nu voi fi la Paris decât vineri în cursul zilei. Știi ce turbat sunt să văd Rouen. În ce privește Roche-Guyon, Montlhéry și Soissons le las pentru altădată. Deci pe vineri cel mai târziu; îmbrățișează pentru mine pe-ai noștri puișori. Cred că ospitalitatea celor din castelul Roches a fost ca întotdeauna excelentă. Pe curând, gândește-te că te iubesc și iubește-mă. Ești bucuria mea.

Al tău, Victor

Évreux, 25 iulie

Mi-a fost cu neputință să ajung la Rouen. Drumurile sunt pline de oameni fricoși, goniți din Paris de sărbătorile din iulie, și de oameni curioși, ce sunt dimpotrivă foarte atrași de ele. După o mie de peripeții pe care ți le voi povesti – sper că te vor amuza –, bietul meu înger, iată-mă la Évreux. Voiam să plec astăzi de dimineță la Paris cu diligența de Cherbourg, care trece la ora opt. Dar nu-i chip de găsit vreun loc, nici la aceasta, nici la celelalte. Sunt, deci, obligat să mă mulțumesc cu trăsuri mai mici, destul de încete, dar știi cât de mult îmi plac călătoriile ce-ți

îngăduie să vezi totul. Astăzi totuși plâng că-mi întârzie bucuria de a te revedea și de a te îmbrățișa. Am văzut deja lucruri admirabile care îmi vor servi mult. Astăzi, voi revedea altele, catedrala și Saint-Taurins, două minuni. Apoi cred că voi pleca din nou la patru cu trăsura de Rolleboise și voi fi la Paris mâine, sâmbătă, către ora șapte, pentru cină.

Pe mâine deci. Mii de sărutări.

Rennes, 7 august, joi, ora 5 și jumătate dimineața.

Îți scriu repede câteva rânduri. Am ajuns la răsăritul soarelui împreună cu fetele lui Bernard care sunt cu totul încântătoare. În afară de câteva case vechi, orașul nu este prea interesant. Verneuil, Mortagne, Mayenne, Laval sunt orașele fermecătoare. Am trecut prin Vitré pe la miezul nopții. Spune acest lucru tatălui tău; va înțelege părerea mea de rău.

La Saint-Brieuc, domnișoarele Bernard mă vor părăsi. Transmite tatălui lor vești bune despre ele și toată prietenia mea.

Îți voi scrie de la Brest, unde voi fi mâine la aceeași oră.

Adio, Adela mea. Te iubesc. Pe curând. Scrie-mi mult și des. Tu ești bucuria și mândria vieții mele. Îți sărut fruntea și ochii tăi frumoși. Un cuvânt pentru Didine. Sărută-l pentru mine pe al nostru Toto.

Brest, 8 august.

Am sosit. Sunt încă buimac după trei nopți de poștalion, fără să mai număr și zilele. Trei nopți în pocnituri de bici și în goana cailor, fără să bei, nici să mănânci, respirând abia, cu patru îndrăcite de roți care înghit, câteșipatru, distanțele. Te asigur, sărmana mea prietenă mult iubită, că după ce ai coborât în goana cailor spre Brest printr-un vâl de vânt și ceață, fără să vezi nimic în fața ochilor decât ploaia prin geamul închis, capul ți-este greu de oboseală.

Dar, ce nu-i oboșită, întotdeauna gata să-ți scrie, să se gândească la tine și să te iubească, este inima sărmanului tău soț bătrân, care a fost copil cu tine, cu toate că tu ai rămas mult mai tânără decât el, ca inimă, suflet și chip.

Nu am văzut încă nimic din Brest. Niciun monument, decât o biserică Ludovic al XV-lea, mare și urâtă, cea mai Saint-Suplice din câte se pot închipui. Casele vechi nu au sculpturi. Mă tem că va trebui să mă resemnez la vizitarea ocnei și a vaselor de război.

La Saint-Brieuc, domnișoarele Bernard m-au părăsit; în locul lor s-a urcat în diligență un ofițer de marină, om distins, domnul Esnonne. Are

o foarte frumoasă soție și doi copii frumoși. El foarte literar, iar soția și copiii plini de poezie. Poezia lor și a mea vor vizita ocna împreună. Domnul Esnonne mă va ajuta să intru fără să fiu nevoit să-mi trădez incognitoul.

De îndată ce voi avea o clipă liberă, îți voi scrie. Desigur mă voi duce să văd Karnac². Mi-am înmuiat deja picioarele în ocean.

Ce mai face dragul meu Toto? și tu? și toți? Scrie-mi cât mai mult. Știi cât te iubesc.

Multe gânduri bune celor de la castelul Roches.

Brest, 9 august, ora 8 seara.

La noapte, la ora patru, voi pleca la Auray pe imperiala diligenței. Voi vedea Quiberon și Karnac. De acolo socotesc să merg în susul Loarei, prin Nantes, până la Tours, cu un vapor, pe urmă de la Tours la Paris. Acolo te voi revedea, Adela mea, la fel de iubită, acolo voi regăsi frumoasa ta frunte pură și înțelegătoare față de tot ce te înconjoară.

Nu am găsit scrisori de la tine în ciuda speranțelor mele. Scrie-mi de acum înainte la Tours, post-restant, pe adresa *Domnului baron Hugo*. Asta îmi va crea un excelent incognito.

Am vizitat astăzi portul Brest, un vas de război (Algésiras) și ocna, toate pline de curiozități, producându-mi emoții de tot felul. Am cumpărat de la ocnași câteva mărunțișuri.

De acum încolo, Adela mea, zilele vor fi ocupate până la ultimul minut. De vreme ce sunt aici trebuie să văd totul. S-ar putea să nu-ți mai pot scrie atât de des. Adu-ți aminte că mă gândesc la tine și la voi toți.

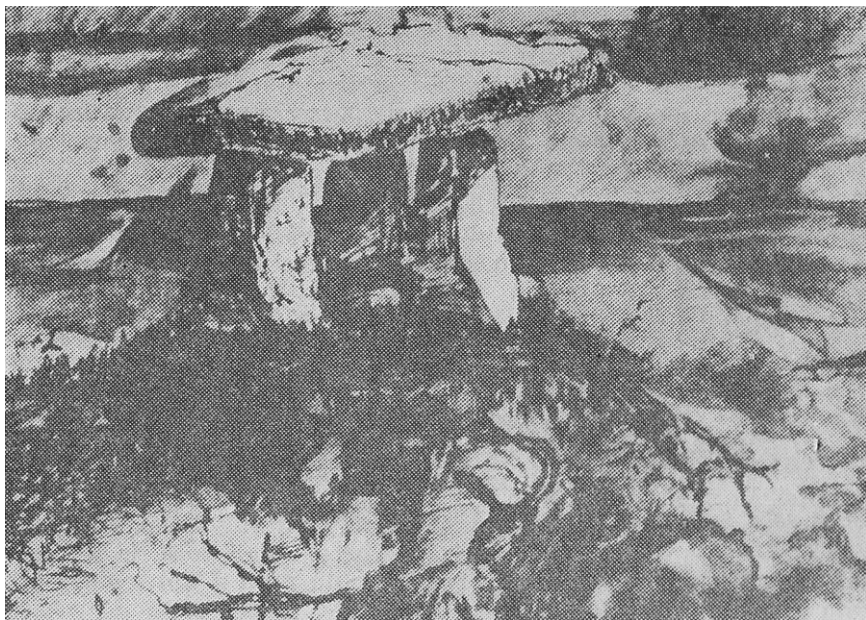
Cele mai bune gânduri celor de la castelul Roches.

Vannes, 12 august.

Iată-mă la Vannes. Am fost ieri la Karnac într-o groaznică cabrioletă, pe niște drumuri cumplite, și la Lokmariaker, pe jos. Asta m-a costat opt leghe bune de mers până mi-au plesnit tălpile de la pantofi. Am adunat însă o mulțime de idei și de subiecte, dragă prietenă, pentru taifasurile noastre din timpul iernii.

Nu poți să-ți imaginezi cât de stranii și sinistre sunt monumentele celtice. La Karnac am avut aproape un moment de disperare; închipuie-ți că fantasticele pietre, despre care m-ai auzit vorbind atât de des, au fost aproape toate aruncate pe jos de țărani neghiobi, pentru a-și face ziduri și case cu ele. Toate dolmenele³ cu excepția unuia care are o

cruce, sunt acum la pământ. Nu se mai văd decât peulvani⁴. Îți amintești? un peulvan este o piatră în picioare, așa cum am văzut una împreună la Autun, în acea plăcută și încântătoare călătorie din 1825.

Peulvanii din Karnac fac o impresie imensă. Sunt nenumărați și așezați în șiruri lungi. Tot monumentul, cromlehurile⁵ șterse și dolmenele distruse acopereau un câmp de aproape două leghe. Acum nu se mai văd decât ruine. Un lucru unic, care nu mai există. Țară stupidă! popor stupid! conducere stupidă!

La Lokmariaker, unde am ajuns cu greu, cu picioarele însângerate de hățișuri, nu mai sunt decât două dolmene, dar frumoase. Unul, acoperit de o piatră enormă, a fost lovit de trăsnet care a spart piatra în trei bucăți. Nu poți să-ți închipui ce linie sălbatică dau unui peisaj aceste monumente.

M-am culcat la Auray, la bătrâna Seauneau, han excelent, și am venit astăzi de dimineață la Vannes. Am aici o mie de lucruri de văzut, apoi voi pleca mâine la Nantes. Socotesc să trec totuși pe la Tours; poți să-mi expediezi acolo scrisorile. Scrie-mi des și mult. Nu-i așa, bietul meu inger, că-mi vei scrie des și mult?

Voi fi la Paris către data de 20. Îmbrățișează-i pe toți îngerășii noștri pentru mine, biet păcătos. Spune-i domnișoarei Louise că mă gândesc

cu înduioşare la toate amabilităţile ei faţă de Toto, iar Martinei mii de gânduri prieteneşti. Desigur, eşti încă la Roches în momentul în care îţi scriu. Îţi adresez acolo această scrisoare. Pe curând, Adela mea, te iubesc mai mult ca oricând.

Nantes, 14 august.

Am ajuns astăzi de dimineată la ora trei la Nantes; am dormit câteva ore, apoi am fost să văd tot orașul, și iată-mă hotărât să mă culc încă pentru câteva ore și să plec mâine către Tours cu un vapor pe la ora șase dimineată.

Am văzut la Nantes multe case vechi frumoase, catedrale, edificii mutilate de toate epocile unde se află un lucru admirabil, mormântul lui Francisc al II-lea. Spune-i tatălui tău. Castelul de la Nantes trebuie să fi fost magnific. Ce a rămas este de-o mare frumusețe, foarte feudal și foarte sever. Am urcat chiar în clipa când soarele apunea peste clopotnița catedralei și de acolo am văzut tot orașul, cele patru brațe ale Loarei, râul Erdre cu fermecătoare maluri, canalul, toate acoperișurile vechi și câmpia de la Mauves. E frumos. [...] Voi fi la Tours sâmbătă dimineată, după o noapte petrecută în diligență, ceea ce este crâncen. A cincea de la Paris.

Sper ca la Tours să găsesc scrisori, căci sunt zece zile de când nu am vești de la tine.

Presupun că nu mai ești la Roches. Îți adresez această scrisoare la Paris.

Adio, pe curând.

Al tău, Victor.

Tours, 16 august, ora 10 și jumătate, seara.

Judecă decepția mea! Am sosit la Tours astăzi de dimineată la ora zece, după o noapte îngrozitoare petrecută în rotunda diligenței. Rotonda unei diligențe este incontestabil un purgatoriu. Mi-e indiferent, dar eram înfometat de vești de la voi toți, înfometat de a avea o scrisoare de la tine. Debarc, alert la poștă. Nimic. Mă așteptam la zece scrisori. Clipa a fost cumplită. Și pe urmă am început să calculez. Într-adevăr nu era greșeala ta. Scrisoarea mea, din Brest, n-a putut să-ți sosească decât miercuri sau joi, și răspunsul tău nu putea fi sâmbătă dimineată la Tours. Nu voi pleca decât mâine seara și mă voi culca la Amboise. Mi se promit scrisori; poate pentru mâine. Oh, am nevoie să știu unde sunteți cu toții, dacă tu mă iubești, dacă gândurile tale se îndreaptă spre mine!

Am venit de la Nantes la Angers cu un vapor. Faimoasele maluri ale Loarei sunt plate și neinteresante, afară de Oudon, Ancenis, Saint-Florent și de câteva stânci ici și colo. Acostamentul de la Angers este fermecător, însă aparține de Mayenne. Vaporul e murdar, împruțit și incomod. Între alte calamități am mai întâlnit-o și pe doamna de Féraudy; îți amintești de bătrâna doamnă de Féraudy? a trebuit să fiu amabil. Și culmea, ajuns la Angers, cum mergeam să văd catedrala, cu portal și vitralii frumoase, ea s-a spânzurat de brațul meu și am fost silit să-i servesc drept călăuză.

M-am întors vrednic de milă, alături de această doamnă, la hotelul „La Fazan” când, deodată, o ultimă lovitură, m-a acostat ducele d’Abrantés, dar nu ducele pletos și bărbos pe care îl cunoști, ci un mic duce roșcovan și bucălat, ras și cu părul scurt care pleca la Cholet, cu o foaie de drum de soldat, ca să îmbrace cascheta albastră și să stea de pază prin hățișuri. Deci am luat masa între această doamnă și acest domn. La ora opt seara m-am urcat, din fericire, în diligență, în rotonda de care îți spuneam, și am coborât astăzi de dimineață, frânt de oboseală, la Tours, unde n-am găsit nicio scrisoare de la tine care să-mi dregă sufletul și trupul. Plâng-mă.

Am vizitat astăzi Tours, unde sunt obiectul a tot soiul de persecuții *admirative*. Am găsit *Lucreția Borgia* afișată în plin târg și colegiul în emoție de vestea sosirii mele. Tours este un oraș frumos; nenumărate case vechi, mai ales din piatră, două turnuri romanice, o superbă biserică romanică servind drept grajd hotelului Europa, o încântătoare fântână din timpul Renașterii, frumoase mărturii ale unor fortificații și

catedrala care este admirabilă, admirabilă prin arhitectură și vitralii. Iată tot ce am văzut astăzi la Tours. Voi continua mâine.

N-am făcut decât să întrezăresc Angers în lumina asfințitului. Vitraliile și portalul sunt magnifice, iar vechiul castel impresionant de frumos; tot orașul apare pitoresc. Găsesc că bunul nostru Pavie nu-l admiră îndeajuns. Spune-i-o din partea mea.

Mâine voi vedea Amboise și voi încerca să-ți scriu. Scrie-mi și tu, o lungă scrisoare. Dacă voi primi mâine, înainte de plecare, o scrisoare de la tine, voi încheia-o fericit pe aceasta.

17 august, ora 11 seara.

Scrisori, nici astăzi! Am părăsit Tours foarte trist, lăsând recomandarea să-mi fie expediate la Orléans. Sunt la Amboise și voi vizita mâine castelul. Te iubesc, Adela mea, sărută pentru mine pe Didine, Toto, Charlot și pe Dédé, comorile mele.

Étampes, 22 august.

Îți mulțumesc, Adela mea, pentru scrisorica ta din 19. Nu pot să-ți spun câtă plăcere mi-a făcut. Un pahar cu apă dat unui însetat. Sunt nerăbdător să le am pe toate celelalte, însă mă tem să nu trăiesc această fericire tocmai la Paris, o dată cu bucuria de a te îmbrățișa. Spun mă tem, pentru că s-ar putea ca sosirea mea să fie întârziată cu 36 de ore. Sunt la Étampes, aici am găsit un fel de anticar, fost ofițer de gardă, prieten cu Paul Lacroix; se numește Dl. Grandmaison și este proprietarul faimosului donjon de la Étampes pe care-l cunoști. Vrea să-mi arate toate ruinele din împrejurimi, destul de numeroase și frumoase. Mâine vom merge să vedem *le Temple*, o veche mănăstire prăvălită și câteva admirabile edificii romanice. Unul dintre ele, Saint-Martin, are un turn aplecat asemeni celui de la Pisa. Ar fi posibil să merg de acolo la Fontainebleau să văd castelul dacă se prezintă vreo ocazie avantajoasă, însă din pricina vacanței trăsurile sunt rare și scumpe. Scrie-mi tot la Melun.

Am petrecut ieri o zi admirabilă la Pithiviers și în împrejurimi. La Yèvres-le-Châtel, aflat la două leghe, și unde m-am dus pe jos cu pantofii găuriți, am găsit o mănăstire și un castel dărăpănate, dar complete. Magnifice! Desenez tot ce văd. Îți vei da seama singură.

Adela mea, biata mea prietenă, dacă ai ști ce bucurie aș avea să te am lângă mine în aceste momente. Oh, desigur, vom face o călătorie împreună. Îmbrățișează pentru mine pe Martine, și cele patru

drăgălașe jucării ale noastre. Dacă ai ști cât vă iubesc pe toți!

Această scrisoare este probabil ultima pe care ți-o scriu. O voi urma în scurt timp. Te îmbrățișez și te iubesc.

Alături o scrisoare pentru Poupée. Cum îi merge lui Toto?

Îi place acolo?

Marines (lângă Gisors), 26 august, ora 9 seara.

Sunt trist, Adela mea, dar nu sunt supărat. Ți-am scris alaltăieri, 24 august, din Montlhéry. Scrisoarea ți-a sosit probabil în aceeași zi; te rugam să-mi scrii post-restant la Pontoise. A doua zi scrisoarea putea fi la Pontoise. Am trecut astăzi, a treia zi; nimic! Dacă ai fi știut ce nevoie am de scrisorile tale, nu m-ai fi lăsat să trec prin acest oraș urât, pustiu și plicticos pentru mine. Nu este o muștrare, ci doar o simplă durere ce ți-o împărtășesc ție, atât de bună și perfectă în toate. Scrie-mi acum ca să mă răsplătești, o lungă, lungă scrisoare post-restant la Versailles, pe unde socot să mai trec, căci mi-e dor de aceste locuri; o absență de 25 de zile e mai mult decât pot îndura. Nu voi merge la Soissons. Mă vei revedea, pe neașteptate, fericit și bucuros că te pot îmbrățișa. Pe curând deci. Al tău pentru totdeauna și pretutindeni.

30 august, Saint-Germain, ora 11 seara.

De data aceasta este adevărat. Pe foarte curând, Adela mea. Poate voi sosi înaintea acestei scrisori.

Am văzut turnul de la Gisors și catedrala de la Beauvais, am admirat ce am văzut, dar iubesc ce aștept să revăd.

Din adâncul inimii, al tău.

Duminică 31, ora 5 seara.

Adela mea mult iubită și dragă, sunt la Versailles în cea mai mare încurcătură. Astăzi este sărbătoarea Lojelor⁶ la Saint-Germain. Mi se spune că de opt zile nu se găsește niciun vehicul și nici măcar vreun loc la trăsurile publice. Negăsind vreun mijloc de transport, am mers pe jos de la Saint-Germain la Versailles să caut încântătoarea-ți scrisoare. Mi-e teamă că voi fi obligat să petrec noaptea aici și îți scriu în grabă.

Mâine te voi îmbrățișa, chiar de va trebui să ajung la Paris mergând în cap. Dacă nu aș fi atât de obosit în seara aceasta, mi-aș lăsa bagajul la hotel și aș pleca. Sunt însetat de prezența ta și a celor mici. Vai, ce tristă întârziere!

Al tău, Victor.

Îți scriu cu creionul din biroul Companiei trăsurilor publice. Voi încerca să merg până la Jouy, poate voi găsi acolo un mijloc de transport. Aș merge să cer ospitalitatea celor de la Roches, însă sunt prea murdar.

1835

Montereau, 26 iulie, ora 6 și jumătate seara.

Bună ziua, bietul meu înger. Bună ziua, Adela mea. Cum ai călătorit? Acum, când îți scriu, sper că ești deja acasă și că te-ai odihnit un pic. În ce mă privește, iată ce am făcut.

Am plecat ieri dimineață la ora șapte cu vaporul și am sosit la Montereau, tot ieri, la ora șapte seara. Acum, când îți scriu, mai sunt încă aici, necăjit de a nu fi găsit niciun vehicul și nu știu nici în acest moment dacă voi pleca într-o oră cu diligenta spre Sens, sau mâine dimineață cu cabrioleta la Provins. Prin Sens ocolul este prea mare, dar voi vedea Troyes și Châlons-sur-Marne. Altfel voi trece prin Provins, Coulommiers și Château-Thierry. Am de-a face cu misiți de trăsuri oribili, care încearcă cu tot dinadinsul să mă jefuiască. Însă eu mă apăr.

Te mai gândești la sărmanul tău soț? Cum îi merge Didinei noastre? Sărut-o de mii de ori din partea mea. De asemenea o strângere de mână și bunului tău părinte.

I-am părăsit ieri de dimineață pe micuții noștri somnoroși și i-am sărutat pentru amândoi. Toto a dormit toată noaptea, întins gol goluț lângă mine. Era adorabil, așa cufundat în somn, când l-am părăsit.

Pe curând. Scrie-mi. Îți voi scrie de la primul popas ce-l voi face. Până atunci, te îmbrățișez. Te iubesc, Adela mea dragă.

Mii de gânduri prietenești lui Pavie, tatălui și fratelui său. Îi iubesc pe toți, cum prea bine știți.

Coulommiers, 28 iulie, amiază.

De ieri seară iată-mă la Coulommiers, Adela mea. Este un oraș destul de neînsemnat, cu o construcție oarecare, câteva ogive și un turn rococo. Împrejurimile par frumoase. Este o regiune împădurită.

Am vizitat deja Montereau, de unde ți-am scris, apoi Bray și Provins.

Montereau este un oraș destul de pitoresc așezat pe un fel de Y format de confluența râului Yonne cu Sena. Din această pricină s-a născut un pod răsucit [...]. Pe acest pod au trecut feluriți oameni, de la Ioan fără de Frică la Napoleon.

Pe muntele care domină podul am vizitat locul de unde Napoleon

însuși a îndreptat tunul spre țintă în 1814, de unde, de altminteri, am cules o floare de leandru. Acum în acest loc s-a făcut un parc. Priveliștea este frumoasă. Imensul Y format din cele două râuri se întinde până în depărtări, într-un peisaj magnific.

La Bray, un orașel împutit, am scris la culcare acest catren pe zidul hanului

*La dracii, han spurcat sălaș al ploșniței,
Când pielea dimineața ți-e înroșită toată.
Bucătăria pute și somnu-i stânjenit,
Și-a agenții comerciali îngână câte-un cântec.*

(Chiar în clipa în care îți scriu, o drăgălașă găinușă vine să ciugulească nu știu ce, la picioarele mele, într-o rază de soare.)

În ce privește Provins, este cu totul altceva, nu hanul, ci orașul. Sunt patru edificii, o poartă a orașului foarte frumoasă, un donjon cu patru turnuri mici, cu contraforți și o incintă de ziduri și turnuri prăvălite, totul răspândit într-un fel foarte pictural, pe două coline adumbrite pe jumătate în verdeața pomilor. Apoi destule case vechi, încă pitorești. Am desenat donjonul, ți-l voi arăta. L-am vizitat. Mă va ajuta mult.

De-abia îmi ajunge spațiul ca să-ți mai spun că doresc să te amuzi, să te gândești la mine și să mă iubești. Astăzi este ziua fericită pentru dragul nostru Pavie. Îi doresc o soție ca tine. [...]

Te îmbrățișez, te îmbrățișez mereu pe tine și pe draga noastră Didine. Merg să iau masa. Într-o jumătate de oră plec la Château-Thierry.

Te iubesc, Adela mea.

La Fère, 1 august, la amiază.

Mă gândesc cu multă bucurie, Adela mea dragă, că în două zile voi avea vești de la tine la Abbeville. Sper că ai petrecut bine și ai găsit pe dragii noștri prieteni mai drăguți decât oricând. În ce mă privește am găsit hanurile mai mizerabile decât oricând, și decât în orice țară.

Călătoresc la întâmplare, făcând câteodată o bucată de drum pe jos și găsind cu greu trăsură. În timpul drumului văd lucruri admirabile, ceea ce mă consolează. Am văzut Château-Thierry și casa lui La Fontaine, care este de vânzare. Un bătrân președinte, pe nume Tribert, care o locuiește, mi-a făcut onorurile casei.

La Soissons am vizitat frumoasele ruine ale abației Saint-Jean,

împreună cu familia comandantului de artilerie, domnul de Bonneau. O familie amabilă și foarte primitoare.

La două leghe de Soissons, într-o vale încântătoare, ascunsă de orice drum, există un admirabil mic castel din secolul al XV-lea, atât de bine conservat, încât poate fi chiar locuit. Se numește Septmonts. Am rugat pe domnul de Bonneau să mă anunțe dacă vreodată ar fi de vânzare pentru zece mii de franci. Ți l-aș cumpăra, draga mea Adela. Este cea mai fermecătoare locuință pe care ți-o poți închipui. O veche casă de odihnă a episcopilor din Soissons.

Nu pot să-ți povestesc cât de minunată este valea Soissons, când o vezi urcând coasta către Coucy. A fost atât de frumos, încât am urcat-o de-a-ndăratelea. Cele două fleșe vizibile ale abației Saint-Jean, catedrala, orașul plin de turnuri vechi și de pinioane profilate, superbe orizonturi verzi și albastre, o apă încântătoare ce se înfășoară și se desfășoară în toate colțurile peisajului! Tare aș fi vrut să fii cu mine, bietul meu înger, însă aș fi plâns sărmenele tale piciorușe, obligate să meargă patru leghe până la Coucy pe drumuri de munte și printre pietre.

Renunț să-ți pictez Coucy. Ți-l voi descrie. Este un oraș din evul mediu, așezat pe un deal, aproape intact, cu un admirabil donjon într-un capăt ca o unghie la vârful unui deget. Totul într-un șes încântător, brăzdat de orezării, de drumuri galbene, de șerpuiri de apă și de drumeaguri mărginite de meri scunzi, care piaptănă căruțele când trec încărcate cu fân.

De la Coucy la Laon, există un oarecare domn de Coutoul, care înșală buna-credință a călătorilor, cu un fel de turn, ascuns între pomi, imitație de turn gotic cu ceas. Povestea asta m-a costat 30 de parale dați lacheului care mi l-a arătat. Să-l ia dracu!

Am plecat din Laon astăzi de dimineață, oraș vechi, cu o catedrală ea însăși cât un alt oraș; o catedrală imensă care trebuia să aibă șase turnuri, dar care nu are decât patru, patru turnuri aproape bizantine, dantelate ca fleșele din secolul al XVI-lea. Totul este frumos la Leon, edificiile, casele, împrejurimile, totul, în afară de groaznicul han „*la Hure*”¹, unde am dormit o noapte și pe zidul căruia am scris aceste cuvinte de adio:

HANGIULUI DE LA „LA HURE”

Negustor de mâncăruri împuțite

Hangiu amestecând

¹ Căpățână. (trad. din fr.).

*Gunoi cu murdărie
Birtaş prost și murdar
De la care se adună
O ciorbă fără gust și vasul năclăit
Și purici adunați din întregul oraș.
Hanul tău ca și fața
Ar putea fi numită o hâdă căpățână
Și rât este cuvântul, pentru curățenie.*

Trebuie să-ți spun că hangiuul mai este și obraznic pe deasupra. Te face să mănânci pui împutit și îți râde în nas, caraghiosul.

Iată-mă acum în localitatea la Fère și îți scriu așteptând un prânz oarecare, ce-l voi împărți la masă cu trei mutre tâmpe de țărani. Pe zidurile hanului sunt pictate scene de vânătoare. Am remarcat că acest lucru nu este un semn bun, riști să nu găsești alt vânat decât cel din pictură.

Sper, mult iubita mea Adela, într-o scrisoare lungă. Contez de asemenea și pe alte lungi scrisori, în care să-mi povestești tot ce ți se întâmplă, tot ce vezi, tot ce faci. Data viitoare voi scrie drăgălașei noastre Poupée. Până atunci va trebui să-mi scrie ea. O strângere de mână vrednicului tău părinte, care probabil a prins forțe noi în Bretania lui și pe care îl iubesc precum știți.

La revedere, bietul meu înger, sunt chemat la masa de dejun, abia am timpul să închei această scrisoare. Toate gândurile prietenești amicilor noștri. Spune-le că le aparțin din toată inima, dar, înainte de toate, ție, draga mea Adela.

V.

Plec la Saint-Quentin unde voi sosi astă seară. Aș fi foarte bucuros să te revăd ca și pe micuții noștri dragi.

Amiens, 3 august.

Expediez această scrisoare la Angers, îngrijorat că s-ar putea să nu te găsească, Adela mea, cu toate că am socotit că va fi la Angers pe ziua de șase și că tu nu vei pleca decât pe șapte. Sunt la Amiens, mâine voi fi la Abbeville și îmi voi astâmpăra setea de scrisorile tale.

De când ți-am scris, am văzut Saint-Quentin, unde nu se află decât o încântătoare primărie cu o frumoasă fațadă de lemn sculptat din 1598; și Péronne, al cărui turn l-am desenat. Iată-mă acum la Amiens, unde

catedrala îmi va ocupa toată ziua. Este o minune.

Și tu unde ești? ce faci? cum te simți? Te voi găsi veselă și fermecătoare, nu-i așa? Am atâta nevoie de surâsul tău.

Vei revedea pe dragii noștri copilași înaintea mea, sărută-i de mii de ori pentru mine, știi cât de mult îi iubesc, și, după tine, ei sunt dragostea mea.

Sper că tatăl tău s-a simțit bine în această scurtă călătorie. Îmbrățișează-l mult din partea mea, de asemenea pe Didinette, căreia îi și scriu.

Pe curând, Adela mea. Între 15 și 20 sper să fiu la Paris. Până atunci gândește-te la mine.

Mâine, Abbeville și scrisorile tale.

V.

Am scris de la Coulommiers domnișoarei Louise.

Cele mai tandre gânduri prietenești amicilor noștri din Angers.

De la Tréport, 6 august.

Ieri am avut și o bucurie și un necaz, dragă prietenă, bucuria de a fi primit scrisoarea ta, necaz de a nu fi primit decât una. În sfârșit, te știu ajunsă cu bine, ca și pe Didine, care mi-a trimis o scrisorică și de aceea te rog să o săruți din partea mea. Sunt necăjit că drumul l-a obosit pe tatăl tău. Spune-i să se îngrijească bine la întoarcere. În clipa în care îți scriu aceste cuvinte, mă gândesc că îți vor sosi prea târziu și mai mult ca sigur, la ora asta, ești în drum spre Paris. Asta m-a determinat să-ți adresez această scrisoare.

Am stat aproape 24 de ore la Abbeville. Eram un pic obosit de cele 20 de leghe făcute pe jos, bătând de opt zile castelele, și-apoi speram să dau scrisorilor tale răgazul să sosească. Am fost de două ori la poștă. Nimic. Nu te cert, dragă prietenă, știu că ai făcut cum este mai bine. Am primit la Abbeville, prin Martine, vești bune de la dragii noștri copilași.

La Corbie am văzut ruinele a două frumoase turnuri și câteva tranșee, care se văd încă destul de bine; la Boves, un mare donjon crăpat, iar la Picquigny, numai câteva bucăți de ziduri.

Notre-Dame din Amiens este o capodoperă prodigioasă. Acolo l-am întâlnit pe acel imbecil de Joseph Bard, atât de neașteptat, ca și cum s-ar fi găsit un purice pe Venus.

Saint-Wulfrand d'Abbeville are un portal în care sunt îngrămădite detalii minunate. Așezarea este un vechi oraș, cu case pictate, care mi-

au reamintit de Burgos; dar ce-i drept doar prin aceasta.

Ieri am văzut orașul Eu. Castelul este interesant și curios, cu toate că este curățat, spălat și stricat de restaurările recente. La colegiu am vizitat mormântul lui Balafre și al soției sale, două capodopere ale secolului al XVI-lea, iar în cripta bisericii, mormintele conților d'Eu și d'Artois⁷, unde am fost privit foarte atent de doi jandarmi cărora le-am răs în nas.

Seara am venit la Tréport. Știindu-mă în apropierea mării, nu m-am putut hotărî să mă culc fără ca picioarele mele să nu o fi simțit. Acum sunt mulțumit căci își zvârlă spumele sub ferestrele mele.

Ce lucru frumos este marea, Adela mea. Va trebui cândva să o vedem împreună.

Toată seara m-am plimbat pe faleză. O, acolo simți că ai aripi. Dacă n-aș fi avut cuibul meu la Paris, mi-aș fi luat zborul.

Dar tu ești acolo, iar eu rămân, și atât timp cât tu vei fi acolo, îngerul meu, eu voi rămâne. Sunt prins în mreje pe viață, dar iubesc colivia în care te afli tu. Nu știu dacă dorința de a vedea marea cât mai mult timp nu mă va face să merg la Caen, în loc de Rouen, în orice caz, scrie-mi la Mantes post-restant. Îmi va fi ușor să intru în posesia scrisorilor, dacă nu voi merge eu însumi să le iau.

Îi scriu lui Boulanger și îți trimit scrisoarea în acest plic. Te rog transmite-i-o. Apoi pentru cei mici câteva scrisorele pe care te rog să le dai cu tot atâtea sărutări, câte cuvinte sunt scrise.

Pe curând, Adela mea, va fi o mare bucurie să te pot îmbrățișa.

Al tău V.

Toată prietenia bunei Martine. Gânduri bune pentru toți care își amintesc de noi. Cum se simte bunul Nanteil, pe care l-am lăsat bolnav?

Lui Louis Boulanger.

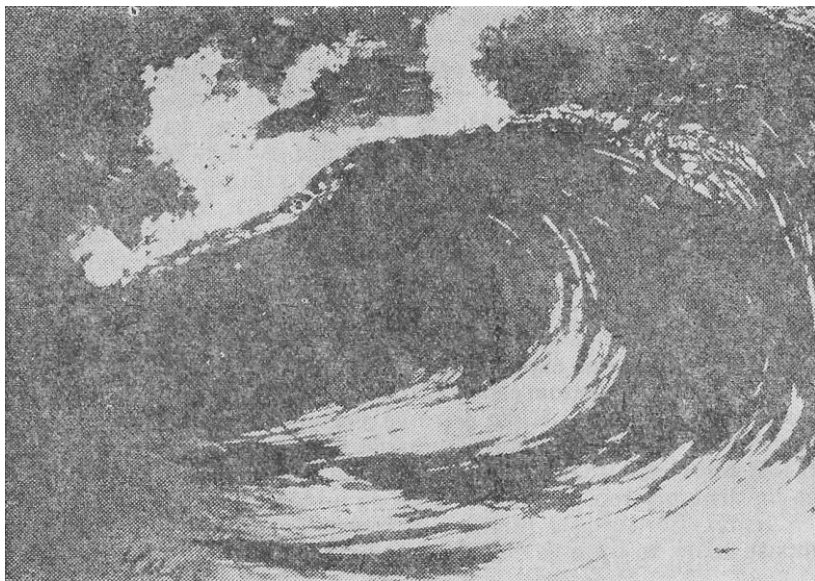
La Tréport.

Sunt la malul mării, Louis, un lucru extraordinar, care mă face să mă gândesc totdeauna la tine. De altfel, știi prea bine că suntem ca doi frați.

Aș fi vrut să fii aici, întâi pentru că ai fi fost lângă mine, al doilea pentru că ai fi fost lângă mare. Amândoi avem o profundă afinitate cu marea, care răscolește în noi străfunduri de poezie. Plimbându-te pe faleză, simți ca și cum ai avea în cap tot atâtea oceane, câte sunt sub

cer. Deîndată am vizitat biserica, cocoțată sus, de parcă ar fi așezată pe acoperișul satului. Se ajunge urcând o scară. Nimic mai fermecător decât acest edificiu, care se înalță pentru a fi văzut de marinarii de pe mare, ca și cum le-ar spune: sunt prezent! [...] Simți că acești oameni apăsați de mare vin să caute aici un echilibru posibil. Triste lucruri pe coasta oceanului: o constituție și o cameră de deputați!

Ei bine! am simțit că arta rămâne măreață. [...]

La căderea nopții, m-am dus să mă plimb la malul mării. Luna răsărea, fluxul urca spre maluri și bărcile pescarilor plecau unele după altele, unduindu-se în strâmtul gât de la Tréport. O ceață cenușie acoperea depărtările unde pânzele se topeau destrămându-se. La picioarele mele, oceanul înainta pas cu pas. Valurile veneau așezate unele după altele, ca țiglele de pe acoperișuri în construcție. Vântul bătea puternic; întregul orizont fusese cuprins de un tremur de pete verzi; și peste toate un muget groaznic într-o lume întunecată, cu valuri mari de spume sfâșiate de pietre; era frumos și monstruos în același timp. Marea disperată, iar luna sinistră! O lume stranie, imensă himeră, plină de mistere, acoperită cu mii de solzi urcând dureros spre fața rece, cadaverică, de-a lungul a 9.000 de leghe, precum șarpele care țintește și atrage pasărea. Ce poate însemna această fascinație în care marea joacă rolul păsării?

Ieri, în câteva ore, am văzut marea în trei aspecte cu totul diferite.

Prima dată, la ora două după-amiază, între Abbeville și Valines, la dreapta mea. Marea se afla departe, ca un banc de ceață, așezat la linia extremă a orizontului. A doua oară, lângă Eu, soarele era la asfințit, iar cerul cenușiu și plin de un abur difuz; marea ocupa distanța dintre două dealuri înalte. Nu știu cum cădeau razele soarelui, dar parcă ar fi fost un triunghi de aur masiv, fără niciun colț umbrit, doar de o ușoară tremurătură ce-abia atingea suprafața apei. Așa a apărut dintr-o dată la capătul unui urcuș, ca o scorbură strălucitoare în josul cerului plumburiu. Închipuie-ți această viziune.

Cel de al treilea aspect era în timpul fluxului de seară.

Însă, iată o scrisoare fără sfârșit și n-am vorbit încă nimic de tine, dragă prietene. Mi se pare că vorbind despre mare, vorbim despre noi. Nu ne-am spune lucrurile astea și încă o mie, dacă am fi fost împreună? Oh, ce mult aș fi vrut să te am aci, pentru mine ca un drag prieten, și pentru ocean ca un mare pictor.

Adio. Îmi lipsește hârtia, o strângere de mână. Fă lucruri frumoase acolo, în timp ce eu văd altele aici.

Victor H.

Montivilliers, 10 august, ora 8 dimineța.

Draga mea Adela, desigur ești pe punctul de-a ajunge la Paris în acest moment. Nu am vrut să-ți adresez ultima mea scrisoare din Tréport, la Blois, de teamă că n-o să-ți sosească la timp. Probabil că o vei primi în același timp cu aceasta.

De când ți-am scris, am văzut tot malul mării de la Tréport la Le Havre, unde voi sosi peste trei ore.

Am vizitat Dieppe, unde castelul, care arată încă destul de bine, nu-ți oferă decât o singură rămășiță interesantă, o fereastră, destul de frumoasă, din timpul Renașterii, prin care se spune că a evadat ducesa de Longueville⁸, această ducesă de Berry a timpului său, dar mai frumoasă decât a noastră. De altfel poate nu trebuie să se dea prea mare crezare legendei. La Amboise, anul trecut, mi s-a arătat tot o fereastră, pe unde se spune că a evadat tot ducesa de Longueville. Grațioasă fantezie a legendei ce o agață pe această nobilă doamnă de capătul unei scări de frânghie la toate ferestrele frumoase din timpul Renașterii!

În rest, Dieppe este un oraș destul de insipid, în afară de mare, care înfrumusețează tot ce atinge, ca și poezia.

Ţespiul de la Templa d'ora Gilliat

După Dieppe, am vizitat Saint-Valéry-en-Caux, mic port neînsemnat. În schimb Fécamp este o aşezare încântătoare. Biserica este de cel mai frumos gotic, sever, aproape romanic, având capele din timpul Renaşterii, adevărate bijuterii, şi foarte frumoase morminte din secolul al XV-lea. Aproape că nu mai sunt vitralii. Resturile amvonului,

răspândite ici și colo, sunt cele mai admirabil fragmente care pot fi văzute. Multe capete asemănătoare cu cele ale lui Rafael, într-o foarte frumoasă adorare a Fecioarei așezată în mormânt, în mărime naturală. Este un cap sculptat și pictat, al unui bărbat ce ține o carte în mână, neîndoielnic cel mai uluitor portret în maniera lui Ingres, care ți-l poți imagina. Îl desfid chiar pe el să fie mai asemănător lui însuși.

De la Fécamp, negăsind niciun mijloc de transport, am mers pe jos la Étretat la o distanță de patru leghe și de la Étretat aici, încă patru leghe, ceea ce a făcut să am ieri o zi destul de plină. Am sosit la Montivilliers la ora 11 seara. Am bătut la ușa hanului și mi-a deschis o încântătoare hangiță, numită domnișoara Bouju, care, foarte grațios, mi-a dat propria ei camera mobilată cu mobilă de mahon, intens roșu, precum și hârtia de scrisori albastră ca cerul, pe care îți scriu, Adela mea.

Ce am văzut la Étretat mi s-a părut admirabil. Faleza este străpunsă din loc în loc, lăsând arcuri naturale, sub care marea bate în timpul fluxului. Am așteptat refluxul și prin ierburi de mare și băltoace de apă, alge lunecoase și, pietre mari rotunde acoperite de ierburi, pieptănate de valuri, ca și cum ar fi capete cu păr verde, am ajuns până la arcul cel mare, pe care l-am desenat. La dreapta și la stânga sunt portaluri sumbre; imensa faleză este la verticală, bolta cea mare fiind străpunsă dintr-o parte în alta și prin ea văzându-se al doilea arc. Capiteluri enorme, cioplite neîndemânatic de ocean, zac în toate părțile. Este cea mai gigantică arhitectură care a existat vreodată. Spune-i lui Boulanger ca Piranesi⁹ nu este nimic față de realitățile de la Étretat.

În depărtare, la orizont, se vedea un vas cu pânze de cenușiul pietrei, desenând pe mare un colosal chip al lui Napoleon. Totul era minunat.

Uitam să-ți spun că la Fécamp am văzut marea pe lună plină. Spectacol magnific! Un vas norvegian tocmai ieșea din port și cântecele mateloților aduceau cu un lung vaiet. În spatele meu, orașul și clopotnița se vedeau între două coline, în fața mea, cerul și marea pierdute și amestecate într-un clar de lună imens, la dreapta, un felinar din port cu lumină nemișcată, la stânga, blocurile mari de umbre ale unei faleze prăbușite. Eram pe un eșafod al digului ce tremura la fiecare izbitură de val. În acea clipă m-am gândit la tine, bietul meu înger, și la dragii noștri copilași, la Dédé, care se joacă în Piața Regală și la tot ce este proaspăt și drăguț în umbra persoanei tale.

Nu am explorat încă Montivilliers. Voi pleca peste o oră, cocoțat pe imperiala unei trăsuri care mă va duce la Le Havre, unde voi dejuna.

Este de la sine înțeles că îmi păstrez incognito-ul oriunde mă duc. Nu am fost recunoscut nicăieri, exceptând la Soissons. De la Le Havre, în funcție de vehiculul pe care-l voi găsi gata de plecare, voi merge la Rouen sau Caen. În acest din urmă caz, întoarcerea mea va fi întârziată, aproximativ cu trei zile. Apropo, la Dieppe am văzut castelul Arques, care este o splendidă ruină. Scrie-mi tot la Mantes, Adela mea.

Sper că această călătorie mică ți-a făcut bine și că ești tot grasă și proaspătă. Vreau să profit de faptul că sunt în Normandia, ca să văd o bună parte din ea și câteva detalii. Nu mai am răbdare până când voi putea să te îmbrățișez. E atât de multă vreme de când nu v-am văzut pe toți, îngerii mei.

Mii de sărutări de la vechiul tău prieten. Îmbrățișează-i pe toți .

V.

Rouen, 13 august.

Deoarece călătoresc la bunul plac al trăsurilor pe care le găsesc gata de drum, iată-mă la Rouen, dragă prietenă. Aproape am renunțat să mai merg la Caen, m-ar fi târât prea departe. Îți scriu înainte de a fi văzut ceva din Rouen, unde am sosit ieri la ora 11 seara, pe un clar de lună, ce din vârful dealului mi-a oferit, din umbrele orașului și din scânteierile Senei, un admirabil peisaj.

Am văzut de altfel, de când ți-am scris, lucruri minunate, clopotnița romană de la Montivilliers, pădurea de catarge de la Le Havre, fleșa traforată de la Hanfleur; Lillebonne, unde sunt trei monumente, rezultatul a trei idei, o construcție gotică, un donjon feudal și o arenă romană; Tancarville are un castel ruinat, dar mai frumos decât unul întreg; Caudebec, care nu-i decât o dantelă de piatră; Saint-Wandrille, o troacă minunată în care se zbeugue un hidos porc devastator, numit Lenoir¹⁰; Jumièges, care este încă mai frumos decât Tournus; și, de-a curmezișul tuturor, șerpuiește pretutindeni Sena!

Astăzi voi vedea Rouen.

Adela mea, niciunul din aceste frumoase lucruri nu mă împiedică să mă gândesc la tine, dragă prietenă. Tu ești cel mai frumos lucru dintre cele frumoase și ești cea mai bună dintre toate bunătățile. Cu câtă bucurie te voi revedea!

După Rouen, îmi mai rămâne să colind malurile Senei. Voi încerca să-mi fac un program cât mai îndesat și, dacă îmi mai rămân bani, voi face un ocol prin Gisors, ca să merg până la Compiègne, să văd Pierrefonds, care lipsește colecției mele de castele.

În așteptarea unor sărutări adevărate, te îmbrățișez de aici, Adela mea, de asemenea pe dragii noștri micuți și pe Martina Leusurica y Galassa. Iubește-mă.

Cel mai bun și statornic prieten al tău.

V.

Scrie-mi tot la Mantes, post-restant.

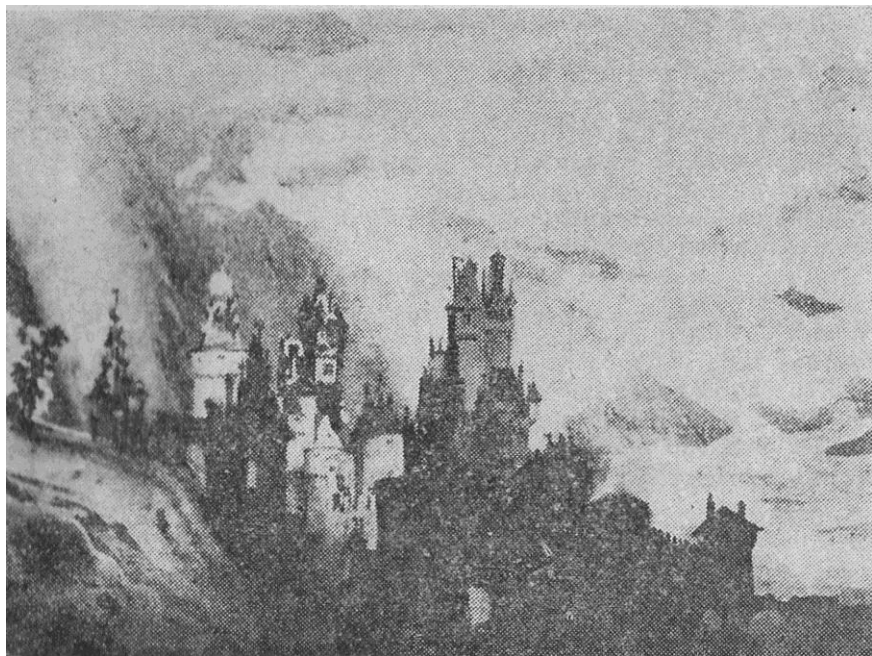
La Roche-Guyon, 16 august.

Sunt la Roche-Guyon și mă gândesc la tine. Acum patrusprezece ani, aproape zi de zi eram aici și la cine mă gândeam? la tine. Adela mea. Oh! nimic nu s-a schimbat în inima mea. Poți să mă crezi, te iubesc mai mult decât orice pe lume. Ești viața mea.

Nimic nu s-a schimbat nici în acest trist și sever peisaj. Tot acest frumos cot al Senei, tot acea întunecată buză de deal, tot acea vastă întindere împădurită. Nu s-a schimbat nimic nici în castel afară de castelanul care a murit și de mine, vizitatorul, care am îmbătrânit. De altfel a rămas același mobilier domnesc, am revăzut și fotoliul pe care a stat Ludovic al XIV-lea și patul în care s-a culcat Henric al IV-lea. Cât despre patul în care m-am culcat eu și care fusese și patul *cardinalului de la Rochefoucauld* – un pat deosebit de mare – acum șase luni, domnul de Rastignac s-a plâns stăpânului actual că este prea spațios, așa încât din vechiul meu pat s-au făcut șezuturile pentru scaunele de biliard și, astfel, nu mai rămâne absolut nimic de la mine, aici. Dar mă înșel, un servitor, văzându-mă cum privesc ca un necunoscut, ca unul care le vede pentru întâia dată, îmi spuse brusc: Victor Hugo a trecut pe aici. Și mi-a arătat, într-un registru de banale inscripții, o jumătate de vers de-al meu, pe care un vizitator l-a scris imitându-mi iscălitura. Acest lucru este arătat străinilor!

I-am lăsat în neștiința lor. La ce bun să-i dezamăgești? Adevăratele amintiri de acolo au dispărut. Ce importanță are că altele false le-au luat locul? Numele meu nu este mai puțin pronunțat în fiecare zi, în același loc unde mă gândeam la tine acum patrusprezece ani. Ce visări gingașe erau atunci sub acest turn știrbit. Ruina nu este mai puțin prăbușită decât era. Însă eu în câte privințe nu sunt deja prăbușit!

Nu însă în ce privește dragostea mea pentru tine, bietul meu înger. S-ar putea asemui cu inima unui zid. Pe măsură ce tencuiala cade, se vede mai bine. Cojit, dar indestructibil.

Las să-mi vagabondeze gândurile. Într-o oră voi pleca la Mantes, unde voi găsi scrisorile tale, ceea ce mă umple de bucurie și răbdare. Ce să fac, te iubesc și gata.

Aș vrea totuși să-ți vorbesc de Andelys, unde am petrecut noaptea trecută, și de Château-Gaillard, imens mănunchi de turnuri ruinate, care domină patru din meandrele Senei. L-am desenat.

Am văzut Rouen. Spune-i lui Boulanger că am văzut Rouen. Va înțelege tot ce cuprinde acest cuvânt. Am petrecut zilele de 13 și 14. Am văzut tot, curtea de conturi, palatul Bourg-Théroutle, Palatul de Justiție, Marele Orologiu, Saint-Ouen, Saint-Maclou, vitraliile de la Saint-Vincent, fântânile, casele vechi sculptate și enorma catedrală, care-și face mărețe apariții la capătul tuturor străzilor. M-am urcat în clopotnița catedralei și în turnul Saint-Ouen. Orașul și priveliștea sunt, de sus, admirabile.

Am uitat să-ți spun că, sub vechile cazemate de la Château-Gaillard, am găsit numele meu scris, cu creionul, alături de numele lui Rossini.

Sunt chemat pentru masa de prânz. Te las. În două ore voi fi la Mantes cu tine.

Pontoise, 17 august

Am trecut ieri prin Mantes. Am găsit scrisorile tale. Îți mulțumesc, Adela mea, de tot ce cuprind bun și duios pentru mine. Mă iubești, nu-i așa? Mulțumește-i mult tatălui tău de toată grija ce ți-o poartă, îl iubesc ca pe propriul meu tată. Este mai mult decât al meu, este al tău. Mulțumește-i Didinei mele, pentru drăguța ei scrisoare. Mulțumește-i bunului Châtillon. Îmbrățișează pe dragii noștri copilași.

Pun mult preț pe toate amănuntele ce mi le dai. Continuă cu ele și adresează-mi, de acum încolo, scrisorile, post-restant, la Villers-Cotterets. Voi încerca să văd Compiègne și Pierrefonds. Iată-mă deja la Pontoise. Dacă totuși nu voi găsi niciun vehicul pentru Senlis, ceea ce cred că mă și așteaptă, voi lua diligența pentru Paris, și atunci mă vei revedea îndată, și eu nu mă voi plânge. Cu atât mai rău pentru Compiègne. Te poți aștepta să mă vezi sosind în orice clipă.

Sunt fericit că te-ai amuzat un pic la Angers. Nu-mi este inima plină decât de gânduri de dragoste pentru tine și pentru iubiții noștri copilași.

Îmbrățișează-i pe toți. Nu mai am timp decât să închid scrisoarea. Poștalionul pleacă. Mii de gânduri prietenești Martinei.

Al tău, Victor.

20 august, ora 1 după amiază.

Îți scriu de la hanul din Pierrefonds, Adela mea, având în fața ferestrei minunata ruină. Am întâmpinat greutăți să ajung până aici. Trăsurile lipsesc. Voi încerca să ajung la Villers-Cotterets și, dacă voi găsi un loc pe imperiala unei diligențe, poate voi sosi în același timp cu această scrisoare la Paris. De mult timp inima-mi este acolo.

V.

1836

Chartres

La Louppe, 18 iunie, 1836.

Iată-mă instalat la o masă din hanul de la Louppe, târg mare, la nouă leghe de Chartres și prima mea grijă este să-ți scriu, Adela mea. De la plecarea noastră nu am avut nicio clipă de răgaz, nici eu, nici Nanteuil. Nanteuil desenând, eu explorând. În prima zi am dejunat la Chevreuse și ne-am culcat la Rambouillet.

Ți-am vorbit deseori de Chevreuse, al cărui castel, cu toate că a fost împodobit de un morar cu niște acoperișuri caraghioase, are încă un aspect remarcabil. În ce privește Rambouillet, în afara parcului, orașul și castelul sunt insipide. Cu toate acestea, castelul mai are încă un turn mare, destul de frumos, pe care se reazemă stupid două păcătoase fațade într-un regretabil stil modern. Drumul începând de la Bièvre este fermecător. A doua zi am văzut Maintenon, cu minunatul ei mic castel din secolul al XV-lea și imensul apeduct ruinat din secolul al XVII-lea, și în sfârșit Chartres, care ne-a apărut de departe în răpăiala de ploaie cea mai pitorească din lume.

Aici ar trebui să scriu volume cu milioane de semne de exclamare. Catedrala din Chartres e o minune.

Am petrecut în ea 36 de ore, înăuntru, dedesubt, deasupra, străbătând cu pași mari navele, coborând în cripte, cățărându-ne în turnurile clopotelor, sorbind-o din priviri din toate colțurile, și în final neștiind nimic, decât că ar trebui șase luni de studiu spre a-ți face o idee mai completă de ce conține. Eu sunt încă în faza acelei prime impresii trezită de lucruri mărețe și care este copleșirea.

Interiorul este de un efect uluitor. Naosul înalt și întunecat, vitraliile abundă în mii de diamante, basoreliefurile ce înconjoară corul, cu pervazurile dantelate, formează una din cele mai admirabile împletituri de piatră pe care a făcut-o să înflorească punctul de întâlnire al secolului al XV-lea cu al XVI-lea. Magnific edificiu. Sunt tot atâtea amănunte ca într-o pădure și tot atâtea liniște și măreție. Această artă este, într-adevăr, fiică a naturii. E infinită, ca și ea, atât în grandoare cât și în detaliu. Microscopică și gigantică.

O, sărmanii arhitecți ai zilelor noastre, care au darul să facă clădiri foarte mărunte cu enorme mormane de pietre! Să vină să studieze, să vină să învețe acești constructori de ziduri goale cum simplul conține multiplul, fără ca prin aceasta să sufere, cum micul detaliu dă semeție întregului ansamblu. Sunt într-adevăr niște artiști nefericiți, care au pierdut sensul artei lor, gata să despoaie o construcție de arabescuri ca pe un stejar de frunze.

Exteriorul e tot atât de sublim. Cele două portaluri din extremitățile transeptului sunt de o frumusețe aproape unică. Au anumite intrări laterale cu acoperiș, care, văzute dintr-o parte, au aerul unui peristil egiptean. Statuile, ca și cele de la Amiens, sunt din cea mai severă epocă a artei creștine.

În ce privește cele două turnuri clopotniță ele formează cea mai admirabilă și armonioasă împletire de grație și măreție ce se poate imagina. Cel mai vechi, care este și cel mai puțin înalt, aproape romanic, este de o gravitate sumbră și austeră, cu toate că a fost destul de mult împodobit. Celălalt e o uriașă bijuterie de patru sute picioare înălțime.

Cele trei mari rozase sunt admirabile ca formă, din afară, și colorit, dinăuntru.

Cât despre stricăciunile provocate de incendiu, cu toate cele ce s-au spus în ziare, ele sunt imense. Am vizitat totul cu cea mai mare conștiinciozitate, complet anonim, așa cum fac mereu, ca să nu fiu influențat de niciun fel de amabilități. Ca să nu îmi scape nimic, am avut de luptat acolo, ca și în alte părți, împotriva aceluia clopotar stupid și paracliser obraznic, pe care i-am regăsit și aici, stăpâni absoluți ai edificiului, închizând poarta curioșilor și făcând prin colțuri mici grămăjoare de rămășițe prețioase, pe care le țin încuiate, spre a le exploata. La Chartres este și mai rău, paracliserul dă ordine soldaților. Vrei să intri, santinela îți strigă: Stai! aveți permis? de la cine? De la portar, spune soldatul.

Stricăciunile sunt imense în toată partea superioară și, ceea ce este mai grav, chiar ireparabile. Pentru șarpantă este de la sine înțeles. Unde este lemnul? unde sunt dulgherii? Materia primă și mâna de lucru lipsesc. Se va face o coamă de fier; tristă soluție, dar care, din fericire, nu se va vedea din afară, ca acea nefericită clopotniță de la Rouen.

Și în cazul fleșelor stricăciunile sunt iremediabile. Pentru că nu a ars numai șarpanta. Toate dantelăriile de piatră, atât de delicate și pline de farmec ale clopotniței mari, au fost topite în incendiu. Nu au mai rămas

decât cioturi roase proeminând încă pe nervurile groase ale ogivelor. În ce privește vechea clopotniță, ornamentația romană e prea masivă și prea unitară cu piatra ca să se fi desfigurat, dar mă tem să nu fie și mai zdruncinată decât cealaltă. Asemenea lovituri sunt prea puternice pentru bătrân. Și acest bătrân are 700 de ani.

În interiorul clopotnițelor pustiirea ne pare și mai ciudată. Ici și colo, în colțurile înalte, zac mormane uriașe de cenușă, grămezi de fierărie, strâmbate și arse de flăcări, printre care se deosebesc limbi de clopot și bucăți enorme de bronz. Dacă te rezemi pe un drug de fier, tremură din rădăcini, ca un dinte găunos; te încrezi într-o boltă, este crăpată, scările exterioare se clatină când mergi pe ele; și pe urmă pietre mari plesnite ți se rostogolesc sub picioare, iar granitul balustradelor, linse de flăcări timp de 12 ore, se desprinde în solzi sub degete.

Cui i se va încredința această dificilă restaurare? Domnul Duban¹¹ ar fi o alegere foarte bună. Să ne păzim îndeosebi de mâna neîndemânatică și ignorantă care a aranjat atât de dezastruos Saint-Denis. Trebuie să fii un constructor plin de curaj ca să lucrezi la un edificiu ca Chartres și Saint-Denis, când ești cel mult capabil să construiești o imitație hibridă ca Bursa și biserica Madeleine. Cum îndrăzniți să mișcați aceste pietre venerabile unde s-a pecetluit o artă pe care nu o înțelegeți? Cum îndrăzniți să trageți o concluzie de la Vignola¹² la André Colombar?

Stricăciunile în interior sunt și ele considerabile, nefiind cauzate de incendiu, ci de arhitecți restauratori. Una din pagubele cele mai de plâns este introducerea în cor a unui grup rococo, mare și urât, lucrat de Bridan, pentru care a fost făcută o spărtură în hățișul de arabescuri gotice cu mii de ace semețite în jurul altarului principal.

O, voi cinstiți locuitori din Chartres, dacă restaurați, încercați să restaurați și corul bisericii. Alungați-l pe Bridan, cu grupul lui statuar, reprezentând Adormirea Maicii Domnului, ca și zăbrelele, basoreliefurile și stucaturile Ludovic al XVI-lea și tot ce este făcut în spiritul prostului gust al secolului al XVIII-lea. Dreaptă pedeapsă! episcopul stupid, care a desfigurat în acest fel corul de la Chartres, n-a avut fericirea să officieze nici măcar o singură dată în mijlocul absurdului său aranjament. În momentul în care și-a terminat opera, a venit revoluția măturând într-o clipită și episcop și corpul canonicilor. De ce nu l-a măturat și pe Bridan? Uitam să-ți spun că acest grup este prezentat vizitatorilor pentru a fi admirat ca și cum ar fi invitați să admire un catren de Ioan Botezătorul mângălit pe marginea Bibliei.

Pentru că locuitorii din Chartres își restaurează catedrala – și ei nu

puteau face un lucru mai bun – ar trebui să împiedice, pe nu știu cine, să dărâme vechile ziduri de apărare, care completează atât de bine frumoasa poartă Guillaume.

De fapt catedrala fără acoperiș are un aspect straniu, dar nu lipsit de frumusețe.

Zidurile sunt atât de încărcate de colonete și stâlpi cu jerbe de nervuri, încât de la aceeași poartă Guillaume, de unde catedrala se vede în toată măreția ei, apare deasupra orașului ca o imensă orgă de piatră.

Văzut de sus, din turnul cel mare, acoperișul incendiat și dezgolit este superb. Pare spinarea unui monstru gigantic. Ciudat la început, dar explicabil dacă te gândești mai bine, este faptul că ferecătura de plumb a pasarelei de la galeria de sus, ce dă ocol acoperișului, a rămas complet neatinsă, cu toate că a fost atât de apropiată de vâlvătaie, încât plumbul topit al învelitorii i-a curs deasupra din toate părțile, atârând și acum în mii de stalactite, ce strălucesc splendid în soare.

De altfel orașelul Chartres, văzut din partea vechilor ziduri de apărare, este foarte pitoresc și ar trebui să fie mai mult vizitat de pictori decât este acum.

Poșta urmează să plece, așa încât îți scriu în fugă. Dragă prietenă, comunică aceste detalii prietenilor care ți le vor cere. Nanteuil este încă cu mine. Călătoria i-a deschis gustul de-a merge mai departe și am păstrat cabrioleta. El te salută cu respect.

Eu vă îmbrățișez pe toți și pe tine înaintea tuturor. Niciodată nu mi-am dat seama cât de mult te iubesc, decât atunci când sunt departe de tine. Îmbrățișează de mii de ori pe dragii noștri micuți. Îți voi înapoia îmbrățișările. Scrie-mi, post-restant, la Cherbourg. Tot pentru domnul baron Hugo. Fără prenume.

Al tău, Victor.

Citește totul tatălui tău, pe care-l iubesc și căruia îi strâng mâna. Cred că această scrisoare îl va interesa. El se ocupă ca și mine, dar mult mai bine, de aceste lucruri.

Alençon, 19 iunie.

Îți scriu, Adela mea, pe colțul unei groaznice fețe de masă de cârciumă. Am părăsit cabrioleta noastră la Nogent-le-Rotrou și am luat un vehicul public până la Domfront, unde cred că Nanteuil mă va părăsi. Suntem la Alençon. Avem la dispoziție un sfert de oră ca să

mâncăm ceva și profit să-ți scriu.

Alaltăieri ne-am luat rămas bun de la Chartres, unde mai există o construcție cu frumoase vitralii, de care nici nu ți-am vorbit, orbit cum eram de catedrală. Am părăsit Beauce, ale cărei câmpii în asfințit se pierd mirific în depărtări și trebuie admirate puțin. Iată, acum ne apropiem de Normandia, pe care o recunoaștem după coroana verde a merilor ce ne înconjoară din toate părțile. Plouă, bate vântul, este o vreme îngrozitoare. Soarele, parcă în bătaie de joc, ne privește din timp în timp, prin spărtura unui nor.

Am văzut și vizitat, la Nogent-le-Rotrou, acel castel care mi s-a oferit spre cumpărare acum șase sau șapte ani. Nanteuil face pentru tine o schiță în chip de amintire, în timp ce eu îți scriu. Exteriorul castelului este încă foarte frumos și domină măreț un imens orizont de șesuri unduit. Interiorul nu este decât ruină.

Astăzi este duminică, Adela mea. Mă gândesc cu tristețe că, acum opt zile, eram fericit alături de tine. Făcusem împreună plăcuta cavalcadă în pădurea Saint-Germain. Eram unul lângă altul, fericiți unul prin altul, ca în anii noștri cei mai surâzători. Eu îți țineam calul de căpăstru și nu pierdeam din ochi pe dragii noștri copilași. Adela mea dragă, mi-a plăcut mai mult duminica de acum opt zile, decât duminica de astăzi.

În trei săptămâni vă voi revedea și vă voi îmbrățișa pe toți. Până atunci sărută-i de mii de ori pe Didine, pe Dédé și pe Toto, care sper că se simte bine, la fel pe sărmanul meu Charlot, de două ori exilat. Strâng mâna tatălui tău, iar pe tine te îmbrățișez mult de tot, Adela mea.

V.

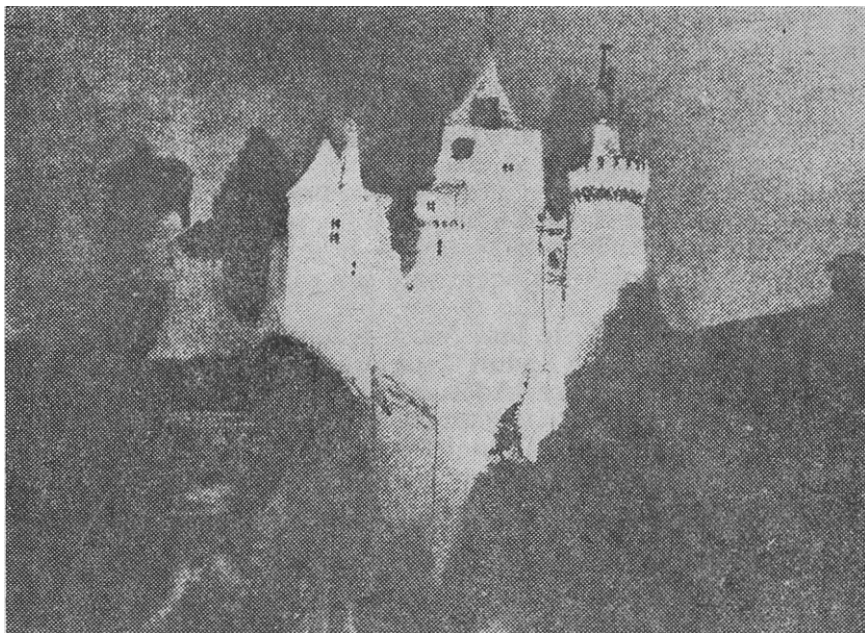
Fougères, 22 iunie.

Au trecut trei zile, Adela mea, de când nu ți-am scris și simt nevoia să vorbesc cu tine, să-mi caut odihna în gândul tău.

Nanteuil m-a părăsit, ar fi posibil să ne întâlnim la Cherbourg. De la Alençon, am văzut Lassay, o mică localitate drăguță, pe jumătate sălbatică, așezată la răscrucea unor drumeaguri cu castele vechi, dintre care două admirabile, pe care le-am și desenat. Le vei vedea. Cel de al treilea nu mai are decât câteva ruine, așezate printre arborii cei mai frumoși și sălbatici din lume.

După Lassay, Mayenne. În fond, această săracă Bretagne nu este deloc cunoscută. Dar face mai mult decât Elveția cu Alpi cu tot. Mayenne pare un oraș pitoresc și surâzător, așezat de-a curmezișul râului ce-l străbate, cu un castel frumos, o biserică înaltă, cu pietre

romane de două mii de ani, case din secolul al XV-lea învrâstate cu lemn și ipsos și un pod vechi cu arcuri ogivale. Ansamblul formează un tot fermecător.

De la Mayenne am fost la Jublaire, unde există un castru al lui Cezar pe care l-am colindat fiind călăuzit de cea mai frumoasă fată din lume, ce mi-a oferit trandafiri proaspeți și cărămizi vechi, sărind sprinten peste împrejmuiri fără să se sinchisească prea mult de zborul fustei sale. Și pe urmă mi-a arătat un templu roman și multe lucruri romane și chiar multe din persoana ei. La despărțire, eu i-am dat bani, iar ea mi-a cerut o sărutare. Iartă-mă, dar îți povestesc lucrurile așa cum sunt și până la urmă îți voi aduce o bucată de marmură din castrul lui Cezar, ca să-ți dovedesc norocul meu. Sunt un încrezut.

Închipuie-ți că îți scriu toate astea, dogorit de soare și roșu ca un morcov. Este drept că am acum crucea de onoare și mă voi lupta cu tatăl tău, pentru pâinea sfințită de la Fourqueux. În Bretagne sunt primit cu multă stimă și cinstire. Țăranii și jandarmii mă salută.

Astăzi de dimineață am luat masa la Ernée.

Apropo, nu mai m-am dus până la Domfront.

Ernée este o mică localitate, foarte urâtă, stupidă și searbădă, unde o babă pocită ține un han groaznic. Singura plăcere a fost izgonirea unui

cârd de cumetre clevetitoare, care au plecat bodogănind pe socoteala mea o sumedenie de bârfeli absurde.

Am văzut la Ernée și copilași drăguți, care strâneau balegă de cal de pe drumul mare. Te asigur că o făceau cu o grație extraordinară. Și când te gândești că într-o zi vor ajunge niște țărani urâți.

Sunt la ora asta în țara ferigilor, într-o localitate care ar trebui vizitată cu respect de către toți pictorii, într-o localitate care are un castel protejat de turnurile cele mai frumoase din lume, cu mori de apă, cu pârlăiește repezi, stânci, grădini pline de trandafiri, de străzi mărginite de case cu pinion urcând drept, cu biserici înalte și joase, cu bufete vechi strălucind prin prăvălii, cu tot felul de construcții vechi acoperite de iederă. Am văzut totul în lumina soarelui, le-am văzut în amurg, le-am văzut în lumina lunii și nu mă pot sătura. Este admirabil. Ici și colo, sunt câteva case din timpul lui Ludovic al XV-lea, însă au puțin succes. Stilul pompadur, cu toate încărcăturile lui, nu are ce căuta în această regiune. Efectul rococoului în granit este foarte nefericit.

De altfel arhitectura în general este barbară. Piatra bretonă nu s-a lăsat înzorzonată de nicio epocă. Nici de cea a Renașterii, nici de cea a lui Ludovic al XV-lea. Dar anumite monumente au simplitate și sumbră măreție.

Vremea a devenit bună, drumurile sunt încântătoare. Totul este verde, tufișuri, arbori înalți, acoperișuri de paie împetritate de flori, cu fumul ce se amestecă cu miros de măceșe. Ici și colo un câmp de cucută răspândind miasmă de fiară sălbatică, un zid în ruină unde crește albă lumânărica Domnului, gaițe ce-și arată penele albastre, coțofene ce-mi aduc aminte de caii din Turenne, și pe urmă această încadrare a drumului, minunat aurit de grozamă în floare.

Mâine voi merge la Antrain și voi vizita renumitul câmp de luptă al armatei vandeene, mă voi gândi la tine, Adela mea mult iubită, în timp ce această scrisoare va alerga către Fourqueux, ca să aducă sărutările mele, ție, vouă, tuturor care sunteți bucuria și viața mea.

Mii de gânduri prietenești Martinei. Îmbrățișează pentru mine pe bunul tău tată. Eu te îmbrățișez de mii de ori. Într-o zi voi călători cu tine și voi fi pe deplin fericit.

Saint Malo, 25 iunie.

De două zile, dragă prietenă, nu încetez să mă gândesc la tine. Va trebui neapărat să vedem marea împreună cu toți dragii noștri copilași. Aș vrea să-i văd pe Toto și Dédé și chiar pe dumneata, domnișoară

Didine, care o să primești prima împărțășanie, aş vrea să-i văd în acest imens sipet de scoici de ocean, pe care ieri le călcam în picioare, mergând între Dol și Saint Malo, deoarece negăsind loc în oribilele mijloace de transport, care-ți bătucesc fundul, am mers filozofic șase leghe pe jos.

Ajuns la Saint Malo, îmbâcsit de praf, am alergat la ocean și m-am scăldat între stâncile care înconjoară digul unde, în timpul refluxului, apa se cuibărește în mii de copăi de granit. Am avansat destul de departe în mare, sărind din stâncă în stâncă, cu toate că valurile m-au răsturnat de zeci de ori, pe stânci diabolic de ascuțite. N-avea nicio importanță, era un lucru admirabil să fii învăluit și scuturat prin spumă.

Cum de patru zile am făcut cap la cap 12 leghe pe jos, în plin soare, am fața cojită, sunt roșu și arăt groaznic.

De altfel aveam nevoie de apă. De când sunt în Bretagne mă simt înecat în murdărie. Ca să te speli în Bretagne îți trebuie oceanul. Acest imens lighean nu-i decât pe măsura imensei murdării.

Să vezi camera unde se presupune că am dormit la Pontorson: o locuință mizerabilă, tăvănită cu bârne și pardosită cu pământ; enormi păianjeni pe tavan și minuscule purici pe jos. Două scaune văduvite de paie. O saltea ce duhnește. În fața ferestrei o veche firmă pe care se poate citi cu litere aproape șterse: *cutare croitor sosit de la Paris*. Ți se servește cina. Farfuriile bretone sunt ca niște formații geologice. Trebuie să pătrunzi prin mai multe straturi de nu știu ce, înainte de a ajunge la faianță. Dacă puricii ar fi mers pe ele, cu siguranță și-ar fi lăsat urmele piciorușelor. Cum Pontorson este la malul mării, peștele este de negăsit. De aceea ți se servește un jigou, pe jumătate ros. Totul se petrece la lumina unei anemice lumânări, așezată într-un sfeșnic mare de aramă în stil rococo înverzit de cocleală, lumânare ce se înclină melancolic și varsă lacrimi de seu în farfurii. Pe urmă se merge la culcare; și a doua zi de dimineață plătești cinci franci, nu pentru că ai mâncat, ci pentru că ai fost mâncat.

Se poate ajunge la această cameră și la acest ospăț pe 11 eroice trepte de 13 degete înălțime și 3 degete lățime.

Comunică această descriere de locuință bretonă tatălui tău. Pe bună dreptate îți va spune că Pontorson este în Normadia. Este adevărat, harta spuse: *Normandia*, dar murdăria spune: Bretagne.

De altfel, în această regiune, porcii mănâncă iarbă. Aici numai ei sunt curați!

Îngrădirea câmpului se face cu un fel de barieră formată de

trunchiul unui arbore, în care au fost înfipite ici și colo bucăți de lemn, semănând cu un pieptene. Asta ar trebui să le dea prin cap bretonilor să se servească de piepteni.

Dol, unde am mâncat ieri la prânz, are o stradă veche, aproape romantică, având casele pe stâlpi cu capiteluri. Catedrala, împodobită cu un frumos vitraliu în absidă, nu este decât o mare dărăpănătură.

Fără turnurile vechi din port și fără mare, Saint Malo ar oferi puțin interes. Am prins ieri într-o scobitură de stâncă un animal de o frumusețe hidoasă, pe care oamenii din regiune îl numesc *broască de mare*.

Contez să mă duc astăzi la Dinan. Nu știu dacă timpul îmi va permite să merg până la Cherbourg, însă scrie-mi tot acolo. Mă voi aranja de așa manieră, ca scrisorile tale să mă urmeze la Caen, dacă voi trece pe acolo.

I-am scris acum lui Boulanger. Aș vrea să-i scriu mâine domnișoarei Louise. Spune-le copiilor să-i scrie. Tu știi că o scrisoare îi face plăcere; ea este atât de bună cu ei.

Sper, Adela mea, că te simți bine în continuare la Fourqueux. Vreau să te amuzi cât mai mult posibil și termin îmbrățișându-te cu tandrețe pe tine și pe bunii noștri copilași. Nu uita să-i transmiți cele convenite tatălui tău și bunilor noștri amici Châtillon, Boulanger, Robelin, Gautier etc.

Lui Louis Boulanger

Saint Malo.

Am revăzut astăzi marea, dragul meu Louis: parcă o pantă lină mă readuce în toți anii la ea. Mi-a apărut în orizontul îndepărtat, pe dealuri, ca o linie subțire și verde, precum spărtura unei bucăți de geam. Era între Doi și Saint Malo. Acum sunt la Saint Malo; cum am sosit, am alergat să mă arunc în mare, m-am îmbăiat și am revenit repede să-ți scriu, încă ud de saliva bătrânului ocean.

Va fi absolut necesar să vin într-o zi să te smulg operei tale frumoase și plină de forță și să venim aici spre a vedea amândoi toate mărețele lucruri pe care le văd singur. Aș vrea să le admir cu tine de două ori mai bine. Știi cât eram de fericiți altădată, în plimbările noastre de seară prin mijlocul câmpiei de la Montrouge, dar cum ar fi în fața acestei câmpii de valuri desfășurată sub ochii noștri?

O așezare ce trebuie de asemenea s-o vezi și pe care o vei vedea cu

mine este Fougères; iartă-mă de această bruscă tranziție, însă nu mai vreau să vorbesc de mare, aş bate câmpii, iar această scrisoare ar avea o sută de pagini. Ei bine, vin de la Fougères, așa cum La Fontaine revenea de la Baruch și aş întreba cu dragă inimă pe fiecare: Ați văzut Fougères?

De altfel, toată Bretagne merită osteneala să fie văzută. Câteodată, într-un mic cătun ca Lassay, de exemplu, găsești dintr-o dată trei admirabile castele în aceeași grămadă. Săraca Bretagne, care a păstrat totul, monumentele și locuitorii săi, poezia și murdăria, patina și pe deasupra jegul. Spălați edificiile, sunt superbe, în ce privește bretonii, te desfid să-i speli. Deseori, într-unul din aceste frumoase peisaje, de mici arbuști cu flori roz-violet, sub ulmi care se îndoaie lasciv, sub stejari mari, care își poartă frunzișul bogat pe brațe încordate, într-un câmp de grozămă în plină floare, din mijlocul căruia își ia zborul, la trecerea ta, un corb lustruit, strălucind în soare, descoperi o fermecătoare colibă, fumegând vesel, printre iederă și măceșe; întâi admiri, dar, vai, sărmanul meu Louis, această colibă aurită este o îngrozitoare cocină, în care porcii se culcă claie peste grămadă cu bretonii. Trebuie să mărturisesc că porcii sunt foarte murdari.

Mă reîntorc la Fougères. Vreau neapărat să vezi Fougères. Închipuie-ți o lingură – iertare pentru acest început atât de absurd – lingura fiind castelul, iar coada, satul. Pe castelul, înăbușit de verdeață, plasează șapte turnuri, diferite ca formă, ca înălțime, ca epocă; pe coada lingurii înghesuie o încălcitură de turnuri, turnulețe, vechi ziduri feudale încărcate cu vechi colibe, pinioane dantelate, acoperișuri ascuțite, ferestre de piatră, balcoane ajurate, mașculi, grădini suspendate; leagă castelul de sat și aşază totul în pantă, în mijlocul uneia din cele mai verzi și adânci văi care a existat vreodată. Taie totul cu apele repezi și înguste ale râului Couasnon pe deasupra căruia se zbat, zi și noapte, patru sau cinci mori de apă. Fă să fumege acoperișurile, să cânte fetele, să țipe copiii, să trosnească nicovalele, vei avea Fougères; ce ai de spus?

Astfel îl vei vedea câteva zile cu mine, de pe înălțimea platformei edificiului, și pe urmă îl vei picta, dragul meu Louis, și copia va fi mai frumoasă decât originalul.

Ei bine, există zece orașe ca acesta în Bretagne, Vitré, Sainte Suzanne, Mayenne, Dinan, Lamballe etc. Și când neghiobilor burghezi, care sunt ploșnițele acestor mărețe case, le spui că orașul lor este frumos, încântător, admirabil, ei deschid ochi mari și stupizi luându-te drept nebun. Adevărul este că bretonii nu înțeleg nimic din Bretagne. Ce perlă și ce porci!

Am vrut să-ți scriu, pentru că te iubesc, dragul meu Louis, pentru că ești una din frumoasele și generoasele întâlniri din viața mea și că sper ca această întâlnire va dura până la capătul drumului amândurora. Din când în când părăsesc Parisul, însă nu îmi părăsesc nici familia, nici prietenii. Inima mea este mereu cu tine, o știi bine Louis, nu-i așa? Însă la lucrarea pe care o înfăptuiesc și din care vei vedea pe curând, sper, o nouă mostră, simt nevoia să las Parisul și orăcăiala lui, mai veșnică decât frumosul muget al oceanului meu, căci sunt deseori sătul de orașul tău, și de tot ce văd spumegând de prostie omenească pe prova unei idei.

Te iubesc din adâncul inimii și îți strâng mâna.

Victor H.

Muntele Saint-Michel

Coutances, 28 iunie.

După cum vezi, Adela mea, această scrisoare este datată din Coutances, vechea feudă a Martinei, pe care o îmbrățișez din toată inima (nu feuda, bineînțeles). Am și făcut turul orașului, cu toate că este ora 11 seara, și am văzut turnurile catedralei într-un măreț clar de lună. De altfel, este prima catedrală frumoasă pe care o văd, după Chartres. Cea din Dol nu contează, iar cea din Avranches este distrusă.

M-am întors acum, destul de obosit, dar vreau să-ți scriu, biata mea iubită, înainte de-a adormi. Voi avea astfel vise frumoase în timpul somnului. Mi se aduce o supă, care întrerupe scrisoarea mea. Notez în treacăt că respectiva supă este bună, lucru rar pentru supele de la hanuri. Trebuie să o guști, ca să mă crezi.

Iată cea mai proaspătă întâmplare. De la Saint Malo, de unde era ultima mea scrisoare, m-am dus la Châteauneuf. În cupeul unei diligențe nenorocite fără arcuri erau trei oameni, un sublocotenent cu garnizoana cantonată la Châteauneuf, o tânără fată cu o îmbrăcăminte ciudat de simplă și de serioasă, și cu mine. Ieșind din oraș i-am spus domnișoarei: Domnișoară, doriți să ridic geamul? Ea îmi răspunde, cu o voce foarte dulce și cu un ușor accent englezesc sau nemțesc: Cum dorești! Drept care, sublocotenentul a rămas uluit și scandalizat. Era un fel de membră a sectei religioase quaker, care mergea să-și facă educația la Sainte-Suzanne. Domnișoara a continuat drumul cu noi, tutuind cuviincios pe ofițer, care până la sfârșit s-a domesticit, și pe

mine, care privesc totul cu un ochi filozofic. A luat masa o dată cu noi, pe urmă, la răspântia drumului de la Vitré, a întâlnit o altă haraba pudrată de praf, care a răpit-o, hurducăind-o în continuare.

Eu nu m-am dus la Vitré. De la Dinan m-am întors la Pontorson. Dinan este un oraș vechi și frumos, înghesuit și zidit în surplombă peste o prăpastie, ca un cuib de rândunele. Mai are încă două biserici frumoase, un turn vechi superb, pe care l-am și desenat, iar ici și colo, câteva case sculptate, un măreț portic romanic, văduvit de biserică, câteva fațade în stilul Renașterii, destul de reușit cioplite în granit.

Ieri am fost la Muntele Saint-Michel. Aici ar trebui să multiplici superlativele admirative, așa cum oamenii au îngrămădit construcțiile pe stânci și cum natura a îngrămădit stâncile pe construcții. Dar îmi place mai mult să încep, fără înconjur, prin a-ți spune, Adela mea, că am mâncat îngrozitor de prost. O bătrână hangită negricioasă, numită Doamna Laloi, a reușit să-mi dea să mănânc pește stricat, la malul mării. Și apoi, cu toate că nu ne aflam nici în Bretagne, nici în Normandia, murdăria este groaznică, alcătuită din jegul normand și împuticiunea bretonă, suprapuse în acest prețios punct de intersecție. Încrucșare de rase sau jeguri după cum vrei să o iei.

Am vizitat în amănunțime și cu conștiinciozitate castelul, biserica, abația și galeriile acoperite care înconjoară curtea interioară. Este ca o pustiire turcă. Închipuie-ți o închisoare, un nu știu ce, diform și împutit, ce se numește închisoare, instalat sub acest acoperiș al preotului și cavalerului din secolul al XIV-lea. O broască într-un chivot. Când oare va fi înțeleasă în Franța neîntinarea monumentelor?

Din afară, Muntele Saint-Michel apare de la opt leghe de pe pământ, și de la 15 de pe mare, ca un lucru sublim, o piramidă minunată, unde fiecare temelie este o stâncă uriașă modelată de ocean sau o locuință înaltă sculptată de evul mediu, și acest bloc monstruos se reazemă fie pe un deșert de nisip, ca și Keops, fie pe întinsul mării, ca Tenerife.

Din interior, Muntele Saint-Michel arată mizerabil. Un jandarm se afla la poarta de intrare, așezat pe un tun mare și ruginit, capturat de la englezi de vajnici apărători ai castelului. Mai exista încă un al doilea tun, de aceeași origine. A fost lăsat, prosteste, să se scufunde în noroiul de la porțița fortificațiilor dinspre șanțul de apărare. Încep să urc. Este o așezare mizerabilă, unde nu te întâlnești decât cu țărani vicleni, soldați plictisiți și un duhovnic oarecare. În castel totul este numai zgomot de zăvoare, zgomot de meșteșuguri, umbre care păzesc umbrele care lucrează (ca să câștige 25 de bani pe săptămână), spectre în zdrențe, care se mișcă în penumbra alburii sub vechile bolți ale

călugărilor, admirabila sală a cavalerilor, devenită atelier, de unde privești, printr-o fereastră, cum se agită niște oameni hidoși și cenușii, asemeni unor păianjeni uriași, nava romanică schimbată într-o sufragerie infectă, fermecătoarea galerie cu ogive atât de delicate, transformată într-un loc de plimbare murdar, peste tot arta secolului al XV-lea este insultată de cuțitul ordinar, sălbatic al hoțului, peste tot dubla degradare a omului și a monumentului, combinate împreună și multiplicându-se unul prin altul. Iată Muntele Saint-Michel, cel de acum.

Și ca o încununare, în vârful piramidei, unde strălucea uriașa statuie aurită a arhanghelului, se văd frământându-se patru bastoane negre. Este telegraful. Acolo, unde se pogorâse un gând al cerului, se înalță astăzi mizerabila încâlceală a treburilor acestei lumi! Ce trist!

M-am urcat la telegraf, care în acel moment se agita mult. În insulă alergia zvonului ce anunța în depărtări lucruri sinistre. Nu se știa ce. (La Avranches, am aflat. Era noul atentat încercat asupra regelui). Ajuns pe platformă, omul de jos, care trăgea sforile, mi-a strigat să nu mă las atins de antenele mașinii, pentru că cea mai mică atingere mă va arunca, fără îndoială, în mare. Căderea ar fi năprasnică, mai mult de cinci sute de picioare. Vecinătatea unui telegraf este neplăcută pe platforma foarte îngustă și care nu are drept balustradă decât o bară de fier la înălțime de reazem, și doar două laturi ca să nu încurce mișcările mașinii. Era un vânt puternic. Mi-am aruncat pălăria în cabina omului și m-am încleștat de scară, uitând de zvârcolirile telegrafului de deasupra capului meu, și am privit admirabilul orizont ce dă ocol Muntelui Saint-Michel și unde, de jur-împrejur, marea se lipește de verdeață, și verdeața de prundiș.

Marea tocmai creștea în acel moment. Sub mine, printre zăbrelele uneia din acele temnițe ce o numesc *loges*, vedeam atârând picioarele unui prizonier, care, întors către Bretagne, cânta melancolic un cântec breton dus în Normandia de vânt. Și pe urmă mai era sub mine un alt cântăreț, dar acesta liber. O pasăre. Eu, nemișcat deasupra, mă întrebam ce puteau spune zăbrelele unuia, aripilor celui alt. Toate acestea erau tăiate de strigătul ascuțit al scripetilor telegrafului, transmițând telegrama domnului ministru de interne către domnii prefecți și subprefecți.

Nu mai sunt prizonieri politici la Muntele Saint-Michel, momentan. Când nu vor mai fi niciun fel de prizonieri?

Dragă prietenă, bag de seamă că nu mai am nici hârtie, nici lumânare. Trebuie să termin aici această scrisoare. Totuși mai avem

mii de lucruri de povestit. Va fi pentru altădată. Astăzi de-abia îmi rămâne loc să te rog să îmbrățișezi cele patru giuvaeruri ale noastre, așa cum te îmbrățișez și eu pe tine din adâncul sufletului; să strângi, pentru mine, mâna tatălui tău, Martinei și lui Boulanger, dacă îl vezi. Și la toți ceilalți prieteni ai noștri.

Este o căldură groaznică și mă gândesc la Fourqueux, unde poate este la fel de cald ca la Saint-Jean-de-Day. Sărmană prietenă, îți doresc toate plăcutele adieri ale proaspătului aer care îmi lipsesc aici. Sufăr pentru tine de această căldură, pe care gândul o duce acolo.

De altfel, am urmat un drum încântător. Ieri am părăsit minunatele clopotnițe de la Coutances, tremurând în briza mării (asta fără niciun fel de exagerare). Drumul este frumos și umbrit. La tot pasul, mici și drăguțe colibe pline de flori.

Este deosebit de frumos și de fermecător să întâlnești o colibă la marginea drumului. Din câteva mănunchiuri de paie, din care țăranul își închipuie că-și face un acoperiș, natura face o grădină. De-abia și-a terminat păcătosul construcția ordinară, că primăvara pune stăpânire pe ea, suflă deasupra, amestecând mii de semințe în răsufierea ei, și, în mai puțin de o lună, acoperișul crește, trăiește și înflorește. Dacă e de paie, așa cum se construiește în interiorul țării, vegetația va fi frumoasă, galbenă, verde, roșie, minunat amestecată, pentru bucuria ochiului. Dacă e la marginea mării, și dacă acoperișul colibei a fost făcut din drobiță, ca lângă Saint Malo, de exemplu, este un falnic mușchi roz, zdravăn ca o iarbă de mare, îmbrăcând coliba atât de bine, încât după foarte puțin timp, doar o rază de soare și o adiere de vânt, și amărâțul calic va avea pe capul lui grădini suspendate ca Semiramida. De când am părăsit Parisul, nu văd decât așa ceva. La fiecare sughiț al primăverii, înflorește o colibă.

La Avranches, pe care l-am vizitat, părăsind Saint Malo, este o vedere minunată, însă numai atât. Altădată, erau trei clopotnițe, astăzi sunt trei telegrafe, care își povestesc, unul altuia, bârfele. Ori trăncănelile unui telegraf au un efect destul de neînsemnat asupra unui peisaj. Unde ești, înțeleptule Huet, episcop de Avranches, atât de des pomenit de Voltaire?

Am făcut o plimbare pe mare la Granville. Trebuie să ți-o povestesc.

Ajuns la capătul digului, sar într-o barcă și iată-mă plutind. Trecem de dig, suntem în plină mare și atunci, în legănarea valurilor imense, mă gândesc să-mi privesc mai cu atenție echipajul. Doi băiețandri de 12 ani, două vâsle, ținute de niște sfori, niciun catarg, o coajă de nucă iată, asta era luntrea mea. Vremea era frumoasă, cerul, albastru-cenușiu, soarele frigea greu ca plumbul, însă marea se retrăgea și ne târa către larg. Micii mei caraghioși erau cutezători și vorbeau deja, ca a doua zi de dimineață să tragă la țarm la Jersey. Patru pești, pe jumătate sărați, ce-mi serveau de scăunaș la picioare, erau toată provizia de mâncare.

Îți poți închipui așa ceva? Să mergi în largul oceanului, noaptea, 18 leghe, cu doi copii, două chibrituri și două sforicele. O bătaie a vântului ne-a trimis înapoi în port.

De altfel, este a treia excursie pe care am făcut-o pe mare și suport bine tremurul puternic și complicat al valurilor, care se descompun sub tine în mii de alte valuri.

Ieșit de acolo, am dejunat. În timp ce mâncam, o hărmălaie, o droaie de oameni a umplut deodată strada, o stradă lungă și îngustă, care urcă către biserică, mărginită de prăvălii joase unde lucrează muncitoare tinere și cochete. Privesc și văd trecând, în mijlocul huiduielilor și al degetelor arătătoare ridicate ale mulțimii, două soiuri de spectre acoperite de la cap la picioare de un de fel de mantie de serj negru, care mergeau cu pași mari sub soarele arzător. Aceste arătări erau conduse de un jandarm, ele fiind mama și fata, care se spunea că și-au omorât, una soțul, cealaltă tatăl. Omorul a fost săvârșit cu lovituri puternice de mătură, în timp ce bărbatul era beat. Erau duse la închisoare. Această stradă plină de femei care râdeau, soarele strălucitor, jandarmul, cele două năluci de un negru murdar, mergând cu pași mari, acel zgomot

surd al mulțimii nemulțumite, te asigur că totul laolaltă avea un aer sinistru.

Plecând de la Granville, soarele se îndrepta către apus și briza mării agita cu o suflare proaspătă merii de la marginea drumului. Drumul era frumos și încă plăcut, cu toate că nu mai avea acele bogate borduri de tamarin în floare, care umpleau de miresme, în jurul lui, Muntele Saint-Michel. La un sfert de leghe de oraș, în timp ce priveam umbrele lăsate de navele cu trei catarge pe valurile oceanului, am văzut dintr-o dată trecând un erete mare, pornind să vâneze ciocârlii. Nu aș fi dat atenție, dacă, puțin mai departe, nu aș fi văzut, pe un gard, un drăguț și mititel bot-roșu, puiantru, doar cât pumnul, ce-și dădea aere de erete față de musculițe. Totul se înlănțuie și astfel se aseamănă.

Seara am fost la Coutances. [...]

Orașele de la mare sunt ca și capitalele, își uzează edificiile repede. E prea mare și prea intensă frecătura de populație pentru ca orașul să nu se reînnoiască des.

Cu toate acestea, voi vedea Cherbourg cu multă bucurie, nu numai pentru că voi regăsi marea, dar și pentru că mă așteaptă scrisorile tale, Adela mea. Am mare nevoie. Sunt 15 zile, 15 zile de când sunt lipsit de tine, de surâsul tău dulce și îngăduitor, de veselia dragilor mei micuți, atât de iubiți. Îmi este sete să vă regăsesc pe toți. În așteptare, voi avea scrisorile tale. Le voi avea curând. Toată bucuria mea este concentrată în acest gând. Te las, Adela mea, pe curând. Distrează-te bine.

În clipa în care închid scrisoarea, un domn călător din diligență comandă, pentru cină, o supă și căpșuni. Iată ce se numește să încadrezi cina între două paranteze.

Barneville, 1 iulie, vineri.

Nu te vei plânge sper că îți scriu prea rar. Asta pentru că am nevoie de gândul tău, Adela mea, atunci când nu te am lângă mine. Sper că ești în continuare fericită acolo, că nu te lași copleșită de plictiseală, că ai parte, din când în când, de vreunul din bunii noștri prieteni. Eu voi fi fericit mâine, când voi fi la Cherbourg și voi avea scrisorile tale.

Am văzut ieri două frumoase clopotnițe în stilul goticului englez, cea de la Carentan și cea de la Périers. În cea din Carentan, se află un capitel curios în chip de împletitură de iarbă de mare. Artiștii din acel timp mare și naiv nu mergeau să caute nici acanta, nici lotusul. Ei luau drept model ceea ce aveau la îndemână: varza și scaietele în interiorul țării, iarba de mare la malul mării.

Toate bisericile din această parte a Normandiei, Saint-Lô, Carentan, Périers (enumerarea este descrescătoare), derivă din cea de la Coutances. Admirabilele fleșe de la Coutances, aspre ca și marele turn de la Chartres, delicate ca și fleșa de la Saint-Denis, se pare că au dat lăstare noi, ici și colo, cu câteva variante, în diverse puncte ale acestei țări. Nu mă plâng. Când una din aceste fleșe, cu profiluri cioplite și de o fermecătoare culoare deschisă, apare dintr-o dată din spatele unui deal, este un extraordinar eveniment în peisaj.

În rest, nu am văzut nimic deosebit, cel mult o femeie mare, uscățivă și slabă care a împărțit cu conducătorul și cu mine imperiala de la Saint-Lô la Carentan, foarte mironosiță, foarte urâtă și foarte cultivată, ciorapi albaștri, costum alb, cu părul roșu, un fel de englezoaică tricoloră. Spun englezoaică, pentru că avea accentul și pentru că Anglia e țara unde pământul este cel mai roditor în acest gen de flori. Mi-am închipuit că este Doamna Trollope¹³ și, dintr-o dată, am pufnit într-un râs nestăvilit, care, se pare, că a scandalizat-o profund.

Sosind la Carentan, am avut o impresie penibilă. O fată nenorocită, cretină, fără frunte și fără bărbie, mare și curgându-i bale pe mâini, stătea așezată pe pragul unei case și ne privea trecând, cu un aer trist. Se spune că asemenea cazuri sunt lipsite de sentimente, dar sunt sigur că ceva suferea în ea. Sărac suflet fără speranță.

Însă un lucru mai trist s-a petrecut adineauri la Port-Bail.

Făceam drumul pe jos, din lipsă de trăsură. Îngrozitoare drumuri de scurtături, rușinea acestei bogate Normandii; blocuri de stâncă drept caldarâm, șleauri ce fac aproape ca osia să atingă pământul iar în alte părți pământuri sterpe sau nisip până la genunchi. Am accelerat pasul către ora șase. Un căruțaș, care se întorcea încărcat cu nămol de la malul mării, m-a prevenit că la ora șapte marea va fi pe drum. Când am ajuns lângă mare, spectacolul era minunat. Mă aflam pe un deal. În față se întindea o câmpie imensă, altădată modelată de talazuri, și acoperită de valuri mari de pământ. Oceanul a făurit-o după propriul său chip. Pe tot acest șes înverzea o iarbă fină și rară, păscută de câteva oi slabe. În fund se vedea marea, ce venea încrețită în cute mici și repezi, invadând pământul cu mase mari de apă. În dreapta mea, câte vezi cu ochii, numai dealuri și mărăcinișuri. La stânga, pe o înălțime tăiată dintr-o dată de mare, clopotnița crenelată de la Port-Bail, ce se pierdea într-un abur cenușiu. Un nor mare, rezemat aspru de soarele în apus, făcea să țâșnească raze din toate părțile, ca și apa în jurul unui burete. Drumul era încă liber. Jos, în vale, un călăreț cocoțat pe un sac plin, care-i ținea picioarele depărtate, se grăbea să sosească în sat

înaintea mării. Am făcut și eu la fel. În momentul în care intram în târg, valul îmi înmuia călcâiele.

Pe când intram, un grup de țăranți făcea larmă mare la colțul unui zid unde stătea o mică făptură mizerabilă, oarbă, rahitică și zdrențăroasă, plângând dureros. Femeile păreau să-i facă morală. Iată despre ce era vorba. Biata fată era epileptică din naștere, de zece ani paralizată pe jumătate și oarbă de șase luni. Și pe deasupra și săracă. De zece ani era ținută la pat și, în timp ce părinții se aflau la câmp, ieșise din cocioabă, profitând de absența lor cu gândul să se înece. Femeile o împiedicau! N-am văzut niciodată o mai amară deznădejde. Săracul copil, hidos, nu era mai mare decât Didine. Am întrebat-o câți ani are. Cincisprezece, bunul meu domn, mi-a spus una din femei. Ea a întrerupt-o cu un ton sălbatic, privindu-și micuțele membre: am șaisprezece ani. I-am dat ceva bani, spunându-i să aibă speranță [...] Ea mi-a mulțumit mai mult pentru vorbele bune decât pentru bani. De altfel, se pare că nu pentru prima oară fusese împiedicată să se înece. Din când în când, era zărită ducându-se înspre mare la ora când apele creșteau.

Când am sosit la Barneville, soarele apusese, arbori falnici de cerneală se decupau pe cerul argintiu al amurgului, marea, la orizont, imita zgomotul trăsurilor de la Paris. În această întunecare nu știam unde să-mi găsesc un culcuș, dar în cele din urmă, cu ajutorul providenței, iată-mă la o masă oarecare, de unde îți scriu, Adela mea. Scriu, de asemenea, și copiilor. Spune-le să-mi scrie toți, chiar Dédé (la Caen, post-restant). Vă îmbrățișez pe toți, bieții mei îngeri, și pe tatăl tău, și pe Martine și strâng mâna tuturor celor care vă iubesc.

Al tău, Victor.

Dacă vin pentru mine scrisori urgente, răspunde-le în câteva rânduri că domnul Victor Hugo este absent pentru cincisprezece zile.

Saint-Mère-Eglise, 5 iulie.

Am sosit rupt de oboseală, dragă prietenă. L-am reîntâlnit pe Nanteuil, care mă aștepta la Cherbourg. Deoarece am vrut să vizităm toată coasta până aici și nu sunt drumuri, am făcut aproape tot drumul pe jos și suntem obosiți.

Am o mie de lucruri să-ți spun, însă astăzi mă preocupă scrisoarea ta, scrisoare care mi-a lăsat o impresie tristă. Sunt copleșit să știu pe bietul nostru micuț mult iubit și mai bolnav. Mă voi grăbi să mă întorc

pentru a-l revedea pe-al meu Toto atât de drăguț și dulce. Sper să găesc la Caen o scrisoare de la tine, care să mă liniștească puțin. Îmbrățișează pe acest scump copil de sute de ori și vorbește-i de mine, de asemenea și celorlalți.

Și pe urmă, Adela mea, îmi spui în scrisoare că ești puțin tristă, și gândul că tu ești tristă, acolo, mă împiedică să fiu aici altfel decât trist. Tu nu vei ști niciodată cât de tare și de adevărat te iubesc, biata mea prietenă. Dacă ai vedea ce este în fundul inimii mele cred că ai fi fericită.

La Barfleur, ieri, am vrut, Nanteuil și cu mine, să facem, noaptea, o plimbare pe mare. Primarul, o ființă stupidă, numită domnul Salé, s-a opus. Furios, m-am dus astăzi de dimineață la Valognes cu Nanteuil. Am vorbit cu subprefectul, domnul Clamorgan, și am obținut să-l bage în sperieți pe primar, care să-mi prezinte o scrisoare de scuze. Pe urmă, subprefectul, plin de amabilitate, a vrut să gustăm vinul lui de Champagne, invitându-ne la cină și rugându-ne să vizităm împreună cu el ruinele romane. Am încercat să scăpăm, cum am putut mai bine, de toate astea; totuși, a trebuit să vizitez biblioteca și să răsfoiesc manuscrisele (sunt unele într-adevăr interesante), apoi colegiul, unde mi-au fost prezentați profesorii etc. Dar am fost despăgubit pentru toate astea. Directorul, în amintirea vizitei mele, mi-a cerut o zi de vacanță pe care am acordat-o, după cum îți închipui, în mijlocul uralelor sărmanilor drăcușori, care acum mă adoră. Au început să se joace pe loc și, plimbându-mă, visător, sub marile ziduri ale colegiului, auzeam strigătele lor de bucurie, care îmi făceau atâta plăcere. În consecință solicit și eu bunicului o zi de vacanță pentru dragii mei micuți, în ziua în care această scrisoare îți va sosi.

Ai uitat să-mi trimiți scrisoarea Didinei mele, de care îmi vorbești. Pe curând, biata mea prietenă. Iată-mă pe drumul de întoarcere. Contez la Caen pe o scrisoare lungă de la tine. Te sărut pe obrajii tăi, atât de proaspeți și de catifelați, și te iubesc mult.

V.

Nanteuil mă însărcinează să-ți prezint salutările lui cele mai afectuoase.

Plimbare neizbutită

Nu garantez că la ora nouă seara, în momentul în care vrei să pleci în direcția portului, nu va apărea, ca să-ți încurce planurile, Jocrisse,

primarul satului, Jocrisse, împopoțonat cu o cârpă tricoloră, care, cu toate pașapoartele, vizele și alte hârtoage oficiale, te va lua, în funcție de sex, drept doamna ducesă de Berry, deghizată în bărbat, sau drept Robespierre travestit în femeie, și cu jandarmul de mână, în prezența a treizeci de sclavi abrutizați, pe care îi numește subordonații săi, îți va interzice ce? dreptul de a te plimba.

Îl vei trimite să se plimbe, fără nicio îndoială. Dar te vei alege doar cu asta, căci proprietarul bărcii, înspăimântat, nu-ți va da barca, paznicul îl va ajuta pe primar, și vei rămâne acolo, îți spun, înmărmurit și indignat, în fața forței stupide și triumfătoare, obligat să renunți la dreptul tău, la plăcerea ta, la barca ta, atât de vesel ridicată de valuri, la pești și la plasele înflăcărâte de fosfor, la această noapte atât de frumoasă, la asfințitul lunii, la răsăritul soarelui, măreț spectacol pe mare, și la tot ce ai visat, aranjat și plătit, fără altă consolare, decât să-i spui acelei mutre de primar că este un imbecil. Slabă consolare.

Eu declar că am găsit un astfel de loc în Normandia și că acest loc se numește Barfleur, și că acest Barfleur este mai aproape de Constantinopol decât de Paris. Și ce vei face? Te vei plânge?

Cui? La tribunale? Te vor trimite la Consiliul de Stat. Consiliului de Stat? Este prezidat de un ministru, și tot ministrul se admiră cu respect în prefectii, subprefecții și primarii săi, ca în tot atâtea oglinjoare aranjate cochet, răsfângând propria-i imagine. Opiniei publice? Presei? Gazetelor? Dar momentul va fi favorabil unei plângeri? Primarul însă va scrie și el, jandarmul de asemenea va scrie, și vei ajunge să te bați prin ziare, cu greșelile de ortografie ale jandarmului și greșelile de franceză ale primarului? Dacă ai oarecare grijă de curățenia ta literară, vei merge să te albești la morar, sau să te înnegrești la cărbunar? Nu vei da înapoi în fața acestui stil de campanie gata să te trăsnească?

Ce îți mai rămâne de făcut? Foarte bine. Dar aceste ofense sunt intolerabile. Că primarul este un nărod sunt de acord, dar este și un tiran. Un mic tiran, recunosc, dar totuși un tiran. Omul este un măscărici, dar fapta sa este serioasă. Ce să faci atunci? Nimic. Noi suntem cu toții victimele jandarmului, vameșului, primarului și hărțuielilor poliției, pașapoartelor și taxelor. Știu bine că acest lucru

este valabil pentru toată lumea și că se numește egalitate. Aș vrea însă să știu dacă se numește și libertate.

În general, în Franța se respinge cu bună știință libertatea, care este o realitate, ca să alergăm după egalitate, care este o himeră. Un vechi obicei francez, destul de des întâlnit, e să dai vrabia din mână, pentru cioara de pe gard.

Ce înțelegeți prin egalitate, mă rog frumos?

Courseulles, 7 iulie.

Continui, scumpă prietenă, cu acest soi de jurnal despre călătoria mea, după cum am făcut și până acum. Părăsind Barneville, cu acel han îngrozitor unde nu am găsit decât lapte și purici, drumul este cumplit, cel mai cumplit pe care l-am văzut; niciun mijloc de transport până la Pieux, unde trebuia să găsesc o trăsură pe două roți până la Cherbourg. Patru leghe (de țară), de făcut pe jos pe o căldură tropicală. Puținele rufe avute le trimiseseam la Cherbourg și nu mai aveam de cărat decât un pachet. Era ora șase dimineața când am pornit vitejește la drum.

Mai sus de Barneville, mi-am întors privirea. Vederea se întindea pe zece leghe. Cerul, pământul și marea erau minunate. De acolo se vede un golf de larg, care formează, în cele două puncte opuse, două capete, în dreptul cărora apăreau, în ceață, clopotnița de la Port-Bail și cea de la Barneville, ca două piroane în cele două extremități ale unei potcoave. O ceață deasă roșcată, prin care pătrundeau bărcile pescarilor, se rostogolea încet pe ocean oprindu-se în fundul golfului, de unde se desprindea un cortegiu de nori, înaintând destul de adânc pe uscat. Trebuia să fi văzut, a doua zi, o parte din peisajul meu sub ploaie.

După câteva momente de admirație și de odihnă, am plecat mai departe, stând de vorbă, ici și colo, cu pescari, care mă luau drept un proprietar de prin partea locului. Din pricina căldurii, mergeam de-a lungul tufișurilor și bălților, cu riscul de a călca pe rațe.

Or, cele patru leghe s-au făcut opt. La ora cinci seara eram la Pieux. Din ajun, de la unsprezece dimineața, în afară de o ceașcă de lapte luată la Barneville, nu mâncasem nimic. Treizeci de ore fără să mănânci și douăsprezece leghe pe jos, adunând și pe cele din ajun cu cele de azi, iată isprava mea vitejească de la Haie-du-Puits la Pieux.

La Pieux am găsit o gazdă micuță, frumoasă și rotunjoară, pe care am ajutat-o să dezghioace mazărea din grădină și căreia i-am șoptit o mie de vorbe dulci, așa nădușit cum eram. În sfârșit am cinat și la ora

șapte mă deplasam spre Cherbourg, într-o trăsură cu două roți ce făceau între ele niște unghiuri bizare.

Antu înq

Mergeam de două ceasuri. Era o noapte neagră. Dintr-o dată am ridicat sau, mai curând, am coborât ochii. În față se deschidea un imens abis de umbră prin care marea făcea largi scobituri alburii. Mai la dreapta, sub picioarele noastre, scânteiau vreo douăzeci de felinare, aliniat cu câteva geamuri luminate, ici-colo, într-o grămadă informă

de acoperișuri negre. În depărtare se vedeau strălucind două faruri. La stânga, deasupra noastră, ulmii de pe marginea drumului aveau contururi ciudate în noapte, detașându-se pe un cer crepuscular. Spirala șovăielnică a drumului se pierdea la jumătatea pantei și se auzea misteriosul zgomot al mării. Soseam la Cherbourg.

Într-adevăr, nu este nimic mai plăcut decât să sosești într-un oraș. Nu vezi decât câteva lumini într-o grămadă de umbră, nu înțelegi nimic

din zgomotul surd al oceanului; e admirabil și ți-l poți închipui așa cum dorești. A doua zi eram profund dezamăgit. În afară de biserică, care are câteva curioase cizeluri, Cherbourg este de fapt un oraș foarte searbăd.

Am făcut acolo, cu Nanteuil, o plimbare pe mare. Am vizitat portul, digul etc. Hotărât lucru, fac foarte puțin caz de marile porturi de la mare. Detest zidurile care înăbușă marea. În acest labirint de zăgazuri, de stavile, de diguri, oceanul dispare ca un cal sub harnașament. Trăiască Étretat și Tréport! Cu cât portul este mai mic, marea este mai mare.

La ora opt seara, păraseam Cherbourg. Urcam încet, pe jos, coasta către Tournaville. În spatele nostru marea se întindea sub imensul orizont, netedă și parcă ceruită.

Din locul în care eram, se vedeau trei golfuri. Măreața sa de granit, de unde se extrage piatra pentru diguri, părea un bloc sever deasupra orașului Cherbourg învăluit în aburi. O barcă traversând rada portului lăsa în urmă o lungă dâră de argint, ce se întindea clar până la Cherbourg, deși ambarcațiunea era deja la mai mult de-o leghe depărtare. Amurgul simplifica liniile atât de frumoase ale dealurilor și ale mării. Apa părea sifidie pe alocuri și departe, tocmai spre zare, în mijlocul oceanului mat și fără lucire, se vedea soarele stingându-se sub o pleoapă de nori care cobora.

În rest, Cherbourg are un aspect destul de banal, dar atunci când cerul și marea se împreună făcând decor unui oraș oarecare, rezultatul este întotdeauna frumos.

Trebuie să mă opresc aici; de-abia mai am o pană. Nici nu există praf pentru uscat cerneala și sunt forțat să folosesc în acest scop un număr din *Constituțional*. Sărmanul *Constituțional*¹⁴ forțat să-mi absoarbă literatura.

Troane, 9 iulie 1836.

Adela mea, vreau să-ți scriu de îndată un cuvânt prin poșta care urmează să plece. Am începută o scrisoare lungă, dar nu am avut timpul să o termin. O vei primi data viitoare; este urmarea povestirii jurnalului călătoriei mele.

Am primit cele două scrisori de la tine și cele de la dragii noștri micuți. Adela mea, nu vreau să fii tristă, mă înțelegi? Eu nu pot fi fericit, dacă tu nu ești fericită. Dacă aceste călătorii te întristează, nu le voi mai face. În definitiv, mai presus de toate tu ești, Adela mea, în veci

mult iubită.

Didine, Toto, și Dédé mi-au scris niște scrisori drăguțe, dar eu o aștept pe cea de la dragul meu Charlot. De acum încolo scrie-mi la Gisors. Voi face să-mi parvină acolo scrisorile tale care s-ar putea să ajungă la Caen, așa cum am procedat și pentru Cherbourg.

Am aflat cu multă bucurie că dragului nostru micuț îi merge mai bine. Trebuie să fie ca un bărbat, să se îngrijească și să se lase îngrijit. Îl voi iubi mult. Spune-i! Mă auzi, dragul meu Toto?

Sunt încântat că sărbătorirea tatălui tău a fost veselă. Sper ca la anul să pot lua și eu parte. Mă gândesc mult la el în mijlocul atâtor lucruri frumoase pe care le văd, căci știi că s-ar desfăta ca și mine. [...]

Sunt anunțat că se va închide cutia. Nu am decât timpul să te îmbrățișez pe tine și tot ce te înconjoară, și asta tot *din adâncul inimii*.

V.

De la 15 la 18 voi fi la Paris

Pont-Audemer, 12 iulie.

Astăzi nu-ți voi scrie decât patru rânduri. Săraca mea scrisoare zace acolo, tot neterminată. Nu știu cum voi face ca să-ți povestesc tot ceea ce văd. Nu mai am timp nici să respir, între catedrală și ocean. Mi se spune că poșta va pleca și mă grăbesc să scriu două vorbe. Nu vreau să rămâi fără o scrisoare de la mine.

Sper că totul merge bine pe-acolo, și că-i voi găsi pe toți sănătoși și mulțumiți la întoarcerea mea, care se apropie.

Mi-e teamă că nu voi avea timpul necesar să-ți scriu despre tot ce văd, însă voi păstra o parte, pentru suetele noastre de la Fourqueux.

Îmbrățișează din partea mea pe dragii noștri micuți. O mie de gânduri prietenești Martinei și prietenilor. Strânge mâinile bunului tău părinte din partea mea, iar pe tine te păstrez la urmă, ca pe cea mai dulce bucată. Dulce este gura ta, căreia îi trimit mii de sărutări.

Al tău, Victor.

Yvetot, 13 iulie.

Trebuie, dragă prietenă, să renunț de a mai continua imensul meu jurnal. Întâmplările din călătorie se adună atât de mult, încât ar trebui să scriu volume și cu cât am mai multe lucruri de văzut, cu atât am mai puțin timp de povestit.

Am văzut toate așezările frumoase de pe malul Mării Mânecii; Bayeux, cu o admirabilă catedrală, Caen, unde am numărat la sosire

cincisprezece clopotnițe. La tot pasul, în cel mai mic sat de la malul mării, întâlnești admirabile fleșe de piatră care țâșnesc, lucru curios, dintr-o biserică mititică, ca și acele flori frumoase de câmp, cocoțate pe o tulpină urâtă. Seara, Nantouil și cu mine ne plimbăm prin orașe, ne băgăm prin străzi întortocheate și n-avem decât să ridicăm ochii, ca să regăsim la fiecare pas clopotnițele, coșuri mărețe pe acoperișuri păcătoase.

În ce privește felul nostru de a călători, el ni se potrivește numai nouă, care vrem să vedem tot și cumpărăm bucuros un peisaj frumos la prețul unui culcuș prost. Trecem dintr-o haraba într-o șaretă; ne cățărăm, așa cum putem, pe imperialele diligențelor, în cupeul dindărăt, oriunde. De multe ori avem vecini vorbăreți cu care trebuie să ne întreținem. Eu lucrez și fac versuri, ceea ce nu mă împiedică să mă amestec, din când în când, în vorbă. Vorbesc una și mă gândesc la alta.

Iată-ne în acest moment la Yvetot. Nu am putut rezista dorinței de a mai vedea marea o dată și am pornit la Fécamp.

Yvetot este un oraș idiot, unde casele sunt roșii și fetele la fel. Drept răsplată, am văzut Isigny, unde am petrecut noaptea pe mare într-o barcă de pescari. Honfleur este un port încântător plin de catarge și pânze, încununat de dealuri verzi, și înconjurat de case strâmte, puțin mai înalte decât Nanteuil; la Bouille, Sena face un cot minunat; urmează Pont-l'Évêque, unde sunt tot felul de case frumoase și pe urmă Pont-Audemer, care are o încântătoare biserică neterminată, cu foarte frumoase vitralii de mare ținută. Dar toate astea, Adela mea, nu fac cât Fourqueux, care are o biserică urâtă și nouă, dar acolo te afli tu și acolo sunteți cu toții. Îmi fac socoteala să fiu la Paris pe data de 19. Îți voi scrie până atunci.

În afară de asta, îți fac cunoscut că am trecut cu bine proba răului de mare. Am făcut, fără niciun fel de accident, mai multe excursii pe apă, una între altele la Barfleur, pe o mare dezlănțuită cu talazuri enorme acoperind cu spumă puntea vasului. M-am agățat de frânghii și am stat în picioare pe marginea micii ambarcațiuni; a fost una dintre cele mai plăcute impresii pe care le-am avut vreodată în viață.

Iată, sper, Adela mea, un pachet mare de mângăleli. Mă grăbesc să le termin, îmbrățișând pe Didine, Toto, Charlot, Dédé și pe tine mai întâi, și tot pe tine la urmă. Vă iubesc pe toți cu mai multă duioșie decât oricând. Încă cinci zile și ne vom revedea.

V.

Yvetot, 16 iulie.

Dragă prietenă, ne-am reîntors până la Yvetot, iată însă că începe o furtună, bate un vânt îngrozitor și vom merge să privim marea la Saint-Valéry-en-Caux, ceea ce va întârzia întoarcerea noastră cu o zi sau două. Nu mă aștepta decât pe data de 21. Voi încerca, totuși, să fiu la Paris pe 20. Îți voi scrie la timp ziua precisă. Scrie-mi tot la Gisors. Uite scrisoarea mea de ieri, pe care nu am avut timp să o pun la poștă.

Numai o furtună, lucru nevăzut încă, poate să întârzie întoarcerea mea, într-atât simt nevoia să te revăd. Te îmbrățișez cu multă dragoste.

V.

Barentin, 17 iulie.

Încep cu ce este mai important. Voi fi la Paris, Adela mea, pe 20 seara sau pe 21 de dimineață, după bunul plac al diligenței de Gisors. Cum vreau să plec imediat, ca să ajung să vă îmbrățișez pe toți la Fourqueux, fă în așa fel ca atunci când sosesc în Place Royale să găsesc cheia la portar, redingota și tot ce îmi este necesar ca să mă îmbrac în camera mea. Îți mulțumesc de această grijă, precum și de toate celelalte pe care le ai pentru mine.

De altfel am văzut un minunat spectacol. Uraganul dezlănțuit toată noaptea se potolise când am sosit tot cu bunul nostru Nanteuil la Saint-Valéry-en-Caux. Însă marea era încă tulburată palpitând de furie. Am stat opt ore să o privim, alergând pe dig, cățărându-ne pe stânci, găurindu-ne pantofii cu pietrele de pe plajă, și asta fără niciun fel de exagerare; vei vedea pantofii mei de castor. Nanteuil calcă direct pe tălpile picioarelor, fără niciun intermediar.

Marea era într-adevăr frumoasă. Cât cuprindeai cu ochii nu vedeai decât întinderi lungi de spumă, desfășurate ca aripi mari albe, pe fondul verde și sticlos al mării. Totul se repezea cu furie, verdele și albul, unul peste altul, urlând îngrozitor. Vântul bătea atât de puternic, încât ne țineam de parapetul aflat la capătul digului. La tot pasul turme de valuri bălane, de o înălțime enormă, soseau tocmai din zările mării, se loveau sub rafalele vântului de capătul digului și alergând nebunește către noi, de-a lungul zidului, ca niște furioase batalioane de cavalerie întoarse de la atac, se spargeau de pietre și coborau gemând descompuse, în bălți mari de bale spumoase. După fiecare asalt al valurilor găurile din malul digului, bătrân și crăpat, șiroiau de apă ca niște fântâni. Sub noi, pe un banc mare de stânci, o imensă zdreanță de spumă albă se sfâșia în mii de chipuri de vârfurile negre și ascuțite ale

granitului. Nicio pânză nu era pe mare, atât de puternic se dezlănțuise vijelia. Ziua era întunecată, doar cu câte o rază gălbicioasă, din când în când. La picioarele noastre, peste capetele noastre, totul era tumult, cerul plin de nori, marea plină de valuri.

Yvetot este un sălaș groaznic. Am luat un rând din penultima scrisoare pe care ți-am scris-o și am plăsmuit acest blestem, cu care am ținut sus-numita așezare la plecare:

PENTRU YVETOT

*Trecătorul să-ți rădă
Zidurile – privindu-le.
S-o ia la goană călătorul
Pe calu-i nărăvaș.
Fără să intre diligența
De poartă să se agațe.
Dracu să pună la frigare
Slăbănoagele fripturi
Cu grâu pipernicit
Și struguri oțetiți
Coșurile să-ți umple.
Yvetot normanda
Unde ești pedepsit
Pentru toți cârciumarii.
Locuință de maimuțe
Unde zdrențele murdare
Atârinate sunt de pod.
Pumnul unei pușlamale
Crezând că a spart un geam
Crapă o hârtie veche.
Se servește o salată
Pe care iepurii bolnavi
Ar lăsa-o în culcuș.
Oraș clădit din cărămidă
Tristă adunătură-n fabrici.
Cu un vechi miros de rânced
Care are doar măgari
Și cidru în butoaie
Pe pardoseli mucegăite
Grup de cocine informe*

*Unde casele sunt roșii
Iară fetele la fel.*

În sfârșit, mă reîntorc la Paris și reține bine autentica concluzie care răzbate din călătoria mea: natura este frumoasă și omul este urât.

Într-adevăr, dacă pe de o parte drumurile sunt acoperite de flori, arbori, păsări și raze de soare, pe de altă parte sunt încărcate de îngrozitori țărani în jachetă, de țărănci în bonete de bumbac, de țănci jegosi sugându-și mucii din nas. Sunt catedrale, dar sunt și hanuri. Or, știi tu ce sunt hanurile? Sunt vechile peșteri ale hoților, civilizate, perfecționate și abonate la *Constituțional*.

Te asigur, Adela mea, că sunt cu inima plină de mulțumirea reîntoarcerii. La Gisors, voi avea scrisorile tale. La Fourqueux, te voi avea pe tine. O îmbrățișez pe Didine, îl îmbrățișez pe Charlot, îl îmbrățișez pe Toto, o îmbrățișez pe Dédé. Sunteți toată bucuria și toată viața mea. Te îmbrățișez și te iubesc, Adela mea. Gânduri prietenești tatălui tău, lui Martine, prietenilor noștri.

Belgia

1837

Creil

Amiens, 11 august, ora 9 seara.

Îți scriu în grabă câteva rânduri din Amiens, dragă prietenă. Tocmai am sosit și nu am decât cerneală albă pe marmura comodei și această hârtie pe care îți și scriu. Te iubesc, Adela mea. Fii sigură. Îți voi scrie mai mult, data viitoare.

Drumul de la Paris până aici este ca o mare grădină. [...] Creil este un orașel plăcut, cu două edificii vechi și frumoase, un pod tăiat de o insulă și ape în care se oglindește totul. La Breteuil am văzut o cetățuie încântătoare datând din secolul al XV-lea, servind drept palat al poștelor. Este ca la Verneuil.

Și pe urmă o clopotniță atrăgătoare ce mi s-a părut a aparține unei frumoase biserici.

Îți scriu toate astea într-un zgomot îngrozitor și cu inima încărcată de tristețe. Mă gândesc la bucuria ce o voi avea, revăzându-vă pe toți, Adela mea dragă. Este stupid să-ți părăsești casa, unde te simți atât de bine, ca să vii să mănânci din farfurii de han în care poți citi versurile lui Béranger¹⁵ prin supă. Ce vrei? Trebuie totuși să ne mai schimbăm starea de spirit, și călătoriile la asta servesc.

La revedere, bietul meu înger, pe curând. Îmbrățișează pentru mine pe Didine, pe care o iubesc atât de mult, și pe Charlot, Toto și Dédé, sărută-i de opt ori, pe cei opt obrăjori. Te iubesc, Didina mea, te iubesc, Adela mea. Mii de sărutări.

V.

La Somme – Arras

Atras, 13 august, ora 6 seara.

Am calculat că ai să primești prima mea scrisoare, în momentul când eu ți-o voi scrie pe a doua. Este o fericire pentru mine să mă gândesc că pun stăpânire pe gândurile tale în aceeași clipă în care ale mele sunt îndreptate spre tine.

Iată-mă la Arras, gata să pătrund în Belgia. Ieri de dimineață am urmat cu un vapor malurile râului Somme, de la Abbeville. În momentul îmbarcării soarele se ridica dintr-o ceață deasă în mijlocul căreia se detașa silueta uriașă a catedralei, fără niciun detaliu, numai schițată din profil. Era minunat.

Nimic mai frumos decât țărmurile râului Somme. Nu sunt decât arbori, fânețe, pășuni și localități încântătoare. Ochii mei s-au scaldat într-o baie de verdeață. Nimic nu este mare, nimic nu este aspru, doar o mulțime de imagini flamande, înlănțuite și asemănătoare; apa curgând la rasul malurilor pline de trestii și flori, insule de vis și peste tot poieni mici cu iarbă grasă, vaci frumoase și melancolice, în razele calde ale soarelui strecurate printre plop. Din când în când, ne oprim la ecluze și, în timp ce așteptăm să trecem, mașina cu aburi geme ca un animal obosit.

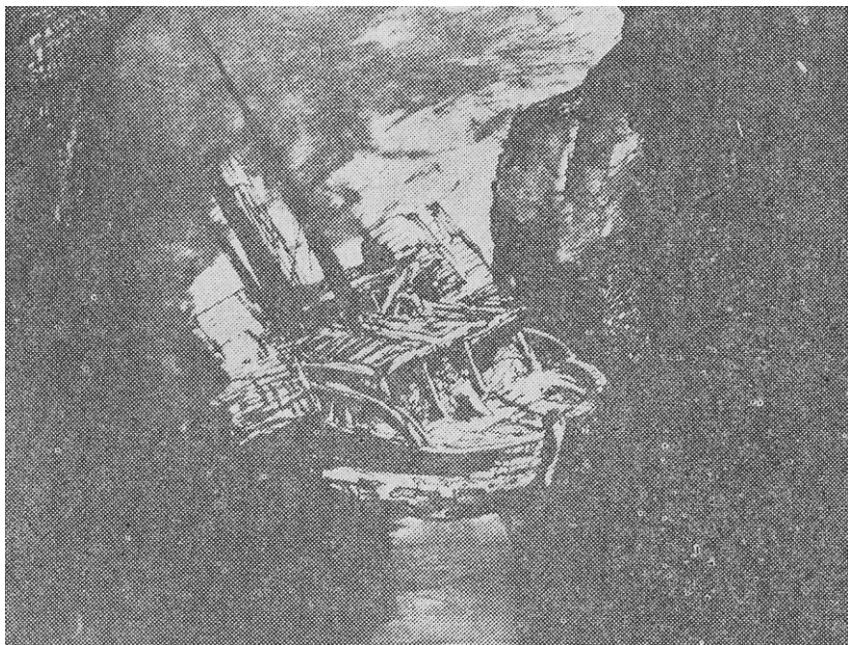
Ne apropiem astfel de Picquigny, ce are o frumoasă clopotniță și un castel mare, aproape regal, cu fațadă de cărămidă și de piatră, aparținând domnului de Boubers. La dreapta, mai la vale, într-o insulă, se văd niște ruine ce mi s-au părut remarcabile, cu toate că au rămas prea joase pentru a putea fi văzute, în spatele ierburilor înalte, de călătorul de pe vas. Ierburile și trestiile dau de altfel peisajului un aer încântător. Când sunt atinse de undele stârnite de vas, ele se grăbesc să salute călătorii în modul cel mai grațios din lume.

Am revăzut Abbeville cu mare plăcere și la ora patru am plecat către Doullens, unde am sosit la ora nouă seara.

O surpriză frumoasă pentru cei care nu cunosc bine acest drum este Saint-Riquier, minunată construcție din secolul al XV-lea, aproape ruinată, ce-ți apare cu totul neașteptat, cam la trei leghe de Abbeville. Natural că am coborât pe uscat și am petrecut o oră doar să mă învârtesc printre nave și prin jurul statuilor care sunt numeroase și în majoritate admirabile. Câte unele mai sunt încă pictate în culorile secolului al XVI-lea. Există o *Maris Stella*, sculptată, în consolă, pe care aș fi vrut să o desenez. Din nefericire nu mi-a ajuns timpul. Fecioara într-o stea, ceilalți aștri împrejur, vasul sfârâmat, marea furioasă, în

fund portul, tot ansamblul este încântător. Acum mărețul monument este în reparație, dar din păcate se repară prost.

În piața satului, un foarte frumos foișor cu patru turnulețe ieșind din el. Tare aș fi vrut să-l pot desena măcar pe acesta, dar trebuia să mergem mai departe.

Drumul până la Doullens șerpuiește peste șesurile întinse și ondulate, ceea ce plictisește în general pe toată lumea, dar mie îmi place foarte mult. Din când în când, apare câte o moară veche, mâncată de cari, și cu aripi roșii. Vântrele sunt tăiate în așa fel ca să deseneze o stea în mijlocul crucii care formează aripile. Asta datorită unor vechi și duioase superstiții. *Maris Stella*. (Pune-l pe Toto să-ți explice din latină).

Doullens n-a făcut nimic pentru peisajul său care este încântător. Un orașel destul de searbăd și fără importanță, tăiat de o apă curgătoare, ascuns între arbori și înconjurat de dealuri. Un tablou sărăcăcios, dar cu o ramă bogată. Există o cetate cu bastioane, zigzaguri și valuri de pământ, dar care mă lasă indiferent. Vauban în peisaj apare destul de stupid. Nu accept triumphiurile și pătratele fortărețelor moderne decât în Van der Meulen¹⁶.

Mă așteptam mai mult de la Arras. Nu sunt decât pe jumătate mulțumit. Există două piețe curioase ale căror case au pinioane și

volute în stilul flamand-spaniol din timpul lui Ludovic al XIII-lea. Însă nu sunt biserici. Mă înșel, există o clopotniță sordidă, ca aceea de la Saint-Jacques du Haut-Pas. Am vrut să intru în biserica învecinată. Nicio posibilitate să o deschizi. Era de trei ori ferecată. Am comparat biserica neprimitoare cu o femeie urâtă și ipocrită pe deasupra. Dar și eu de ce naiba am încercat să intru acolo?

Într-una din piețe, cea mică, o reușită primărie din secolul al XV-lea, învecinată cu o locuință adorabilă din timpul Renașterii. Fațada ar fi admirabilă, dacă arhitecții n-ar fi avut ideea să o înfrumusețeze, ceea ce o face să semene cu un decor gotic din vechiul Ambigu. Acum refac turnul de pază. Ce înzorzonat o să mai arate sârmanul edificiu!

Mă las furat de plăcerea de a sta de povești cu tine, dragă prietenă, și observ că pagina mea s-a umplut. De mult mi s-a răcit mâncarea, dar nu are importanță. Totuși să-ți termin scrisoarea! Scrie-mi, Adela mea. Dă-o pe asta Didinei. Și pe urmă dă-i și mii de sărutări, de asemenea și celorlalți, și păstrează trei sferturi pentru tine. Oh! ce nerăbdător sunt să vă revăd pe toți și pe tine mai presus de toate. Te iubesc.

V.

Gânduri prietenești pentru bunii noștri prieteni, Louis, Robelin, Châtillon etc.

Douai – Valenciennes – Cambrai

Valenciennes, 15 august.

Mâine, dragă prietenă, voi fi în Belgia. Încep să nu mai am răbdare, deoarece Franța, începând de la Arras, cu excepția lui Douai, este complet neinteresantă.

Nu aș fi acceptat nici Douai, dacă n-ar fi fost acolo cel mai frumos turn de pază ce mi-a fost dat să văd într-un oraș. Închipuie-ți un turn gotic, împodobit cu un acoperiș de ardezie, compus dintr-o mulțime de ferestruici conice suprapuse, pe fiecare fereastră o giruetă și la cele patru colțuri câte un turnuleț; în vârful turnului de pază se învâрте un leu cu un steag între labe; și din tot acest ansamblu atât de amuzant, de nebunatic, de viu, iese un cântec de clopoței. La fiecare lucarnă se vede zbătându-se un clopoțel dezlănțuit, care se agită ca limba în gura unei fiare.

Am desenat turnul, și când îmi privesc desenul, așa inform cum este, am impresia că mai aud încă sunetele vesele, scăpând ca un abur

natural din grămada de clopoței.

Trecând prin Douai, aş fi vrut să-l văd pe sărmanul nostru Antony Thouret. L-am căutat în oraş. Era plecat. [...]

Culmea plictiselii este Cambrai, care se numea în latineşte *Camaracum*. Are o plăcintă mare de piaţă, cu prăvăliile luminate ce vrea să semene cu Palais-Royal, dar nu reuşeşte să se asemene decât cu piaţa de la Châtelet, mai mare şi mai urâtă; o primărie clasică, dar nereuşită, ce a fost împodobită cu un orologiu mare arătat de băştinaşi cu mândrie, pentru că, spun ei, a fost făcut de un cioban (ce mă interesează pe mine că Tircis¹⁷ ar fi fabricat acest orologiu?). În sfârşit, catedrala, adică turnul din Saint-Jacques du Haut-Pas, cocoţat pe portalul din Saint-Thomas d'Aquino. Totul este plin de locuitori. Ansamblul este oribil.

Astăzi a fost sărbătoare. Trebuia târâtă prin oraş o procesiune de care foarte mari din carton aurit, pline de fete roşcovane. Am luat-o la goană. Aştept o milostivire: să nu-mi mai scoată în cale capitala lui Cygne de Cambrai¹⁸. Aş reciti mai bine *Télémaque*.

Valenciennes nu arată cu nimic mai bine decât Cambrai. Exista un turn de pază, măreţ şi aspru, din secolul al XIV-lea, însă acum o sută de ani i s-a mascat baza cu o combinaţie dorică şi a fost împodobit cu un cap rococo dintr-o piatră albăstruie, cea mai urâtă din lume. Piatra albăstruie striveşte piatra cenuşie în aşa fel, încât turnul este pe cale să se ruineze. Prostii să te facă să râzi, dar în fond sunt triste. Oamenii din partea locului aveau şi o primărie spaniolă foarte curioasă, din 1612. Astăzi o răzuie.

După ce ai văzut acestea şi încă alte câteva case vechi, destul de rare, nu mai e nimic în oraş decât cetăţuia. În mod hotărât, Vauban mă plictiseşte, şi nu pot să sufăr aceste fortăreţe mascate de o tufă de iarbă. Unde sunt donjoanele, crenelurile, turnurile? Am spus în *Notre-Dame* că tiparul a omorât bisericile; aş putea să adaug că artileria a omorât fortăreţele.

Şi aici se află o piaţă mare, însă fără relief şi idioată, mai ales dacă o compari cu cele două pieţe din Arras pe care le-am revăzut în clarul lunii, mai frumoase decât ziua. Noaptea culorile dispar şi rămân doar contururile.

Culoarea acestei regiuni începe să mă plictisească. Casele sunt roşii, femeile sunt blonde, câmpiile sunt galbene, iar eu ard de nerăbdare să văd piatră, verdeaţă şi păr negru. Al tău mai ales, Adela mea.

Adaugă la toate astea că drumul de la Cambrai până aici este infectat de lespezi din marmură albăstruie, de coloane dorice din granit

cenușiu etc. Pe care trecătorii burtoși și roșcovani, ce împânzesc drumul, le iau drept monumente. Este unul pentru bătălia de la Denain¹⁹, având în bandulieră două mediocre versuri de Voltaire, un altul pentru generalul Dampierre²⁰, o coloană cu o urnă de bronz în capăt și care de departe are aerul că merge să ia apă de la fântână. M-am resemnat la monumentul domnișoarei Duchesnois. Nu știu cum de l-am ocolit.

M-am oprit câțva timp pe câmpul de luptă de la Denain. Are nevoie de această amintire, deoarece este o câmpie ca oricare alta, și nu am găsit în nenorocitul sat, care-l făcea pe Voltaire să spună: *la Denain*, cum ar fi spus *la Paris* sau *la Londra*; nu am găsit, zic, decât o singură casă destul de veche care să-l fi văzut pe *curajosul Villars înfruntându-se cu tunetul* etc.

Încă o dată, Adela mea, o scrisoare fără sfârșit. Mă las antrenat de plăcerea de a-ți povesti tot ce văd. Aș vrea să te fac să le revezi. Sper că Dédé, draga de ea, merge tot mai bine și că vă simțiți cu toții bine. În ce mă privește, sunt groaznic de roșu; ceea ce mă pune mai în armonie cu fațadele de cărămidă și părul localnicilor.

Mă gândesc că această scrisoare îți va sosi aproape în același timp cu tatăl tău. Îmbrățișează-l pentru mine. Aș fi mai fericit să-l știu lângă voi. Și pe urmă, scrie-mi scrisori lungi.

Bruxelles

Bruxelles, 17 august, ora 8 seara.

Dragă prietenă, sunt fermecat de Bruxelles sau, mai bine-zis, de două lucruri pe care le-am văzut la Bruxelles: primăria cu piața sa și Sainte-Gudule.

Vitraliile de la Sainte-Gudule sunt făcute într-o manieră aproape necunoscută în Franța. Adevărate tablouri pe sticlă de o factură minunată, cu chipuri ca de Titian și arhitectura ca de Paul Veronese. [...]

Primăria din Bruxelles este o bijuterie comparabilă cu fleșa de la Chartres; o uluitoare fantezie de poet țâșnită din capul unui arhitect. Și pe urmă piața care o înconjoară este o minune. În afară de două, trei case pe care niște pedanți moderni le-au denaturat, nu-i fațadă să nu însemne o dată, un costum, o strofă, o capodoperă. Aș fi vrut să le desenez pe toate, una după alta.

M-am urcat pe clopotnițele de la Sainte-Gudule. Era frumos. Tot

orașul la picioarele mele, acoperișurile ascuțite și răsucite ale orașului Bruxelles, pe jumătate estompate de fum, cerul (un cer de furtună) plin de nori aurii și vâlătuciți în înălțimi, tăiați ras, ca marmura, la bază; în fund, în depărtări, un nor gros de unde cădea ploaia ca nisipul dintr-un sac crăpat; soarele se juca peste toate astea; falnica lanternă traforată a turnului de pază se decupa întunecat pe aburii alburii; apoi murmurul nelămurit al orașului ce urca și dealurile verzi desenate la orizont; era într-adevăr frumos. Am admirat totul, ca un biet provincial parizian ce sunt, totul, până și pe zidarul de lângă mine care ciocănea o piatră fluierând.

Bruxelles m-a făcut să uit de Mons, și totuși Mons merită să ți-l reamintesc, pentru că este un oraș nespus de plăcut. Însă pentru astăzi, Adela mea, cred că te-am plictisit destul cu pietrele și bisericile mele și parcă te și aud certându-mă, amuzată de mania mea. [...]

Te îmbrățișez pe tine și pe bunul tău părinte. Spune-i Didinei, dragei Dédé, lui Charlot și Toto să se îmbrățișeze între ei, în numele meu. Beau bere ca un flamand. După ce bei berea de Louvain îți rămâne un fel de gust ce aduce cu un șoarece mort. Este foarte bine. Te îmbrățișez.

Mons – Louvain – Malines

Bruxelles, 18 august.

Sunt încă la Bruxelles, Adela mea. În așteptarea diligenței încep o scrisoare pentru tine, pe care o voi termina la Louvain sau la Malines. Scriindu-ți, nici nu știi câtă fericire simt, pentru că mă apropii de tine pe calea gândului.

Ți-am promis că o să-ți mai vorbesc de Mons. Este într-adevăr un oraș foarte curios. La Mons nu este nicio turlă gotică, pentru că biserica parohială de la Saint-Waudru nu are decât o turlă mică de ardezie, neînsemnată; în schimb panorama orașului este încărcată de trei turnuri de pază, construite în gustul frământat și ciudat, rezultat al întâlnirii Nordului cu Sudul – gustul Flandrei și al Spaniei.

Cel mai înalt din cele trei turnuri, construit pe locul vechiului castel, cred către sfârșitul secolului al XVII-lea, are un acoperiș într-adevăr ciudat. Închipuie-ți un enorm ibric de cafea, așezat sub partea pântecoasă a patru ceainice mai mici. Ar fi urât dacă nu ar fi atât de mare. Mărimea îl salvează.

Împrejurul acestor soiuri de turnuri, închipuie-ți piețe și străzi neregulate, întortocheate, adeseori înguste, străjuite de case înalte de

cărămidă, cu pinioane profilate din secolul al XV-lea, și cu fațade manieriste din secolul al XVI-lea, și vei avea o idee de cum arată un oraș în Flandra.

Piața primăriei din Mons este de o frumusețe specială. Primăria are o fațadă cu ogive din secolul al XV-lea și un turn de pază-rococo, destul

de curios iar din piață, mai departe, se zăresc și celelalte două turnuri.

Cum trebuia să plec la ora trei dimineața, nici nu mai m-am culcat, ca să pot vedea tot acest ansamblu în lumina lunii. Nimic mai straniu și mai încântător, sub un cer frumos, limpede și înstelat, decât această piață atât de bine împărțită în toate sensurile de gustul capricios al secolului al XV-lea și de geniul extravagant al secolului al XVIII-lea, nimic mai original decât toate aceste construcții himerice, văzute la această oră fantastică.

Din când în când o muzică a clopotelor parcă se trezea în turnul mare (turnul ceainicelor); clopotele păreau să cânte orașului cu figuri grotești flamande nu știu ce melodie chinezească; pe urmă tăceau și orologiul bătea grav. Când ultimele vibrații ale orologiului au încetat, în tăcerea care de-abia a revenit, un zgomot, ciudat de dulce și de melancolic, cădea din înălțimea turnului mare: era sunetul aerian și estompat al unei trâmbițe, doar două suspine. Pe urmă liniștea orașului se restabilea pentru un ceas. Trâmbița nu era decât vocea paznicului de noapte.

Eu și paznicul eram singurii treji, cu fereastra deschisă în fața mea, cu tot acest spectacol, mai bine-zis acest vis, în ochi și urechi. Nu-i așa că am făcut bine că nu m-am culcat în acea noapte? Niciodată somnul nu mi-ar fi oferit un vis mai plăcut gustului meu.

Ei, bine, acest vis este fortificat, Mons e o cetate; și o cetate mai puternică decât oricare cetate de-a noastră. Împrejurul orașului sunt opt sau zece incinte, cu tot atâtea șanțuri. Ieșind din oraș ești aruncat timp de peste un sfert de oră de pasarele pe poduri care se ridică, prin redute, bastioane și valuri de pământ. Englezii sunt cei care au pus orașului o asemenea cămașă, pentru ziua în care noi vom avea capriciul să o îmbrăcăm.

De fapt, Flandra este frumoasă. Câmpii mari și verzi, împrejurimi proaspete de hamei, râuri înguste umplând albiile; când o pășune plină de vaci, când o cârciumă plină de bețivi. Se călătorește între Paul Potter²¹ și Teniers²².

În ce privește curățenia flamandă, iată cum se prezintă lucrurile: cât ține ziua, toate locuitorile, servitoare și stăpâne, femei în vârstă și fete tinere, sunt ocupate să curețe locuințele. Or, din cauză că tot timpul se spală, se săpunește, se lustruiește, se perie, se piaptână, se șterge, se suge apa, se lustruiesc metalele, se curăță și iar se curăță, se întâmplă însă ca tot jegul lucrurilor spălate să treacă asupra celor care au spălat; de unde rezultă că Belgia este țara de pe glob în care casele sunt cele

mai curate și femeile cele mai murdare.

Aceasta este realitatea, exceptând, bineînțeles, pe frumoasele doamne, cu care nu vreau să am de-a face în nicio țară.

De altfel, acest fel de curățenie murdară dă, atunci când se face abstracție de femei, rezultate foarte plăcute. Astfel, grație plăcilor de aramă lucitoare ca aurul care împodobesc gâtul cailor, remarc, pentru prima dată în viața mea, că gura hamurilor de la caii de căruță are forma unei lire.

Pune niște corzi în locul capului de cal și Viennet va putea să se servească de acest instrument.

Apropo de cai, se pare că în Flandra sunt foarte răi, sau flamanzii foarte prudenți; pentru că, prin toate localitățile prin care am trecut, caii nu se potcovesc decât între niște bare foarte solide, nu de stejar, ci de granit. (Au aici un granit albastru, destul de urât, pe care îl folosesc în toate situațiile). Am fost contrariat de această modă, îmi plăcea atât de mult să întâlnesc pe drum pitorescul grup al calului și al potcovarului.

La câteva leghe de Mons am văzut alaltăieri, pentru prima oară, o cale ferată. Trecea pe sub drum. Doi cai, care înlocuiau în felul acesta treizeci, trăgeau cinci vagoane mari, încărcate cu cărbuni. Este foarte urât.

Lier, 19 august, ora 9 seara.

Am trecut de Louvain, am trecut de Malines, sunt la Lier și îmi continui scrisoarea. Mă gândesc cu multă bucurie că tatăl tău este de ieri lângă tine, Adela mea, și că Didine, în așteptarea micuțului, îl are în apropiere pe bunic.

Sunt pe deplin despăgubit de toate localitățile stupide din Flandra franceză. Louvain, ce este așezat pe fundul unui lighean, pare o cetate plăcută. Primăria e admirabilă, de forma unei racle uriașe. Un giuvaer nestemat din secolul al XV-lea. Acum este vopsită într-un galben cenușiu. Primăria din Mons este vopsită în albastru cenușiu. Pentru această din urmă culoare le servește drept pretext groaznicul granit albastru pe care îl au. „Noi le îmbinăm în felul acesta”, obișnuiesc să spună. Săracii velși au furia zugrăvitului.

Biserica mare din Louvain, pe jumătate prăvălită, mișună de lucruri frumoase. Capelele sunt pline de picturi minunate și sculpturi perfecte. Sunt numai arcaturi festonate, astragaluri, ghirlande și ciubuce. Toate așezate la întâmplare, fără vreo ordine, talmeș-balmeș. Bisericile

belgiene sunt haosuri, însă haosuri care conțin o lume.

Catedrala din Malines este, la interior, zugrăvită în alb și încărcată de imaginația stranie a secolului al XVIII-lea. În schimb exteriorul este fenomenal. Turnul te înspăimântă. M-am urcat. Trei sute șaptezeci și șapte de picioare înălțime, cinci sute cincizeci și patru de trepte. Aproape de două ori mai mare decât turnurile de la Notre-Dame. Această lucrare monstruoasă este însă neterminată. Ea ar fi trebuit să fie împodobită de o fleșă de două sute șazeci de picioare înălțime, ceea ce ar fi făcut-o să depășească cu mai mult de o sută de picioare piramida mare de la Giseh. Olandezii au fost geloși și o legendă spune că ei ar fi fost aceia care au dus în Olanda pietrele destinate să desăvârșească turnul cel mare.

De fiecare parte a turnului se află un cadran de fier aurit de patruzeci și două de picioare diametru. Tot acest edificiu este locuit de un orologiu, greutatea urcă, roțile se învârtesc, pendulele se zbat încolo și înapoi, carilonul cântă. Totul trăiește, are suflet.

Cântecul carilonului este dat de treizeci și opt de clopote, toate lovite de mai multe ciocane, și de clopote mari din turn, care fac pe bașii. Aceste șase clopote mari sunt în acord, în afară de cel mai mare, care este acum crăpat și cântărește 18.000 de livre. Cel mai mic din cele șase clopote cântărește 3.400. Cilindrul de aramă al carilonului, 5.442 livre. El este străpuns de 16.800 de orificii din care ies ciocurile de fier ce mușcă succesiv lamele carilonului.

În anumite zile un om se așază în fața unei claviaturi, pe care am văzut-o, tot așa cum Didine se așază la pian, și cântă din acest instrument. Închipuie-ți un pian de patru sute de picioare înălțime având întreaga catedrală drept coadă.

De când sunt în Flandra admir subțirimea și delicatețea crucilor de piatră de care se prind vitraliile ferestrelor. Catedrala de la Malines e îmbrăcată într-o adevărată cămașă de dantelă.

La Malines trece calea ferată. M-am dus să o văd. În mulțime era și un biet birjar, picard sau normand, care privea cu milă vagoanele alergând, trase de mașina ce fumegă și geme. I-am spus: merge mai repede decât caii dumitale. Frumoasă minune! mi-a răspuns omul. *E împins de un fulger!* Vorba mi s-a părut pitorească și frumoasă.

În afară de vagoane au aici un fel de vehicul ciudat. O roabă având în față un câine și înapoi o femeie. Câinele trage și femeia împinge.

Sunt aici tot în cel mai profund incognito, ceea ce îmi place mult. Tocmai am citit într-un jurnal belgian că *domnul Victor Hugo vizitează în acest moment Rochefort.*

Poimăine voi fi la Anvers și voi avea scrisorile tale. Voi avea vești de la voi toți. Va fi într-adevăr o bucurie. De două zile mă stăpânesc pentru că sunt în preajma Anversului, și ard de nerăbdare de a ajunge, însă nu vreau să las nimic la o parte. Există două tablouri admirabile de Rubens la Malines și voi mai vedea altele la Lier și la Turnhout. Te îmbrățișez, Adela mea, de asemenea pe tatăl tău și pe dragii noștri micuți. Vă iubesc pe toți. Continui să mă coc la soare.

Nu uita că de acum încolo trebuie să-mi scrii la Dunkerque, post-restant.

ANVERS

Anvers, 22 august, ora 4 seara

Adela mea, am recitit scrisoarea ta din 14 august, fericit că am găsit-o atât de bună și trist pentru că era singura. Este o mare bucurie pentru mine să te știu înconjurată de fericire. Scrisoarea Didinei mele este și ea drăguță și contez ca la Dunkerque să mai găsesc una de la ea și mai multe de la tine. Poșta din Franța sosește aici la ora patru și jumătate. Nu voi părăsi orașul fără să mai încerc o dată la poștă. Poate că va sosi o scrisoare drăguță de la tine. Va fi binevenită.

Am sosit ieri la ora zece dimineața. Din acel moment alerg din monument în monument, din capelă în capelă, de la un tablou la altul,

de la Rubens la Van Dyck. Sunt epuizat de admirație și oboseală. Mai adaugă la asta că m-am cățărat și în clopotniță, șase sute șaisprezece trepte, patru sute șaiszeci și două de picioare, cea mai înaltă fleșă din lume, după Strasbourg. Este în același timp o construcție gigantică și un giuvaer miraculos. Un uriaș l-ar putea locui și o femeie l-ar dori ca podoabă la gât.

De acolo am văzut tot orașul Anvers, un oraș gotic așa cum îmi place, și Escaut, și marea, și cetatea, și renumita lunetă Saint-Laurent. Este o limbă de iarbă, cu două case mici roșii la capăt.

Acest oraș e o minune. Picturi în biserici, sculpturi pe case, Rubens în capele, Verbruggen pe fațade, arta mișună peste tot. Te dai înapoi să admiri un portal, te lovești de ceva, privești, este o construcție magnifică în piatră sculptată și fier cizelat, cu statuete și figurine. Cine a construit această fântână? Quentin Metzis. Te întorci. Ce poate fi acest imens edificiu cu o fațadă Renaissance, atât de frumoasă? Este primăria. Mai faci doi pași. Cine a desenat această mare fațadă rococo atât de strălucitoare și de bogată? Rubens. Așa e tot orașul.

Face excepție cartierul nou, care este și aici la fel de stupid ca peste tot și care vrea să-și dea aer de Rue de Rivoli.

M-am împăcat cu căile ferate; hotărât, e un lucru foarte frumos. Prima pe care am văzut-o era un infam drum de fabrică. Ieri am făcut cursa de la Anvers la Bruxelles și înapoi. Am plecat la ora patru și zece minute și eram înapoi la ora opt și un sfert, în acest interval petrecând cinci sferturi de oră la Bruxelles și parcurgând douăzeci și trei de leghe în Franța.

Este o cadență minunată și ca să poți să-ți dai seama trebuie să o fi simțit. Viteza e nemaipomenită. Florile de la marginea drumului nu mai sunt flori, sunt numai pete sau mai curând linii roșii sau albe; nu mai există puncte, totul s-a transformat în linii; lanurile de grâu par cosite mari galbene, cele de lucernă par niște corzi verzi; așezările, clopotnițele și arborii dansează și se amestecă nebunește la orizont; din când în când, o umbră, un spectru, o formă în picioare apare și dispare, ca un fulger în dreptul ferestrei; e paznicul drumului, care, conform obiceiului, prezintă arma militărește convoiului ce trece. Ai zice în vagon: ești la trei leghe și ai și ajuns în zece minute!

Seara, când mă întorceam, se lăsa noaptea. Eram în primul vagon. Locomotiva arunca flăcări strălucitoare în fața mea cu un zgomot teribil și raze mari roșii vopseau arborii și dealurile învârtindu-se odată cu roțile. Convoiul care mergea spre Bruxelles s-a întâlnit cu al nostru. Nimic mai înfricoșător decât cei doi bolizi, mergând unul lângă

altul, și care se multiplicau unul prin altul pentru noi călătorii. Nu se distingea nimic de la un convoi la altul; nu vedeai trecând nici vagoane, nici bărbați, nici femei, vedeai doar, într-un vârtej, forme alburii sau întunecate și din acest vârtej ieșeau țipete, râsete, chiote. De fiecare parte erau șazeci de vagoane, mai mult de o mie de persoane, duse unele la nord, altele la sud, ca de un uragan.

Îți trebuie mult efort ca să-ți închipui că armăsarul de fier nu este un animal adevărat. Îl auzi răsuflând în timpul odihnei, tânguindu-se la plecare, lătrând în timpul drumului; el asudă, tremură, fluieră și nechează, încetinește sau o ia la goană, aruncând tot lungul drumului cărbuni aprinși drept excremente și apă clocotită drept urină, enorme pale de scânteii țâșnesc la tot pasul din roțile sale sau din picioare, cum dorești, și răsuflarea i se ridică deasupra capetelor în nori de fum alb destrămandu-se de copacii de pe marginea drumului.

Este de înțeles că numai un animal fantastic poate trage astfel o mie sau o mie cinci sute de călători, toată populația unui oraș, făcând douăsprezece leghe pe oră.

La întoarcerea mea se făcuse noapte, remorcherul nostru a trecut pe lângă mine în întuneric întorcându-se la grajdul său. Iluzia era completă. Îl auzai gemând într-un vârtej de flăcări și fum întocmai ca un cal zdrobit de oboseală.

Este adevărat că nu trebuie să vezi calul de fier; dacă îl zărești se duce poezia. Când îl auzi este un monstru, când îl vezi nu e decât o mașină. Iată trista infirmitate a vremurilor noastre; doar utilul, niciodată frumosul. Acum patru sute de ani, dacă cei care au inventat praful de pușcă ar fi inventat aburul, și ar fi putut s-o facă, armăsarul de fier ar fi fost altfel modelat și înzăuat; armăsarul de fier ar fi fost ceva viu, ca un cal, și teribil, ca o statuie. Ce himeră nemaipomenită ar fi făcut părinții noștri din ceea ce noi numim cazan! Îți poți închipui asta? Din cazan ar fi făcut o burtă solzoasă și monstuoasă, o carapace enormă. Din coșul de fum un corn fumegând, sau un gât lung, la capătul căruia ar fi fost o gură plină de jeratic; ar fi ascuns roțile sub înotătoare uriașe, sau sub aripi mari lăsate în jos; vagoanele ar fi avut și ele o sută de forme fantastice, și pe seară s-ar fi putut vedea, trecând pe lângă orașe, când un uriaș animal fantastic cu aripile întinse, când un balaur scuipând foc sau un elefant cu trompa ridicată, gâfâind și mugind; îngrozitoare ființe, când arzând și fumegând, formidabile, când trăgând după ele ca o pradă o sută de alți monștri în lanțuri, traversând câmpiile cu viteza, zgomotul și imaginea trăsnetului. Ar fi fost măreț.

Însă noi suntem niște negustori buni și stupizi, mândri de prostia noastră. Noi nu înțelegem nici arta, nici natura, nici inteligența, nici imaginația, nici sublimul, și ceea ce nu înțelegem declarăm imediat inutil din înaltul micimii noastre. Este foarte bine. Acolo unde strămoșii ar fi văzut viața, noi vedem materia. Într-o mașină cu abur există un admirabil motiv de inspirație pentru o statuie; locomotivele ar fi furnizat o ocazie minunată pentru a face să reînvie acel meșteșug de lucru în relief al metalului. Ce le pasă extractorilor noștri de huilă? Mașina lor, așa cum este, depășește deja cu mult posibilitățile greoaiei lor admirații. În ce mă privește mi se oferă Watt gol-goluț, dar eu l-aș prefera îmbrăcat de Benvenuto Cellini.

Apropo, îți scriu aici, în timp ce visez că în clopotnița de la Anvers sunt patruzeci de clopote jos și patruzeci și două sus, în total optzeci și două. Îți închipui asta Didine? Optzeci și două de clopote! Imaginează-ți muzica care izvorăște din acest trup.

Lier, unde am terminat ultima mea scrisoare, este un orașel destul de drăguț. Am desenat turnul primăriei, cred că destul de reușit.

De la Lier la Turnhout peisajul se schimbă, nu mai este Flandra grasă și verde, este un banc de nisip, un drum prăfos, cenușiu și neplăcut, o iarbă anemică, păduri de pin, pâlcuri de stejari pitici, măracinișuri, ici și colo petice de apă, ceva sălbatic și aspru, un fel de Sologne. Am făcut patru leghe în acest pustiu fără să văd altceva decât un călugăr din Trappe, care desțelenea pământul, trist plugar al unei triste brazde. Impresionant, de altfel, numai la gândul să vezi haina monahală albă, cu capișon negru, mânând doi boi.

Singurătatea era atât de mare, încât sturzii și ciocârliile treceau fără grijă drumul. O codobatură frumoasă s-a ținut după trăsură timp de un sfert de oră, sărind din copac în copac, vioaie și fericită, oprindu-se din timp în timp ca să prindă câte o musculiță la picioarele câte unui tânăr stejar.

Am stat mult timp cu ochii ațintiți spre călugăr. Pământul se întindea imens și arid, ca o câmpie din Vechea Castilie, pământul roșu și ars de soare făcând ici și colo, la orizont, mici creștături asemenea treptelor unor scări; în depărtare nicio clopotniță, de-abia câte un copac. Drumul era mărginit în acele locuri de câțiva stejari scheletici. Pe călugăr îl asista un țăran ce-l învăța ceva cu o mișcare serioasă și ciudată, fără să țină seamă de noi, trecătorii. Din când în când își întorcea fața și soarele în asfințit desena umbre și lumini pe chipul său sever și senin. Nu știu dacă acest om gândea, dar știu că te obliga să gândești.

La câteva leghe, trecând pe lângă nu știu care sat, și revenit de data

aceasta în frumoasa Flandră, am observat un plop mare și uscat, în mijlocul unei mici piețe la intrarea în sat. Mi s-a spus că este un copac al constituției. Îmi pare rău pentru constituție, însă aspectul era vrednic de milă. [...] De o parte, păduri, câmpii, dealuri, ape, nori, pământ și cer, de cealaltă, o păcătoasă de prăjină uscată, care mai și trebuia proptită împotriva vântului.

Și pe urmă la câte idei poate da naștere! Era un copac care avea rădăcină, crengi și frunze, care era verde și plin de viață; a fost luat acest copac, i s-a tăiat rădăcina, frunzele au căzut, crengile au murit și, în mod prostesc, a fost replantat într-un pământ, ce nu mai este al lui. Un simbol credincios al atâtor constituții moderne, care nu aparțin nici trecutului, nici viitorului, nici mediului.

Apropo de climă, mă acomodez cu destulă greutate la cea de aici. Este un fel de vară greoaie și densă, unde parcă respiri vapori de bere. Sunt strivit de clădirile flamande.

Nu mă pot obișnui nici cu băutura de aici. Nimic mai grețos decât berea de Bruxelles și berea tare belgiană. Hotărât lucru, fac puțin caz de vinul de Flandra și Normandia. Îmi plac mai mult cidrul de Bourgogne și berea de Bordeaux.

Fântânile lor sunt ciudate. Scot apa cu o macara. E destul de curios să-i vezi scoțând o găleată din cisternă, tot așa cum Arhimede ridica corăbiile din mare în timpul asediului de la Messina.

Vezi, dragă prietenă, ce vorbăreț sunt cu tine. Îți spun tot și în felul acesta mă mai bucur încă o dată de lucrurile văzute. Am făcut tot ce mi-a permis punga în ce privește comisioanele de care m-ai rugat. Îți aduc o jumătate de duzină de ciorapi englezești, despre care mi s-a spus că sunt foarte frumoși. Am cumpărat și ciorapi pentru mine. Se pare că un bărbat nu poate sub niciun motiv să treacă peste graniță cu o rochie. Nu o poate justifica ca obiect de uz personal și vama o va confisca. Asta m-a împiedicat să cumpăr rochia care ți-ai dorit-o.

Am uitat să-ți spun că am cumpărat la Bruxelles o contrafacere a *Vocilor lăuntrice*²³. Sunt curios dacă voi reuși să o trec la frontieră. M-am văzut afișat peste tot, la Bruxelles și la Anvers, și imprimat în toate formatele.

În clipa în care termin această pagină, aud dangătele din clopotnița mare care mă avertizează să închei scrisoarea. Într-adevăr, în afară de asta, muzica e încântătoare. Pesemne că fleșa atât de gingașă în aparență este extrem de solidă. De trei sute de ani sună în acest fel de opt ori pe oră, zi și noapte.

Ora 6 seara.

M-am întors de la poștă. Nicio scrisoare. Totuși nu te îmbrățișez cu mai puțină dragoste, Adela mea, însă mă vei despăgubi la Dunkerque, nu-i așa? Îmbrățișează, te rog, pe tatăl tău și pe dragii noștri micuți. Mii de gânduri prietenești pentru prietenii noștri. Plec la Gand.

LUI LOUIS BOULANGER

Anvers, 22 august 1837.

Îți scriu din Anvers, dragă Louis, asta îți spune tot, sunt în plină Flandră, alături de catedrale, de Rubens și de Van Dyck. Este o țară minunată.

Ieri am fost sus în fleșa acestei nemaipomenite catedrale și mă gândeam la tine, căci gândul meu zboară la tine ori de câte ori un lucru conține un tablou sau o idee.

Cu aceeași privire cuprindeam în fața mea marea și Flessingue la douăzeci și două de leghe, la stânga, Flandra și turnurile de la Gand, la dreapta, Olanda și fleșa de la Breda, în spatele meu Brabantul și clopotnița de la Malines, pe urmă Escaut, lat și strălucitor în soare, și, între mare și Escaut, câmpiile acum inundate, apărate de diguri, o întindere de cinci leghe schimbată în lac, la dreapta, o altă câmpie, toată verde și sclipind de albeața caselor, la picioarele mele, cele câteva acoperișuri ale capului Flandrei blocate de apă, sub mine, Anvers care este, în secolul al XIX-lea, cum era Parisul în secolul al XVI-lea, o grămadă măreață de biserici și palate, de acoperișuri de pinioane în trepte, de turnuri de clopotnițe pătrate și ascuțite, cu mii de denivelări date de turnulețe și fațade stranii, case mari, vechi și amuzante care sunt Măcelăria, Pânzăria, Bursa; o fațadă a primăriei semănând cu arhitectura lui Veronese, un portal de biserică ce pare un fundal de Rubens și care de fapt este de Rubens; mii de vase cu pânze pe Escaut; într-un colț al peisajului, calea ferată unde dispărea un convoi de vagoane, lângă calea ferată o stea mare de iarbă, culcată pe pământ, este citadela; în fine, deasupra tuturor acestora, un cer de nori destrămați, ca într-un Albrecht Dürer, și o frumoasă rază de ploaie căzând în depărtări. Iată ce am văzut ieri, regretând că nu le poți vedea și tu.

Și pe urmă, coborând, la fiecare pas Rubens, Maerten de Vos²⁴, Otto Venius²⁵ și Van Dyck, sculpturi de Verbruggen și Willemsens, lăcașuri mari de spovedanie din stejar, uriașe capele de marmură, altare ce

degajă o adevărată poezie. Am văzut *Coborârea de pe Cruce* de Rubens, o adevărată minune.

Toate, trebuie să spun, sunt exploatare în mod nerușinat. Paraclicerii ascund cât mai multe tablouri, ca străinii să plătească treizeci de parale. Până atunci stăpânul locului stă ascuns în umbră. În acest fel procedează ușierul bisericii Saint-Jacques, unde se află mormântul lui Rubens, un ușier caraghios ce ar merita să fie bătut cu nuiiele în piața publică. Acest mizerabil dispune de Rubens după cheful lui, îl ascunde sau îl arată – îl împrumută sau îl retrace, totul după bunul său plac, fără control, cu obrăznicie, investit cu o putere supremă și absolută. Este odios.

Parohul catedralei, un oarecare domn Lawez, a acoperit cu o pânză, sub pretextul indecenței, o *Judecată de apoi*, cel mai bun tablou al lui Backers²⁶. Imposibil să-l faci să ridice pânza. Iată un paroh stupid, nu-i așa?

Mă gândesc adesea la tine, Louis, în această țară care ți-ar plăcea atât. Alaltăieri eram la Turnhout, un mic orașel aflat prin apropiere spre nord, și mă plimbam. Soarele asfințise. Dintr-o dată, la un cot al unui drum pustiu, m-am trezit în plin câmp. La oarecare distanță era un turn mare și vechi spre care m-am îndreptat. Era într-adevăr frumos. Un turn vechi din cărămidă, pătrat, înalt, enorm, masiv, încununat spre vârf de o mică dantelărie bizantină, lipit de un vechi castel prost refăcut, acoperindu-l însă cu umbra și păstrându-și, totuși, forma fină și severă. La picioarele turnului sclipea un șanț de apă curgătoare în care înălțimea lui se dubla. Toate ferestrele aveau gratii de fier. Era o închisoare.

M-am oprit îndelung lângă întunecata clădire pe care amurgul o înnegrea cu fiecare clipă.

De la o fereastră de sus se auzea un cântec plin de dulceață și tristețe. Mi-am adus aminte că am auzit unul la fel de melancolic și grav la Muntele Saint-Michel, anul trecut. Cum erau serbările din august se auzea din depărtarea orașului zgomote de dans și râsete. Cântecul prizonierului se suprapunea lor fără duritate și mânie.

Ziua se stingea spre apus, trestiile din șanț tremurau, din când în când un șobolan trecea în fugă pe la piciorul turnului. Apoi fundalul peisajului devenea un adevărat fundal flamand, cu două, trei tufe de copaci, o veche biserică roșie cu pinion în vultur, un acoperiș mare și o clopotniță mică. Un cătun scund fumega alături, o câmpie imensă și neagră, un cer luminos, fără pic de nor. Nu am văzut niciodată ceva mai auster și, în același timp, mai dulce.

Dar văd că mă las furat de conversație cu tine, dragul meu Louis, și nu este niciun motiv ca această scrisoare să se încheie, mai ales dacă încep acum să vorbesc despre vechea mea prietenie, pe care o cunoști bine, nu este așa, Louis?

Te îmbrățișez din tot sufletul.

– ALBUM –

Unde trebuie să fie plasat monumentul lui Rubens? La Anvers sau la Colonia? Colonia are leagănul său, Anvers are tablourile. Colonia l-a văzut venind pe lume, Anvers l-a văzut pictând, Colonia l-a văzut mic, Anvers l-a văzut mare.

La Anvers a avut parte de surâsul gloriei. La Colonia s-a bucurat de surâsul mamei.

Un om mare are, de fapt, două nașteri – prima, ca om, a doua, ca geniu. Deci Rubens are două patrii. Faceți-i două monumente. Un leagăn de marmură albă la Colonia și un mormânt de bronz la Anvers.

Gand – Audenarde – Tournai

Audenarde, 24 august, ora 8 seara.

Mi se pare, dragă prietenă, că blestemele mele împotriva căldurii acestui greoi ținut și-au atins țelul. În timp ce închideam ultima mea scrisoare, s-a acoperit cerul și mi-a hărăzit cea mai rea dintre ploile mărunte și reci care cuprinde tot orizontul și durează ziua întreagă.

Ca să ajungi de la Anvers la Gand, trebuie să traversezi Escaut. Cum polderile sunt inundate, și asta de nouă luni, călătoria pe apă este mai lungă, și vaporul cu aburi împrumută o scurtătură alăturată de drumul spre Gand, o jumătate de leghe deasupra Capului Flandrei. Îți închipui că nu m-a supărat această mică plimbare, aproape ca pe mare. Cu toată ploaia am rămas pe punte, ascultând cum se stinge cântecul marinarilor care plecau pe mare și privind fleșa înaltă de la Anvers cum dispărea încet în ceață.

Nu am făcut decât să trec prin Gand (însă contez să mă reîntorc după ce voi fi văzut Tournai și Courtrai).

Gand este un oraș frumos și este față de Anvers ce este Caen față de Rouen, un lucru frumos alături de un lucru admirabil. Cu toate acestea am avut timp să vizitez Saint-Bavon și, bineînțeles, m-am urcat în turn. Pentru mine sunt două moduri de a vedea un oraș care se completează

unul pe altul, întâi, în detaliu, stradă cu stradă, casă cu casă, pe urmă, în ansamblu, din înălțimea turnurilor. În felul acesta ai în minte fața și profilul orașului.

Văzut de sus, din Saint-Bavon, adică de la două sute șaptezeci și două de picioare înălțime, și ca să ajungi acolo trebuie să urci patru sute cincizeci de trepte, Gand are un aspect gotic, aproape la fel de bine conservat ca și Anvers. Turnul de pază are deasupra un uriaș grifon aurit și drept acoperiș o foarte curioasă îngrămădeală de turnulețe, lucarne și gîruete. Alături este o biserică veche și neagră, Saint-Nicolas, a cărei fațadă, aproape romanică, e admirabilă: o mare ogivă austeră, având de o parte și alta două turnulețe crenelate cu un aspect măreț. Puțin mai departe e Saint-Michel, care, ca și Saint-Nicolas, își înfățișează absida. Mai departe, două sau trei biserici se ridică aidoma unor piramide din mijlocul acoperișurilor în trepte. Când te întorci dai peste Saint-Jacques, cu trei fleșe, una de ardezie și două de piatră. Alături o piață veche mărginită de case cu pinioane înalte, despărțite de două locuințe vechi de piatră din secolul al XV-lea cu turnulețe și acoperișuri mari. Cea care se află în mijlocul laturii mici a pieții este casa conților de Flandra. Piața adăpostește târgul de pânzeturi, dar mai sunt o mulțime de piețe pitorești, de mănăstiri și de răspântii întortocheate, îngrădite de case crenelate în tot felul de poziții și care își frâng liniile rezemându-se unele peste altele într-un chip încântător; și mai este un acoperiș uriaș pus peste o navă austeră, fără turn și clopotniță, din secolul al XIV-lea; este biserica Dominicanilor. În acea clipă intrau mai mulți călugări cu costumele lor atât de frumos, rasă albă și scapular negru. La picioarele mele, primăria cu cele două fațade ale sale, una din timpul lui Ludovic al XIII-lea, cealaltă din timpul lui Carol al VIII-lea, una severă, cealaltă fermecătoare.

Adaugă la asta, în jurul orașului, un imens orizont de câmpii și în oraș o mulțime de mici poduri și de cursuri de apă în care se scaldă casele, ca să-ți faci cât de cât o idee despre Gand.

Este, într-adevăr, un oraș frumos, unde se întâlnesc patru râuri, Escaut, Leie, Moer și Lys. De fapt o rețea de ape curgătoare care se înnoadă și se deznoadă în orice moment printre case, împărțind orașul în douăzeci și șase de insule, ceea ce face din Gand, cu bărcile, cu nenumăratele poduri și fațade înmuiate în apă, un fel de Veneție a nordului.

Exact la baza catedralei, într-un pâlcc de case flamande greoaie, ghidul mi-a atras atenția asupra unei curți-grădină cochete, cu nisip și verdeață, înconjurată de un portic din secolul trecut și o fațadă

împodobită în stil rocaille, cu colonade și statui de marmură albastră. Casa și grădina au o înfățișare proaspătă și veselă. Casa era a bătrânului milionar Maës, cel ce a fost asasinat atât de mizerabil, acum doi ani, și care își umplea pălăriile lui vechi cu aur. Acum la el se construiește, adăugându-se casei un etaj. Bucuria și bogăția sunt acolo. Niciodată nu am plâns pe acest moșneag.

La Gand, printre pinioane gotice există mai multe fațade rocaille și încă dintre cele foarte tumultuoase, ceea ce le face acceptabile. Rococoul nu poate, fi suportat decât cu condiția să fie extravagant.

Însă toată această vorbărie nu te plictisește, draga mea? Discut cu tine ca și cum am fi la gura focului nostru din Place Royale. Îți povestesc totul. Îți ofer cât pot mai mult din călătoria mea. Te rog, Adela mea, înștiințează-mă dacă povestirea mea te plictisește.

Uite ceva care cu toate acestea te va face să râzi. Adineauri, plecând de la Gand, între Gand și Audenarde, am văzut într-un sat, la un han, o firmă pe care era pictată figura unui om tuns ca Titus, cu favoriți mari, epoleți de aur, o uniformă albastră cu revere albe, și la gât cu crucea lui Leopold. Dedesubt era această inscripție: *Ludovic XIV, rege al Franței*. Adevărul curat, nu inventez nimic.

În această țară nu întâlnești nici conace, nici donjoane, nici castele. Se vede că este țara oamenilor de rând, a burghezilor și nu a castelanilor. În schimb sunt peste tot primării, minunate flori de piatră, pe care secolul al XV-lea, în special, le-a făcut să înflorească în toată splendoarea lor în mijlocul orașelor.

Aici, de exemplu, la Audenarde, de unde îți scriu, și care nu-i decât un mic orașel, văd de la fereastra hotelului Leul de aur profilul unei încântătoare primării de un gotic din cel mai înflorit, încununată de un uriaș înarmat și aurit, purtând blazonul orașului.

Toată piața pe care o am sub ochi e fermecătoare, cu toate că a păstrat prea puține din vechile pinioane. În mijlocul fațadei primăriei se află o foarte frumoasă fântână din 1676. Ducele de Saint-Simon nu avea decât un an atunci când a fost construită. Lângă fântână mai e un falnic plop; și pe urmă dincolo, deasupra caselor, o clopotniță frumoasă de un gotic sever. Soarele, în asfințit, lasă unghiuri de umbră peste toate.

În Flandra există prostul obicei de a închide toate bisericile la amiază. După-amiază nu se mai roagă nimeni. Bunul Dumnezeu se poate ocupa de altele, așa încât din cele două biserici din Audenarde nu am putut-o vizita decât pe cea mai neînsemnată, foarte interesantă însă, datorită absidei sale romanice. Mai există două morminte

frumoase, dar, din păcate, nedemn mutilate. Am fost obligat, ca să le văd, să trec peste un batalion de babe, ocupate să spele biserica și care bombănind ajungeau să șteargă pardoseala până sub picioarele mele. Am avut satisfacția ca, din pricina mea, să le fac să le iasă din gură diverse blesteme flamande, pe care le-am lăsat să fluture liniștite în biserică.

Aceste cumsecade femei flamande continuă să justifice ceea ce îți spuneam. Ele consacră douăzeci și patru de ore să-și spele casa, și a douăzeci și cincea să se spele pe ele. De altminteri, majoritatea sunt foarte frumoase, aproape toate au pielea albă și părul negru, ca tine, Adela mea dragă. Duminica poartă o splendidă bonetă de dantelă, de o formă simpatică. La Lier, boneta este susținută de un fel de panglică de ace, foarte ciudată și frumoasă. Este de la sine înțeles că nu-ți vorbesc aici decât despre țărânci. Doamnele de la Bruxelles poartă eșarfe din voal, ceea ce le vine admirabil.

Am văzut tunul mare din Gand după care ți-am făcut un mic desen. Este un enorm tub, făcut din lame de fier forjat, o adevărată armă din secolul al XV-lea. Cei din Gand au prea puțină grijă de el. L-au cocoțat pe un fel de suporturi, trei la număr, rococo, sculptate în ghirlande, și toată gura tunului nu este decât o ladă de gunoarie. Acest tun are optsprezece picioare lungime și cântărește treizeci și șase de mii de livre. În interior se disting foarte bine canelurile făcute de lamele de fier. Gura are două picioare și jumătate diametru. Prin ea se aruncau bile mari de granit sau maldăre de ghiulele de fontă. Este enorm.

Dar nu este nimic pe lângă tunurile lui Mahomet al II-lea, care erau trase de patru mii de oameni și două juguri de boi, în stare să scuipe uriașe blocuri de stânci. Erau un fel de vulcani îndreptați, de acest turc, spre Constantinopol.

La Saint-Bavon sunt tablouri frumoase, două în special, unul de Rubens, celălalt de Jan van Eyck, inventatorul picturii în ulei. Cel de Rubens, reprezentând primirea Sfântului Armand la mănăstirea Saint-Bavon, este admirabil. Grupul de jos are o ținută minunată. Celălalt, de un stil cu totul diferit, nu este mai puțin reușit. Van Eyck este atât de calm pe cât este Rubens de violent. Mai este o pictură frumoasă, executată de un elev al lui Van Eyck și o alta, de asemenea frumoasă, a dascălului lui Rubens. Cele patru picturi fac un fel de scară pe care cobori straniu din epocă în epocă sau, mai bine-zis, urci de la Van Eyck la Rubens. La Paris de-abia cunoaștem pe Otto Venius, cel care a fost dascălul lui Rubens. Și, lucru remarcabil, și el e un pictor calm.

De-altminteri, fiecare din bisericile flamande este un muzeu. Aș vrea

să-l văd aici pe bunul și dragul nostru Boulanger.

Dar, în afară de asta, îmi plac mai mult ale noastre, din Franța. Hotărât, cele de aici sunt prea curate, iar curățenia excesivă, în ce privește monumentele, poate fi un mare cusur. Întâi pentru că aduce după sine zugrăveala, această supremă murdărie, apoi zgărierea și, până la urmă, spălarea definitivă. Or, patina veacurilor este totdeauna frumoasă, pe când praful zilnic doar uneori. Una este urma generațiilor, cealaltă este urma omului. Totul este alb, lucitor, lustruit, șters, sclipitor în bisericile belgiene. La fiecare pas întâlnești contrastul dur, țipător și răspândit peste tot între marmura albă și marmura neagră. Foarte puține din nuanțele cenușii și mucegăite ale vechilor noastre catedrale. Nu sunt vitralii. A sparge vitraliile, a zugrăvi bisericile și, deseori, a arunca jos amvonurile, iată din ce se compune devastarea datorată preoților. Ei vor să fie văzuți cu orice preț; pentru asta trebuie luminate ferestrele, albiți pereții și dărâmate amvoanele. Oh, cochetărie, unde mai vrei să te cuibărești?

De când sunt în Belgia nu am văzut decât două sau trei amvoane și încă îngrozitor mâzgălite, două sau trei ferestre cu vitralii, numai două biserici nezugrăvite, Saint-Waudru din Mons și capela de la Bruxelles.

În Belgia, nimic din frumoasele portaluri, încărcate de minunate statui, ca la Chartres, la Reims, la Amiens. Portalurile celor mai frumoase catedrale nu au o singură figură sculptată. Curios! Este adevărat că o fleșă precum cea de la Anvers răscumpără o mulțime de lucruri. Ce operă magnifică! Este opera unui bijutier în aceeași măsură cu a unui arhitect. Și mă minunez de un giuvaer care are cinci sute de picioare înălțime.

Tournai, 26 august.

Diligența mi-a întrerupt scrisoarea. La Tournai, Adela mea, o termin. Drumul de la Audenarde în această porțiune este un câmp fără sfârșit, tăiat de verdeață și pâraie. Se vede la stânga dealul care acoperă albia râului Escaut.

Tournai își datorează probabil numele turnurilor care-l acoperă. Numai catedrala singură are cinci turnuri. Este una din cele mai ciudate biserici romanice ce-am văzut. În biserică există o *Judecată de apoi* pictată de Rubens și o raclă minunată de argint aurit, enormă, masivă, lucrată ca o bijuterie. Cele două portaluri laterale ale bisericii sunt într-un stil bizantin din cele mai frumoase și curioase. Tot orașul este extrem de interesant.

Ieri seara, de Sfântul Ludovic, turnul de pază, aproape romanic, apărea minunat iluminat de felinare colorate, o bălțătură drăguță și luminoasă comentată de carilonul cel mai vorbăreț și amuzant din lume. O simfonie a lăncierilor belgieni răspundea, din piața de arme, acestui vacarm aerian. Clopotele erau toate în mișcare, de asemenea toate femeile. Vechiul oraș, în întregime dedat veselului găngurit de sărbătoare, era nemaipomenit de plăcut de auzit și de privit. M-am plimbat îndelung pe o stradă întunecoasă, privind cele cinci ace uriașe ale catedralei de-abia luminate de razele turnului de pază.

M-am gândit la casa noastră din Place Royale, la toți prietenii noștri și, mai presus de toate, la tine, Adela mea, și la mult iubiiții noștri copilași. Aș fi vrut să vă am pe toți lângă mine în acel moment. Oh, ziua în care vom putea simți împreună toate aceste emoții va fi o zi mare pentru mine, crede-mă, bietul meu înger, și iubește-mă. O îmbrățișez pe Didine, pe Charlot și pe urmă pe Toto și pe Dédé. Sper că toți sunt tot așa de buni și fericiți. Strâng mâna excelentului tău tată.

Tournai – Ypres

Courtrai, 27 august, ora 7 seara.

Ieri am fost la Tournai, am plecat, am traversat Courtrai, am văzut Meenen, am vizitat Ypres și am revenit la Courtrai. Vezi, dragă prietenă, mă duc și mă întorc, nu vreau să-mi scape niciunul din aceste vechi orașe. Peste tot unde este o catedrală, o primărie sau un Rubens alerg. Asta mă obligă să fac zigzaguri fără de sfârșit. Călătoria mea prin Belgia desenează un extravagant arabesc. Pentru că în această țară, din șase în șase leghe, există un oraș cum găsești în Franța la șazeci de leghe.

Înainte de a părăsi Tournai, am fost să revăd catedrala, ce este într-adevăr de o rară frumusețe. O biserică romanică aproape comparabilă cu Noyon, având în plus un splendid amvon din timpul Renașterii, în marmură de diverse culori, cu două etaje de basoreliefuri. [...] Acest amvon a fost cioplit de dalta cea mai sensibilă și spirituală.

Tournai este un oraș vechi. Aproape toate bisericile sunt din secolul al XI-lea până în secolul al XIII-lea. Am văzut case romanice. Îți amintești, Adela mea, cea pe care am văzut-o împreună la Tournus, în acea frumoasă călătorie din 1825, ce rămâne cea mai plăcută amintire din viața mea?

Dar să-mi reiau jurnalul. La portalul nord al catedralei din Tournai,

care este romanic, exista un lucru ciudat, văzut de mine doar acolo. Sunt două ferestre închise, pe care sculptorul le-a dăltuit în piatră, în mijlocul arcadei. Obloanele, cu ferecăturile și zăvoarele lor, sunt foarte minuțios lucrate. În rest portalul e într-o stare jalnică de ruinare. Clopotnița mare, care se înalță în stânga, s-a crăpat de sus în jos.

Nu îți vorbesc decât de arhitectură, dragă prietenă, pentru că celelalte întâmplări sunt aproape inexistente, iar discuțiile de la masa comună sunt peste tot la fel. Înțelegeți domnule Raymond? se încăpățânează să joace domino! Pierde de fiecare dată, ceea ce-l face să plătească în fiecare seară tratația la cafenea pentru trei persoane. La Liège se găsesc redingote de postav, numai cu douăzeci și cinci de franci. — De postav? Este posibil? — Da, e adevărat, de postav de Luxembourg cu trei franci și șaptezeci și cinci, cinci coți, face optsprezece franci și cincisprezece parale, dublura și furniturile fac doi franci, deci douăzeci și cincisprezece, croitul încă doi franci, deci douăzeci și doi de franci cincisprezece, comisionul, cinci parale, douăzeci și trei de franci, doi franci beneficiu și gata! Iată conversația mea de ieri seară la Meenen.

Meenen are amintiri. A avut onoarea să fie asediat de Ludovic al XIV-lea. Asta-i tot. Ca o femeie urâtă și banală, ce a avut din întâmplare un curtezan frumos. În rest nimic deosebit nici pe fațadele caselor, nici pe fețele locuitorilor. Am regăsit roabele de la Bruxelles, trase de un câine și împinse de o femeie. Seniorul din Canaples, care se temea pentru câinii săi, să nu capete purici, nu i-ar fi înhămat la aceste cărucioare.

Desenez, visez și studiez, lăsând pe belgieni să vorbească în jurul meu. Îi admir cum vorbesc flamanda în franțuzește. Ei au un „*nu-i așa?*”, pe care îl folosesc în toate situațiile. Femeile pronunță pe *nu-i așa* cu foarte multă grație. Hotărât, ele sunt foarte frumoase, în majoritate, însă se pare că cele mai frumoase sunt cele de la Bruges. Într-o carte stupidă pe care am cumpărat-o, intitulată *Ghidul călătorului în Belgia și Olanda*, femeile din Belgia sunt numite *circasienele Belgiei*.

Se mănâncă destul de bine la hanuri, în afară de bere. Cu toate acestea belgienii au mania de a pune zahăr și făină în toate. Ceri o omletă, resemnează-te să mănânci o tartă.

La Tournai, ca și la Bruxelles, Anvers, Gand, moda de la Paris, mărfurile, și ai putea spune chiar negustorii de la Paris, se expun în prăvălii care și aici se numesc *Magasins*.

Mă plimbam seara pe străzi crezând că am în fața ochilor vitrinele sclipitoare ale bulevardelor pariziene. Ce case curioase! După acoperiș,

fac parte din secolul al XVI-lea, și după prăvălii, din strada Vivienne; întunecate și tragice pe o jumătate, fără gust și stupide pe cealaltă; parterul citește *Constituționalul*, iar podul, Biblia: jos este domnul Terneaux, iar sus Filip al II-lea; jos arde vesel gazul în prăvălii cu ferestre mari, iar dacă-ți ridici ochii ai impresia că vezi încă pe vechiul fronton licărirea flăcărilor roșietice ale rugurilor Ducelui de Alba.

Asupra acestor metamorfoze am făcut o sută de reflecții amare, care probabil îți vor părea tragi-comice.

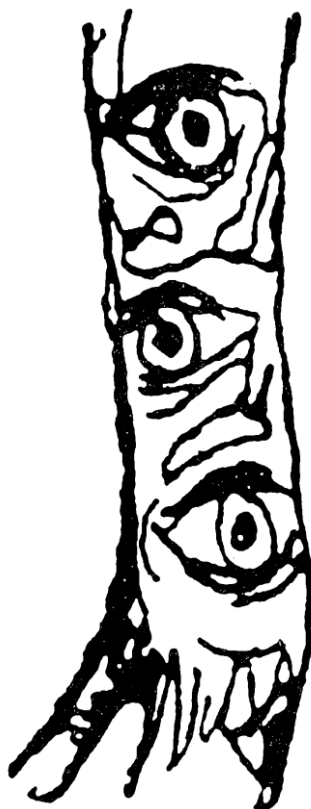
Merită să fii o casă din secolul al XVI-lea, ca să termini în felul acesta! Să începi cu un fronton din timpul Renașterii și să termini cu o prăvălie gen Palais-Royal! Să fii aproape de cer cu un pinion în trepte sau sculptat cu volute, și aproape de râu, cu o prăvălie de pânzeturi și bumbace! Ce degradare! Cum a putut să ajungă la un lucru atât de mizerabil o fațadă *formosa superne*¹? Asta, dragă prietenă, este din latina lui Horațiu, transformată de limbajul lui Charlot.

Dacă aceste gânduri mi s-ar fi citit pe față, ar fi înveselit pe burghezii atât de cumsecade din Brabant. Pentru burghezii din toate țările magazinul vopsit în alb, vitrina mare, teigheaua de acaju reprezintă un progres. Treacă pentru magazine, numai să nu se aplice acest progres și bisericilor. Or, ele au deja ferestre clare, ziduri albe și mă aștept ca într-o dimineață să apară și un altar de acaju.

Zugrăveala belgiană are trei nuanțe: cenușiu, galben și alb. Este tricolor, așa cum i se cade unui stat constituțional. Albul este folosit la biserici, cenușiiul pentru primării, galbenul pentru casele de țară și pentru construcțiile mai fanteziste unde belgianul vine să se distreze duminica. Sosind la Ypres, am văzut adineauri, la dreapta drumului, un castel mare ce-ți dădea impresia că este tăiat dintr-o bucată de unt. Proprietarul, un cumsecade flamand rotofei, îl admira din mijlocul unui strat de castraveți printre care străluceau obrajii săi grăsulii.

Drumul de la Meenen la Ypres este foarte plăcut. Peste tot sunt micile și grațioasele grădini verzi, iubite atât de mult de pictorii flamanzi. Pe urmă drumul traversează o pădure și este străjuit ici și colo de lungi șiruri de plopitalieni, a căror scoarță parcă te privește cu ochi mari. La întoarcere am refăcut drumul cu multă plăcere. Un drum refăcut în sens invers este aproape un drum nou. Ypres este un oraș unde mi-ar place să locuiesc. Casele de lemn sunt amestecate printre cele de cărămidă. Este un fel de întâlnire neașteptată între Flandra și Normandia.

¹ Pe deasupra și frumoasă. (trad. din latină).

Primăria este o minune. O construcție gigantică ce ar ține o întreagă latură din Place Royale, în egală măsură măreață prin masă și stil. Un mic palat simpatic din timpul Renașterii se reazemă grațios de severul edificiu din secolul al XIII-lea. Biserica este și ea foarte frumoasă, dar mai ales interesantă de studiat, plină de sculpturi din timpul Renașterii și am văzut un *Saint Martin* de Rubens absolut fantastic. Adaugă la asta încă o sută de case remarcabile în oraș. Pe fațada hotelului *la Châtellenie*, unde am luat masa, sunt șapte medalioane cu figuri admirabile reprezentând, cu ajutorul celor mai frumoase trăsături umane, cei șapte aștri cunoscuți în secolul al XVI-lea: Luna, Mercur, Venus, Terra, Marte, Jupiter, Saturn. La Ypres, ca în toată Belgia de altfel, casele sunt datate. Îmi place acest obicei. Pe o fațadă veche am văzut data 1616. Asta m-a făcut să mă gândesc la anul morții lui Shakespeare.

Shakespeare a murit în acel an la 23 aprilie. În aceeași zi a murit și

Miguel Cervantes. Ce coincidență remarcabilă! S-au stins în aceeași clipă aceste două făclii, cu ele apunând în zorii secolului al XVII-lea ultimele licăriri ale secolului al XVI-lea.

La Courtrai am văzut o minunată ridicare a crucii de Van Dyck. Clopotnița bisericii principale, foarte frumoasă, cu toate că e acoperită ca un turn de pază. Încă două turnuri pe un pod, și cam asta-i tot ce am remarcat în oraș.

În clipa în care îți scriu se bate toba în piața manevrului *seniorului Alfred, primul călăreț al domnului Franconi*. Îți poți imagina persoana seniorului Alfred, primul călăreț al domnului Franconi? Am mâncat destul de prost. Măine, dragă prietenă, plec din nou către Gand, să revăd *Gand, superba spaniolă*, căruia Boileau i-a dedicat un vers frumos.

28, ora 6 seara, Gand.

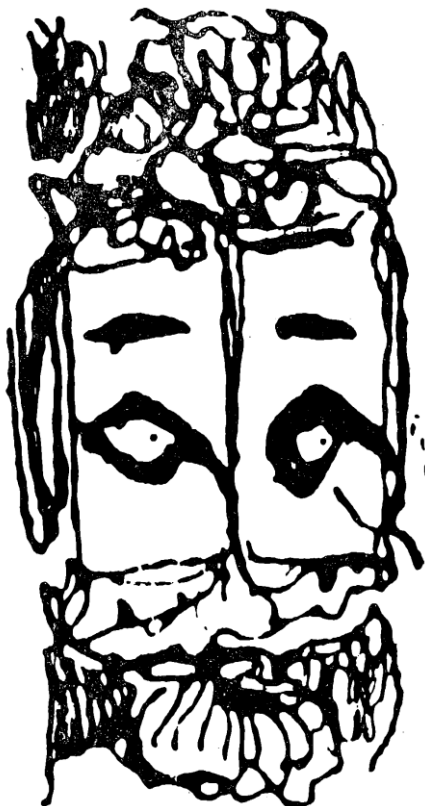
Iată-mă din nou la Gand, Adela mea. Poți înțelege asta? acum este frig. Îngheț la 28 august, după ce m-am sufocat pe 25. Tranziția este bruscă și climatul ciudat.

Am parcurs tot orașul, privind și reprivind. Catedrala Saint-Bavon, despre care ți-am mai vorbit, are o criptă comparabilă cu cripta de la Tournus, pe care am văzut-o împreună, poate îți mai amintești. O subterană frumoasă și măreață. Van Eyck este îngropat aici. Am găsit ici și colo morminte sparte și profanate din vremea Ducei de Alba. Ferestrele aruncau pe morminte o lumină palidă, care se încarcă de ceață când trece pe sub stâlpii scunzi din secolul al XI-lea. Cum lucarnele se încrucișează, în jurul fiecărui stâlp cădeau raze de lumină vagă alternând cu rotocoale mari de umbră. Efectul este sinistru.

În biserica înaltă am admirat niște uriașe sfeșnice de aramă din timpul Renașterii. Mi s-a povestit istoria lor. Sfeșnicele se aflau în catedrala Sfântul Paul din Londra înaintea incendiului din 1666. Ele au aparținut lui Carol I, Cromwell le-a vândut unui episcop din Gand. Câte reflecții se pot face! Biserica le-a ars, stăpânul a murit, vânzătorul lor a murit, cumpărătorul de asemenea. Sfeșnicele însă au rămas pentru că sunt frumoase și sunt remarcate tocmai pentru frumusețea lor. Istoria trece, arta rămâne.

Arta este ca natura simplă și profundă, una singură și diversă. Scotocște și răsscotocește o catedrală: este tot atât de stufoasă ca o pădure. Sub arbori se află pădurea de arbuști, și sub ea pădurea de ierburi, apoi pădurea de mușchi; vei găsi la toate nivelurile frumuseți și

vei admira arhitectul, poetul și creația.

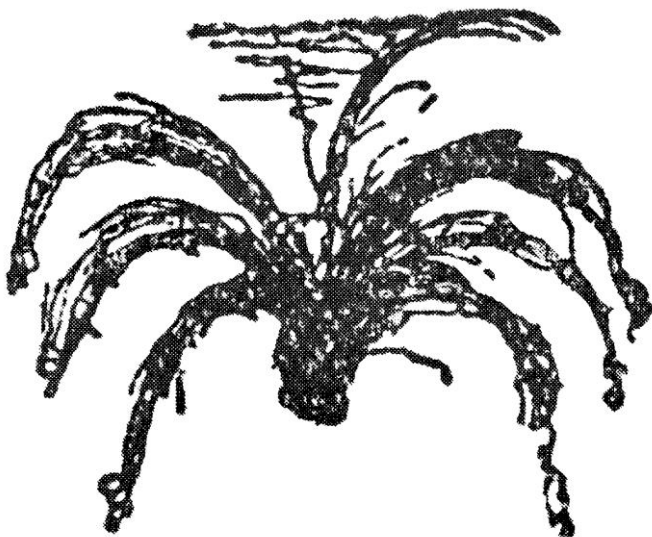
Și apoi, în artă nimic nu poate fi urât, nimic nu este necurat, un lucru ce nu vrea să fie înțeles în zilele noastre. Lucrurile cele mai respingătoare din natură sunt admirabile motive de inspirație. Noi considerăm un păianjen un lucru hidos, dar suntem încântați să-i regăsim pânza pe rozeta din fațada catedralelor și corpul și labele în cheia de boltă a capelilor.

Gand este plin de case de cel mai bun gust. Cea mai renumită este pe un chei. O casă gotică din ultima epocă care marchează tranziția de la secolul al XV-lea la al XVI-lea. O corabie din timpul acela a fost sculptată pe poarta de intrare. Astfel, pe biserica din Tournai poți regăsi lăcătușeria secolului al XI-lea, pe casa din Gand, corăbiile din secolul al XVI-lea. Arta conservă totul.

Ieșind din oraș prin poarta către Anvers, în mijlocul unor bastioane de cărămidă, azi ruinate, care au fost vechea cetate spaniolă, se găsesc

ruinele mănăstirii Saint-Bavon. Curioase rămășițe din secolul al XV-lea și chiar din secolul al XVIII-lea, de o parte, romanic și chiar roman de altă parte. În zid există un original *opus reticulatum*¹ încă în stadiu primitiv. Iartă-mă, Adela mea, întreabă-l pe tatăl tău ce înseamnă această expresie latină, pe el, care știe atâtea lucruri și le știe atât de bine. Charlot nu-ți va putea explica acest lucru.

Făcându-se săpături în spatele mănăstirii, s-a descoperit o pardoseală de ceramică lucrată în mozaic. Am putut distinge vulturi, cocoși, cerbi, o mulțime de ornamente bizantine cu ramuri împletite, oameni călare, și chiar flori de crin, unele din timpul lui Carol al VII-lea, altele și mai vechi. În schimb, nu sunt morminte. În incinta determinată de zidurile vechi și prăvălite cresc maci bătuți, care mi s-au părut flori mult prea domestice pentru un loc atât de sălbatic. Am cules unul pe care ți-l trimit, Adela mea mult iubită.

Știi cine a cumpărat mănăstirea în timpul revoluției? Știi cine a revândut piatră cu piatră, bucată cu bucată de plumb, fier, lemn sau cărămidă? Știi cine a devastat, ruinat, demontat, furat și despuiat în văzul lumii această minunată mănăstire? Este Maës, același bătrân Maës, de care ți-am vorbit în ultima mea scrisoare, acela care a fost asasinat acum doi ani pentru bogățiile sale, pentru averea strânsă fără

¹ Mozaic. (trad. din latină).

rușine, bătrânul zgârcit care, atrăgând comori necurate, și-a atras pedeapsa supremă. Călăuza mea, un om oarecare, ce se afla pe acolo deoarece lucra la mănăstire, mi-a spus la intrare că Maës e cel ce a ruinat mănăstirea. Am parcurs dărăpănătura în tăcere, fără să răspund un cuvânt portarului și pe urmă, dintr-o dată, m-am ridicat de pe piatra pe care mă așezasem și nu m-am putut împiedica să nu spun cu voce tare: *Pronia este dreaptă!* Călăuza mea, care nu m-a auzit spunând decât aceste patru cuvinte, m-a crezut probabil nebun.

În anul 1793 existau două feluri de monștri, unii omorau oamenii, alții monumentele, unii vroiau sânge, alții aur. Primii erau cruzi și deseori dezinteresați, ceilalți erau lacomi și totdeauna lași. Maës făcea parte din ultima speță și cea mai demnă de dispreț, după părerea mea.

Și astfel, acest păcătos ne-a luat tuturor frumoasa mănăstire, ca să-și facă casa stupidă și inutilă de care ți-am vorbit [...] Omul a fost strivit sub aurul său.

Gand este un oraș încă plin de amintirile lui Carol Quintul. Acest Don Carlos a fost un desfrânat în tinerețe, orice ar spune defăimătorii lui Hernani. Se pare că îi plăceau în mod special frumoasele măcelărițe, pentru că la Gand măcelarii mai sunt încă numiți *copiii prințului*. De altfel este o poveste întreagă. Numai câteva familii aveau drept, din tată în fiu, să fie măcelari, familiile Van Melle, Vanloo și Deynoodt, drept de care se bucurau încă de pe vremea lui Carol Quintul, el crezând că are odrasle în aceste familii. Ciudat lucru ca un rege să facă din bastarzii săi măcelari! Ce pagină stupidă și cleioasă ar fi scris Dulaure²⁷ despre povestea asta!

Astăzi dimineață am plecat din Courtrai, care în flamandă se numește Kortrik. Drumul până la Gand este, ca toate drumurile din Belgia apuseană, o plimbare pe câmpie, cu un orizont de catifea verde în dreapta și în stânga.

Între Meenen și Ypres întâlnești, din când în când, grămezi de cărămizi ce rup uniformitatea câmpiei și au un aspect de ruine babiloniene. Nu le-am mai regăsit pe drumul spre Gand. În schimb, în aceste împrejurimi proprietarii caselor de la țară fac abuz de busturile magistraților din timpul lui Ludovic al XIV-lea. Le cocoată pe stâlpii porților în chip de lei. Să înlocuiești coamele cu peruci e profund flamand. Acest obicei se practică însă și în alte părți, nu numai în Flandra.

Am găsit aici ziare. Am vrut să le citesc; sunt ziare de la sursă, toate tapisate cu versuri neerlandeze. Este un lucru foarte plăcut ochiului. Ai crede că vezi desene de pietre și pietricele într-o peșteră rococo.

Peștera este *Le Mesager de Gand*.

Iată o scrisoare fără sfârșit, nu-i așa? Scrie-mi și tu asemenea scrisori și voi fi fericit. Trebuie să termin totuși, poșta pleacă la ora nouă seara. Adio, Adela mea mult iubită, adio, Didina mea, Charlot și ceilalți toți, copilașii mei mult iubiți. Vă îmbrățișez pe toți și mă rog pentru voi. Cele mai prietenești gânduri tatălui tău. Al tău, Victor.

Vorbește despre mine prietenilor noștri, lui Louis, Robelin, Gautier, Granier, Masson, Brindeau și celorlalți.

Mâine voi fi la Brugge.

Ostende – Furnes – Brugge

Furnes, 31 august, ora 7,30 seara.

Dragă prietenă, începând această scrisoare am înaintea ochilor una din cele mai frumoase piețe pe care le-am văzut; în fața mea o măreață primărie din timpul Renașterii, al cărui turn de pază este gotic, în ciuda faptului că aspectul i-a fost stricat punându-i-se sus o balustradă cu stâlpi; la stânga, mai multe case de diferite stiluri, dar foarte bine contrastate; în față, alături de primărie, deasupra a patru sau cinci frontoane grațioase din secolul al XVI-lea, se decupează, în amurg, profilul unei nave gotice: în fine, la dreapta, o frumoasă răspântie a unei străzi, tivită de o parte de un castelaș foarte sever și ciudat și de cealaltă parte de un elegant fronton spaniol rocaille, împerecheat cu mai multe altele; totul dominat de o superbă fleșă de cărămidă, având o linie magnifică. Adaugă la aceste trei laturi, latura pe care mă aflu și nu o văd, dar care le completează, mai pune la mijloc o pardoseală foarte frumoasă, compartimentată în culori, un imens mozaic, ce ocupă întreaga piață, și vei înțelege, Adela mea, că, dacă tu ai fi fost aici împreună cu copiii, piața din Furnes n-ar mai fi avut de ce invidia Place Poyale.

Sosesc la Ostende. La Ostende nu este nimic interesant, nici măcar stridiile. Dar aici este marea; și sunt un ingrat să vorbesc astfel de Ostende. Sunt cu atât mai ingrat cu cât am fost la Ostende obiectul unor favoruri speciale din partea mării și din partea cerului. Mai întâi, cum am sosit, ploaia, care n-a conținut toată dimineața, a încetat dintr-o dată; norii s-au risipit și soarele a zburat repede țărnul, ca să mă pot plimba pe mal, în timpul refluxului, două ore încheiate. Vai, nici măcar o amărâtă de scoică pentru Toto. Nimic decât nisip, cel mai plăcut și cel mai fin din lume.

Sunt încântat că am văzut dunele. Sunt mai puțin frumoase decât granițele din Bretagne sau ca falezele din Normandia, totuși sunt frumoase. Aici marea nu este furioasă, ci tristă. Este altfel de măreție. Seara, dunele decupează pe orizont siluete frământate și severe. Alături de valurile veșnic în mișcare, ele par o barieră de valuri încremenite în veșnicie.

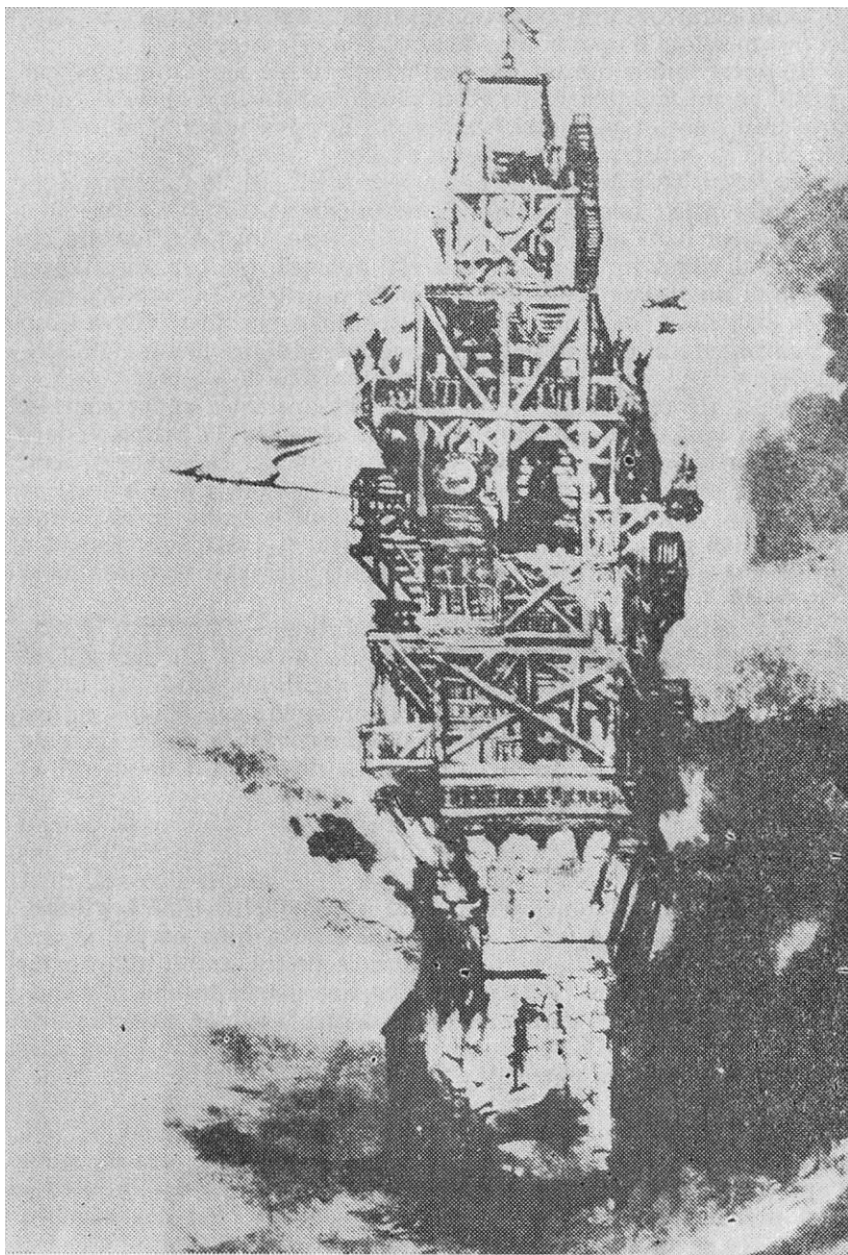
Plimbându-te pe dune simți înțelegerea profundă ce leagă, până și prin forme, pământul și marea: oceanul este într-adevăr o câmpie întinsă și pământul o mare. Dealurile și văile se unduiesc ca valurile, și lanțurile munților răsar ca furtuni împietrite.

Nu căutam nicio diversiune însă, pentru că mi s-a oferit una, o și folosesc. Ieri seară, dragă prietenă, am văzut o furtună sau, ca să mă exprim mai bine, o cumplită vijelie, deoarece noi, oameni de pe continent, nu ne putem închipui o furtună pe mare fără o corabie în primejdie și fără un naufragiu. Orice ar fi fost, furtună sau vijelie, a fost fantastică. Mă reîntorsesem ca să cinez la hotelul *Leul de aur*, unde, de altfel, făcând o paranteză, se mănâncă prost, când am auzit un depărtat zgomot de tunet. Atunci, mi-am aruncat șervetul cât colo și am alergat spre mare.

În clipa în care ajungeam pe dig, cu toate că nu era decât ora șapte seara, se lăsase întunericul ca în timpul nopții. În câteva clipe un nor uriaș a acoperit cerul părând, din când în când, la lumina fulgerului, căptușit cu aramă roșie. Am înaintat destul de departe pe dig. Eram singur, în spatele meu farul se aprinsese în tăcere și câteva picături de ploaie începuseră să cadă, vântul sufla cu furie, încât înaintam cu greu. Mă gândeam la cele două pânze pe care le urmărisem cu ochii, două ore mai devreme. Cele două pânze mi se păruseră un lucru încântător atunci, iar acum, un lucru groaznic!

După câteva clipe m-am oprit, fără să știu de ce, pentru că nu eram în primejdie, dar fusesem cuprins de o nelămurită spaimă. Ploaia cădea în vârtejuri, vântul sufla hohotind, când mai încet, când urlând. Nu mai vedeam nimic înaintea ochilor, nici sub picioare sau deasupra capului decât un hău de cerneală din care țâșnea un zgomot cumplit. În acest hău, strălucea uneori, doar pentru o clipă, o mare de foc, desenând cu spumă de jărat răscroielile sfâșiate ale coastei sălbatice și întunecate. Imaginea apărea și dispărea, ca un fulger. Era într-adevăr un fulger!

Auzeam deasupra mea tunetul prăvălindu-se din nor în nor, ca o grindă uriașă căzută din acoperișul cerului de-a curmezișul unei șarpante cu mii de etaje.

Cum ochii îmi sunt bolnavi, întorceam spatele fulgerelor. Totuși m-am întors o dată și am văzut palida lui săgeată.

În acest imens tumult, nu mai exista nimic pentru mine ce-ar fi putut

să-mi amintească de cerul și pământul văzut zi de zi, decât poate linia rece și geometrică a digului de-abia luminat de un reflex palid și sinistru, caracteristic ploilor violente; și în imediată apropiere, un stâlp indicator, pe care puteam citi, la lumina fulgerelor, inscripția: *Loc de scăldat pentru doamne*.

În acest haos am căutat cele două pânze, însă din fericire nu le-am mai văzut în dâra de lumină aprinsă pe cer de fulger.

Norii au trecut peste oraș timp de o oră, pe urmă s-au mistuit la orizont și cerul alburiu al amurgului a reapărut. Câtva timp am mai privit alergând în goană pe acest fond livid nori mari negri, însă descărcați, care se izbeau de digul mare ca de o stâncă.

Astăzi de dimineață, cerul în sărbătoare mi-a redat soarele, după cum vezi, și m-am plimbat pe dunele care la prima vedere par acoperite cu grâu; te uiți mai bine și vezi că nu este decât neghină în plin rod, asemuindu-se cu grâul, așa precum maimuța se asemuie cu omul, bondarul cu albina, cum parodia imită omul, critica imită poetul și cum ipocritul imită pe cel drept. Există o lege eternă a firii că tot ce încearcă să-ți facă rău încearcă să și se asemuie.

Ți-am spus că se mănâncă rău la *Leul de aur*. Dacă vrei să mănânci vițel trebuie să mergi în porturile de la mare. La Ostende nu se găsește pește, crevete sau, cu totul de neînțeles, stridii. La urma urmei stridiile de la Ostende nu sunt decât stridii din Anglia, aduse la Ostende pentru a fi crescute, așa cum stridiile de la Cancale sunt duse la Marennes. La Ostende nu există bancuri de stridii, ci numai parcuri.

Către prânz, când eram pe dig, vremea fiind frumoasă, lumea se scălda. Bărbații și femeile se scăldau împreună, bărbații în izmene, femeile în capoate. Acest capot este o simplă cămașă, dintr-o stofă subțire de lână, foarte ușoară, care coboară până la glezne, dar de îndată ce este udată conturează foarte bine corpul și deseori mai e și ridicată de valuri. O femeie tânără, astfel îmbrăcată, foarte frumoasă, poate chiar prea frumoasă, părea în anumite momente o statuie antică de bronz, drapată într-o tunică cu cute mici. Înconjurată de spumă, frumoasa ființă ieșea parcă din mitologie.

Brugge, unde am petrecut o zi înainte de a ajunge la Ostende, este un oraș superb, jumătate german, jumătate spaniol. Se numește *Brugge* din cauza podurilor sale (*Brug* în flamandă), tot așa cum orașul tatălui tău, *Nantes*, se numește așa din cauza cursului de apă (cele o sută de brațe ale Loarei), *nant* în celtă. Ți amintești, dragă prietenă, acest cuvânt din bretona veche? l-am regăsit în Elveția. Nu se spune *un torent*, se spune *un nant*.

Locuitorii din Brugge își maltratează foarte rău clopotnița, un obelisc de cărămidă din secolul al XIV-lea, în consecință de un stil foarte pur. Deja i-au tăiat capătul, înlocuind vârful cu un hidos acoperiș mititel, rotund, plat și stupid. Închipuie-ți un papă, căruia i-ai scoate mitra, ca să-i pui o șapcă. Așa arată acum turnul clopotniței din Brugge.

În schimb, turnul de pază e neatins. Datează din aceeași epocă, este absolut o minune, jumătate din cărămidă, jumătate din piatră. Cărămida capătă câteodată superbe nuanțe ruginii, fiind mult folosită în Flandra. Flamanzii fac din cărămidă și ornamente în formă de scoică și crucile ferestrelor, de o finețe perfectă. Trebuie să recunoști că ei mânuiesc mai bine cărămida decât bretonii granitul. Vorbesc mereu de vechi arhitecți pentru că astăzi nu se mai folosește nici cărămida, nici granitul și nu se mai fac decât prostii.

La Brugge există și alte case foarte frumoase cu pinioane, însă zugrăvite groaznic. Același lucru și în interiorul bisericilor, totul fiind de un alb strălucitor sau de un negru intens, totul pentru a fi pe placul preoților, paracliserilor și vicarilor. De mult am spus că primul dușman al bisericilor este preotul.

De exemplu, ei au o sublimă statuie de Michelangelo, una din minunile artei, și o ascund în spatele unei cruci enorme. Pentru treizeci de parale au scos, pentru mine, crucea de acolo, căci de la acești cumsecade paracliseri belgieni se pot obține multe lucruri pentru treizeci de parale, și poate că înadins crucea este acolo pentru a folosi acestui scop.

Statuia e o miraculoasă capodoperă. Capul Fecioarei este de neasemuit privind pruncul cu mândră durere ce n-am văzut decât pe chipul și privirea fecioarei. Cât privește pruncul, cu fruntea înaltă, ochii adânci și buzele mici țuguiate, este cel mai divin dintre copii. Napoleon, care a crezut că seamănă cu copilul, a transportat-o la Paris. A fost reluată în 1815 și în timpul drumului s-a spart sau, mai bine spus, un colț din vălul Fecioarei s-a sfâșiat.

Michelangelo este prezent în această biserică. Rubens, Van Dyck și Porbus sunt și ei. Au lăsat acolo, unul, *Adorarea Magilor*, altul, *Căsătoria mistică a Sfintei Rozalia*, cel de al treilea, *Cina cea de taină*. Am stat mult timp, aproape îngenunchat, în fața acestor capodopere. Cred că protestanții numesc asta idolatrie. Fie și idolatrie!

Dar nu este tot pentru că biserica este bogată și am păstrat pentru sfârșit ce este cel mai valoros. Mormântul lui Carol Temerarul și al fiicei sale Maria de Burgundia sunt acolo într-o capelă, închipuie-ți două monumente în bronz aurit și în jasp negru. Jaspul se aseamănă

cel mai mult cu marmura neagră, dar pare mai mlădios, mai armonios. Fiecare mormânt are statuia sa culcată, părând în întregime de aur, iar pe cele patru laturi, blazoane, figuri și arabescuri fără număr. Mormântul ducesei Maria este din secolul al XV-lea, cel al lui Carol din secolul al XVI-lea. Corpul ducelui a fost transportat de la Nancy la Brugge de Carol Quintul, acest împărat prevăzător, fiul Ioanei Nebuna și strănepot al lui Carol Temerarul.

Nimic mai impresionant decât aceste două morminte, mai ales cel al Mariei. Sunt niște giuvaeruri enorme. Blazoanele au fost făcute din email. La picioarele ducelui se află un leu, la cel al Mariei doi câini, dintre care unul stă gata să mârâie, în caz că s-ar apropia cineva de stăpână. Ce lucru surprinzător acea pădure de arabescuri de aur, pe fond negru, cu îngeri în locul păsărilor și blazoane pentru fructe și flori, pe cele patru laturi ale monumentului.

Napoleon a vizitat mormintele. A dat zece mii de franci pentru a fi restaurate și o mie de franci cinstului cetățean care le-a îngropat și salvat în timpul revoluției. Bătrânul paracliser mi-a povestit că a rămas mult timp gânditor, în această capelă. Era în 1811. El a putut citi pe fațada mormântului deviza lui Carol de Burgundia: „*Je l'ai empris, bien en avienne*”^I; și pe dos, în epitafi, această frază: „*Lequel prospere longtemps en hauetes entreprises, batailles et victoires... jusques à ce que fortune lui tournant le doz l'oppressa la nuist de Roys 1476, devant Nancy*”^{II}. Împăratul visa atunci Moscova.

El nu a transportat mormintele la Paris.

Mormintele au fost tratate la fel ca Michelangelo. Fabrica le-a acoperit cu o lemnărie urâtă, care imită catafalcul lui Père-Lachaise, de care domnul Godde, parizianul, ar fi gelos. Vreți să vedeți mormintele, plătiți. Este pentru întreținerea, adică zugrăvirea bisericii. Biată biserică! astfel mormintele, giuvaerul ce ar fi trebuit să o înfrumusețeze, ajung să o slujească. Oh, voi ctitori!

În această biserică, Filip cel Bun a înființat *Lâna de aur*²⁸. Ți se arată o frumoasă tribună din secolul al XV-lea, groaznic acoperită, ca și restul, de unde au fost confirmați, spun ei, primii cavaleri. Mă îndoiesc, că stilul înflorit al acestei tribune o face contemporană cu Carol al VIII-lea, al nostru. Și Flandra a fost întotdeauna mai curând în întârziere decât în avans. În timpul lui Henric al IV-lea aici se construiau încă

^I „Din ceea ce am săvârșit să decurgă binele”.

^{II} „Celui căruia îi merge bine mereu în mărețe fapte, bătălii și victorii... până când soarta întorcându-i spatele l-a oropsit în noaptea Regilor 1476 în fața orașului Nancy”.

ogive.

Și acum, dragă prietenă, dacă îți mai spun că aurirea fiecărui mormânt a costat douăzeci și patru de mii de ducăți de aur, o sumă enormă pentru acele vremuri, iar clopotele din turnul de pază trec drept cele mai frumoase clopote din Belgia, am epuizat tot ce aveam să-ți spun despre Brugge. Mai există o veche construcție ruinată, însă nu am mai avut timp să o vizitez. Va fi pentru ziua când vom vedea toate acestea împreună, Adela mea.

De altfel, începând din secolul al XVII-lea, arhitectura și sculptura iau în Flandra un aspect masiv mai pronunțat decât în orice altă parte. Volutele sunt greoaie, statuile au burtă, îngerii nu mai sunt rotofei, ci buhăiți. Toți au băut bere.

1 septembrie, ora 9 dimineața.

Mă grăbesc să termin scrisoarea. Astăzi mă reîntorc în Franța, voi fi la Dunkerque, voi avea scrisorile tale. Va fi o mare bucurie, căci sper că sunteți cu toții sănătoși și fericiți.

Tot astăzi voi vedea ce se va întâmpla cu volumașul contrafăcut pe care îl transport, ca un trădător, în portofelul meu. Te voi informa despre această aventură.

Ți-am vorbit puțin de falsificare, pentru că este plictisitor, dar nu mai puțin jalnic. Numai privind prin ferestrele prăvăliilor, am numărat cinci falsuri diferite ale *Vocilor lăuntrice*; una mare în 8°, pe două coloane, două în 18, una publicată de Méline, alta de așa-zisa *societate pentru răspândirea cărților de calitate*, două în 32, dintre care și ediția lui Laurent pe care o am cu mine. La urma urmei, Bruxelles este orașul falsurilor. Există șmecheri ca și la Paris; frontonul grec al Senatului se aseamănă cu frontonul grec al Camerei deputaților de la noi; panglica roșie a lui Leopold este o contrafacere a legiunii de onoare; cele două turnuri pătrate de la Sainte-Gudule, frumoase de altfel, aduc ca aspect cu Notre-Dame. În fine, printr-o nenorocită întâmplare, micul râu care trece prin Bruxelles se numește nu chiar Seine, dar *Senne*.

Iată din nou, draga mea, nu o scrisoare, ci un volum. Iartă-mă și iubește-mă. Spune-i Didinei că nădăjduiesc să-i scriu data viitoare. Strânge mâna, din partea mea, tatălui tău și îmbrățișează pe dragii noștri micuți, care sper că acum se distrează bine. Toate gândurile prietenești bunului nostru Châtillon, cred uitat în ultima mea scrisoare.

Te îmbrățișez de mii de ori.

Dunele

Ora cinci seara, 1 septembrie, Dunkerque.

Dragă prietenă, sunt la Dunkerque și nu am încă scrisorile tale. Am sosit, biroul de post-restant era închis, se va deschide numai peste două ore. Îți închipui nerăbdarea mea. Ca să-mi amăgesc urâtul de care sunt plin, îți scriu. Este un alt mod de a mă ocupa de tine, mai puțin drăguț pentru mine, dar la fel de dulce.

Aventurile mele au început astăzi de dimineată. De la Gand (evident ultima mea prezență la Gand), mergeam pe drum într-un fel de cabrioletă pe două roți, al cărei vizitiu, un prăpădit de picard lăsat la Gand de către englezi, era încântat să revină în Franța cu un călător. Mie îmi convenea de minune. Diligențele și poșta merg prea repede. Etape scurte, călătorii domoale, scurtături, itinerare improvizate de fantezie, după biserica sau turnul care se zărește la orizont, iată ce îmi trebuie. Fac și eu cursa turnurilor, însă în felul meu.

Călătoream liniștit cu vizitiul meu picard, un fel de personaj grotesc, despre care îți voi povesti mai mult dacă într-o bună zi nu îmi va lipsi hârtia, cum i-a lipsit lui Regnard²⁹ pământul, în timpul călătoriei în Laponia. Contam să mă reîntorc în Franța cu acest echipaj, însă la Furnes, nu știu ce accident s-a produs și cabrioleta a avut nevoie o zi întreagă pentru reparație. Eram prea grăbit să ajung la Dunkerque, ca să mai aștept. M-am decis să-mi părăsesc picardul și să caut un loc într-o îngrozitoare hărăbaie denumită de băștinași *diligență*, pentru că de fapt există încă un drum mare între Furnes și Dunkerque; el este acum în lucru. Alt eveniment „diligența” era plină. Niciun mijloc de a pătrunde. Cupeul era năpădit, iar cele șase locuri din interior erau ocupate de șase funduri flamande bine hrănite. Ce să fac? Mi s-a oferit un vechi cărucior al poștei rapide, dar, ca să fie rapidă, îți trebuie două lucruri, întâi vehiculul, pe urmă drumul; vehiculul era acolo, însă drumul nu putea fi terminat înainte de două luni. Or, privind încălcirea de coclauri, râpe, mocirle, fântâni, capcane, ce se numește în acest moment drum, nu poți înțelege cum această frază măreață, „*poșta rapidă*”, a putut să încolțească într-o asemenea brazdă.

Hotărârea mea a fost repede luată. Nu îmi doream nimic mai bun decât un mers pe jos, și sunt doar șapte leghe între Furnes și Dunkerque prin dune. M-am hotărât să le parcurg cu piciorul. Nu aveam încotro și pe urmă doream să am în permanență marea sub ochi, iar pe de altă parte harnașamentul meu de doc, înmuiat de furtuna de la Ostende, avea mare nevoie să se usuce în adierea

vântului și a razei de soare. În definitiv șapte leghe nu înseamnă mare lucru. Am încredințat micul meu bagaj vizitiului, ca să-mi fie mai ușor. Aici alt incident.

Diligența plină de călători era în același timp bucșită de bagaje. Prelata de piele, strânsă pe imperială, cuprindea cu efort o grămadă enormă de lucruri și se încheia greu, ca vesta unui primar. Deci pachetul meu trebuia vârât numai în diligență. Vizitiul încearcă să-l strecoare timid în cupeu, motiv pentru care o doamnă înaltă începu să protesteze; o doamnă înaltă, uscată, slabă, urâtă, cochetă, îmbrăcată în cafeniu închis, având în privire ceva nedefinit și imuabil în aspectul ei. Respectabila călătoare susținea că picioarele ei erau deranjate și lovite de pachetul meu. Strigăte în diligență. Un domn luă apărarea doamnei; un domn roșu și galant, cu pantaloni culoare de iască, butonați și decoltați, cu redingotă de iarnă și cu cravată de vară, având ceva din Colin³⁰, și nu știu ce din Petru cel Mare. Amestecul de stână și iz rusesc îi dădea drepturi asupra inimii doamnei, deoarece nu era lipsit de grație, în cupeul hărăbaiei. Și pe urmă se născuse o afinitate secretă între pantalonul culoare de iască și picioarele călătoarei. Nu mai lipsea decât amnarul. Cine știe? poate pachetul meu i-a ținut locul. Ceea ce pot spune este că scânteia a țâșnit.

S-au dezlănțuit oamenii noștri. Dar vizitiul le-a ținut piept. Moneda de treizeci de parale, care înmoaie conștiințele paracliserilor, călește pe vizitii. Pachetul meu a rămas triumfător sub picioarele tuturor călătorilor și doamna înaltă și scorțoasă a trebuit să se resemneze, roșind pudic pentru că trebuia să suporte sub picioarele ei cămăși bărbătești.

Am asistat la scena furtunoasă cu impasibilitate. Eram sigur de virtuțile monedei mele de treizeci de parale, iar doamna respectivă nu a bănuț niciun moment că am folosit acest mijloc machiavelic ca să duc la liman intriga mea.

În fine, au pornit la drum, ei pe partea lor, eu pe a mea.

Mi-au trebuit cinci ore să parcurg șapte leghe. Plecat din Furnes la ora zece și jumătate dimineața, am sosit la Dunkerque la ora patru și jumătate, oprindu-mă și o oră pe drum. Am făcut într-adevăr o minunată plimbare pe nisip, între două fluxuri, pe o vreme frumoasă, cu nori și soare.

În fața și în spatele meu dunele se pierdeau în cețurile orizontului, contopindu-se cu norii cu care se asemănau. Marea era veselă și calmă și spuma valurilor, albă, scânteind în soare, rostogolea de-a lungul țărmului franjuri de dantele, de o sută de ori mai delicat sculptate decât

toate plafoanele manieriste din secolul al XVIII-lea. Când marea vrea să sculpteze în stil rococo, excelează. Arhitecții Pompadour³¹ i-au prădat scoicile.

Din când în când trecea câte un pescăruș alb sau câte un cormoran mare înotând puternic prin aer cu aripile cenușii punctate cu negru, iar în depărtare se zăreau pânze de toate formele, de toate mărimile, complicate în toate chipurile, unele de un alb strălucitor decupându-se pe bancurile întunecate de nori de la orizont, altele mai închise, proiectându-se pe cerul luminos. Câte unele au venit prietenos să treacă prin apropierea mea, mergând în lungul dunelor, cu o adiere ușoară de vânt ce le umfla molatic și aducea până în preajmă vocile matoșilor. În singurătatea în care mă aflam erau niște apariții încântătoare, cu pânzele bine croite, etajate și modelate de vânt, și atât de bine pictate de soare, încât am admirat cum se pot realiza astfel de lucruri fermecătoare, fine, grațioase și delicate dintr-o pânză atât de ordinară.

Câteodată întorceam privirea către uscat, care și el era frumos. Câmpiile întinse, clopotnițele, copacii, mozaicul câmpurilor lucrate, tăietura dreaptă și argintie a unui canal, pe care alunecau încet alte pânze, mugetul vacilor, vizibile în depărtări pe pășune, precum găzele pe o frunză, zgomotul căruțelor pe drumul care nu se vedea, totul umplându-mi dintr-o dată ochii, urechile și sufletul. Pe urmă mă întorceam și vedeam din nou oceanul. Ce minunat lucru un asemenea peisaj dublat de mare. Din loc în loc întâlneam câte un acoperiș sărăcăcios de paie al cărui coș, știrbit de vânturile mari, fumega între dune; mai încolo câte o ceată de copii care se jucau. Iată latura drăguță a călătoriilor în acest sezon. În fața fiecărei colibe găsești câte un copil. Un copil stând în picioare, culcat, ghemuit, îmbrăcat de duminică, sau gol-goluț, curat sau mângălit, frământând pământul, bălăcindu-se în mocirlă, câteodată râzând, câteodată plângând, dar totdeauna nemaipomenit. Mă gândesc uneori cu melancolie că aceste delicioase mici ființe vor deveni într-o zi niște țărani urâți. [...] Mai încolo să vezi ce m-a încântat, dragă prietenă. Pe pragul unei cocioabe stătea un micuț ce-și ținea cu amândouă mâinile sabotii și mă privea trecând, cu ochi frumoși, mirați. În imediata apropiere era alt copil, o fetiță mare cât Dédé, care purta în brațe un dolofan de băiat de optsprezece luni, ce strângea la rândul lui în brațe o păpușică. Trei etaje. În total treizeci și două de degete înălțime.

Toate astea râd și joacă în soare și bucură sufletul călătorului.

Înțelegi, Adela mea, că plimbarea pe dune nu m-a plictisit. Mergeam,

privind și gândind, urcând și coborând fără încetare, cu călcâiele înfundate în nisip, smulgând din timp în timp câte un spic de neghină, când nu erau nici case între dune și nici pânze pe mare. Tot visând așa, la toate și la nimic, mi-am închipuit că doamna înaltă care nu voia să audă de bagajul meu era doamna Trollope în timpul călătoriei prin Belgia.

Două corăbii au trecut destul de aproape de mine, ca să le pot citi numele. Era la *Perséverance* de la Dunkerque și vasul de coastă *C 76*.

Mergeam de aproximativ de două ore când, dintr-o dată, am văzut, la stânga mea, o sărăcăcioasă îngrămădire de colibe și chiar în dună un fel de bordei deschis pe a cărui fațadă se vedea următoarea inscripție: „Băcănie și Băuturi”. Am recunoscut Franța.

Eram în Franța. Eram în fața unui *băcan* francez. *Di tanti pa-alpiti!*¹

În această clipă de emoție, m-a acostat un vameș rugându-mă politicos să trec pe la birou. Controlul a fost repede efectuat. Nu aveam niciun bagaj. Am arătat pașaportul și am fost lăsat să trec. Or, eu aveam în portofel contrafacerea!

M-am oprit la cârciuma din cătun. Îmi era sete și am băut acolo câteva pahare de bere. Cum era un fel de mic port de descărcare, speram să găsesc ocazia, căutată încă de la Anvers, de a mă imbarca pentru că era necesar, întru completarea călătoriei, și de o mică excursie pe mare. Nu am reușit. Nu era niciun pescar în acest port la mare, numai cărăuși.

Iată o conversație de cărăuși culeasă în timp ce îmi beam halba de bere. Ți-o trimit să servească drept pandant dialogului comisvoiajorilor, pe care ți l-am stenografiat deja. Închipuie-ți patru bluze albastre care beau. — O vreme de câine! nu poți încărca! Chestia e că eu mănânc aici, caii mei mănâncă, eu mănânc! — Ce vrei să faci? nu bate vântul! de șase săptămâni se văd corăbiile în larg. Sunt bătute în cuie! Cum să încarci? Trebuie să se schimbe vântul. — Aș da șase parale ca să se schimbe vântul. — Cred și eu. Corăbiile nu pot intra! — Mă bate gândul să mă duc la Saint-Quentin. — Saint-Quentin! pe drumul ăla vei mânca mai mult de șaptezeci de franci, îți spun eu asta. Într-adevăr de câine, ce mai încoace și-ncolo!

Citește asta, bineînțeles cu *îi*, cu *mânc*, și *io*, care dau culoare. Am făcut următoarea cugetare. Iată deci hanuri care se umplu, pungi care se golesc, cărăuși care stau, afaceri sugrumate, operații comerciale împiedicate, negustori îngrijați, lipsuri și poate chiar falimente. Și din

¹ Cu cât mai multă emoție. (trad. din. it.).

pricina cui? din cauza acelui vas care stă acolo înțepenit la orizont. Și de cine depinde acest vas? de o suflare de vânt, de un nor.

Și se face haz de poezii cu capul în nori; mi se pare că uneori oamenii de afaceri ar face bine să-l aibă.

Sărmanii noștri sabotori ai societății, care nu visează decât utilul, zeflemisesc și etichetează drept poezie și *inutilități* luna, norii și pe Dumnezeu. [...]

La ora patru și jumătate eram la Dunkerque. Ți-am spus dezamăgirea mea. Mai aștept încă. Am vizitat orașul, care îmi apare neînsemnat. Există un turn destul de frumos din secolul al XIV-lea, căruia i se strică vârful chiar acum, aplicându-se o stupidă balustradă în X ajurată, prinsă în zidăria plină. Nimic mai urât.

În rest, mi-am regăsit bagajul în bună stare, cu toate furioasele călcături în picioare ale doamnei Trollope.

Iată-mă, deci, înapoi în Franța. De la 10 la 15 voi fi la Paris. Caut o ocazie să mă imbarc, după care mă voi îndrepta spre casă. Va fi o mare bucurie să vă revăd pe toți iar pe tine, Adela mea, înaintea tuturor.

Am petrecut șaptesprezece zile în Belgia. În șaptesprezece zile am văzut, am scotocit, cred, destul de temeinic, Hainaut, Brabantul, cele două Flandre. Am făcut o mică excursie în Campine. Dacă clasific orașele ținând seamă de artă, am văzut cinci de categoria a doua, Mons, Lier, Audenarde, Courtrai, Furnes, și opt de categoria întâi, Bruxelles, Malines, Gand, Brugge, Louvain, Ypres, Tournai și, mai presus de toate, Anvers, acel minunat mănunchi de case, privite geometric – au forma unui arc întins cu Escaut în chip de coardă. Anvers, acest pistol, pe care Napoleon voia să-l țină tot timpul încărcat, îndreptat către inima Angliei. Anvers, nobila capitală a artei flamande, care ar putea spune: „Aici sunt oasele lui Peter-Paul Rubens, senatorul acestui oraș.” Am ieșit din Franța prin câmpul de bătlie de la Denain și am reintrat prin câmpul de bătaie al Dunelor. Toată domnia lui Ludovic al XIV-lea este cuprinsă între aceste două paranteze.

Bate ora șapte, alerg să caut scrisorile tale.

ora 8 seara.

Îți mulțumesc, Adela mea mult iubită, îți mulțumesc mai ales pentru tot ce este bun și drăguț în felul în care ștergi cu buretele ceea ce tu numești *micile tale muștrări*. În maximum două săptămâni, poate nici două săptămâni, ne vom revedea.

Mulțumește-î, în numele meu, tatălui tău. El știe, îmi închipui, cât de

mult țin la el. Nu putea să-mi facă mai mare plăcere decât scriindu-mi acele câteva rânduri, atât de drăguțe și simțite, venite de-a dreptul din inimă. Spune-i, pentru că s-a interesat dacă mi-a făcut bine călătoria. Îmi merge mai bine cu ochii. Devin un bărbat. Citesc fără ochelari!

Voi scrie Didinei, care va primi scrisoarea destinată ei separat; cele două scrisori ale ei, atât de drăgălașe, m-au făcut fericit. Te rog să le spui celor doi premianți mult iubiți, Charles și Toto, cât am fost de fericit de premiul lor. Le voi scrie în curând. Sunt încântat de toate detaliile date de Charlot, încântat că pe Toto nu-l mai doare capul, și că elevii au ascuns, cred că nu cu figurile lor, ceea ce era incomplet în măreța decorație a domnului Morin. Spune-i asta lui Charlot și îmbrățișează-i bine pe amândoi, și pe sărmana mea Juju. Sărut-o și pe domnișoara Dédé, care a fost tare dulce pentru că a scris micului ei tătic.

Scrisoarea pentru Didine o va urma imediat pe asta. Pe curând, Adela mea mult iubită. Între 10 și 15 voi fi la Paris. Vă îmbrățișez pe toți. Mi-am citit cu nesaț micul pachet de scrisori întâi chiar la poștă, întrebând pe funcționar dacă astea erau toate; și pe urmă m-am dus să le recitesc chiar la mal, la capătul estacadei, cu un plăcut vânt de seară, ce-mi întorcea foile în mâini. Când s-a aprins felinarul lângă mine mai încercam încă să citesc.

Te îmbrățișez, Adela mea. Acum va trebui să-mi scrii la *Gisors*.

Plec, nu cred că pot pune această scrisoare la poștă, înainte de Calais sau Boulogne.

Și săracul Fossombroni! Ce nenorocire!

Calais – Boulogne

Berney, 4 septembrie, ora 5 seara.

Încep, dragă prietenă, prin a-ți mulțumi încă o dată pentru că scrisorile tale și toată atmosfera pe care o degajă mi-au ținut companie de trei zile încoace. Le-am recitat pe toate de multe ori și mi se părea că revăd dragele voastre chipuri. Era ca o miraculoasă apariție a casei noastre, galopând cu mine pe drum. Îți mulțumesc, Adela mea. Am scris ieri lui Didi, va primi scrisoarea mea mâine, aproape de ora asta.

Pentru că itinerarul meu vă amuză, voi continua să-ți trimit această odisee, cânt cu cânt. Se apropie de sfârșit și te asigur că mă bucur. La capătul călătoriei se află Itaca mea.

Când am închis ultima mea scrisoare, am părăsit repede Dunkerque.

Gravelines l-am văzut numai noaptea, însă orașul mi s-a părut fără interes. Adio, frumoase vechi străzi flamande. Nu mai sunt pinioane, turnulețe, clopotnițe. Acoperișurile caselor din Gravelines [...] se decupau pe cer, ca niște siluete nenorocite. Este un adăpost pentru trăsurile diligenței. Am adormit pe imperiala diligenței. Zdruncinătura opririi m-a trezit. Ploua. Felinarele poștalionului aruncau frumoase raze sub picioarele cailor.

În zori eram la Calais. M-am oprit pentru micul dejun și mi-am reluat viața obișnuită, cu zile scurte și trăsurile mici.

Calais este unul din acele orașe care îmbătrânesc repede, din care pricină i se adaugă case noi și fațade albe. În final orașul nu mai are nimic din vechea lui fizionomie. Turnul de pază este totuși un amuzant talmeș-balmeș de turnulețe, pilaștri și arcuri de sprijin. Din el iese o muzică anemică de clopote ce face un duo, așa cum poate, cu puternica voce a oceanului. Biserica – gotică și dintr-o epocă destul de frumoasă – ar avea ținută, dacă clopotnița n-ar părea un ocean pe jumătate telescopat. În interior n-are nimic, afară de un tablou al Biciuirii și un altar de marmură din secolul al XVII-lea, după dată, din secolul al XVI-lea, după stil.

Nu am vizitat cetățuia de la Calais și nici cea de la Dunkerque. În călătoria mea nu am vizitat nicio cetățuie, cu toate că drumul era înțesat de ele. Până în ziua când voi lupta în război cetatea va fi pentru mine doar o colină deformată, trasată cu sfoara în unghiuri drepte, înconjurată de ziduri și de iarbă geometric aranjată, devenită un monument clasic. Or, mie îmi plac liniile unduioase, așa cum au apărut ele de la început, iarba acolo unde a crescut, tufișul unde a fost semănat de vânt, pantele fanteziste, verdeța sălbatică și Shakespeare. Iubesc stânca și urăsc zidul, iubesc văgăunile și detest șanțurile, iubesc povârnișurile și urăsc taluzurile.

La Anvers, toată lumea te întreabă: Ați vizitat citadela? eu răspund: Da, catedrala.

Dacă mă întreabă: Ați băut bere bună în timpul călătoriei dumneavoastră în Belgia? am să răspund: Da, în Franța. Într-adevăr, am băut bere excelentă la hotelul Dessin, la Calais. În Belgia toată berea fie că este blondă de Louvain sau brună de Bruxelles îți lasă un gust groaznic. Englezii găsesc că are prea mult hamei. Fie și cu hamei, dar este proastă. În ce privește vinul belgian, miroase a violete. Conține mai mult stânjenei decât struguri. În realitate sunt niște băuturi imposibile. Mă refugiam dintr-una în cealaltă, însă, oricum, preferam berea blondă vinului albastru.

De la Calais la Boulogne nu întâlnești decât diligențe englezești, cu patru cai, mânați din hățuri, la galop, cu vizitiul cocoțat pieziș, ca o pană pe urechea unui procuror.

Prima întâlnită se numea *Opposition*. O clipă după aceea, a trecut alta, numită *The Telegraph*, având pe imperială un călător slăbănog, care gesticula mult. Presupun că acel domn era purtătorul unor vești importante la Londra.

Drumul de la Calais la Boulogne e o încântătoare plimbare. Șerpuiește printre cele mai frumoase peisaje din lume. Dealurile și văile se ridică și coboară în unduiri miraculoase.

Pe înălțimi ai o priveliște întinsă. Cât vezi cu ochii câmpii și pășuni cusute unele de altele, câmpii mari roșcovane, altele verzi, clopotnițe, sate, păduri ce îți arată într-o sută de feluri trapezele lor întunecate, și tocmai în fund, la apus, o frumoasă lăsătură a dealurilor, pe care marea o umple ca pe un vas.

Drumul coboară, totul se schimbă, totul pare mic, îngrădit, dar drăguț; trei arbori sunt de ajuns să-ți mărginească orizontul. Ori este o fermă cu grămada ei de bălegar și căruța cu patru roți ruginite și noroioase, ori un cimitir plin de cucută în floare, cu ziduri rotunjite înspre drum. Suntem sub o alee de meri mari, ale căror crengi ating vesel trăsura, trecem pe lângă un gard de după care ies degetele încârligate ale rădăcinilor ce prind în căuș pământul, și pe care Albrecht Dürer le-a iubit atât de mult. Urcăm și regăsim cerul, pământul, marea, infinitul. Într-adevăr sunt fascinat în fiecare zi de toate minunățiile create din verde și albastru.

Aproape la jumătatea drumului, din vârful unei coaste foarte ridicate, pe care drumul o urca, am văzut, în depărtare, așezat la orizont în spatele mării, un șarpe lung de ceață, ici și colo cu solzi de soare, detașându-se pe un nimb de ceață mai puțin întunecată. Era Anglia. Un culegător de mituri ar fi văzut acolo un simbol. Eu nu am văzut, de fapt, decât o faleză frumoasă, care din depărtări părea neagră dar de aproape ar fi fost albă, *Albionul*.

Intrarea sau, mai bine zis, coborârea spre Boulogne este admirabilă. La stânga, lași o veche fortăreață ale cărei turnuri, având cândva o coroană de creneluri, nu mai au decât o coroană de arbori. Este încă foarte frumoasă. Supărător este însă faptul că arhitecții din partea locului construiesc pe acești arbori seculari și pe aceste turnuri un nu știu ce stupid și hidos încărcat cu coloane.

Odată ce ai depășit fortăreața, te cufunzi într-o stradă aproape verticală, ce te-ar face să ții de frică, Adela mea, dar care este foarte

pitorească. În timp ce cobori panta vezi pe deasupra acoperişurilor oraşul rezemat graţios de dune înalte de unde în fiecare seară se vede soarele culcându-se în ocean.

În coborâre se învâlmăşeşte un amestec de ţipete de femei în trăsură, de înjurături ale vizitatorilor, de catarge, de valuri în depărtare, de coşuri fumegânde şi de geamuri scânteinde, totul foarte amuzant. O senzaţie complicată şi plăcută.

Când ne vom reîntoarce împreună la Boulogne, dragă prietenă, nu te voi conduce la *Hôtel du Nord*, pentru că este un han mediocru, cu multă larmă, unde plăteşti foarte scump un culcuş şi o masă proastă iar ospătarii sunt de o rară obraznicie. Am fost indignat de felul cum s-au purtat cu o familie de călători săraci, rătăciţi pe acolo şi care, foarte îngrijoraţi de preţul probabil extrem de ridicat al meselor, încercau să obţină doar o masă pe zi. De unde o chicoteală odioasă a ospătarilor. Nu m-am putut împiedica să nu-i bruftuluiesc fără, bineînţeles, să-mi dezvălui incognitoul în mod hotărât, urăsc din ce în ce mai mult marile hoteluri, oraşele mari, marii stăpâni şi marii lachei. Totul este obraznic, gol şi găunos. Or, respectivii ospătari de la han, cu tot aerul lor britanic, nu erau nici măcar lachei, aşa cum am avut cinstea să le-o spun. Nu erau decât nişte sărmani picardezi neciopliţi, lustruiţi de nu ştiu ce ceară englezească.

M-am plimbat îndelung pe malul mării la Boulogne. Tot numai nisip, în consecinţă nicio piatră, dar nici scoici, ceea ce mă supără foarte mult, dragă Toto. De la Ostende înapoi nisipul mării a dispărut.

Am văzut locul unde acum doi ani s-a avariat atât de rău fregata *Amphitrite*, care, părăsind Anglia, îşi închipuia că va duce nişte femei la Botany Bay³² dar care nu a dus decât cadavre la cimitirul din Boulogne. Bietele femei! Oare au pierdut în acest schimb? Nu ştiu, pentru că se pare că bărbaţii, care nu sunt în Anglia decât hoţi, au devenit antropofagi la Botany Bay. Ai citit în ziare întâmplarea oribilă a lui Broughton? Trist lucru! Ne pierdem în dorinţa de perfecţionare. Iată acum că civilizaţia fabrică sălbatici.

În locul în care *Amphitrite* s-a rupt am găsit şi eu un cadavru, o săracă muscă naufragiată. Ți-o trimit. Oceanul s-a amuzat să o arunce pe dună. Nu a avut cu ea mai mult de furcă decât cu fregata.

Nu-i așa, Didi, că este frumoasă, sărmana muscă?

Coasta la Boulogne este minunată. Am privit-o îndelung din vârful estacadei. Nu mai este vorba de duna joasă şi cocoşată de la Ostende. Se înalţă un deal mândru şi semeţ de pământ brun, înverzit de iarbă ici şi colo, unde valurile au modelat enorme trepte ce coboară până la mare,

ca o scară de Titani. Orașul nu ajunge decât cu greu până sus. Câteva acoperișuri sărăcăcioase se cuibăresc în depărtare, între mameloanele acestei dune mari. Sunt și câteva mori ascunse întoarse către pământ și alipite de umflăturile coastei. Însă degeaba se adăpostesc, vântul mării, în trecere, le apucă de o aripă și le răsucește furios.

În clipa când mă aflu la capătul estacadei, un vapor ieșea din port. Nu-l mai puteai distinge în depărtare decât după fîricelul de fum ce ieșea din coș. În partea opusă a cerului, în locul cel mai depărtat al dunei, vedeam fumegând, în același timp, acoperișul unei mizerabile cocioabe. De-o parte era o mașină admirabilă care va schimba fața lumii, de cealaltă, ceaunul unui țăran. La orizont erau doar două dăre de fum.

Mă gândeam în clipa aceea la toți prietenii pierduți de curând, duși tot ca niște fumuri, unii în chip superb, ca vaporul, alții modest, precum cocioaba. Eram trist și copleșit. Iată, dragă prietenă, fără să-l număr pe sărmanul Eugen, ce-a fost mai mult decât un prieten, sunt patru, în mai puțin de cinci luni. Fontaney, atât de inteligent, Maynard, atât de strălucitor și nobil, d'Arnay, biet copil dulce și grațios, și, în fine, de-abia de câteva zile, Fossombroni, atât de tânăr, modest și spiritual, toți buni, generoși și devotați, toți morți înainte de-a apuca să trăiască. Cu excepția lui Fontaney, care a suferit și, în consecință, a trăit.

Unde sunt ei acum? se mai gândesc la noi cei care ne gândim la ei atât de mult? ne regretă, ne doresc? Știu ei acum într-adevăr cât de mult i-am iubit? Maynard mai ales, care, în mod nedrept, se mai îndoia câteodată, acesta fiind singurul păcat ce i l-aș putea reproșa. Vai, biată prietenă, cât de tare se scutură arborele vieții în jurul nostru! cum cad frunzele! cum se rup crengile!

Acolo, în fața oceanului [...] am fost pătruns de aceste gânduri. Mai sunt și acum. Voi continua scrisoarea în alt moment. Lasă-mă să o termin. Nu vreau să te întristez.

Te îmbrățișez cu dragoste, Adela mea.

Étaples

Bernay, 5 septembrie, ora 9 dimineața.

Sunt încă la Bernay și mă grăbesc să-ți scriu, fiindu-mi teamă ca nu cumva sfârșitul ultimei mele scrisori să te fi mâhnit. Nu vreau să-ți transmit asemenea gânduri. Vreau să-ți aduc numai bucurie. Râsul și fericirea îți vin așa de bine, Adela mea.

Alaltăieri am părăsit Boulogne pe un timp cu un cer admirabil, strălucitor și plin de nori ce desenau pe pământ o piele mare de tigru țesută din lumină și pătată de umbră. Orașul era miraculos de frumos astfel luminat. Plouă în fiecare noapte însă o dată cu ziua revin soarele, cerul albastru și peisajele. *Nocte pluit tota, redeunt spectacula mane.*¹ Aceasta fiind din Virgiliu, pentru premiantul meu Charlot.

Un singur lucru strica acest frumos ansamblu de mare, pământ, acoperișuri, catarge și pânze. Era hidosul pâlc de colonade cu care a fost împodobit orașul. În ce privește coloana din Boulogne, ea nu face în peisaj nici bine, nici rău. O baliză de piatră, nimic mai mult. Pentru că au la Boulogne o coloană, un fel de columnă a lui Traian, fără sculpturi, fără măreție și fără Roma.

Am fost răsfățat la Boulogne de cel mai frumos soare, spre deosebire de Calais, unde am dărdăit. Calais se afla la răspântia curenților.

Însă, rece sau cald, ploaie sau soare, ceață sau stele, ador porturile mării, cu toate că se mănâncă prea multe fripturi și că bărbierii te rad cu mâini mirosind a pește.

Știi că mie îmi plac mai mult porturile mici decât cele mari. De aceea, de la Boulogne m-am dus la Étapes.

Drumul e mai pitoresc decât cel de la Calais la Boulogne. Este o încântare permanentă!

Ieșind din Boulogne mergi de-a lungul unui braț de mare, încovoiat către țărm, ca și cum ar vrea să apuce satele. În timpul fluxului se acoperă de mici bărci cu pânze ce-și încrucișează triunghiurile lor galbene în toate sensurile. Începând de aici, peisajul se schimbă fascinant în fiecare clipă. Dealurile, molatice și severe în același timp, înmlădiate de vântul puternic al mării, au câteodată forma dealurilor italiene. Din timp în timp, dune înalte, admirabil frământate, ca valurile, pe care mișcările trăsorii le unduiesc în fața ochilor, viu neorânduie până la marginea drumului. Marea, care se retrage încet de la coasta Franței, era altădată aici. Pe urmă, dunele se retrag și merg să-și sprijine pe orizont unduirile scurte și puternice, formând viguroase și minunate arabescuri, sculptate rând pe rând de toate elementele. Oceanul le-a schițat, furtuna le-a continuat.

Étapes nu este decât un sat, dar un sat de felul căutat de mine, o colonie de pescari așezată într-unul din cele mai grațioase golfuri ale Mânecii. Când am sosit era reflux și în depărtări toate bărcile se

¹ A plouat toată noaptea, spectacolul va reveni de dimineată. (trad. din latină).

înnămoliseră în nisip, negre și lucioase, precum cochiliile de scoici. Am desenat unele în timp ce mă plimbam pe țărm. Din când în când întâlneam pe pragurile caselor demne figuri de marinari salutându-te cu noblete. Marea strălucea în mijlocul golfului, luminată și zdrențuită ca o fâșie de pânză de argint. Înălțimile ce mărgineau orizontul la amiază aveau forme mărețe și calme. Câțiva nori mari se așezau încet. Un spectacol liniștit și în același timp măreț.

Seara ai impresia că și norii merg să se culce. Se turtesc, se lungesc și se întind, ca și cum s-ar pregăti de somn.

Ziua se umflă, se dilată, cresc la soare ca o plapumă de puf înfiorată. În general, îmi plac mai mult seara. Desenează atunci în aer golfuri și promontorii făcând din cer o imensă oglindă în care marea s-ar reflecta cu dantelata-i coastă adâncită în umbre.

Am plecat din Étapes dis-de-dimineată. Vroiam să dejunez la Montreuil-sur-Mer.

Montreuil-sur-Mer ar fi mai bine numit Montreuil-sur-Plaine. Înainte era o încântătoare așezare. Acum nu mai este decât o fortăreață. Însă de pe metereze vederea este minunată asupra coastelor și câmpiilor pentru că orașul este așezat pe o înălțime. Există și două vechi biserici destul de plăcute, cu condiția să nu intri înăuntru. Cu toate astea am găsit, în cea mai mare, un bazin de piatră romanic, de foarte bun gust. Nu judeca după această mângăleală.

M-am plimbat pe metereze. Eram singur cu tunuri vechi zăcând la pământ și un bătrân preot așezat alături. Ce venerabilă figură, el avea privirea ațintită pe o carte, iar eu priveam câmpia. El citea cartea sa [...], eu o citeam pe a mea.

Pentru că, vezi, Adela mea, natura este o carte frumoasă și slăvită. Cel mai sublim dintre psalmi și dintre cântece. Fericit cel ce o ascultă. Nădăjduiesc că într-o zi și copiii mei vor înțelege și se vor bucura cu evlavie de minunile exterioare care răspund minunii interioare: sufletul! Eu nu mă satur niciodată de silabisirea acestui mare și negrăit alfabet. În fiecare zi am credința că am descoperit o literă nouă.

Un lucru m-a izbit ieri, când visam pe vechile bulevarde din Montreuil-sur-Mer. Felul în care ființa se transformă continuu, fără zguduituri, fără împotrivire și cum trece dintr-o parte într-alta, calm și ceremonios. Ea își schimbă existența aproape fără să-și schimbe forma. Firul de iarbă prinde viață și fuge, este șopârla; trestia trăiește și alunecă de-a curmezișul apei, este Țiparul; ramura cafenie și marmorată a lichenului galben începe să se târască prin desigurii și devine șarpe; semințe de tot felul își pun aripi și sunt muște; mazărea și

nuca își pun labe, iată păianjenii; piatra fără formă și verzuie, pământie pe burtă începe să țopăie pe brazdă, este broasca; floarea își ia zborul devenind fluture. Toată natura este astfel. Toate lucrurile se reflectă, în sus, într-o imagine mai perfectă, în jos, într-una mai grosolană, ce îi seamănă.

Și ce splendidă strălucire au toate către miez! Cum diversele trepte ale ființelor create se suprapun și derivă logic dintr-alta! Ce silogism este creația. Acolo unde începe ramura și rădăcina, acolo începe copacul; unde începe capul începe animalul; unde începe chipul, începe omul. Astfel se zămislesc unul dintr-altul, într-o unitate încântătoare, cele patru mari lucruri care uimesc globul pământesc: cristalizarea, vegetația, viața și gândirea.

Poți să-mi spui de ce gândesc la aceste lucruri sub copacii cei mari de la Montreuil? Nu știu. Însă vorbesc cu tine, Adela mea, ca și cum ne-am plimba la braț pe cheiul de la Arsenal.

Coborând de pe metereze am întâlnit un copilaș mușcând cu poftă dintr-un măr mare. — Cine ți-a dat acest măr? i-am spus. Și el mi-a răspuns: — Nu știu, a căzut din pom, poate vântul, poate nimeni. [...] De la Montreuil am mers la Crecy. A trebuit să merg trei leghe pe jos. Drumurile sunt impracticabile. Legea pentru drumurile vicinale n-a pietruit încă nimic pe aici.

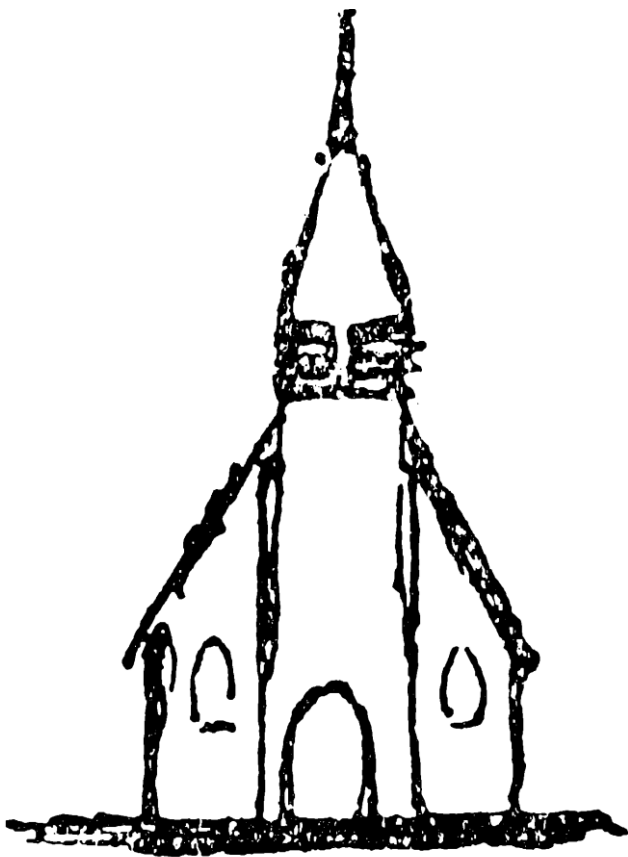
Am văzut Crecy³³, am vizitat acest întunecat câmp de luptă. Am înconjurat vechea moară de piatră care marchează locul unde a început atacul. Am coborât în fundul vâlcetului unde târnăcoapele și securile au muncit din greu. Așezarea este destul de pitorească. Am desenat biserica, martora atâtor bătălii. În mijlocul pieții există o veche fântână romanică, ce pesemne a stăvilit mult sânge în acea zi. Fântână curioasă și unică pentru mine până în acea zi. Nervuri mari de cărămidă în mijlocul boltei. Stâlpi bondoci de piatră cu capitelluri sculptate. Trei etaje din care două sunt deformat.

La Bruxelles nu am vrut să văd Waterloo. Am judecat că ar fi inutil să fac această vizită lordului Wellington. Waterloo îmi este mai odios decât Crecy. Nu este numai victoria Europei asupra Franței, este triumful absolut, complet, strălucitor, incontestabil, definitiv, suveran al mediocrității asupra geniului. Nu am fost să văd câmpul de la Waterloo. Știu bine că marea prăbușire, care a avut loc acolo, era poate necesară ca spiritul noului secol să poată ieși din găoace. Trebuia ca Napoleon să-i facă loc. S-ar putea. Voi merge să văd Waterloo atunci când un suflu venit din Franța va fi aruncat jos acest leu flamand, căruia Saint Louis i-a smuls unghiile, dinții, limba și coroana, și va fi

pus pe pedestalul lui o pasăre franceză oarecare, vultur sau cocoș, îmi este perfect egal. Îmi dau seama că tot ce scriu aici s-ar putea transpune într-un cuplet muzical, dar îmi era tot una. Albertus știe perfect că am în mine câteodată porniri răutăcioase și patriotice.

Revin la Crecy. Am văzut deci tot, însă de multe ori l-am dat dracului pe acel țăran mare, fârnâit care îmi servea de călăuză și nu știa, bineînțeles, nimic, răspunzând totuși la toate întrebările mele: *Oui, bosieu*. La care eu răspundeam: *Fort bien, bon abi*¹.

Tot alergând pe pietre, pantofii mei de castor s-au rupt. Am măsurat pe loc, cu un ochi expert, întinderea nenorocirii mele. Am văzut că de a doua zi va trebui să-mi pun cizmele. Or, cizmele mă jenează.

¹ Corect ar fi: *oui, monsieur* — *for bien, mon ami* — da, domnule, foarte bine, prietene. (trad. din fr.).

Bernay, unde mă aflu în acest moment, nu este decât un cătun. Sunt șase case. Catedrala are patru pereți albi, zece picioare înălțime, trei ferestre, un acoperiș de ardezie și o clopotniță despre care ai zice că este alcătuită din două foale, una orizontală și alta verticală. Acest fericit gen de arhitectură înflorește și prosperă în cumsecadele ogoare picarde, incapabile de mai mult. Este hidos.

Deci nu este decât un cătun, însă întâmplarea a făcut ca el să fie situat exact în locul în care diligenței care sosește de la Paris îi este foame pentru dejun și unde diligenței venind de la Calais îi este foame pentru cină. Din cauza celor două diligențe ce sosesc acolo, una de la sud, alta de la nord, cu gurile deschise, a rezultat un han și încă unul foarte bun, Hôtel de la Poste. Este unul din cele mai bune hanuri întâlnite pe drum.

Curtea de păsări se află sub fereastra mea și e formidabilă. Nu este o curte de păsări, este un ocean. Există acolo o lume întreagă de găini, rațe, cocoși, vaci, porci, curcani, porumbei și bibilici trăind zgomotos și veseli, fără să bage în seamă sinistrele licăriri ale bucătăriei. Din imensa curte de păsări se pregătește un meniu fix colosal, care te desfată de două ori pe zi. Ieri seară, luni, ospătarul îmi povestea că începând de sâmbătă a servit mai mult de o sută douăzeci de mese. Este într-adevăr o minune să găsești o bucătărie atât de aleasă, într-un cătun de opt sau zece focuri. Orice ar fi, și fără să te gândești la meniul fix, monstru cu dinți de rechin, toate omletele, cotletele, jamboanele, salamurile mișună, cârâie, behăie, cântă, gunguresc, zboară, umblă, înoată și se plimbă prin munți de bălegar, unde bălțile devin lacuri; o zarvă amuzantă pentru călătorul care privește, ca și mine, curtea de păsări, în timp ce se pregătește masa, și nu-l disprețuiește pe Fielding în așteptarea lui Chevet.

Chevet nu strică niciodată peisajul. Ideea unei becațe colorează grupul arid al vânătorului și al câinelui său; iar pentru călătorul înfometat este o plăcere gândul că în frumoasele ape curgătoare, lângă care se odihnește, se pot pescui excelenți păstrăvi. Oamenii din secolul al XV-lea nu pictau și nu sculptau niciodată un râu fără să arate și peștii. Un obicei bun și întremător.

În mijlocul tuturor acestor animale, se târâie și se lăfăie, ca un elefant în grădina zoologică, o scroafă enormă, gata să fete.

O plăcere să o vezi tăvălindu-se în murdărie. Monstruoasă, veselă, grasă, păroasă, roză și blondă. Trebuie să fii un mândru porc, ca să faci curte unei asemenea creaturi.

Se pare că jandarmii și vizitiii de la poștalioane își curăță aici noroiul. Sub poartă se află un copil care lustruiește o cizmă mare cât un om. Ai râde, văzându-l. El pictează, freacă, perie, suflă, transpiră, și o face din toată inima; culcă cizma pe jos ca un tun, o pune în picioare ca o coloană, îi dă târcoale, intră înăuntru, câteodată se scufundă și dispăre în întregime. Niciodată nu s-a realizat vreo operă mare cu mai mult zel.

Totul este bun, curat și vesel în acest han. Mai găsești ici și colo și câte o bubă. Mi-au dat pentru scris o masă rotundă, înaltă și îngustă, ceea ce nu este prea ingenios, iar pentru șase parale, trei foi de hârtie; sunt abonați la *Gazette de France*, dar am văzut nenorocitul de foileton târându-se prin bucătărie, afirmând printre ceapă și usturoi că teatrul este definitiv pierdut, că frumoasa limbă franceză etc... că drama modernă etc... adevăruri mari spuse de acel curajos foileton în franceză de bucătărie, ceea ce mi s-a părut de bun gust în asemenea loc. Una peste alta, locul este excelent pentru înnoptat.

Am întrebat-o pe doamna grasă și cumsecade de la han: — Sunteți de partea Bourbonilor, doamnă? Ea mi-a răspuns: — Oh, da, domnule. Este necesar. Vedeți, drumul spre Calais suferă. În timpul vechilor Bourboni, trecea mai multă lume pe aici. Drumul spre Lille ne-a făcut pagubă. Prinții de Orléans sunt încă bogați la Bruxelles. De unde am tras concluzia că readucerea ramurii mai vechi este necesară pentru fericirea Franței ca și a drumului de la Calais. Doamna, de altfel o excelentă și cumsecade femeie, s-a gândit un moment și a adăugat suspinând: — Și pe urmă, vedeți, în 1830 a fost holeră la Paris și este încă în Italia, fapt pentru care englezii trec mai puțin pe aici. — Drace! am răspuns, înțeleg de ce sunteți abonați la *Gazette de France*.

Iartă-mă pentru toate aceste povești de cabaret, dragă prietenă. Însă acolo unde lipsește oceanul și nu-s nici catedrale, trebuie să vorbești despre hanuri. Capul și spiritul au pălăvrăgit destul, acum burta își povestește întâmplările.

De la Tréport, 6 septembrie, ora 11 seara

Nu am putut rezista să nu mă duc la Tréport. Eram prea aproape. Mă atrăgea prea puternic, și iată-mă. De data asta am ajuns în timpul refluxului. Este un loc încântător.

Ieri am făcut o excursie la Crotoy, un port drăguț și mic, vizavi de Saint-Valéry, la vărsarea râului Somme. În momentul în care am sosit tocmai plecau bărcile, lucru totdeauna frumos și mereu nou. Toate

pânzele, desenate precis de unghiuri, se ridicau întunecate pe cer și pe marea care strălucea. Aș fi vrut să fii acolo, dragă prietenă.

La Abbeville, am revăzut Saint-Wulfran, cu fațada roasă de crivăț și lună. Am revăzut această biserică cu tot atâta plăcere ca prima dată, acum doi ani. Are câteva riduri în plus, dar nici eu nu am mai puține. La un colț este o sublimă statuie reprezentând un bătrân pe jumătate înfundat într-un acoperiș. Au construit acolo o casă sordidă ce i se ridică până la brâu, bătrânul sfânt de piatră i-a lăsat să facă ce vor fără să-și întrerupă visarea. Lângă el, un războinic, aproape gata să fie atins de rușinosul acoperiș de țiglă, se degajează totuși mândru. Toate chipurile apar serioase și frumoase. Cu toate acestea nu trebuie văzute după cele de la Amiens.

Mi-am folosit bine ziua, Adela mea. Am fost să văd castelul Rambures, un grup de turnuri din secolul al XIII-lea. Le-am desenat. Drumul prin pădure era plăcut. Cu toate că am fost foarte zdruncinat, l-am putut face cu trăsura. Pe urmă am venit la Tréport. Am lăsat la stânga Blangy, o așezare veselă, ascunsă între plopî, în fundul unei superbe văi cu contururi largi. De asemenea, am lăsat de-o parte drumul de la Aumale, imitând parcă, pe dealurile din partea opusă, gestul amenințător și răsucit al domnișoarei Mars din Tisbé. Am traversat Gamaches. Biserica are un portal reușit din secolul al XV-lea.

Am văzut trecând la Gamaches două femei într-o situație nu tocmai fericită. Două sărmane contrabandiste de tutun, prinse asupra faptului. Erau duse la închisoare la Blangy, cu tutunul, cu supărarea lor și cu doi jandarmi cocoțați în căruță. Le-am dat mărunțișul pe care-l aveam în portofel.

Drumul de la Gamaches la Eu este foarte verde și foarte bine delimitat. Aleargă vesel de-a lungul unui deal înalt, ce ajunge până la faleză. Din când în când întâlnești câte un pătrat mare de cânepă, semănând cu păduri de mici cocotieri. Îți închipui că ești uriaș și te afli în America.

Dar tu trebuie să fii tare obosită de această scrisoare fără de sfârșit, biata mea prietenă. O închei, îmbrățișându-te; de asemenea, îl îmbrățișez pe tatăl tău și pe dragii micuți. I-ai scris domnului Naudet că sunt plecat? Nu știu încă dacă voi trece prin Gisors. Însă tu scrie-mi tot acolo. Itinerarul meu depinde de trăsuri. Voi încerca totuși să-l îndrept către Gisors. Pe curând, mult iubita mea Adela, pe curând Didine. Mii de sărutări.

Dieppe – Tréport – Bourg-d'Ault

Dieppe, 8 septembrie, ora 9 seara.

Aceasta este probabil penultima scrisoare pe care o vei primi de la mine. Pe 12 sau 13, cel mai târziu, voi fi la Paris, lângă tine, lângă voi. Ce fericire să te pot îmbrățișa! Crede-mă, voi fi fericit, biată prietenă. Călătoria nu este decât o amețeață trecătoare. Fericirea este numai acasă.

Cu fiecare zi mă apropii mai repede de voi. Astăzi sunt la Dieppe. Venisem să revăd și să mai studiez o dată curiosul basorelief din biserică reprezentând în oarecare măsură descoperirea Americii. Mai multe buclucuri au întârziat sosirea trăsorii în așa fel, încât am ajuns prea târziu. Era ora șapte seara, iar biserica, când am intrat, plină de umbre. De altfel era minunat să o privești astfel, dar basorelieful oferea ochiului doar o coajă de piatră inegală. Imposibil să distingi ceva. Am intrat în biserică ca un anticar, ea m-a primit ca pe un pictor. Nu mă plâng.

La Dieppe poți face o plimbare foarte frumoasă. Nu am întâlnit însă pe nimeni. Trebuie, la căderea nopții, să urmezi malul de miazăzi, să mergi de-a lungul unui grup de case așezate în capul unei străzi și să urci în spatele castelului pe un drumeag ce se cațără înspre faleză urmând marginea șanțului. Multe amintiri mai zac în acest șanț de atâtea ori măsurat din priviri de toți acei frumoși gentilomi ai Frondei, atât de șmecheri și naivi în același timp. Este o râpă ce taie adânc spatele stâncilor, în lungul cărora coboară, cu o mișcare puternică și mândră, zidul înalt al castelului. Acest zid încă festonat din loc în loc de vechi mașiculi lasă la jumătatea înălțimii un turn mare pătrat și încă unul tocmai sus în vârful râpei. Toate astea sunt foarte frumoase, dar nu trebuie să te mulțumești numai cu atât. Trebuie să urci chiar pe coama falezei dacă nu ți-e prea frică de formele nedesluite topăind greoi prin iarbă. Apoi să înaintezi cu curaj și să nu-ți fie groază de plâsmuirile întunericii. Când vei fi sus vei vedea.

Am fost adineauri, am înaintat până la marginea falezei câțiva pași mai departe de o barieră de lemn, pusă acolo, probabil, pentru vite, căci ființă omenească nu am văzut. La dreapta mea și puțin mai jos de mine, castelul, cu acoperișurile și turnulețele sale formau un bloc de umbre întunecate. Chiar dacă nu mi l-ar fi acoperit o doagă veche, mi-ar fi fost imposibil să disting frumoasa fereastră din timpul Renașterii prin care a fugit, acum aproape două sute de ani, frumoasa doamnă de Longueville, ce era un bun sfetnic în anumite ocazii, și care avea, după

cum spunea domnul de Retz, *o plăcută lânchezeală firească, cu treziri luminoase și surprinzătoare.*

Dedesubt și dincolo de castel se află o prăpastie și în această prăpastie câteva linii nedeslușite de umbre și de reflexe întretăindu-se în unghiuri drepte cu trei sau patru stele roșii răspândite și înecate în acest labirint de forme confuze.

Era Dieppe. La stânga, marea, marea infinită, liniștită, cenușie, verde și sticloasă și pe mare, împrăștiată la toate colțurile orizontului, vreo douăzeci de bărci pescărești, asemenea unor puncte negre care începeau să aibă o formă alunecând lin, pe oglinda palidă, ca niște musculițe răsfrânte pe ape. Și, deasupra tuturor acestora, un cer crepuscular, acoperit de nori mari întunecați, spărți ici și colo de câte o pată de lumină alburie. Fluxul creștea cu zgomotul lui sinistru, iar când și când răzbea, tocmai din oraș, câte o frântură de glas. În spatele meu mugea, nu știu de unde, o vacă, iar din când în când se auzea vântul trecând peste mare cu zgomotul unei perdele scuturate. Era extraordinar. Nimic nu lasă sufletului o impresie mai nedeslușită și mai sfâșietoare decât visele desprinse din realitate.

Mergi deasupra și ele plutesc în jurul tău.

Coborând m-am plimbat prin port. Am discutat cu un vameș care supraveghea descărcarea unui vas. Vasul venea din Baltica, de la Stettin¹, ca să aducă la Dieppe ce? lemne de încălzit, dar mai curios era faptul că nu se reîntorcea cu nimic, absolut cu nimic, decât cu pietre, drept lest ce urma obligatoriu să fie aruncat mai târziu. Săracul port Dieppe a decăzut atât de mult. Este poate cel mai micșorat din porturile noastre de la Marea Mânecii, toate cam pe cale de împotmolire.

Ziua mea de ieri a fost bine întrebuințată, dragă prietenă. Eram la Tréport; doream să văd punctul precis unde se termină duna și începe țărmul abrupt. O plimbare frumoasă, dar care nu poate fi făcută decât pe jos, pe un drum de capre. Am luat o călăuză și am plecat. Era la amiază. La ora unu mă aflam în vârful falezei vizavi de Tréport. Am străbătut un fel de spinare de măgar din pietre care închide marea și apără valea în fundul căreia se decupează pinioanele castelului d'Eu; la picioarele mele aveam cătunul din fața așezării Tréport.

Frumoasa biserică din Tréport se ridică pe un deal, vizavi de mine, cu toate casele din sat răspândite sub ea ca o grămadă de pietre prăvălite. Dincolo de biserică se desfășura zidul uriaș al stâncilor ruginite, roase către vârf, și lăsând să curgă prin spărturi bucăți mari

¹ Azi Szczecin, oraș în Polonia.

de verdeață. Marea, indigo sub cerul albastru, împingea către golf imense semicercuri, tivite cu spumă. Fiecare val, la rândul lui, se desfăcea și se întindea pe țărm, ca o stofa în mâinile unui negustor. Două sau trei ambarcațiuni ieșeau vesel din port. Niciun nor pe cer. Un soare orbitor.

Sub mine, la baza falezei, un cârd de cormorani pescuiau. Minunați pescari sunt cormoranii. Întâi planează câteva clipe, pe urmă se scufundă repede în val, atingându-i creasta, câteodată intră puțin și pe urmă se ridică iar. De fiecare dată aduc un peștișor de argint, ce strălucește în soare. Îi vedeam deslușit și de-aproape. Sunt atât de drăguți când ies din apă cu o scânteie în cioc.

Ei înghit peștele în timp ce urcă și reîncep de fiecare dată din nou. Mi s-a părut că mănâncă foarte bine.

Eu în schimb am mâncat prost. Cum eram într-un port de mare, am mâncat, bineînțeles, o friptură, însă o friptură extrem de tare. La masa unde se servește meniul și unde glumele sunt arareori noi, era asemuită cu o pereche de tălpi de cizme. Eu am mâncat doua bucăți, fapt pentru care am fost învidiat; unii îmi invidiau pofta de mâncare, alții dinții. Eram, deci, ca un om care a mâncat la dejun o pereche de pantofi. Eu îi invidiam pe cormorani.

Un ceas mai târziu, tot pe drumul întortocheat al falezei m-am apropiat de Bourg-d'Ault, țința principală a drumului meu. La un cot m-am găsit deodată într-un lan de grâu așezat pe coama stâncilor al cărui seceriș tocmai se termina. Cum florile de aprilie au înflorit anul acesta în iunie, spicele de iulie se seceră în septembrie. Însă câmpul meu era delicios, mititel, îngust și râpos, mărginit de un gard viu și purtând în creștet oceanul. Îți poți închipui așa ceva? drept bază douăzeci de prăjini de pământ și oceanul așezat deasupra. La parter, cosași, culegătoare de spice, țărani liniștiți, ocupați să-și lege grâul, la primul etaj marea și tocmai sus, pe acoperiș, vreo duzină de bărci pescărești ancorate ce-și aruncau năvoadele. Nu am mai văzut un atât de ciudat joc de perspectivă. Snopii de grâu legați erau așezați în picioare pe pământ, atât. De bine, încât atunci când le priveai capetele bălane intrau în albastrul mării. În partea cea mai îndepărtată a câmpului, o biată vacă nepăsătoare se desena molcom pe tot acest fundal magnific. Ansamblul în întregime era senin și dulce, eglogă ce se împăca bine cu epopeea. Nimic mai izbitor după părerea mea, nimic mai filosofic decât aceste brazde suprapuse pe valuri, snopii pe bărci și recolta de grâu peste cea pescuită, întâmplare neobișnuită, care suprapunea unele peste altele spre a stârni visele trecătorului, ale plugarilor de ogoare și

ale plugarilor mărilor.

La ieșirea din câmp scena s-a schimbat încă o dată. Văgăuna în care mergeam se închidea de o parte, se sfâșia dintr-o dată de cealaltă parte. Nu mai vedeam decât pământ, bogatul pământ al Normandiei. Câmpii cât vezi cu ochii, tivite în depărtare cu violet, și capetele rotunde ale merilor. Pentru că și aceasta este una din armoniile întâlnite la tot pasul și peste tot; arborele mărului este rotund ca și fructul. Forma părului este puțin mai alungită.

Călăuza mea, un om din Étretat, nu cunoștea drumul mai bine decât mine. La un moment dat am mers la întâmplare. Din fericire, la o răspântie, am văzut venind spre noi o legătură mare de lemne uscate, cu două picioare. Era un sărman bătrân, îndoit în două sub greutatea mai mult a anilor decât a legăturii. Acest bătrân cumsecade ne-a îndrumat pe drumul bun, iar eu am plătit două călăuze. Celălalt se mulțumea să-mi dea sfaturi înțelepte.

L-am întrebat pe bătrân ce vârstă are. Optzeci și doi de ani. Este o vârstă atinsă lesne de bărbați și femei în aceste cătune sărace, ce-ți stârnesc mila. Și cu toate acestea munca îi deșală, vântul îi înnegrește, soarele îi încrețește și ni se par bătrâni la patruzeci de ani. În fond, la șaizeci de ani sunt mai puțin bătrâni decât noi la treizeci. Te uzezi mai puțin pe dinafară decât pe dinăuntru.

La două și jumătate intram în Bourg-d'Ault. După ce treci de câteva case te găsești dintr-o dată pe strada principală, pe strada mamă din care se naște satul, situat pe o șa a falezei. Strada are un aspect ciudat. Este destul de largă, foarte scurtă, mărginită de două rânduri de cocioabe și de ocean, care o închide dintr-o dată, ca un imens zid albastru. Nu sunt maluri, nici port, nici catarge. Nicio tranziție. Treci de la o fereastră la un talaz.

La capătul drumului găsești într-adevăr o faleză, însă foarte coborâtă. O rampă te conduce în trei pași la mare, pentru că nu este niciun golf mare, niciunul mic, nici măcar un țarm înnămolit ca la Étretat. Faleza de-abia se ondulează pentru Bourg-d'Ault.

Și atunci mi-am explicat zgomotul furios de lăcătușerie care mă asurzise la intrarea în sat. *Ferri rigor*, cum ar spune Virgiliu sau Charlot. Locuitorii din Bourg-d'Ault nu puteau fi nici marinari, nici pescari, ei nu aveau port. S-au făcut atunci lăcătuși. Și au reușit, pe cinstea mea, pentru că fac comerț intens cu centrul Franței, și se răzbuună pe Neptun făcându-i un infernal zgomot.

De la Bourg-d'Ault își ia zborul un nor negru de broaște, care se abate asupra Parisului, pe ușile dumneavoastră, doamnelor.

Examinând strada, am iertat cocioabele. Există două case ciudate, una la dreapta, din secolul al XIV-lea, alta la stânga, din secolul al XVI-lea. La prima aş fi vrut să am timp să desenez capetele enorme ale grinzilor, sculptate într-o manieră apropiată celor egiptene. Cea de a doua are detalii fermecătoare. Lemnăria de la faţadă are în anumite locuri arabescuri de un gust sigur şi curat. Casa din secolul al XIV-lea este în faţă. S-ar putea spune Egiptul şi Italia, care se privesc. La cea din secolul al XVI-lea, fără să te opreşti la măştile groteşti (fără să le dispreţuieşti însă), care muşcă capătul volutelor pentru a amuza pe marinari, se află nişte chipuri, două mai ales, pline de stil, care au drept păr şi guler frumoase ramuri împletite. Este într-adevăr o apariţie plăcută. Te găseşti în mijlocul unei adunături de cocioabe, pe o stradă de-abia pietruită, la şaizeci de leghe de Rubens, la patru sute de leghe de Rafael, la şase sute de leghe de Fidias, la doi paşi de un portar care se numeşte domnul Beauvisage, şi ai în cap o muzică de pile, ferăstraie şi nicovale, te întorci şi iată că arta înfloreşte pe grinda unei cocioabe de unde îţi surâde. Este adevărat că oceanul e acolo. Peste tot unde natura răsare, floarea ei poate creşte, şi floarea naturii înseamnă artă.

La Bourg-d'Ault nu sunt numai aceste două case. Există şi o veche şi frumoasă biserică, foarte veche şi foarte frumoasă, concepută în secolul al XII-lea şi înflorită în secolul al XV-lea. Când am vizitat-o era în reparaţie. Doi zidari se târau pe burtă pe o scară pusă pe acoperiş. Doamne fereşte să nu o strice!

Din cauza zidarilor nu am putut intra în clopotniţă, care este foarte înaltă şi are pesemne o vedere admirabilă. Degeaba am insistat.

Ceea ce m-a adus la Bourg-d'Ault este faptul că de acolo începe faleza. Pentru călăuza mea, originar din Étretat, şi care, bineînţeles, făcea din satul lui centrul lumii, la Bourg-d'Ault faleza se termină. Priviţi, domnule, îmi spunea el într-un fel foarte pitoresc, arătându-mi coasta ce cobora până la câmpie, *se termină teşit, ca o daltă*.

Am făcut câţiva paşi pe pietrele de la Bourg-d'Ault, pe urmă m-am urcat din nou în sat, ca să recobor o dată cu faleza în câmpiile de nisip unde se duc şi dunele.

Marea roade în permanenţă malurile de la Bourg-d'Ault. Acum o sută cincizeci de ani era o aşezare mai mare având la malul mării o parte mai joasă adăpostită de stânci. Însă, odată, talazurile care coborau Mâneca s-au sprijinit atât de puternic de stânci, încât le-au îndoit. Faleza s-a rupt şi satul a fost înghiţit de ape. În această dezlănţuire de valuri nu a mai rămas în picioare decât clădirea unei vechi pieţe şi o biserică, al cărei turn se mai vedea, în reflux, câţiva ani

înaintea Revoluției, atunci când bătrânele ce au astăzi optzeci de ani erau bebeluși trandafirii.

Astăzi nu se mai vede nimic din aceste ruine. Oceanul a măcinat piatră cu piatră, iar fluxul și refluxul au distrus tot; clopotnița, care agață norii, astăzi nu mai agață nici chila unei bărci.

Neputând vizita această biserică scufundată, am vizitat-o temeinic pe cealaltă, cel puțin interiorul, pentru că ți-am povestit decepția cu clopotnița. Câteva capitelluri curioase, câteva frize delicate și groaznice picturi, bune de agățat pe dughene, iată tot ce conține ea. E înconjurată de morminte, mici monumente sinistre înmulțite la umbra bisericilor, ca și superstițiile în jurul religiilor. Totuși primele nu conțin decât cenușă și moarte, pe când celelalte, viață. De la catastrofa care s-a produs în partea de jos a satului, ce a mai rămas din Bourg-d'Ault s-a refugiat pe faleză. De departe toate aceste amărâte acoperișuri înghesuite unele într-altele fac impresia unui stol de păsări ghemuit din cauza vântului, din lipsă de un adăpost cumsecade. Bourg-d'Ault se apără cum poate. Marea este aspră pe această coastă, iarna este furtunoasă, faleza se prăbușește adesea, bucată cu bucată. O parte din sat spânzură deja printre crăpăturile stâncilor.

Nu găsești, dragă prietenă, că se degajă o imagine sinistră din acest sat înghițit de ape și din cel rămas, pe cale de surpare? Tot felul de povești, pline de-un înfricoșător supranatural, au luat naștere aici. Din această cauză și marinarii evită aici coasta. Valurile sunt periculoase și deseori, în nopțile agitate ale echinoxului, sărmanilor oameni din Tréport, care merg la pescuit în bărcile lor, trecând pe sub stâncile întunecate de la Bourg-d'Ault, li se pare că aud lătrând în depărtare, din cele patru unghiuri ale vechii clopotnițe, balaurii de piatră ce privesc perpetuu marea cu gâtul întins din înaltul norilor.

Acesta e un loc frumos. Nu puteam să mă desprind. Acolo se vede luând naștere și ridicându-se faleza înaltă ce înconjoară ca un zid Normandia. Începe la Bourg-d'Ault, se scobește ușor pentru Tréport, Dieppe, Saint-Valéry-en-Caux, pentru Fécamp, unde atinge culmea, pentru Étretat, unde se lasă sculptată în uriașe ogive, și merge să moară la Havre, în punctul în care se lărgeste imensa pâlnie pe care o face Sena la vărsarea în mare.

Acolo unde se naște faleza, moare duna. Duna moare cu demnitate într-un mare câmp de nisip de opt leghe înconjur, numit deșert, despărțind Bourg-d'Ault, unde începe faleza, de Cayeux, așezare aproape înghițită de nisip, și unde se termină dunele.

A trebuit să traversez *acest deșert* pe jos. Denumirea, într-adevăr, nu

este prea pretențioasă față de realitate. Închipuie-ți, dragă prietenă, un uriaș pustiu mărginit la orizont de dealuri abia ghicite. Niciun suflet, nicio casă, niciun copac. Mergi astfel trei ceasuri. Marea năvălește deseori pe aceste întinderi și aruncă pe culmile undulațiilor de nisip, din care este alcătuită, tot felul de pietre, ca o lepră. În văiugile formate de undulații crește o iarbă anemică și pipernicită. Nimic în acest bărăgan nu amintește viața care o trăim și lumea din care facem parte, cel mult, poate, câte o baterie, ce-o întâlnești din loc în loc, la malul mării, cu câteva tunuri care și ele fac ce pot ca să aibă aerul de forță și putere, însă cu fiecare flux oceanul le mai aruncă un scuipat.

La ora șase intram în Cayeux. Eram într-adevăr obosit. De la prânz mergeam în soare, prin nisip și pietre. La Cayeux mi-am părăsit călăuza, l-am plătit și i-am arătat drumul de întoarcere.

Acolo am avut noroc. Îmi rămăsese două leghe de făcut pe jos ca să ajung la Saint-Valéry-sur-Somme, și eram înfricoșat. Visam melancolic la acest drum tot ținându-mă după niște mici cruci, urmele lăsate de un porumbel pe nisip, când un țăran cumsecade și gras, ce trecea într-o trăsurică, m-a zărit în mijlocul unor movile de praf, în care se afundă bordeiele din Cayeux; se pare că i-am plăcut și mi-a oferit ospitalitatea trăsuricii lui. Mergea ca și mine la Saint-Valéry. Am acceptat fără preget, ca pe urmă să constat că era o adevărată ospitalitate, plantă foarte rară, pentru că atunci când am vrut să-i ofer niște bani, aproape că s-a ofensat. A trebuit să mă resemnez să călătoresc pe gratis. Așa ceva nu mi se mai întâmplase.

Calul mergea repede, și drumul era din nou bun. Înainte de ora șapte coboram la Saint-Valéry. Acolo l-am părăsit pe excelentul meu fermier. Soseam tocmai la timp ca să pot lua harabaua care mergea la Abbeville.

Portul de la Saint-Valéry pare foarte simpatic în amurg. În zare se ghiceau dunele de la Crotoy și, ca o ceață alburie, vechile turnuri smulse și prăvălite la picioarele cărora am desenat acum două zile.

În primul plan, la dreapta mea, aveam rețeaua neagră și încălțită a catargelor și frânghiilor. Luna, care ieri asfințea o oră după soare, cobora încet către mare; cerul era palid, pământul cafeniu și bucăți de lună săltau din val în val ca niște bulgări de aur în mâinile unui jongler.

Un sfert de oră mai târziu eram pe drum către Abbeville. Totdeauna mi-au plăcut călătoriile în amurg. Este clipa în care natura ia forme ciudate și devine fantastică. Casele au ochi luminoși, ulmii – profiluri sinistre sau se răstoarnă izbucnind în râs, câmpia nu mai este decât o

linie întunecată în care cornul lunii se înfinge cu vârful și dispare încet; mănunchiurile de grâu de pe brazdă și snopii în picioare pe câmp, la marginea drumului, îți dau impresia unei adunări de fantome ce-și vorbesc în șoapte; din când în când întâlnești câte o turmă de oi, al cărei cioban, stând drept în unghiul unui șanț, te privește trecând cu un aer ciudat; trăsura se vaită încet de oboseala drumului, șuruburile, piulițele, roțile și uluba scot fiecare câte un suspin ascuțit sau înfundat; când și când se aud în depărtare sunete de zurgălăi scuturați în cadență, zgomotul crește, pe urmă se micșorează și se stinge; este o altă trăsură care trece pe vreun alt drum mai depărtat. Unde se ducea? de unde venea? Noaptea și-a aruncat lințoliul peste tot. La lumina stelelor, care alcătuiesc sute de desene miraculoase pe cer, vezi în jurul tău chipuri care dorm și ți se pare că simți trăsura încărcată de vise.

Iartă-mă, dragă prietenă, dar îți scriu toate impresiile. Așa cum vin către mine își iau zborul către tine. Toate senzațiile ca și toate sentimentele sunt îndreptate către tine.

La unsprezece seara eram la Abbeville.

Planul meu era să mă întorc astăzi pe mare la Étapes. A trebuit să renunț. Orele fluxului nu se potriveau cu gândurile mele. Nu ți-am vorbit îndeajuns de frumosul cătun de la Étapes. Este acolo un han, așa cum îmi place, o casă mică, curată, cinstită, burgheză, două hangițe surori, încă tinere, într-adevăr foarte grațioase, o masă bună cu vânat și pește, și pe ușă un leu de aur cu un aer blând și câmpenesc, așa cum se cuvine unui leu ținut în ham de două domnișoare. Cele două gazde construiesc în acest moment; își măresc casa. Este semn de bunăstare. Am fost încântat.

Nu am găsit în toată Belgia un han mai bun. Fac excepție Louvain și Furnes. La Louvain este hotelul *Sauvage*, ținut de o foarte cumsecade și grasă doamnă flamandă, toată numai sinceritate. La Furnes este hotelul *Noble Rose*, un nume vechi, cu iz nemțesc, care m-a atras. Gazda, la acesta din urmă, este o tânără, fata proprietarilor, frumoasă și cuviincioasă, și cu toate astea primind bine, fără fasoane și fără rușine afectată. Nici nu se văd bătrânii părinți. Ea face totul în casă, și conduce ca o mică zână grupul grosolan de servitoare. Are un aer de demnitate și mai mult pus în valoare de extrema ei tinerețe. Îi spuneam, între alte fleacuri, că nobilul trandafir nu era numai pe firmă.

Și totuși în acest han atât de drăguț s-a înnodat și deznodat o groaznică întâmplare. Îți amintești de procesul lui Mark și Armand, care au asasinat o femeie în dune, în aceleași dune unde am făcut o veselă plimbare și unde ei au îngropat-o? De la hanul din Furnes, *La*

Noble Rose, au plecat să se plimbe, spuneau ei, cu sărmana tânără, soția unuia dintre ei. Seara s-au întors fără ea, și s-au grăbit să plece în Franța. Uitaseră însă la han ceva, cred punga cu bani, ceea ce i-a obligat să se întoarcă, crezând de altfel crima lor bine îngropată. Dar marea a jucat un rol în această fatală dramă, a crescut în noaptea aceea ajungând până la dună și a dezgropat femeia omorâtă, în așa fel, încât, în aceeași zi, în aceeași clipă, providența îndrepta pe de-o parte către hanul *La Noble Rose* targa cu cadavrul, și pe de altă parte, diligența ce-i aducea pe asasini. În momentul când soseau, primarul întreba pe stăpânul hanului asupra celor doi necunoscuți, asasinii prezumtivi ai femeii, și n-a trebuit decât să întoarcă capul către călătorii care coborau din diligență ca să spună: iată-i.

Erau doi artiști. Unul dintre ei, Mark, un om cu un chip destul de frumos, poate cam sinistru, a jucat rolul ducelui de Ragusa la Odéon, în *Napoleon* de Dumas. El era fanfaronul, omul puternic, cel care pusese la cale crima; Armand, un caracter slab, i se supusese. La judecată, Mark, bastardul unui ministru, după cum se spune, a fost semeț și îndrăzneț, Armand, palid și abătut. Au fost condamnați. Cel curajos a murit ca un laș, iar cel laș ca un viteaz. Toată această poveste s-a desfășurat în jurul hotelului *La Noble Rose*.

Neputând merge la Étapes, mi-am schimbat itinerarul și am venit la Dieppe. Astăzi de dimineață am mâncat la Eu. Biserica merita din plin să fie văzută de două ori. Este o navă frumoasă care de departe are o siluetă atrăgătoare. Cea a școlii îi seamănă de la distanță și, când sosești pe drumul de la Aumale, vezi cele două biserici, una în spatele celeilalte, cea mică repetând-o pe cea mare ca un ecou.

În timp ce îmi așteptam dejunul, vedeam cum bucătăreasa se îngrijea de prepararea unei tocane de urzici albe amestecate cu gălbenușuri de ou strivite și fierte la foc mic. Am întrebat-o pentru cine pregătește amestecul. Ea mi-a răspuns: *pentru curcanii mei*. Pe urmă mi-a dat toate explicațiile. Curcanii sunt de fapt curcănei. Și nimic nu este mai greu de crescut decât un curcan etc. Am urmat-o când le-a dus mâncarea și am ascultat cu multă plăcere conversația acestor domni, care nu era cu nimic mai prejos decât conversațiile de la masa meniului fix. Adeseori oamenii cârâie și animalele vorbesc.

– ALBUM –

Îți scriu chiar de pe strada satului. Sunt singur. Locuitorii sunt în case, ca și cum s-ar odihni. Abia aud câte un ciripit de copii în curțile

învecinate. Cerul e de un albastru deschis ce te predispune la visare. De altminteri niciodată vreun poet nu a găsit un loc mai potrivit pentru a avea vedenii. La stânga mea am un vechi puț, iar la dreapta oceanul, în așa fel încât aş putea să văd dintr-o dată apărând la dreapta mea frumusețea și la stânga adevărul.

Bourg-d'Ault.

Le Havre, 9 septembrie, ora 7 1/2 seara.

Notez cu 14 această scrisoare, Adela mea, pentru că am început alta, destul de lungă, ce-o voi termina mâine. În seara asta nu mai am timp. Îți scriu numai ca să-ți spun că voi sosi probabil la Paris pe 13. Auzi, Adela mea, pe 13! auzi Didine a mea? Vă voi revedea, vă voi îmbrățișa pe toți. La ora aceasta mă agăț de orele de plecare ale diligențelor și ale vaselor. Strâng mâna bunului tău părinte, pe care-l voi revedea cu atâta plăcere. Te îmbrățișez de mii de ori, sărmana mea iubită, și Didine a mea, și Charlot și pe cei doi îngerași Toto și Dédé. Pe curând, deci, Didine. Mii de sărutări, Adela mea. Te iubesc. Sunt fericit să te revăd pe curând.

Elbeuf, 10 septembrie, ora 9 seara.

Mă grăbesc, dragă prietenă, să termin scrisoarea. De la Dieppe m-am dus la Le Havre și de la Le Havre am coborât până la Elbeuf cu un vas cu aburi. Aceste admirabile maluri ale Senei sunt o frumoasă încununare a călătoriei mele.

Astăzi de dimineață, la ora patru vaporul părăsea Le Havre. Marea ridică talazuri mari, era încă noapte; când zorile mijeau eram la Honfleur, iar la răsăritul soarelui la Quilleboeuf. La prânz am fost la Rouen.

Cursul Senei nu-l mai văzusem decât de pe uscat. Îmi lipsește hârtia ca să-ți pot spune cât este de frumos, dar îți voi povesti la Paris. Câteodată apar stânci mici imitând pe cele mari, și valuri mici copiindu-le pe cele înalte. Către Tancarville sunt furtuni mici și naufragii mari. Timp de mai multe leghe dealurile înalte și râpoase prezintă unduiri uriașe. Crezi că mergi de-a lungul unor gropi stăpânite de Titani.

Ți-am mai spus din alte călătorii cât de admirabil este Rouen, deci nu-ți voi mai repeta. Am revăzut Villequier, Caudebec, Meilleraye. Era o maimuță pe vas, așa încât nimeni nu a privit la Jumièges.

Ieșirea din Rouen este măreață. Se merge de-a lungul a vreo

cincisprezece până la douăzeci de dealuri enorme, care se înlanțuie ca niște vertebre. Tot drumul pe apă până la Elbeuf este minunat. Există aici două biserici, Saint-Jean și Saint-Etienne, foarte stricate, Saint-Jean chiar mai mult decât Saint-Étienne. În amândouă se văd vitralii minunate. [...] Nu știu ce arhitect stupid a pus pe vechii stâlpi de la Saint-Étienne coroanele unor marchizi drept capiteluri.

La Elbeuf încă mai există câteva case vechi, între altele o măcelărie, chiar alături de fereastra mea. Însă fabricilor le merge prea bine, așa încât casele vechi lasă loc caselor albe, demne de un secol al luminii în care ipsosul a devenit la mare preț.

Plec mâine pentru Louviers. Îmi termin scrisoarea, îmbrățișându-te cu mult drag, Adela mea. Spune-i dragei mele Didine că în patru zile voi fi lângă voi. Spune-le tuturor.

Louviers, 11 septembrie, la prânz.

Iată voluminoasa scrisoare de care îți vorbeam, Adela mea, în biletul scris de la Le Havre. Nu o citi, pentru că voi fi la Paris aproape în același timp cu ea. Voi merge să văd chivotul de la Saint-Taurin și voi fi lângă tine pe 14, joi. Parcă sunt bătut în cuie în acest blestemat Louviers; diligențele trec, dar pline. Trei și-au bătut joc astfel de mine.

Pe joi, Adela mea, mult iubită. Pe joi, voi toți atât de iubiți, dragii mei copilași, Didine, Dédé, și micuții mei premianți Toto și Charlot, pe care îi voi săruta pentru premiile lor. Spune-i tatălui tău cât mă voi bucura revăzându-l. Îl îmbrățișez împreună cu tine. Mii de sărutări. Pe joi.

– ALBUM –

12 septembrie 1837, la Andelys.

Ieri către prânz, pe un soare arzător, între Louviers și Pont-de-l'Arche, am întâlnit pe drum o sărmană familie de muzicanți ambulanți. Erau tatăl, mama și șase copii, toți în zdrențe. Mergeau cât mai mult posibil pe sub dâra de umbră lăsată de arbori. Fiecare avea povara lui. Tatăl, un om de vreo cincizeci de ani, purta în bandulieră un corn și sub braț un contrabas; mama avea un pachet mare de bagaje; băiatul cel mare de cincisprezece, șaisprezece ani era încărcat cu oboae, trompete și oficleide³⁴, alți doi băieți mai mici, de doisprezece-treisprezece ani, duceau o încărcătură de instrumente muzicale și de bucătărie, oalele sunând la unison cu cimbalele, pe urmă venea o fetiță de vreo opt ani cu un cuier pe spate la fel de înalt cât ea,

apoi un băiețel de șase ani împovărat cu o raniță de soldat și în fine o fetiță de patru-cinci ani, în zdrențe ca și ceilalți, mergând pe același drum și urmând cu pașii ei micuți pașii mari ai tatălui. Micuța nu purta nimic. Mă înșel. Peste îngrozitoarea pălărie deformată acoperind nutrișoara ei roză, avea, și acest lucru m-a emoționat cel mai mult, un panaș compus din volbură, maci și margarete, dansând vesel deasupra capului ei.

Am urmărit mult timp cu privirea pălăria urâtă, garnisită cu buchetul strălucitor, floare veselă ce lumina toată mizeria. Din noianul lucrurilor necesare acelei sărace familii, providența a încredințat micuței care de-abia vorbea pe cea mai trebuincioasă. Ceilalți duceau pâinea, fetița ducea bucuria. [...]

Deci nu-mi plac fortărețele; știu prea bine că aceste coline le protejează pe celelalte. Sau, mai precis, acest fel de amazoane îmi displace și mă plictisește. Ești pe o coastă oarecare, e dimineață, soarele râde, păsărelele cântă, ești poet, te duci, te întorci, hoinărești, visezi, toate drumurile sunt ale tale, pământul, cerul și norii formează un peisaj strălucitor în oglinda imaginației tale, ești liber într-o natură liberă, această pajiște este plină de rouă și de năsturași de aur, privește-o; această floare este frumoasă, culege-o, toate lucrurile ți se oferă cu dăruire și, din toate tufișurile și din toți arborii învecinați, roiul bâzâitor al gândurilor vine vesel către tine. Însă presupun, poetul meu, că ești la Valenciennes sau la Lille sau la Doullens, ieși din oraș, câteva capete verzi de castani proiectate pe ziduri roșii te atrag, urci la fortăreață, ajungi la o culme de cărămidă și iarbă și iată turnul. Oprește-te! Cine ești? Nu se intră? Aveți o autorizație? Mergeți și-l căutați pe comandant. Și soldatul încrucișează baioneta. Foarte bine! Inspirația și-a luat zborul. La dracu colina înflorită care te primește mârâind și cu securea în mână. Nu-mi trebuie aceste lucruri severe și aspre atât de bine apărate; trăiască natura, această frumusețe bună, veselă, grațioasă, nepăsătoare, binevoitoare și îngăduitoare!

ALPII ȘI PIRINEII

Alpii

1839

Lucerna – Muntele Filat

Lucerna, 10 septembrie, miezul nopții.

Îmi voi petrece pesemne noaptea scriindu-ți, dragă prietenă, pentru că mintea mi-e plină de imagini și inima plină de tandrețe.

Am sosit la Lucerna noaptea, ca și la Zürich, dar Lucerna este pe atât de calmă pe cât este Zürichul de agitat.

Am tras la pensiunea Lichman, un hotel excelent, instalat într-un vechi turn frumos cu mașiculi, poți să mă crezi! Am cinat, am cerut o cameră, am deschis fereastra și îți scriu.

Când priveliștea, care-mi umple fereastra deschisă, va merita într-adevăr, voi face o schiță și ți-o voi trimite. În ciuda nopții și, poate, în parte, și din pricina ei, vederea care se profilează este admirabilă.

Sub ochii mei se află Lacul Celor Patru Cantoane, minunea Elveției. Apa lacului ajunge până sub fereastra mea, lovind ușor bătrânele pietre ale turnului. Aud peștii sărind cu zgomot ușor. E întuneric beznă. Totuși deslușesc în dreapta mea un pod de lemn, probabil mâncat de cari, cu-n acoperiș țuguiaț, legat de un mare turn cu profil superb. Deasupra apei aleargă lumini nedeslușite. Câțiva plop, înalți, negri, la cinci sute de pași de turnul meu, se reflectă în lacul întunecat din fața mea. Restul este ascuns de o ceață deasă, pe care noaptea o varsă peste lac. Cu toate acestea ea nu se înalță destul de sus pentru a mă împiedica să zăresc sinistra desfășurare a muntelui Pilat, așezat în fața mea, în toată imensitatea lui. Deasupra celor trei dinți din vârful său, Saturn, înconjurat de patru stele de aur, desenează pe cer un uriaș ceasornic de nisip. În spatele muntelui Pilat, și pe malurile lacului, se îngrămădesc, unii peste alții, o mulțime de munți bătrâni, pleșuvi și diformi, Titlis,

Prosa, Crispalt, Badus, Galenstock, Frado, Furka, Materhorn, Beckenriederberg, Urahorn, Hochstollen, Rothhorn, Thierstock și Brünig. În umbra care mă înconjoară, de-abia-i zăresc pe toți acești uriași, gușați și cocoșați.

Din când în când, vântul îmi aduce prin întunecimea nopții un sunet de clopoței îndepărtați. Sunt vacile și caprele ce rătăcesc prin pășunile înalte ale munților Pilat și Rigi, scuturându-și clopoțeii, și dulcea muzică ajunge până la mine de la o înălțime de cinci sau șase sute de picioare.

În cursul zilei am văzut trei lacuri: lacul Zürich, pe care l-am părăsit azi dimineață, lacul Zug, care mi-a dăruit la prânz un excelent țipar, și lacul Lucerna, care tocmai mi-a dat la cină minunații săi păstrăvi cu carne trandafirie.

Văzut din înălțime, lacul Zürich are forma unui corn sprijinit cu un vârf la Zürich și cu celălalt la Uznach; lacul Zug are forma unui papuc având drept talpă drumul de la Zug la Art; Lacul Celor Patru Cantoane seamănă întrucâtva cu gheara sfărâmată a unui vultur, ale cărei fracturi alcătuiesc cele două golfuri, Brunnen și Buchs, pe când cele patru unghii se înfig adânc, una în Alpnach, alta în Wikel, a treia în Lucerna și ultima în Küsnacht, unde Tell l-a ucis pe Gessler. Fluelen este punctul culminant al lacului.

Înainte de a părăsi lacul Zürich m-am împăcat cu el. Este într-adevăr frumos văzut de sus, de pe coasta Albis. Casele albe strălucesc pe malul opus ca pietrele în iarbă, câteva bărci cu pânze încrețesc strălucitoarea apă, iar soarele înălțându-se gonește de pe suprafața lacului, unul după altul, valurile de ceață ale nopții, pe care vântul le împinge sânguincios spre grămada de nori adunați la nord. Astfel văzut, lacul Zürich este măreț. Totuși nu mă voi reîntoarce.

Când spun că am văzut trei lacuri într-o zi, sunt modest, pentru că am văzut patru. Între Albis și Zug, în mijlocul celor mai pitorești culmi din lume, în fundul unei văi foarte sălbatică, împădurită și pustie, se zărește un lac verde și sumbru numit Türlensee și căruia nu i s-a putut da de fund. Se pare că un sat de pe mal s-a prăbușit și a fost înghițit. Culoarea acestui ochi de apă e neliniștitoare. Parcă ar fi o cuvă mare, plină cu piatră vânăată.

— Rău lac! mi-a spus trecând un țăran bătrân.

Cu cât înaintezi, cu atât orizonturile devin mai extraordinare. La Albis parcă ai în fața ochilor patru culmi de munți una peste alta; în primul plan, Ardenii verzi, în al doilea, Jura întunecată, cu îndoituri bruște, la al treilea etaj, Apeninii pleșuvi și abrupti, iar în fund,

deasupra tuturor, Alpii cei albi. Ai impresia că vezi primele patru trepte ale vechii scări a Titanilor.

Pe măsură ce cobori în văi te afunzi în păduri; ramurile pline de frunze alcătuiesc deasupra drumului o boltă casetată, prin ale cărei spărturi se furișează lumina și căldura, ici și colo câte o cabană își arată pe jumătate fațada de lemn auriu, îmbietoare și veselă, cu ferestre cu geamuri rotunde, de parcă ar fi un tul cu găuri mari; un țăran liniștit trece cu carul înhămat cu boi, râpele croiesc căi largi prin desișuri, privirea se strecoară prin aceste tranșee și, dacă este la amiază și vremea e frumoasă, din toate părțile apare între cer și pământ o miraculoasă încrucișare de umbre și raze luminoase, marile văluri de neguri, ce atârnă deasupra orizontului, se destramă ici și colo, și prin rupturi apar deodată munții îndepărtați, răsfrânți într-o oglindă fermecată, într-un abis de lumină.

Zug, ca și Bruck, ca și Baden, este o comună feudală încântătoare, încă înconjurată de turnuri cu porțile lor robuste ogivale, cu blazoane și creneluri, toate rănite din cauza asalturilor și escaladelor. În Zug nu e Aarul de la Bruck, nu e nici Limmatul de la Baden, dar Zug are lacul, lacul său mic, unul dintre cele mai frumoase din Elveția. M-am așezat pe un zăgaz îngust, umbrat de tei, la câțiva pași de hanul meu, în față se ridica Rigi și Pilat, părând monstruoase piramide înălțate la cer, două răsturnate în apă.

Fântâni din piatră, case zugrăvite și sculptate se găsesc din belșug la Zug. Hanul Cerbului are câteva vestigii din Renaștere. La Zug fresca italiană pune stăpânire pe mai toate zidurile. În toate regiunile, unde natura este foarte împodobită, casa și îmbrăcămintea locuitorilor sunt influențate, casa se pictează, costumele se colorează. E o lege încântătoare. Cocioabele noastre de la Cunette și țăranii de mahala acoperiți de zdrențe ar apărea aici ca niște monștri.

Am văzut pe o poartă din Zug un basorelief reprezentând un troglodit cu măciucă. Dedesubt era gravată data 1482. Pe altă poartă este înscrisă această legendă mai ademenitoare decât trogloditul: *Pax intrantibus, salus exeuntibus*¹, 1607 (Charlot, explică-i bunei tale mame acest text latin).

Biserica din Zug a fost decorată ca și cea din Flandra. Altarele au coloane torsionate. Plăci subțiri de metal, colorate și aurite în amintirea morților, sunt aplicate pe toți pereții. Un paracliser mi-a arătat tezaurul bisericii, care este splendid și abundă în piese de argintărie și

¹ Pace celor care intră, mântuire celor care ies. (trad. din latină).

orfevrărie, unele extrem de bogate, altele extrem de prețioase. Pentru treizeci de parale am văzut milioane.

Acum cincisprezece ani drumul de la Zug la Art era doar o potecă impracticabilă, unde se împiedica și cel mai bun cal. Acum este un drum excelent ce nu zdruncină nici măcar omnibusul-trăsură încărcat de călători cu sacul în spate. Am închiriat la Zürich o mică cabrioletă cu patru roți, cu care am parcurs cât se poate de plăcut calea străjuită pe stânga de povârnișuri, de stânci și copaci, iar pe dreapta de apa lacului încrețită de câte o adiere.

După ce părăsești comuna, lacul apare grațios, dar când te apropii de Art, devine superb. Aceasta fiindcă deasupra Artului, un sat mare al cantonului Schwyz, se înalță Rossberg, numit de localnici Sonnenberg (muntele luminat de soare), și Rigi, numit Schattenberg (muntele din umbră).

Rossberg are patru mii de picioare înălțime, iar Rigi, cinci mii. Sunt cei mai înalți munți din lume făcuți din brezii. Rossberg și Rigi nu au niciun fel de raport geologic cu Alpii ce le dau ocol. Alpii sunt din granit. Rigi și Rossberg sunt formați din pietre tăvălite într-un noroi, azi mai tare decât cimentul, ceea ce face ca rocile căzute în apropierea drumului să aibă aerul unor prăvălituri de ziduri romane. Acești doi munți enormi sunt două mormane de noroi din vremea potopului.

Așa se face că, din când în când, noroiul se înmoaie și se scurge. Aceasta s-a întâmplat mai ales în 1806, după două luni de ploaie. La 2 septembrie, la cinci după-amiază, o bucată din vârful Rossbergului, pe un front de o sută de picioare, o sută de picioare înălțime și o leghe lungime, s-a desprins dintr-o dată, a parcurs o pantă de trei leghe și a înghițit la repezeală o pădure, o vale, trei sate cu locuitorii lor și jumătate din lac. Goldau, care a fost astfel distrus, se afla dincolo de Art.

La ora trei pătrundeam în umbra lui Rigi, lăsând un soare strălucitor pe colinele Zugului. Mă apropiam de Art și mă gândeam la Goldau; știam că acest oraș, frumos, surâzător, ascundea trecătorului cadavrul orașului zdrobit, la fel ca și lacul atât de liniștit, în care se oglindesc căsuțe și pajiști. De fapt și el ascunde fapte groaznice. La poalele muntelui Rigi, el are o mie două sute de picioare adâncime și când apele lui sunt învolburate de cele două vânturi violente, pe care barcagiii din Art și Zug le numesc Arbis și Wetter-Föhn, încântătoarea întindere de apă devine mai furioasă și mai formidabilă decât oceanul.

În fața mea se înalța, cât vezi cu ochii, Rigi, un perete abrupt, imens și sumbru, pe care brazii se cațără haotic și plini de elan ca niște

batalioane pornite la atac.

Din orice priveliște se degajă idei, uneori surâzătoare, alteori lugubre; din cea de față se desprindea pentru mine un triplu gând, de ruină, de furtună și de război, făcându-mă să visez, când, deodată, o față desculță, care ședea pe marginea drumului, a alergat, a aruncat în trecere trei prune în cabrioleta mea și s-a îndepărtat surâzând. În timp ce scoteam câțiva bănuți din buzunar a dispărut. O clipă mai târziu, întorcându-mi privirea o văd din nou pe marginea drumului, ascunzându-se în verdeață și privindu-mă cu ochi strălucitori, precum Galateea. Se poate aranja orice, chiar să dai peste pastoralele lui Virgiliu la umbra muntelui Rigi.

La ora cinci, ieșeam din această umbră. Parcursesem cotul ce formează terminația lacului Zug, traversasem Art, și tocmai părăsisem malul apei pentru un drum străjuit de pereți înalți care urcă destul de abrupt una din culmile mai joase ale muntelui Rigi. La dreapta și la stânga drumului se construiesc câteva case noi, de un gust îndoielnic. Se pare că fațadele frumoase de lema nu mai sunt la modă aici. Stucul parizian are tendința să le acapareze. Este supărător. Ar trebui prevenită Elveția că și Parisul se rușinează acum de lucrările lui de ipsos.

Dintr-o dată drumul devine pustiu, o cocioabă iese pe o mică platformă dintr-un pâlț de arbori. Vizitiul meu s-a oprit. Eram pe celebrul drum săpat de la Küssnacht. Acum cinci sute treizeci și unu de ani, nouă luni și douăzeci și două de zile, la aceeași oră, și în același loc, la 18 noiembrie 1307, o săgeată, trasă de o mână sigură, a lovit un om drept în inimă. Omul era tirania Austriei, iar săgeata, libertatea Elveției.

Soarele se îndrepta către asfințit, drumul devenea întunecos, măracinii, sus pe povârniș, scânteiau în lumina puternică a asfințitului; doi bătrâni cerșetori, bărbatul și femeia stând în cocioaba învecinată, întindeau mâna după bănuții mei din Franța; un ursar, ducând de un lanț un urs cu botniță, cobora drumul către Küssnacht, urmat de țipetele fericite a patru, cinci puști, încântați la vederea ursului; vizitiul meu și-a oprit cabrioleta și auzeam zgomotul de fierărie ce-l făcea piedica, două crengi îndepărtate lăsau fereastra deschisă înspre câmpie și vedeam în depărtare oamenii de la fân făcându-și căpițele, păsările cântau în copaci și vacile mugeau sus pe Rigi. Coborâsem din trăsură și priveam pietrele drumului și natura senină, ca o conștiință curată; încetul cu încetul, fantomele lucrurilor trecute se suprapuneau, în spiritul meu, peste realitățile prezente și le ștergeau, ca o scriere veche

care apărea pe o pagină prost ștearsă, în mijlocul unui text nou; îmi închipuiam că văd aievea pe judecătorul Gessler însângerat, culcat pe drum, pe aceste pietre diluviene căzute de pe muntele Rigi, și parcă îi auzeam câinele lătrând printre arbori, la uriașa umbră a lui Wilhelm Tell, în picioare, în crâng.

O cocioabă, care este de fapt o capelă, marchează locul unde s-a realizat fantastica capcană. În afară de ușă, făcută dintr-o veche cercevea de ogivă, capela nu are nimic de seamă. Un interior părăginit, câteva fresce mizerabile pe pereți, un altar sărăcăcios decorat cu vechituri italienești, vase de lemn colorate și flori artificiale; doi cerșetori bolborosind ceva îți vând, pentru câțiva bănuți, amintirea lui Wilhelm Tell, iată monumentul drumului tăiat de la Küsnacht. [...]

De pe platforma din fața capelei se vede un colț din Lacul Celor Patru Cantoane. Întorcându-mă, am zărit pe o ridicătură acoperită de mărăcini, la picioarele muntelui Rigi, o bucată de turn cu aspectul unui pinion retezat, ieșind din mărăciniș ca un dinte. Această ruină este fortăreața de la Küsnacht, donjonul locuit de Gessler, temnița pregătită pentru Wilhelm Tell. Wilhelm Tell n-a intrat în ea, și nici Gessler n-a mai reintrat.

Un sfert de oră mai târziu eram la Küsnacht. Ursul dansa în piață, cumetrele râdeau la fântână, trei poștalioane englezești și-au depus călătorii în fața hotelului confortabil și manierat, în opoziție cu fațadele gotice ale caselor din secolul al XV-lea. În cimitirul din fața bisericii, două bătrâne îngrijeau mormintele. Acolo mi-am oprit cabrioleta. Am vizitat biserica, neinteresantă ca construcție, dar foarte cochetă și împodobită.

La Zürich bisericile sunt goale. Aici, ca și la Art sau la Zug, sunt împodobite și răsimpodobite cu exagerare, violență și chiar furie. Este o reacție a bisericilor romano-catolice împotriva templelor calviniste; un fel de război al florilor, volutelor, pompoanelor și ghirlandelor purtat de cantoanele catolice împotriva celor protestante.

Cimitirele sunt în mod special remarcabile. Pe fiecare groapă se află o piatră și din fiecare piatră iese o cruce rococo, lucrată în fier, foarte lustruită și aurită. Ansamblul acestor cruci dă cimitirului aspectul unui tufiș mare, negru, cu flori galbene.

Drumul de la Küsnacht la Lucerna ține malul apei ca și cel de la Zug la Art. Lacul Celor Patru Cantoane este și mai frumos decât lacul Zug. În loc de Rigi, aveam în fața mea muntele Pilat.

Muntele Pilat mi-a ocupat toată ziua. Au fost rare momentele în care l-am pierdut din vedere pe parcursul drumului de la Zürich aici. În

acest moment, în fața ferestrei de-abia îl deslușesc.

Este un munte ciudat, muntele Pilat. Are o formă teribilă. În evul mediu era numit muntele rupt, *Fracmont*. Aproape întotdeauna atârână un nor deasupra vârfului muntelui Pilat, de unde îi vine numele de *mons Pileatus*, muntele cu căciulă. Țăranii din Lucerna, care cunosc mai bine Evanghelia decât latina, au făcut din cuvântul *pileatus* numele Pilat și au tras concluzia că *Pontius Pilatus* este îngropat la poalele lui.

După spusele femeilor, norul se comportă într-un mod ciudat; când este prezent, anunță vremea bună, când lipsește, anunță furtună. Pilat, ca un uriaș solitar ce este, își pune pălăria când este vreme bună și și-o scoate când plouă. Acest munte barometru anunță vremea atât de bine, încât în patru cantoane din Elveția nici nu mai este necesar să ai la fereastră câte un mic călugăr cu glugă mișcătoare care prinde viață datorită unui fir. Întâmplarea cu norul este adevărată, l-am observat în timpul dimineții, timp de patru ore de-a rândul, cum a luat diverse forme, dar nu a părăsit creștetul muntelui. Câteodată semăna cu o barză mare, așezată pe cleanțurile vârfului ca într-un cuib, altă dată se ridica pe patru picioare, căsca o gură mare, ca și cum ar fi fost un câine care latră, când se împărțea în cinci, șase norișori împodobind muntele cu o cunună de vulturi în zbor rotund.

Înțelegi că un asemenea nor, pe un asemenea munte, a dat naștere, jos, în câmpie, la o mulțime de superstiții. Muntele este abrupt, coastele repezi sunt anevoie de urcat, are șase mii de picioare înălțime și o mulțime de spaime îi încunună vârful; așa încât mult timp au pregetat chiar și cei mai îndrăzneți vânători de capre să-l urce. De unde venea acest ciudat nor? Acum două sute de ani, un om curajos, obișnuit totuși cu muntele, a riscat și l-a urcat. Atunci s-a explicat prezența norului.

Chiar pe vârful muntelui este un lac mic, un pahar cu apă de șaizeci de picioare lungime și optzeci de picioare lățime, de adâncime necunoscută. Când vremea este bună, soarele cade pe lac și se ridică un abur; când vremea se strică și nu mai este soare, n-apare nici norul.

Fenomenul odată explicat, superstițiile nu au dispărut. Dimpotrivă. Ele nu au făcut decât să crească și să se înfrumusețeze. Pentru că muntele, fie chiar cunoscut, nu este mai puțin înfricoșător decât muntele necunoscut.

În afară de lac, s-au găsit pe muntele Pilat o mulțime de lucruri extraordinare; întâi un brad, unic în toată Elveția, un brad uriaș, cu nouă brațe horizontale, iar pe fiecare din aceste brațe crește un alt brad ce-i dă aerul unui sfeșnic uriaș; pe urmă în Alpii Bründlen, șaua vecină celor șapte piscuri ale culmii, există un ecou semănând mai mult cu o

voce decât cu un ecou, atât este de complet, căci repetă vorbele până la ultimele silabe și cântecele până la ultimele note; este apoi, într-o prăpastie îngrozitoare, în mijlocul unui perete vertical din piatră neagră, de mai mult de șase sute de picioare înălțime, gura unei peșteri inaccesibile și, la intrarea peșterii, o statuie parcă supranaturală, din piatră albă, de aproximativ treizeci de picioare înălțime, așezată și sprijinită pe o masă de granit, cu picioarele încrucișate, în atitudinea înfricoșătoare a unei stafii ce păzește pragul unei vizuini.

Se pare că peștera traversează tot muntele și ajunge în cealaltă parte, dedesubtul Alpilor Temlis, la o deschidere numită *Gaura Lunii* (pentru că, spune Ebel, se găsește mult lapte de lună).

Neputându-se escalada peretele de șase sute de picioare înălțime, s-a încercat să se intre în bârlogul statuii prin Gaura Lunii. Ea are șaisprezece picioare diametru într-un sens și nouă în celălalt. Suflă un vânt înghețat și din ea se prăvale un torent. Era foarte periculos. Unii totuși au încercat, au traversat pe bâjbâite săli boltite, s-au târât pe burtă printre pâraie, pe sub tavane îngrozitoare. Dar degeaba. Nimeni nu a putut pătrunde până la statuie. Ea este tot acolo, intactă, în sensul îngust al cuvântului, îndeplinindu-și menirea și visând la meșterul misterios care a sculptat-o. Oamenii de munte numesc această statuie Saint Dominique.

Evul mediu și secolul al XVI-lea s-au preocupat de Pilat tot atât de mult ca și de Mont Blanc. Astăzi nimeni nu se mai gândește. Rigi este la modă. Întunecatele superstiții ale muntelui Pilat au rămas în seama femeilor și dospesc în continuare acolo. Vârful nu mai este de temut decât pentru faptul că e anevoios de urcat. Generalul Pffiffer a făcut observații barometrice și a afirmat că poți vedea cu o lunetă catedrala din Strasbourg.

O ciudată colonie de ciobani s-a aciuiat și locuiește acolo. Sunt oameni domoli, puternici și simpli având o longevitate de o sută de ani, disprețuind furnicarul omenesc de la câmpie.

Cu toate acestea, mai sunt la Lucerna legi vechi ce interzic aruncarea cu pietre în micul lac din vârful muntelui Pilat, pentru motivul fantastic că o piatră face să țâșnească o jerbă de apă și că, pentru piatra ce-i este aruncată, lacul năpustește o furtună capabilă să cuprindă întreaga Elveție.

De o sută de ani, așa înfricoșător cum este, muntele Pilat s-a acoperit de pășuni, încât nu este numai un munte formidabil, dar, mai este și o uriașă momeală hrănind patru mii de vaci. Ele formează o orchestră de patru mii de clopoței pe care tocmai o ascult în această clipă.

Iată povestea vacilor din Alpi. O vacă costă patru sute de franci, se arendează cu șaptezeci până la optzeci de franci pe an, paște șase ani pe munte, face șase viței, pe urmă, slabă, epuizată și extenuată, când și-a dat ultima fărâmbă de vlagă în lapte, văcarul o cedează măcelarului. Ea trece Saint Gothard, recoboară Alpii pe versantul de la miazăzi și devine bou în oalele dubioase ale hanurilor din Italia.

Dacă această treabă continuă, miraculosul munte Pilat va deveni prozaic ca o catedrală spoită. O societate franceză a cumpărat de curând o pădure de zadă, situată la jumătate de leghe de creastă, și a croit un drum carosabil, iar la ora asta societatea tunde uriașul. Printre altele, o călăuză mi-a spus, la Küsnacht, că în 1814 un vânător de capre, numit Ignatius Matt, a intrat în peșteră cu scări de frânghie și cu riscul vieții, este adevărat, și cu multă îndrăzneală, a ajuns la înfricoșătoarea santinelă de piatră.

Trebuie să spun că una din bătrânele din cimitir, ce asculta povestea călăuzei, a protestat energic, declarând că Ignatius Matt este un înfumurat și că s-a lăudat cu un noroc imposibil, iar statuia din *Dominick hoch* este încă neîntinată. În privința aceasta le cred pe femeile bătrâne.

Cele trei leghe de la Küsnacht la Lucerna le-am făcut într-o oră și jumătate mergând la trap. Cu toate astea am ajuns la Lucerna în plină noapte. Însă plimbarea, pe malurile golfului Küsnacht, a fost admirabilă în amurg.

Părăsind Küsnachtul mai aveam ochii fixați pe ruina lui Gessler, când am întâlnit o altă ruină. Donjonul Neu-Habsburg, alt cuib de vultur căzut pe jumătate în desiş. De pe drum am văzut o față mare de zid care părea un cap dat pe spate, cu părul atârând înapoi, lăsând să se înmoaie vârfurile iederii în apa golfului. În fața mea, pantele verzi de la Zinne se oglindeau, cu încâlceala lor de arbori și câmpuri cultivate, în oglinda lacului deja întunecat dându-i aspectul unei agate puse într-un ierbar. La picioarele muntelui Rigi nu știu ce reflex dădea apei o lumină albă; o bărcuță, care luneca alături pe o pată de umbră, se dubla și se reflecta figurând o sabie lungă; barca era mânerul, barcagiul, apărătoarea săbiei, iar dâra lucitoare, lama fină lungă și goală.

11 septembrie, ora 4 după-amiază.

În afară de arsenal și primărie am văzut tot ce era de văzut la Lucerna.

Orașul, bine construit, e așezat pe două dealuri care se privesc, e tăiat în două de Reuss, intrat în lac la Fluelen și ieșind cu violență la Lucerna, e înconjurat de ziduri din secolul al XIV-lea cu turnuri, diferite unul de altul, ca și la Basel, fantezie a arhitecturii militare germane, e plin de fântâni, toate ciudate, și de case cu volute, turnulețe și pinioane, în general bine conservate. Verdeța se revarsă peste creneluri.

Toate fațadele orașului, așezat în amfiteatru pe pante, privesc cum pătrunde lacul atât de frumos în munți.

Există trei poduri de lemn acoperite, din secolul al XV-lea, două pe lac, unul pe Reuss. Cele două poduri de pe lac sunt de o lungime exagerată și șerpuiesc pe apă fără alt țel aparent decât să întâlnească alte turnuri vechi pentru încântarea ochiului. Foarte deosebit și foarte frumos.

Acoperișul ascuțit al fiecărui pod acoperă o galerie de tablouri. Aceste tablouri sunt scânduri triunghiulare îmbucate sub unghiul acoperișului și pictate pe ambele părți. Există câte un tablou pentru fiecare travee. Cele trei poduri alcătuiesc trei serii de tablouri, fiecare având un scop bine definit, un subiect de la care nu te abați, o intenție bine marcată de a acționa, prin intermediul ochilor, asupra spiritului celor ce se duc și vin. Seria podului mare, cu paisprezece sute de picioare lungime, este consacrată istoriei sfinte. Seria podului Kappel, care se află peste scurgerea lacului și are o mie de picioare lungime, conține două sute de tablouri, împodobite cu steme, care povestesc istoria Elveției. Seria podului de pe Reuss, cea mai scurtă din cele trei, este un dans macabru. [...]

Fiecare dintre poduri reprezintă o carte. Trecătorul ridică ochii și citește. A ieșit pentru o afacere și se întoarce cu o idee.

Approape toate aceste picturi datează din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Unele dintre ele au trăsături foarte frumoase. Altele au fost stricate în ultimul secol prin corecturi cleioase și greoaie. Dansul morților de pe podul peste Reuss este un ansamblu de pictură excelentă, plină de spirit și de sens. Fiecare panou reprezintă moartea amestecată în toate acțiunile umane: îmbrăcată în notar și înregistrând copilul nou-născut, căruia îi surâde mama; vizitiul, cu livrea galonată conducând cu bună dispoziție trăsura blazonată a unei frumoase doamne; un Don Juan face o orgie, moartea își sumecă mâneca și îi varsă o băutură; un doctor ia sânge unui bolnav, ea poartă șorțul ajutorului și susține brațul bolnavului; un soldat se bate cu sabia, ea îi ține piept; un fugar dă piteni calului, ea încalecă pe crupa calului. Cel mai înfricoșător dintre toate tablourile e însă paradisul: toate animalele sunt amestecate, miei

și lei, tigri și oi, bune, blânde, inocente, iar șarpele se află printre ele. Îl vezi printr-un schelet, cum se târâie, trăgând după sine Moartea. Meglinger, cel ce a pictat podul la începutul secolului al XVII-lea, era un pictor mare și un spirit luminat.

De pe podul Kappel vederea e încântătoare asupra Lucernei, pe care o vezi exact cum era acum două sute de ani. Din fericire pentru ea, orașul s-a schimbat puțin.

Primăria nu am văzut-o decât pe dinafară.

O clădire destul de frumoasă, cu toate că e de un stil corcit, cu un turn de pază învelit cu un acoperiș amuzant în formă de coif. De la Basel la Baden clopotnițele sunt ascuțite, acoperite cu țigle colorate; de la Baden la Zürich sunt zugrăvite în roșu aprins; de la Zug la Zürich seamănă cu coifuri având creste și viziere, spoite și aurite.

Biserica canonicală, din afara orașului, pe care ei o numesc catedrală, are două fleșe din ardezie, de o formă frumoasă, însă în afară de un portal Ludovic al XII-lea și un basorelief exterior, din secolul al XV-lea, reprezentând pe Isus încununat cu flori de crin pe Muntele Măslinilor, și respingând potirul, biserica, ea însăși, nu merită să fie cercetată.

În port se află biserica Iezuiților, de un rococo violent și bătător la ochi, și în spatele ei, într-o mică piață, un alt edificiu, ce prezintă mai mult interes decât toate celelalte, deși se ascunde. Nava este decorată cu stindarde pictate. Amvonul, din secolul al XVII-lea, reprezintă o foarte frumoasă lucrare de tâmplărie, de asemenea stranele. Am remarcat și o capelă rocaille și niște minunate zăbrele din secolul al XV-lea.

În Lucerna sunt de toate, lucruri mari și mici, sinistre și drăguțe. În mijlocul portului, un cârd de găinușe de baltă, sălbatice, dar în același timp și blânde, se zbenguie în apa lacului, la umbra muntelui Pilat. Orașul protejează aceste vesele găinușe. Nu pot fi omorâte, sub riscul unei amenzi. S-ar zice un cârd de lebede mici, negre cu ciocuri albe. Este atât de grațios să le privești scufundându-se și apoi zburătăcind în soare! Le arunc miez de pâine de la fereastră.

În toate orașele femeile sunt curioase, sperioase și plictisite. Din curiozitate și plictiseală se naște dorința de a vedea în stradă, din timiditate, teama de a fi văzute. Din aceste motive, pe toate fațadele caselor există câte un aparat de spionaj, mai mult sau mai puțin discret, mai mult sau mai puțin complicat. La Basel, ca și în Flandra, e o simplă oglindă agățată în afara ferestrei; la Zürich, ca și în Alsacia, câte un foișor, câteodată chiar frumos, pe jumătate încastrat în fațadă și găurit

pe toate laturile.

La Lucerna, spionul este, pur și simplu, un fel de mic dulap găurit și așezat în afara ferestrei, pe glaf, ca un dulap pentru păstrarea mâncării.

Femeile din Lucerna fac un mare păcat ascunzându-se pentru că sunt, aproape toate, foarte frumoase.

Apropo, am văzut pe 10 august Leul. Este declamator.

15 Septembrie.

Sunt încă la Lucerna, Adela mea. Tocmai am făcut două excursii minunate, înconjurul lacului și ascensiunea pe muntele Rigi.

Am plecat pe Rigi pe 12 dimineața, după ce am fost să mă bărbieresc la un frizer îngrozitor numit Frau Nezer, care mi-a tăiat bărbia în trei locuri și mi-a luat șaisprezece bani francezi pentru această operație chirurgicală.

Îți voi povesti toate astea. Însă nu am vrut să închei scrisoarea fără să-ți spun o vorbă. Rigi este superb.

Iată o mică schiță pentru Didine. Ceea ce pare o farfurioară, sus pe turn, este un cuib de berze. Explică-i acest lucru.

Și pe urmă îmbrățișează pe Dédé și Toto și pe Charles. Sper că învață bine. O strângere de mână pentru Vacquerie.

Adio, Adela mea, îți voi scrie pe curând. Într-o lună te voi revedea și vă voi îmbrățișa pe toți, dragii mei dragi.

Al tău Victor, care te iubește.

Lucerna

– ALBUM –

16 septembrie.

Este ora 6 dimineața. A plouat cu găleata toată noaptea. Soarele se înalță din grămezi de neguri difuze ce apar din spatele muntelui Rigi. Toți munții învecinați sunt acoperiți cu zăpadă. Pilat este magnific în lumina zorilor răsfărânte pe fruntea lui albă. Bărcile cu patru vâsle încep să plutească pe lac, semănând cu mari păianjeni de apă. Aud fetele din Lucerna cum trec pe podul Kappel, în drumul lor spre piață. Luntrașii râd și se strigă unii pe alții. Ocnașii, cu zgarda și un lanț de fier la gât, mătură debarcaderul. Găinușele de baltă de pe lac își fac toaleta chiar sub fereastra mea.

16 septembrie.

Arsenalul din Lucerna. La intrare, tunuri bătute de ploaie.

Prima sală: țăran în costum de Sempach. Cort turcesc, ocupând aproape întreg plafonul sălii joase. Sălile de sus: la toate ferestrele sunt vitralii frumoase din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, având însemnele cantoanelor. Sulițe. Halebarde. Dacă ai da crezare ghidului, toate sunt de la bătălia din Sempach. Mănunchiuri de săgeți de la Marignan. Figuri grotești pictate de Winckelried, aceea a magistratului Gundoldingen și a ducelui de Austria. Cămașa de zale a ducelui. Grămadă de arme de Winckelried în mâna omului de lemn. O salbă pentru magistrat, zgardă pentru țăranii prinși. Am încercat salba destinată magistratului.

Am căutat în zadar steagul Lucernei pătat de sângele lui. Arbaleta lui Wilhelm Tell; un corn de bou formează arcul. Probabil o contrafacere. Bastonul lui Voltaire. Pană de la Fontainebleau.

Într-un colț un costum de paznic al împăratului. Livrea. Cât este de departe jocul soldaților de la Sempach! Elvețianul, ciudat fel de om, jumătate spartan, jumătate aventurier, se îngrijea mai mult de demnitatea muntelui, decât de a munteanului, ținând ca zăpada să fie neîntinată, vânzându-și propria persoană, acceptând o închisoare, sclav și mulțumit, numai să-și simtă cuibul liber.

Plecare. Furtuna din timpul nopții a scos Reuss din matcă, a făcut stricăciuni în două sate și a distrus drumul de la Fluelen la Altorf pe care l-am străbătut cu o zi înainte în diligență. Arbori dezrădăcinați în tot lungul drumului: în rest un timp plăcut, drumuri frumoase, când un pod vechi de lemn acoperit din secolul al XVI-lea peste un torent, când o mănăstire cocoțată pe vârful unei stânci, când o cascadă. Sate pline de viață, drumuri umblate, târguri, căruțe cu mărunțișuri, mărgele, sticlărie, ce fac să strălucească ochii fetelor. Țărani mergând în grup și cântând psalmi. Râul smulge de peste tot brechia lăsând calcarul gol. Inlibuch, localitatea drăguță între văgăuni, torente și dealuri.

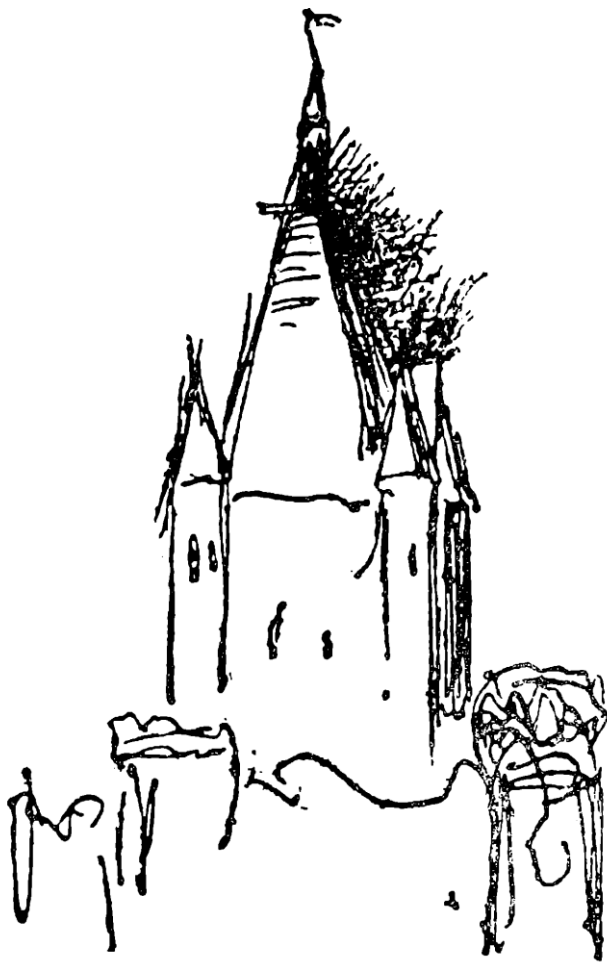
17 septembrie.

Thun la prânz. Extrem de plăcută apropierea de oraș. Vechiul castel. Vizită. Este o închisoare. Acele gingașe turnulețe sunt temnițe. Am întrevăzut, într-una din ele, un soldat întors melancolic către lac. *Este*

un ucigaș. Altă temniță care nu ni se deschide. Mare bandit, spune sergentul, bolborosind. Vedere încântătoare din turnulețe. Lemnărie frumoasă și acoperiș mare. Cântec al marelui bandit. Duios și grav.

Lacul Thun. Muntele Niesen. Castelul Chadow, admirabil.

Bătrânul Olibrius, plin de el și prost, însoțit de două femei care păreau să sufere.

Îi plăcea Voltaire pentru prejudecățile pe care le-a combătut și pentru filosofia pe care a răspândit-o. Stima pe iezuiți, pentru că au construit un seminar frumos la Freiburg (o cazarmă nouă și albă, între paranteze, văzută de mine peste două zile și care strică aspectul gotic și

încântător al oraşului); îl adora pe Don Carlos, pentru că apăra adevăratele principii; nu putea să-i sufere pe iacobini; îl ura pe Bonaparte; îi era silă de romantici şi îi era groază de Franţa, pentru că era ţara tuturor acestor lucruri. Un asemenea ansamblu, legat de un solid ciment de idei absurde, îşi avea foarte bine locul în capul acestui domn şi dădea relief conversaţiei lui. În rest era patriot elveţian, declarându-se în acelaşi timp om de litere francez şi l-am văzut scriind, textual, această frază, în cartea călătorilor de la hotelul Bellevue: *Domnul să aibă în pază patria noastră în veci de capcanele periculoase!*

Muzică de omnibus pe vapor. Englezi, nemţi, elveţieni.

Cântece populare cântate de păstori elveţieni.

Vals german.

God save the queen^I.

Nimic pentru Franţa. Olibrius remarcă cu satisfacţie acest lucru, pe urmă începe să declame Don Carlos în stilul *Gazette de France*, cu puternice orizonturi politice, corabia statului etc. Şi asta în prezenţa lui Niesen, care, văzut dintr-o parte, făcând un maiestuos paravan soarelui, parcă creştea în măreţie în acel moment.

Văzând aceasta, m-am dus la omul de la muzică şi i-am cerut să cânte *la Marseillaise*.

Pentru cincisprezece parale am avut *la Marseillaise*.

După ce am înfipt această săgeată cu ţepi în inima omului meu, am venit şi m-am reaşezat la loc şi am reînceput a desena cu un aer indiferent.

Lac foarte frumos. Peştera unui pustnic. Cascadă. Sat sus pe munte.

Între Langnau şi Thun, mormânt: o statuie mare de lemn pictat reprezentând pe Ludovic al XIV-lea.

Epitaf: ROBERTUS ET ALBERTUS DE WATWYLL GENERALISSIMUS IN FRANCIA COLONELLUS, NIVEUS HELVETIAE FLOS NOBILITATIS.^{II}

17 seara.

Berna. Oraş cu arcade ca şi Turin. Catedrală, turn şi portal, ansamblu frumos. Figuri remarcabile sub arcul bolţii. Lemnărie destul de frumoasă în biserică. Din şase arcuri de formă alungită, patru sunt conservate. Cristelniţa de botez foarte frumoasă, în marmură neagră. Altar primitiv în marmură neagră.

^I Imnul naţional al Marii Britanii.

^{II} Robert Albert de Wetwyll, colonel generalisim în Franţa, floare de zăpadă a nobilimii elveţiene. (trad., din. latină).

Nenumărate fântâni și toate reușite. Tânără care varsă apă. Ursul bernez înarmat din cap până în picioare. Păstor cântând din caval. Un grup de copii dansează pe basorelief, în jurul coloanei.

Turnul orologiului cu figuri pictate ce intră și ies ca să marcheze orele.

Turnul Saint-Cristophe. Un soldat mare de lemn pictat, așezat într-o ogivă.

Urșii în groapa lor. Oclășii. Ploaie. Pe unul din vitralii sub un blazon reprezentând o roată de moară cu palele ei, remarc această inscripție: PURA ME MOVENT.¹

Berna – Rigi

Berna, 17 septembrie, miezul nopții.

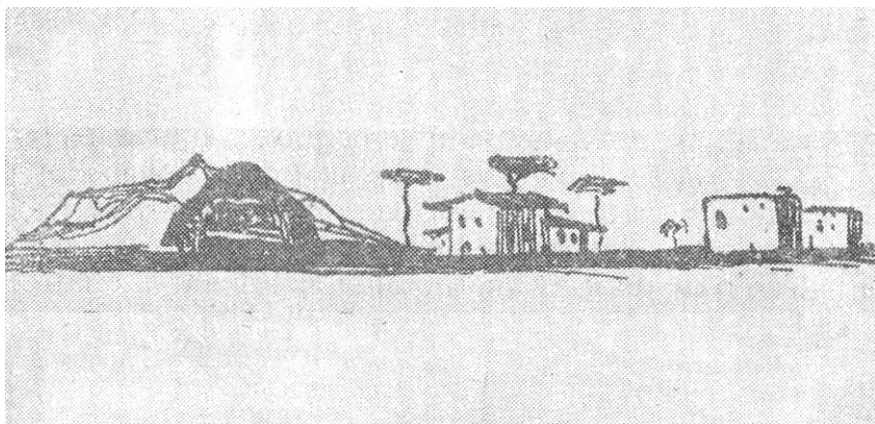
Peste tot unde sosesc, Adela mea, prima grijă este să-ți scriu. De-abia instalat, am cerut o masă și călimară și reîncep să conversez cu tine, cu voi toți, dragii mei copii mult iubiți. Fiecare să vă luați partea voastră din gândul meu, așa după cum fiecare aveți partea voastră în inima mea.

Am sosit la Berna noaptea ca și la Lucerna, ca și la Zürich. Nu îmi displace acest fel de a sosi în orașe. Când vii într-un oraș noaptea te primește un amestec de întuneric și sclipiri de lumini, care-ți arată lucrurile, și de umbre, care le ascund, de unde rezultă o priveliște exagerată și himerică, cu mult farmec. Este un amestec de cunoscut și necunoscut, unde mintea poate visa în voie. Multe lucruri, care ziua sunt banale, în umbra nopții câștigă o anumită poezie. Noaptea profilul lucrurilor crește, iar ziua devine plat.

Era ora opt seara, părăsisem Thun la ora cinci. Soarele apusese deja de două ore și luna, în primul pătrar, se ridicase în spatele meu pe crestele înalte și zdrențuite ale Stokhornului. Cabrioleta cu patru roți mergea la trap, pe un drum excelent. Încă am cabrioleta mea care, din cauza nu știu cărui aranjament, și-a schimbat doar vizitiul.

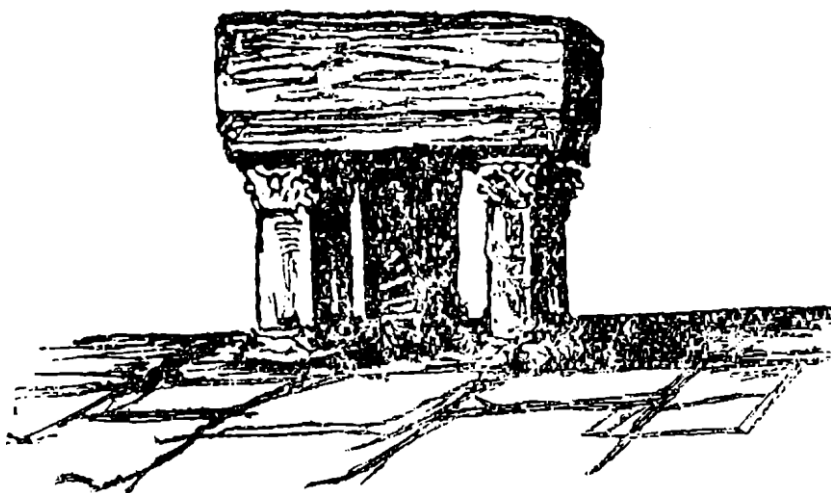
Vizitiul meu de acum e destul de pitoresc; e un piemontez mare, cu favoriți negri și cu o pălărie lăcuită, băgat într-o imensă redingotă de vizitiu de trăsură, din piele roșcată, dublată cu blană, de miel neagră și decorată pe dinafară cu bucăți de piele, roșii, albastre, verzi, aplicate pe un fond galben ce desenează flori fantastice.

¹ Cele pure mă mișcă. (trad. din latină).

Când redingota se întredeschide, se poate vedea o haină de catifea măslinie, un pantalon și ghetre de piele, toate înfrumusețate de un breloc făcut dintr-o monedă de patruzeci de parale cu chipul împăratului, în grosimea căreia a fost fixată o cheie de ceas.

Deci, aveam în fața mea cerul alb al apusului și în spatele meu, cerul cenușiu al clarului de lună. Peisajul văzut în această dublă lucire era încântător. Din când în când, zăream la stânga mea Aarul făcând bucle de argint în fundul unei râpe negre. Casele, de tipul cabanelor elvețiene, toate niște mici construcții de lemn, cele mai lucrate cu puțință, prezintă la cele două părți ale drumului fațadele lor, care abia prind viață în slaba lumină de lună, cu acoperișul lor mare lăsat în jos peste ferestrele bătând în roșu.

Notează, în trecere, că acoperişurile caselor sunt imense în această țară de ploi și răpăieli. Acoperişul crește sub ploaie. În Elveția el cotropește aproape întreaga casă, în Italia se șterge, în Orient dispare.

Reiau. Priveam contururile copacilor, ceea ce mă amuză întotdeauna, și tocmai admiram coroana uriașă a unui nuc, într-o pajiște, la o sută de pași de drum, când vizitiul a coborât ca să pună piedica. Este un semn bun când se pune piedica; ca și fluierul mașinistului. Decorul urmează să se schimbe.

Într-adevăr, drumul a început să coboare, ca o șa, iar la stânga mea, printr-un șir de pomi ce mărginesc drumul, în razele de lună, în fundul unei văi, a răsărit dintr-o dată un oraș de-abia zărit, o apariție, un tablou scânteietor.

Era Berna și valea ei.

Aș fi crezut mai curând că văd un oraș chinezesc cu prilejul serbării lampioanelor. Nu pentru că acoperişurile ar fi avut coame foarte zimțuite și fantastice, dar erau atâtea lumini aprinse în acest haos viu al caselor, atâtea lumânări, felinare, lămpi, atâtea stele la toate ferestrele; un fel de stradă mare, alburie trasă în mijlocul acestor constelații desfășurate pe pământ, o stranie cale lactee; două turnuri, unul pătrat și îndesat, celălalt zvelt și ascuțit, marcau curios cele două extremități ale orașului, una pe coastă, alta în vale; Aarul, îndoit ca o potcoavă la picioarele zidurilor, se desprindea ciudat de pământ, ca o seceră care taie un bloc constituit din nedeslușita adunătură de case, înțepate de puncte luminoase; cornul lunii așezat pe fundalul cerului, exact în față, ca o torță pentru acest spectacol, arunca asupra întregului ansamblu o lumină dulce, palidă, armonioasă, inexprimabilă, încât nu mai era un oraș pe care-l vedeam, era o umbră, fantoma unei cetăți, o insulă aeriană ancorată într-o cută a pământului și iluminată de spirite.

În timp ce coboram, siluetele frumoase ale orașului s-au descompus

și recompus de mai multe ori și farmecul s-a destrămat.

Pe urmă cabrioleta mea a trecut un pod și s-a oprit sub o poartă ogivală; un bătrânel, însoțit de doi soldați în uniforme verzi, a venit să-mi ceară pașaportul; la lumina felinarului am zărit un afiș al unor dansatori pe sârmă, decorat cu o gravură și lipit de perete și am căzut de sus, din visul meu chinezesc, în Berna, capitala celui mai mare din cele douăzeci și două de cantoane, capitala a trei sute nouăzeci și nouă de mii de locuitori, reședința ambasadurilor, oraș situat la 45°57'14" latitudine nordică și 25°7'6" longitudine, și la o mie șapte sute opt picioare deasupra nivelului mării.

După ce mi-am revenit nițel din cădere, mi-am continuat drumul și iată-mă acum la hotelul *des Gentilshommes*. Este o altă deziluzie pentru că hotelul des Gentilshommes îmi face impresia unui han dărăpănat, camerele miros a mucegai, perdelele, cândva albe, sunt îngălbenite de ani, arama de pe comode e coclită, cerneala este un noroi negru, în concluzie hotelul des Gentilshommes are originalitatea lui; foarte neașteptată această oază de murdărie bretonă în mijlocul curățeniei elvețiene.

Acum trebuie să-ți povestesc plimbarea mea pe Rigi.

Rămânând la Lucerna nu-l voiam pe Rigi, îl doream pe Pilat. Pilat este un munte abrupt, sălbatic, impregnat de minunății, dificil, părăsit de turiști, și el mă tenta foarte mult. Rigi este cu o mie patru sute de picioare mai puțin înalt decât Pilat și se lasă urcat cu calul. Are părți râpoase doar cât îi trebuie omului de rând, și în fiecare zi este acoperit de un roi de vizitatori. Rigi este la îndemâna tuturor. Astfel nu-mi inspira decât o dorință destul de anemică. Timpul nefavorabil ascensiunii muntelui Pilat s-a încăpățânat însă să se mențină. Odry, o călăuză cu nasul turtit, astfel poreclit de niște călători francezi, refuzând să mă conducă, a trebuit să mă mulțumesc cu Rigi. În fond, nu mă plâng de Rigi, dar l-aș fi vrut pe Pilat.

După ce m-am bărbierit la acest oribil jupuitor numit Frau Nezer, în ziua de 12, am părăsit Lucerna pentru Rigi, la ora 8 dimineața, la ora 9 vaporul *Ville-de-Lucerne* mă debarca la Weggis, o așezare mică și drăguță la malul lacului, unde am mâncat mulțumitor; la ora zece părăseam hanul de la Weggis și începeam urcușul muntelui având o călăuză de formă și drept bagaj, bastonul.

Pe drum am întâlnit două sau trei caravane cu cai, catări, măgari, saci de provizii, bastoane cu vârfuri de fier, călăuze pentru a mâna animalele, călăuze pentru a explica panoramele etc. Există călători care se comportă cu Rigi ca și cum ar fi Mont Blanc, un soi de Don Quijote ai

munților, hotărâți să *facă o ascensiune*, și care escaladează această movilă cu tot echipamentul ca pentru *Cachat-le-Géant*. Or, Rigi este foarte frumos, poți să-l urci și să-l cobori cu bastonul în mână. Îți amintești, Adela mea, excursia noastră la Montanvert; Rigi nu are decât o înălțime dublă, Montanvert are aproape două mii cinci sute de picioare, Rigi aproape cinci mii.

Ascensiunea lui Rigi prin Weggis durează trei ore și se poate împărți în patru zone.

Întâi este un drum prin pădure, crengile joase agață dantela turistelor englezoaice și fetețe desculțe și frumoase îți oferă pere și piersici. Pădurea e amestecată cu livezi, astfel că, din când în când, albastrul lacului străpunge verdele arborilor și, între doi pruni, poți vedea o barcă. Pe urmă vine un drum anevoios pe alocuri, ce urcă o coastă abruptă, prezentă aproape la toți munții, între bază și vârf; urmează o pantă de iarbă, unde drumul se lărgeste plăcut separând casa numită *băile reci*, de casa numită *plata*; pe urmă, din locul plății până la vârf (kulm), un drum destul de stricat pe ici și colo, de unde se vede Lucerna, și care mărginește o prăpastie în fundul căreia se află Küsnacht.

Traseul fiecăreia din primele două zone durează aproape o oră, traseul ultimelor două, numai câte o jumătate de oră.

Prima parte nu este decât o plimbare agreabilă, a doua este destul de anevoioasă. Era o vreme foarte frumoasă, soarele dogorea și încălzea pereții albi ai muntelui de-a lungul cărora se cățara poteca, susținută din loc în loc de lucrări de zidărie și de eșafodaje. Peretele natural, lăsat încă de glaciațiune, a fost fărâmițat de ploi și torenți, pietrele desprinse acopereau drumul și înaintam destul de încet pe capetele ca de cuie ale pietrișului. Din timp în timp întâlneam câte o picătură răutăcioasă agățată de peretele de stâncă reprezentând câte o etapă a patimilor.

La jumătatea urcușului se află o capelă împodobită cu un cerșetor, iar două sute de pași mai sus, o stâncă mare desprinsă din munte, numită *Piatra-turn*, sub care trece drumul. Multă umbră răcoroasă și puțină apă rece picură din boltă pe trecătorii înmuiți în sudoare; s-a mai pus acolo și o bancă perfidă, pe care în mod sigur „stau” pleureziile.

Piatra-turn este ciudată. E încununată de o platformă inaccesibilă pe care au crescut netulburați brazi înalți. La câțiva pași de acest loc cade în prăpastie o cascadă frumoasă, tumultuoasă în aprilie, redusă vara la câteva firicele argintii.

Ajuns în vârful coastei îmi pierdusem răsuflarea și m-am așezat

câteva clipe pe iarbă; nori groși și întunecați au acoperit soarele, orice așezare omenească a dispărut, iar umbra care cădea din cer dădea imensului peisaj pustiu un nu știu ce sinistru; lacul era la picioarele mele, cu munții și promontoriile din care distingeam foarte clar soldurile, coastele și gâturile lungi, și îmi închipuiam că văd o turmă enormă de monștri păroși, adunați în jurul adăpătorii albastre, lungiți pe burtă și bând cu boturile cufundate în lac.

Puțin mai odihnit, am reînceput să urc...

18, ora 6 dimineața.

Întrerup aici această scrisoare, Adela mea, ca să pot să ți-o trimit îndată. Timpul devine îngrozitor, plouă torențial, trebuie să-mi schimb itinerarul. Este imposibil să mă reîntorc către nord, voi coborî către sud, ca să regăsesc soarele și cerul albastru. Mă grăbesc să te previn. Scrie-mi la Marsilia (post-restant, tot fără prenume). Cum sunt dornic de vești de la voi toți, te rog scrie-mi de îndată ce primești această scrisoare, Adela mea, și tu Didine. Spune-mi tot ce faceți și dacă vă amuzați bine, așa cum sper.

Charlot, Toto și Dédé, scrieți-mi și voi. Mă voi ocupa să recuperez scrisorile care sunt la Colonia¹.

Închid scrisoarea ca să poată pleca îndată; te îmbrățișez, Adela mea, pentru totdeauna iubită, și pe voi toți. Cu poșta următoare, povestirea în continuare a plimbării pe Rigi.

Al tău Victor,

Plec la Lausanne.

URMAREA PLIMBĂRII PE RIGI

Am continuat deci drumul meu. Trecusem de primele două zone, intram în cea de a treia și zăream, la o anumită înălțime, la jumătatea coastei, pe un plan înclinat acoperit de iarbă, casa de lemn, care se numește băile reci. În cinci minute am ajuns.

Casa nu are nimic remarcabil, este acoperită cu plăcuțe mici, tăiate în solzi, imitând scoarța brazilor. Notează, în trecere, că natura dă solzi la tot ce trebuie să lupte împotriva apei, brazilor cu ploaia, peștii cu valurile. Câteva englezoaice gătite stăteau în fața casei.

M-am îndepărtat de drum și în mijlocul unor stânci mari, prăvălite,

¹ Astăzi Köln.

am găsit izvorul limpede și vesel care făcea să apară aici, la două mii de picioare deasupra pământului, mai întâi o capelă, pe urmă un sanatoriu. Este ordinea firească a lucrurilor în această țară pe care munții săi mari au făcut-o religioasă; întâi sufletul, pe urmă corpul. Izvorul curge într-o crăpătură în stâncă, în lungi firicele de cristal. Am desprins din cuiul ruginit strachina de fier a pelerinilor și am băut din excelenta apă, pe urmă am intrat în capela ce străjuiește izvorul.

Un altar încărcat, de un lux catolic, destul de dărăpănat, o madonă, multe flori veștejite, o mulțime de vase aurite, acum șterse, o colecție de *ex-voto*, unde se găsesc de toate, picioare de ceară, mâini de fier, tablouri reprezentând naufragii pe lac, efigii de copii hărăziți sau salvați, zgărzi de ocnași cu lanțurile lor, până și bandaje pentru hernie, iată interiorul capelei!

Nu mă grăbea nimic, am făcut deci o plimbare prin împrejurimile izvorului, în timp ce călăuza mea se odihnea bând ceva Kirsch, în casă.

Soarele a reapărut. Un sunet îndepărtat de clopoței mă atrăgea. Am ajuns astfel la marginea unei râpe cu maluri înalte. Câteva capre pășteau pe coastă, spânzurate de mărăcini. Am coborât în patru labe, ca și ele.

Acolo totul era mic și drăguț, iarba era subțire și fragedă, flori albastre, frumoase, cu rochițe lungi își căutau o fereastră printre mărăcini și păreau în admirația unui păianjen galben cu negru ce făcea acrobații, ca un saltimbanc, pe un fir de-abia zărit, întins de la un mărăcine la altul.

Râpa părea închisă, ca o cameră. După ce am privit păianjenul, precum făceau și florile (ceea ce a părut a-l flata, fie spus în treacăt, pentru că a fost de un curaj și de o agilitate admirabile, atât timp cât m-a văzut acolo), am descoperit un culoar îngust la marginea râpei și, odată trecut, imaginea s-a schimbat.

Eram pe o platformă îngustă de stâncă și iarbă, agățată ca un balcon de zidul, peste măsură de mare, al muntelui Rigi. Aveam în fața mea în toată desfășurarea lor, munții Bürgen, Buchserhorn și Pilat, iar sub mine, la o adâncime uriașă, lacul Lucernei, îmbucătățit de promontorii și golfuri, unde se reflectau, ca într-o oglindă spartă, aceste fețe de uriași. Deasupra muntelui Pilat, în fundalul orizontului, străluceau douăzeci de creste înzăpezite; umbre și verdeață acopereau mușchii puternici ai dealurilor, iar soarele făcea să iasă în evidență scheletul colosal al Alpilor; granițele ridate se cutau în depărtare ca niște frunți îngândurate; razele curgând din nori dădeau un aer fermecător frumoaselor văi care, la anumite ore, sunt copleșite de zgomotele

înfricoșătoare ale munților; două sau trei bărci microscopice alunecau pe lac, trăgând după ele dâre ce păreau cozi de argint; vedeam acoperișurile caselor din sat cu fumurile ridicându-se și stâncile cu cascadele lor, asemenea unor fumuri care coborau.

Era un ansamblu extraordinar de lucruri armonioase și mărețe [...].

Exista un martor, într-adevăr unul singur, pentru că platforma este sălbatică, abruptă și pustie. Nu voi uita cât voi trăi ceea ce am văzut acolo. Într-o scobitură a stâncii, așezat cu picioarele bălângănind, pe o piatră mare, un idiot gușat, cu trupul pirpiriu și fața enormă, râdea cu un surâs stupid, cu figura în plin soare și privirea în gol. O mizerie nemărginită! Alpii erau spectacolul, iar spectatorul era un cretin.

M-am pierdut în această cumplită antiteză, omul opusul naturii; natura în ipostaza ei cea mai frumoasă, omul în postura lui cea mai mizerabilă. Care poate fi sensul acestui misterios contrast? Trebuie să cred că peisajul era destinat lui, cretinul, și ironia, mie, trecătorul?

De altfel gușatul nu mi-a dat nicio atenție. Ținea în mână o bucată mare de pâine neagră, din care mușca din când în când. Era un cretin hrănit la ospiciul capucinilor, situat în cealaltă parte a muntelui Rigi. Săracul idiot venise acolo să se încălzească la soarele amiezii.

Un sfert de oră mai târziu am reluat poteca; băile reci, capela, văiuga și chiar și gușatul dispăruseră în spatele meu, acoperite de una din protuberanțele feței sudice a muntelui Rigi.

După ce am trecut de punctul de plată, unde se cer turiștilor șase batz (optsprezece parale) de cal, m-am așezat la marginea prăpastiei și, aidoma cretinului, mi-am lăsat picioarele să atârne pe donjonul ruinat al lui Gessler, ascuns în măracini la șapte sute de stânjeni sub mine.

În spatele meu râdeau și pălăvrăgeau trei puștani englezi, foarte drăguți și înzorzonați, jucându-se cu guvernanta lor, în șorț alb, ca și la Luxembourg, și spunându-mi bună dimineța în franțuzește.

Rigi este foarte sălbatic în acest loc, vecinătatea vârfului făcându-se simțită; câteva cabane adunate într-un sat se înfundă într-o vale înaltă ce brăzdează culmea muntelui, și de partea satului Küsnacht, în prăpastie, vedeam cățărându-se către mine acei brazi înalți, care vor fi într-o zi catarge de corăbii neavând parte decât de două destine, muntele și oceanul.

Din punctul în care mă aflam se zărea vârful aparent foarte aproape și puteai să crezi că-l poți ajunge în trei pași, dar în realitate era la o jumătate de leghe.

La ora două, după un drum de patru ceasuri, întrerupt de pauze și capricii, în sensul etimologic al cuvântului, eram pe Rigi-Kulm. [...]

Cabana se numește hotelul *Rigi-Kulm* și mi s-a părut mulțumitoare. [...]

Vârful lui Rigi este o cupolă mare de iarbă. Când am sosit, eram singur pe munte. Am cules la marginea unei prăpăstii de patru mii picioare, cu gândul la tine, dragă prietenă, și la tine, Didine, această micuță și drăguță floare. V-o trimit.

Rigi este de nouă ori mai înalt decât clopotnița de la Strasbourg; Mont Blanc are de trei ori înălțimea muntelui Rigi.

Pe vârfuri ca Rigi trebuie să privești, dar nu să pictezi. Este frumos sau este urât? Pe cuvânt, nici nu știu. E urât și frumos în același timp. Nu mai sunt peisaje, sunt aspecte monstruoase. Orizontul este de neasemuit, perspectiva imposibilă; un haos de exagerări absurde și de micșorări înfricoșătoare.

Munți de opt sute de picioare arată ca negi mizerabili; pădurile de brad par tufe de măraciniș; lacul Zug, un lighean plin cu apă, Valea Goldau, această devastare de șase leghe pătrate, o lopată de noroi; Bergfall, peretele de șapte sute de picioare în lungul căruia a alunecat prăvălitura uriașă ce-a înghițit Goldau, pare scobitura unui tobogan; drumurile, pe care se pot încrucișa trei diligențe, sunt fire de păianjen; așezările de la Küsnacht și Art, cu clopotnițele lor colorate, sunt sate-jucării bune de pus într-o cutie și date-n dar copiilor; omul, boul, calul nu mai sunt nici măcar păduchi; au dispărut cu totul.

De la această înălțime, convexitatea globului se amestecă, până la un anumit punct, în toate liniile și le încurcă. Munții iau înfățișări extraordinare. Vârful Rothhorn plutește pe lacul Sarnen; lacul Constanța se urcă până pe vârful Rossberg; peisajul este nebun.

În fața acestui peisaj de negrăit înțelegi pe cretinii ce mișună în Elveția și în Savoia. Alpii produc o mulțime de idioți. Nu este dat tuturor minților să ducă casă bună cu atâtea minunății și să-și plimbe de dimineată până seara privirea pământească, fără să amețească și să înmărmurească, pe o rază de peste cincizeci de leghe și pe o circumferință de trei sute.

După o oră petrecută pe Rigi-Kulm devii statuie, prinzi rădăcini într-un punct oarecare, pe culme. Emoția este enormă. Memoria nu-i mai puțin solicitată decât privirea, și gândirea mai puțin preocupată decât memoria. Nu ai sub ochi numai un segment de glob, ci și o parte de istorie. Turistul caută aici un punct de perspectivă, gânditorul găsește o carte imensă în care fiecare stâncă este o literă, fiecare lac o frază, fiecare sat un accent – de unde ies amestecați, unii, peste alții, ca un fum, două mii de ani de istorie. Geologul poate cerceta cu amănuntul

formarea unui șir de munți, filosoful poate să studieze formarea unui lanț de oameni, de rase, de idei numite națiuni. Studiu poate mult mai profund decât celălalt.

Din punctul în care mă aflam vedeam unsprezece lacuri (cei mai dibaci văd patrusprezece) și aceste unsprezece lacuri erau toată istoria Elveției. Era Sarnen, care a văzut căzând pe Landerberg, tot așa cum lacul Lucerna l-a văzut căzând pe Gessler; Lungern, unde frumusețea elvețiană locuiește printre locuitorii din Hasli; Sempach, unde Winckelried a îmbrățișat sulite, unde magistratul Gundoldingen a fost ucis peste drapelul orașului său; Heideck, care oglindește o bucată din castelul Waldeck, smuls de pe stâncă sa în 1386 de către locuitorii din Lucerna; Hallwyll, atât de dezolant din cauza războaielor civile din Berna și din cantoanele catolice și a celor două nenorocite bătălii de la Wilmorgen; Egeri, strălucind de amintirea lui Morgarten și dominat de uriașele figuri ale celor cincizeci de țărani, care au distrus o armată cu lovituri de pietre; Constanța, cu consiliul său cu cele două jilțuri, în care se așezau papa și împăratul, și cu promontoriul care se mai numește încă Cornul romanilor, *Cornu romanorum*, cu cheile de la Bregenz, însângerate de răzbunarea cavalerilor din Suabia, împotriva țăranilor de la Appenzell; Zürich, care a văzut luptând pe Nicolas de Flue în bătălia de la Wintherthur și pe Ulrich Zwingli în bătălia de la Cappel.

Sub picioarele mele, în prăpastie, se află Lowerz, unde s-a prăbușit Goldau; Zug, purtând umbra lui Pierre Colin și amintirea bătăliei de la Bellinzona și pe malul căruia am văzut, în trecere, apărându-mi dintr-o dată, între doi arbori, o piatră de mormânt ascunsă de mărăcini, purtând această inscripție: KARL-MARIA WEBER; în fine admirabilul lac, ale cărui maluri sunt făcute de cele patru cantoane, parcă inima însăși a Elveției: Schwyz, cantonul patriarhal, Unterwald, cantonul pastoral, Lucerna, cantonul feudal, și Uri, cantonul eroic.

La nord, cât vezi cu ochii, apare, în dreapta, Suabia, la stânga, Pădurea Neagră, la vest, Jura, până la Chasseral, și, poate, cu o lunetă, aș fi putut distinge Bienne, *Petenissa* lui Antoniu, pădurea sa de stejari, lacul, ale cărui adâncuri au tresărit și s-au tulburat în ziua cutremurului de la Lisabona, cu insula sa drăguță, de unde a fost expulzat Jean-Jacques³⁵, în 1765, de către orașul Berna.

Mai aproape aveam un brâu imens de cantoane: Appenzell, unde sunt Alpii calcaroși, împărțit de două religii în două populații: catolicismul formează ciobani, calvinismul – negustori; Saint-Gall care și-a înlocuit egumenul cu un landmman, și a servit drept teatru bătăliei de la Ragatz; Thurgovia, cu bătălia de la Diessenhofen și de unde a

plecat Conradin, ultimul dintre Hohenstaufen, să meargă să moară la Napoli, tot așa cum în zilele noastre a murit ducele d'Enghien la Vincennes; Grisonii, ce reprezintă vechea Rhetie, cu șaizeci de văi, o sută optzeci de castele, cele trei izvoare ale Rinului, muntele Julien, cu coloanele Juliennes și minunata vale Engadina, unde pământul se cutremură și apa rezistă; lacurile erau încă înghețate la 4 mai 1799, ziua în care artileria franceză le-a traversat; Schaffhausen are cascada Rinului, tot așa cum Bellegarde are pierderea Ronului cu amintirile întunecate ale lui Heinz de Stern și a pierderii bătăliei de la Paradies în 992; Argovia, care a văzut căzând în 1415 fortăreața austriacă Aarburg, și unde țărani mai votează încă, ca vechii romani, în aer liber, pe sfaturi, prin ridicarea mâinilor și pe grupe separate; Soleure, pe care italienii o numesc *Soletta*, ce are picturile lui Dominique Corvi și un regiment ce nu arată cu nimic mai prejos decât infanteria spaniolă din secolul al XVII-lea despre care vorbea Bossuet³⁶.

Muntele Pilat îmi ascundea Neuchâtel și câmpurile de bătălie de la Granson și Morat³⁷, însă cele două umbre ale lui Nicolas de Scharnachtal și Carol Temerarul se ridicau în spiritul meu mai sus decât muntele Pilat și completau orizontul de munți mari și evenimente mărețe.

Mai aveam sub ochi Frutigen, de unde a fost izgonit magistratul Tellenburg; Entlebuch, unde se culege bujorul de munte, unde țărani au mai păstrat jocurile grecești și cântă în fiecare an întâmplările scandaloase și secrete ale lui Hirsmonth; la est Berna, care a văzut prima revoltă a elvețienilor asuprași, la Donnersbühl, în 1291; la nord Basel, care a văzut ultima victorie a elvețienilor liberi la Dornach în 1499.

De la est la nord, vedeam desfășurându-se toți Alpii calcaroși, de la Sentis la Jungfrau; la sud se ridicau, unii peste alții, într-un fel cumplit, marii Alpi granitici.

Eram singur și visam, cine nu ar fi visat? și cei patru uriași ai istoriei europene veneau de la sine în fața ochilor minții, să se așeze în cele patru puncte cardinale ale grandiosului peisaj: Hannibal, în Alpii Alobrogi, Carol cel Mare, în Alpii Lombarzi, Cesar, în Engadina, Napoleon, în Saint Bernard.

Sub mine, în vale, în fundul abisului îmi apăreau Küsnacht și Wilhelm Tell.

Mi se părea că văd Roma, Cartagina, Germania și Franța, reprezentate prin cele mai alese figuri, contemplând Elveția, personificată în eroul său, ei, căpitani și despoți, el, păstor și eliberator.

O clipă adâncă de meditație având sub ochi toată Elveția, nod puternic de oameni tari și munți înalți încălzit inextricabil în mijlocul Europei; ce a știrbit securea Austriei și a rupt formidabila spadă a lui Carol Temerarul. Providența a făurit munții, Wilhellm Tell a făurit oamenii.

Cum mi-am petrecut întreaga zi pe vârful Rigi? nu știu. Am hoinărit, am privit, am gândit. M-am culcat pe burtă la marginea prăpastiei și am aplecat capul să scotocesc cu privirea abisul; pe aripile unei păsări am vizitat Goldau; am aruncat câteva pietre în gaura numită Kessisbodenloch, dar trebuie să spun că nu le-am văzut reieșind prin partea de jos a muntelui; am cumpărat de la un muntean un cuțit de lemn sculptat; m-am urcat pe observator și de-acolo am desenat Mythen, fantasticul con de granit în vârful căruia se află o bucată roșiatică, ceea ce face să pară că Mythen ar fi fost reparat cu ciment roman, ca și pyramidionul de la Luxor. Văzut de pe Rigi, Mythen are exact forma piramidelor din Egipt. Numai că Kheops ar dispărea în umbra lui, tot așa cum cortul beduinului dispărea în umbra piramidei, cum Ramses dispărea în umbra lui Iehova.

În timp ce desenam, Rigi-Kulm s-a populat. Primii vizitatori au urcat muntele pe drumul de la Art, mai abrupt, dar mai umbrit decât drumul de la Weggis, unde a trebuit să mă lupt cu soarele și sirocoul.

Erau tineri studenți germani, cu sacul în spate, bastonul în mână, pipa de faianță pictată în colțul buzelor, care au venit să se așeze lângă mine, cu aerul lor gânditor și în același timp naiv. Pe urmă o tânără englezoaică frumoasă s-a urcat pe observator. Sosise din Lombardia și ajunsese la Lucerna prin Saint Gothard. Studenții, sosiți în Elveția prin Zürich și Schwyz, vorbeau de Rapperschwyl, Herrliberg și de Affholtern; englezoaica se extazia cu o voce mică, dar melodioasă, de Giamaglio, Bucioletto, Rima și Rimella.

Toate astea reprezintă Elveția. Vocalele și consoanele își împart Elveția întocmai ca și florile și stâncile. La miazănoapte, unde este umbră, și suflă crivățul, și unde apare gheața, consoanele se cristalizează și se zbârlesc în toate denumirile de orașe și munți. Razele de soare fac să răsară vocalele și, peste tot unde cad, încolțesc și cresc grămadă; în felul acesta ele acoperă tot versantul de miazăzi al Alpilor, împrăștiindu-se vesel pe toate pantele frumoase și aurite. Același vârf, aceeași stâncă au pe partea luminoasă vocale. Alpii ne conving astfel de formarea limbilor, grație poziției centrale a lanțului muntos. Nu este decât un singur munte Saint Gothard, între Teufelsbrücke și Airolu.

Către ora cinci și jumătate vizitatorii au apărut aproape deodată din

toate părțile, pe jos, călare, pe cai, catări sau măgari, pe scaun, purtați pe brațe; englezi ascunși în redingote, pariziene în șaluri de catifea, bolnavi care își petrec vara la băile reci; un senator din Zürich, gonit de mica revoluție de acum opt zile; un comis-voiajor francez, care spunea că a vizitat Chillon și închisoarea *unde a murit Bolivar* etc. La ora două, când sosisem, eram singur, la ora șase eram șaiszeci.

Această mulțime, comparată cu micuța cabană, a impresionat pe unul din tinerii germani, care mi-a declarat, solemn, că toți vom muri de foame.

În acel moment abisul devenea magnific. Soarele se culca în spatele crestei dantelate a Pilatului. El nu mai lumina decât vârful vârfurilor tuturor munților și razele lui orizontale se așezau pe monstruoasele piramide ca niște arhitrave de aur. Toate văile mari ale Alpilor se umpleau de neguri. Era ora când vulturii și zăgani se întorceau la cuiburi.

Am înaintat până în buza prăpastiei dominată de cruce și îndreptată către Goldau. Mulțimea rămăsese pe observator, eram singur, cu spatele întors asfințitului. Nu știu ce vedeau ceilalți, dar spectacolul meu era sublim.

Imensul con de umbre proiectat de Rigi, cu marginile curate și fără penumbre vizibile, din cauza distanțelor, urca încetișor, brad cu brad, stâncă cu stâncă coasta roșiatică a Rossbergului. Sumbrul munte de umbră devora muntele de soare. Triunghi uriaș și întunecat, a cărui bază se pierdea undeva sub Rigi și al cărui vârf se apropia din ce în ce, cu fiecare clipă, de culmea Rossbergului, acoperise deja Art, Goldau, zece văi, zece sate, jumătate din lacul Zug și tot lacul Lowerz. Nori de aramă roșie pătrundeau și se schimbau în nori de cositor. În fundul hăului, Artul plutea într-o lumină crepusculară înstelată ici și colo de câte o fereastră luminată. Erau sărmane femei care torceau în amurg la lumina lămpilor.

Artul trăiește în noapte; soarele asfințește acolo la ora două.

O clipă mai târziu soarele dispăruse, vântul sufla rece, munții se profilau cenușii iar vizitatorii intraseră în cabană. Niciun nor pe cer. Rigi redevenise singuratic cu un imens cer alburiu deasupra lui.

Îți scrisesem, dragă prietenă, într-una din primele mele scrisori: „Aceste valuri de granit care se numesc Alpii”. Nu mi-am închipuit că eram atât de aproape de adevăr. Imaginea care atunci mi-a venit în minte mi-a apărut în toată realitatea ei pe vârful Rigi, după asfințitul soarelui. Acești munți sunt într-adevăr niște valuri, dar valuri uriașe. Au toate formele mării; sunt ondulații verzi și ondulații sumbre,

coastele acoperite de brazi; valuri bălaie și pământoase, pantele aurite de licheni iar pe talazurile cele mai înalte, zăpada se destramă căzând în prăpăstii negre precum spumele mării. Ai crede că vezi un ocean monstruos încremenit în mijlocul furtunii de suflarea lui Jehova.

Un vis îngrozitor acest gând: ce-ar putea deveni orizontul și spiritul omului dacă enormele valuri încremenite s-ar pune vreodată în mișcare?

Saltimbancii

LUI LUIS BOULANGER,

Berna.

Sala de mese era la parter. Conform obiceiului meu, mi-am instalat masa lângă fereastră și, în timp ce făceam onorurile unui excelent prânz cu o poftă de mâncare excepțională, priveam piața.

Știi, eu numesc asta *a citi mâncând*. Orice spectacol are un sens pentru visători. Ochii văd, spiritul scormonește, comentează și traduce; o piață publică este o carte. Descompui edificiile și găsești istorie: descifrezi trecătorii și afli viața.

După câteva clipe, atenția mi-a fost atrasă de un mic grup cu o înfățișare ciudată, așezat, ca să spun așa, la câțiva pași de fereastra de la care îi observam. (Iartă-mă, aceasta este încă o poveste de panglicar, dar ce vrei să fac? Iau lucrurile așa cum se prezintă. Nu aranjez nimic, numai povestesc.)

Grupul, răspândit pe pământ într-un fel destul de pitoresc la umbra unui mare steag înfipt de mântuială în caldarâm, se compunea din patru personaje: un bărbat, două femei și un animal. Una dintre femei dormea, bărbatul dormea, animalul dormea și el.

Nu puteam distinge nimic din femeia adormită, ascunsă de o pălăriuță neagră, cu borurile largi lăsate peste față.

Chipul omului, întors spre caldarâm, se ascundea și el, nu vedeam decât mâinile negre, unghiile mâncate, părul mare, murdar și zbârlit, pingeaua găurită și înfoiată a cizmelor cenușii de praf și unul din degetele de la piciorul stâng ieșind prin spărtură.

Era îmbrăcat ciudat, cu un pantalon de cavalerist și o haină după moda franțuzească. Pantalonul, având mai multă piele decât postav, părea destul de nou, deși pătat de cenușă și noroi, iar haina cădea în zdrențe. Era o zdreanță, altădată foarte cochetă și galantă, din catifea

neagră presărată cu paiete de aur. Catifeaua, învechindu-se, a prins o nuanță de fum roșcat; paietele erau aproape toate stinse, ceea ce face ca haina să aibă aerul, cum spune Trivelin, unei iluminatii la ora trei dimineța.

În timp ce dormea, bărbatul strângea în mână dreaptă un baston gros de trestie cu cap de argint cizelat, ce se plimbase probabil pe bulevardul Gand, ca și haina lui pe l'Oeill de Boeuf. Două epoci de eleganță franceză se amestecau în zdrențele nenorocitului. Bastonul, rămas bogat și strălucitor la un capăt, era ars și înnegrit la celălalt; simțeai că deseori ațâțase și scormonise focuri în noapte. Către mijloc, era aplatizat și strivit, ai fi zis că a servit la cântăriri și a ajuns chiar să salte și uși.

O pălărie veche și rotundă, ajunsă într-o formă poliedrică, era așezată jumătate pe caldarâm, jumătate pe capul omului dormind. O farfurie de cositor, aruncată la picioare, părea să aștepte bănuții trecătorilor.

În ce privește animalul, fără îndoială sursa de existență a acestor oameni, dispărea, pe jumătate ascuns în nisip, sub gratiile a ceva ce părea cușcă și unde de-abia îl zăream. Cu toate astea, dormind, făcea din când în când unele mișcări și vedeam destul, ca să recunosc ceva oribil, unul din acele animale ce nu sunt făcute pentru a fi văzute de om, demonstrând imaginația naturii; una din acele ființe de coșmar, un scaiete viu, o șopârlă țepoasă, ceva îngrozitor, asemănător cu *Moloch horridus*³⁸ din Noua Olandă.

Cinci sau șase copii frumoși înconjurau monstrul și îl priveau cu entuziasm. Printre ei admiram doi copilași drăguți, francezi, aparținând, fără îndoială, vreunei familii pariziene poposite la han.

Cușca era așezată pe o ladă pătrată, pe a cărei latură din față nu știu ce întâmplare a sculptat un basorelief destul de frumos în lemn de stejar reprezentând pe Saint François de Sales, cu mâna sprijinită pe un cap de mort. Micuții copilași francezi priveau panoul. După câteva clipe de examinare, cel mai mare a spus mezinului: *Ah, este bunul Dumnezeu cu mărul său.*

Cealaltă femeie, care nu dormea, era așezată lângă bărbat, pe o bucată veche de covor. Tare aş vrea să pot spune că era urâtă, căci nimic nu este mai banal și tocit literar ca frumusețea cerșetoarelor și artistelor din bătaia vântului, însă, cu părere de rău, sunt forțat să mărturisesc că aceasta, cu toate că era pârlită de soare și pistruiată, așa cum spun excelentele metafore populare, era într-adevăr o ființă drăguță și delicată.

Fruntea părea inteligentă, gura, împodobită cu dinți frumoși, era grațioasă și respira bunătatea; ochii, nu foarte mari, erau profunzi și puri; șuvițe bălaie și bogate străluceau în părul des, castaniu, foarte cochet și, mai ales, curat aranjat. Se vedea rasa în suplețea taliei, în reliefurile soldurilor, în potrivirea perfectă a frunții cu nasul și bărbia, în micimea picioarelor și a mâinilor, în transparența unghiilor, în finețea gleznelor, în înălțarea pulpelor. Toată persoana, toată înfățișarea, era curată și cochetă ca și pieptănătura. Se simțea că profita de toate râurile pe care le întâlnea, pentru a se spăla dintâi și a se oglindi pe urmă.

Îmbrăcămintea ei, împodobită cu bijuterii de toate soiurile, povestea călătoriile ei. Purta ciorapi albaștri cu colțuri împodobite de arabescuri albe, așa cum poartă fetele din Suabia, o fustă largă din pânză cafenie, cu mii de cute, ca muntencele din Pădurea Neagră, și o vestă strâmtă de mătase ca țărâncile din Bresse. Această vestă, de o tăietură naivă și oarecum dizgrațioasă, era aproape ascunsă și într-un fel corectată de un guler mare de Flandra, pe care erau brodate mai multe rozase de catedrale cu ochiurile prinse în plasă și tricotate unele peste altele. Bijuteriile, toate italienești, și probabil cumpărate fiecare chiar în locul unde erau produse, terminau și completau povestea pelerinajelor ei. După cerceii în filigran se ghicea că fusese la Genova, după brățara de aur emailat și împodobit cu miniaturi, că trecuse prin Veneția, după brățara de mozaic, că se dusese la Florența, după brățara cu camee, că vizitase Roma, după colierul de corali și scoici, că văzuse Napoli.

În fond era o delicioasă și superbă fată. Bijuterii de idol și un aer de zeiță.

Era evident că podoabele acestei femei acoperită de bijuterii erau marea afacere a omului acoperit de zdrențe.

De altfel nu era ingrată. Părea să-l adore, da, într-adevăr să-l adore, și asta mă surprindea foarte mult. Știam bine că femeilor le face plăcere să simtă că sunt parte a unei antiteze; știam că acelea mai frumoase, mai tinere și mai drăguțe se complac, în urma nu știu cărui sentiment inexplicabil, să-și joace rolul, în această figură de retorică vie, iubind la nebunie soțul bătrân din cauza bătrâneții lui, și amantul cocoșat din cauza cocoșei; dar curățenia, sub forma unei femei, să se complacă în murdărie, sub forma unui bărbat, asta n-aș fi crezut niciodată. Între speța umană care se spală și speța umană care nu se spală există o prăpastie, și nu îmi închipuiam că se poate construi o punte peste ea. Astăzi însă nimic de acest gen nu mă mai surprinde. Am văzut aici, în piața publică, o fată de șaisprezece ani, curată și frumoasă

ca o piatră spălată, sărutând din minut în minut, cu un fel de admirație pasionată, părul slinos și mâinile negre ale unui oribil om adormit, ce nici nu simțea măcar dulcile mângâieri; am văzut-o scuturând cu degetele ei trandafirii haina saltimbancului, din care, în urma grațioaselor ei gesturi, ieșeau mici nori de praf; am văzut-o izgonind muștele ce-l deranjau pe scârnavul om adormit, aplecându-se asupra lui, ascultând zgomotul răsuflării și contemplând cu duioșie ciubotele lui sparte; și acum sunt gata să aplaud pe scriitorul care va vrea să scrie un roman intim intitulat: *Povestea melancolică a dragostei dintre o porumbiță și un porc*.

Oh, dragă prietene, natura posedă toate combinațiile și femeia toate capriciile. Totul este posibil femeii ca și lui Dumnezeu.

Tot sorbind din priviri pe tovarășul zăcând lângă ea, făcea ca nouă, lustruind cu o cârpă moale, un fel de spinetă de formă veche, încrustat cu roțițe de fildeș ca viela d'amor a marelui Girgiganto.

Drapelul care ținea umbră cuplului era cea mai de neînțeles reclamă de șarlatan pe care am întâlnit-o vreodată; ceea ce de altfel nu aduce niciun prejudiciu succesului.

Închipuie-ți o pânză mare pictată în albastru și în mijlocul pânzei, scorjite de soare și brăzdate de ploii, nimic altceva decât aceste hieroglife pictate în negru.

Dacă puținul ce cred că-l cunosc din explicațiile recente ale decedatului Champollion nu mă înșală, fraza, desigur egipteană, înseamnă: *Astăzi ca întotdeauna în eternitate*. Însă ce sens îi dădea saltimbancul? Îmi explic greu, numai dacă nu ar fi fost o declarație pasionată făcută de porc porumbiței, în limba misterioasă a lui Horus³⁹, Epiphane⁴⁰ și Amon-Ra⁴¹.

A contempla o femeie care la rândul ei contemplă un bărbat, chiar atunci când femeia este foarte frumoasă și când bărbatul este foarte urât, nu-i, la urma urmei, decât o plăcere mediocră și, după ce am făcut aceste diferite observații, m-am reapucat să prânzesc, când, dintr-o

dată, un cuvânt franțuzesc, articulat sub fereastra mea în felul cel mai curat și cu voce nespus de acră, mi-a reîntors atenția către piață. Mă vei scuti să redau cuvântul. Este unul din acele cuvinte injurioase, unul din acele cuvinte neplăcut de pronunțat din cauza indecenței silabelor și în compania căruia te simți prost.

Am ridicat ochii.

Femeia care dormea se trezise. Era așezată în fund; boneta, aruncată spre spate, lăsa să se vadă un chip de bătrână de o urâtenie de vrăjitoare.

Ea era cea care îi aruncase tinerei fete cuvântul auzit și privirea plină de mânie părea să-l mai arunce o dată.

Fata nu a răspuns nimic, gura ei frumoasă a căpătat o expresie de un nespus dispreț și aplecându-se asupra bărbatului l-a sărutat. Bătrâna, exasperată de această mângâiere, a repetat înjurătura.

N-o să uit niciodată cu ce privire strălucitoare și mândră, fără să zică niciun cuvânt, frumoasa fată i-a răspuns.

Din mica scenă, am tras două concluzii: prima, că bătrâna s-a trezit probabil în timp ce tânăra îl mângâia pe saltimbancul adormit; a doua, că acest om, acest porc, era iubit de ambele femei.

E povestea, de altfel, a întregii lumi. Vai, cine nu s-a găsit în viață prins între o tânără și o bătrână, între prezent și trecut, între astăzi și ieri, între această porumbiță și pasărea de pradă.

Liniștea superioară a frumoasei a exasperat-o pe cealaltă și atunci, fără să facă un gest, fără să strige, de teamă să nu se adune lumea, vorbind pe șoptite, dar hotărât și teribil, i-a spus timp de un sfert de oră, în franceză, tot ce poate spune o amantă părăsită, trista sclavă, sultanei favorite, regina fericită.

I-a povestit cu acea acumulare de furie ce te face să spui și să respui de douăzeci de ori același lucru, dar cu intonații diferite, povestea lor, a amândurora, și povestea bărbatului, și povestea tuturor bărbaților și femeilor, pigmentând totul, trebuie să o spun, cu injuriile cele mai degradante, cele mai hidoase și cele mai obscene.

De altfel acest lucru se mai întâmplă și altora nu numai saltimbancilor de răspântie. Chiar printre clasele care se cred răsărite și șlefuite se găsesc persoane ce-și coboară mânia în limbajul piețarilor, așa cum un căruțaș își înmoaie biciul în râu ca lovitura să fie mai usturătoare.

Sub această revărsare de furie, tânără fată suferea fățiș. Era palidă, buzele îi tremurau, dar nu răspundea nimic.

Numai mâna dreaptă și-o pusese pe umărul bărbatului, cufundat în

somn, și îl împingea cu o mișcare regulată, înceată, discretă și lină, în timp ce bătrâna vorbea. Nimic nu era mai curios decât acest fel de clopot de alarmă tăcut, în același timp plin de respect, de frământare, de neliniște și de dragoste.

În fine, frumoasa a reușit, bărbatul s-a sculat, s-a întors căscând și a spus în spaniolă:

— *Que demonio de ruido haceis, mugeres?*^I

Pe urmă, ridicându-se și privind bătrâna:

— *Calla te, vieja.*^{II}

Bătrâna a tăcut.

Saltimbancul s-a ridicat atunci în picioare, sprijinit în baston, ascultând cu un aer de superioritate distrată pe tânără fată, care, fără să răspundă întrebării sale, îi adresa probabil cuvinte dragăstoase și dezlănate.

În acest timp, eu îl priveam în toată voia. Să fi avut patruzeci și cinci de ani. Fața lui era pârlită, ca a unui marinar. Din încruntarea aproape dureroasă a sprâncenelor, se vedea că a mers deseori în plină amiază pe soarele arzător. Era unul din acele aspre și energice chipuri de cerșetori ale căror trăsături pronunțate și profunde îl obliga pe Callot să folosească pentru aqua-forte lacul dur al fabricanților de viori.

Cu toate astea, după un examen amănunțit, pe chipul omului nu era atâta degradare pe cât arăta îmbrăcămintea. Emană ceva puternic și generos. El aparținea, ca și cele două femei, acelei societăți ascunse ce minează societatea vizibilă și legală trăind prin cotloane. Totuși, una peste alta, preferam fizionomia sălbatică a acestui titan revoltat, gladiator, fugar, tâlhar cu profil de leu, înveșmântat cu o haină de marchiz și un pantalon de soldat, aspectului lustruit și trădător al unui oarecare pamfletar spion, demagog popular sau calomniator public, care se încălzește în umbră din focul comod al unei rente secrete.

Nimic nu ar putea reda accentul de tandrețe cu care fata îi vorbea saltimbancului. Ea vorbea în franceză, el îi răspundea în spaniolă. Acest dialog pe jumătate, neînțeles de trecători, nu părea să-i stingherească nici pe unul, nici pe celălalt.

De altfel, în cuvintele frumoasei era un ciudat amestec a cărui origine însă nu puteam s-o descifrez. Vocea ei grațioasă și mângâietoare era în anumite momente înfundată și hârșăită (nici nu poți să-ți închipui cu ce regret scriu acest detaliu care demască, îmi este teamă, romul și țuica, însă ce vrei? adevărul este neînduplecat, și eu nu

^I Ce hărmălaie afurisită faceți, bre! (trad. din sp.).

^{II} Taci babo! (trad. din sp.).

vreau să mă îndepărtez de el).

Vorbirea ei, când grosolană, când aleasă, era alcătuită din cuvinte adunate de pe străzi și din altele culese prin saloane. Închipuie-ți o prețioasă care alunecă câteodată până la o precupeață, hotelul Rambouillet invadat de dugheană, corpul de gardă, de o tavernă.

Toate astea făceau să fie cel mai ciudat stil din lume, era în același timp argou și jargon. Ea spunea *un esbrou*^I ca țigăncile din piața Saint Germain, și *un farimara*^{II} ca ducesele din micul Marly.

Față de rivala ei se purta ca o adevărată doamnă. Nu îi făcea cinste să se ocupe de ea și în ceea ce îi spunea bărbatului nu era nimic referitor la bătrână, nicio plângere, niciun reproș.

Cu toate astea, personajul căruia nu-i scapă niciodată nimic, dracul, avea și aici socotelile lui, ca și în alte părți. Era foarte clar că blânda favorită avea mânia în suflet. Din timp în timp ea îi arunca celeilalte câte o privire piezișă, și privirea zvârlită dintr-un ochi atât de încântător era aproape feroce.

Iată, prietene, o observație făcută de mine și care îți îngăduie să o aplici la toți leii și toate porumbițele genului uman. Nimic nu are un aer mai blând decât un leu în timpul odihnei și nimic nu pare mai fioros decât o turturică înfuriată.

Te implor să nu dai aici cuvântului leu sensul ridicol care de câțiva ani îi este dat la Paris, modă de plâns și prostească, ca de altfel majoritatea modelor ce vin din Anglia, ce tinde să deformeze unul din cele mai frumoase cuvinte din limbă, degradând una din cele mai nobile ființe ale creațiunii.

Între timp, la cuvintele *tais-toi! vieille*^{III}, spuse de bărbat, cealaltă a rămas nimicită și stupidă, nemișcată, ochiul ei, neclintit ațintit pe caldarâm, părând că nu ascultă, părând că nici măcar nu aude.

Totuși, la un moment dat, când un băiat de la han a trecut prin fața porții la câțiva pași de ea, i-a făcut semn să se apropie. Un detaliu căruia perechea de îndrăgostiți fericiți nu i-a dat nicio atenție.

Băiatul a venit și s-a aplecat lângă țigancă, care i-a spus câteva cuvinte la ureche.

Băiatul a răspuns printr-un semn că a înțeles și s-a reîntors la han, iar ea a reînceput să-și netezească, cu un aer de totală indiferență, cutele fustei care, în treacăt fie zis, era la fel cu cea a favoritei. Numai că tânăra fată avea o fustă nouă, și bătrâna una veche.

^I Cel căruia îi place să epateze. (trad. din fr.).

^{II} Cuvânt neidentificat.

^{III} Taci babo!

Se auzea un zgomot de veselă și argintărie în han.

Bărbatul a făcut semn tinerei fete să se ridice.

— *Vamos. Ahora es menester entrar en la posada.*^I

— Da, a răspuns ea, este momentul. Este ora meniului fix.

Și ea s-a ridicat ușoară ca o păsărică.

— *Que cantaras?*^{II}

— Acel cântec din valea Luiz, știi?

— *Muy bien.*^{III}

Ea a luat farfuria de cositor. El a luat spineta, i-a trecut cureaua după gât și s-a întors pe jumătate către cealaltă:

— *Bas a quedar aquí, vieja!*^{IV}

Și au intrat amândoi în han.

Privirea bătrânei s-a ațintit din nou pe caldarâm, iar a mea în farfurie. Îmi terminam în liniște dejunul, când, din sala învecinată, s-a auzit un cântec, din sala lungă, luminată de o duzină de ferestre, unde luau masa zgomotos cei ce serveau meniul fix.

Cântecul dulce, grav, ușor răgușit, acompaniat de o spinetă și mai răgușită, era probabil vocea tinerei fete.

Cu toate că ușa era întredeschisă nu auzeam cuvintele, fiind acoperite de acompaniamentul pantagruelic de linguri și furculițe.

În treacăt fie spus, niciodată nu am privit fără strângere de inimă pe sărmanii cântăreți ambulanți, acei paria ai tavernelor și cabaretelor, care se strecoară tremurând și umiliți în acest pandemoniu de oameni nesătui și formidabili ocupați să benchetuiască, lăsând pradă pe pipiriul bariton sau pe slăbuța contraltă înfricoșătoarei orchestre de pahare, cuțite, farfurii și sticle și având drept capelmaistru pe diavolul burtos, cu ochii cășcați, urechile astupate și dinții înfricoșători, ce se numește poftă de mâncare.

Eram, deci, pradă unor gânduri destul de melancolice, când deodată zgomotul vesel de la masa meniului fix s-a transformat într-un tumult extraordinar.

Cântecul s-a oprit, zgomotul paharelor și farfuriilor a încetat și el și unul îngrozitor i-a luat locul.

Închipuie-ți mii de țipete, o rumoare de voci, de pași, de lovituri date și primite, de scaune răsturnate, de mese zguduite, de veselă spartă,

^I Să mergem. Acum trebuie să intrăm în han. (trad. din sp.).

^{II} Ce o să cânti ? (trad. din sp.).

^{III} Foarte bine. (trad. din sp.).

^{IV} O să rămâi aici, babo! (trad. din sp.).

mulțimea dezlănțuită, servitorimea înfuriată, o casă cu susul în jos, o furtună; în fine, ceea ce milanezii numesc atât de bine în dialectul lor pitoresc, *barataclar per ca*^I.

Acest strigăt: *Ein Dieb! ein Dieb!*^{II} domina tumultul.

Surprins, m-am ridicat și m-am îndreptat către sala de unde venea vacarmul.

În acel moment ochii mei, care rătăceau mecanic în piață, se opriră asupra bătrânei.

Mărturisesc că nu m-am dus mai departe.

Femeia era transfigurată. Se ridicase, era în picioare, asculta cu nesaț rumoarea și privea hanul cu un ochi strălucitor, teribil, aproape frumos, plin de mânie, plin de ură și plin de bucurie.

Pe urmă flacăra ce o avea în privire s-a stins dintr-o dată. Expresia feței ei, puțin transparentă, ca a tuturor bătrânilor, a redevenit posomorită și înghețată.

Un grup ce ieșea din casă a apărut la ușa hanului.

M-am aplecat să văd.

Era o grămadă de oameni de toate felurile, servitori, servitoare, călători cu șervetul în mână, băieți tineri, femei bătrâne, înconjurând, într-un vârtej de gesturi și strigăte, un bărbat și o femeie care se zbăteau.

Bărbatul era saltimbancul, femeia era tânăra fată.

Bărbatul era ținut de guler de șapte sau opt mâini puternice, respingea mulțimea însă cu aerul cel mai calm, cel mai îndrăzneț și cel mai indiferent. El mergea, dar rezistând.

În ce privește tânăra fată, palidă, cu părul desfăcut, brutal împinsă și percheziționată de cinci sau șase grăjdari, cu bijuteriile smulse, dantela sfâșiată, plângea, vorbea cu o voce rugătoare și trebuie să spun că se apăra cu toată tulburarea inocenței.

În învălmășeală erau deja amestecați un fel de polițiști în uniformă, veniți de nu știu unde, pentru că este o particularitate a oamenilor de la poliție să apară dintr-odată din pământ. Un hoț neîndemânatic lovește pământul cu călcâiul și iese un jandarm.

Am remarcat că băiatul care ținea brațul tinerei fete era același căruia i-a șoptit ceva bătrâna.

În ce privește bătrâna, nu se clintea. Privea în tăcere cum erau duși tovarășii ei. Devenise statuie.

^I Expresie neidentificată.

^{II} Un hoț, un hoț! (trad. din germ.)

Trecând în dreptul ei, bărbatul i-a strigat: *Vete, muger!*¹

O clipă mai târziu, tot acest grup furtunos, cei doi prizonieri, servitorii de la han, oamenii de la poliție și trecătorii au dispărut la colțul casei.

Unde se duc? Întrebai un băiat care tocmai se apropiase de mine.

El mi-a răspuns: la închisoare.

Iată explicația dată de băiat.

În timp ce tânără fată cânta în picioare la capătul mesei unde se servea meniul fix, cu ochii ridicați spre cer, un servitor de la han, același, mi-a spus băiatul, care îi ținea brațul ieșind din han, remarcase în spatele ei, în umbra unui bufet unde ospătarii puneau farfuriile murdare, o anumită cantitate de sare și piper răspândită pe jos. Din când în când, bărbatul care acompania cântecul la spinetă se sprijinea, ca și cum ar fi fost obosit, de acest bufet. Servitorul i-a vorbit stăpânului despre sarea și piperul vărsat. S-a inspectat argintăria.

O solniță mare de argint dispăruse.

Văzând aceasta, servitorul s-a repezit asupra frumoasei cântărețe, strigând: Căutați-o pe femeie!

Cu toată opoziția ei și a bărbatului, a fost percheziționată și într-un buzunar, ascuns în cutele fustei, a fost găsită solnița.

De aici tot tumultul și strigătele: *ein Dieb!*, acea apariție a poliției și, ca deznodământ, închisoarea.

Vei râde de mine, dragă prietene? Întâmplarea mi-a strâns inima.

Numai eu singur îi cunoșteam secretul.

Pentru toată lumea, chiar și pentru cei doi prizonieri, nu era decât un furt pedepsit; pentru mine era o dramă. Fata furase din dragoste, dar din gelozie fusese pedepsită. Pentru mine era evident că bătrâna își denunțase dinainte rivala aceluiași servitor de la han, care, cu câteva minute mai târziu, remarcase sarea aruncată, o percheziționase pe cântăreată și o condusese la închisoare.

Întunecată poveste, în aparență trivială, dar în fond poetică; caraghioasă prin micimea personajelor, tragică, după părerea mea, prin intensitatea pasiunilor.

Orice ar fi fost, cu tot avertismentul milostiv al bărbatului, victima sa fără să știe: *vete, muger!* bătrâna a rămas pe loc.

Ea nu mai triumfa; ochiul ei sticlos devenise oribil și trist; gustul rămas în urma răzbunării este rău.

Era încă în același loc când un mic pluton de soldați, condus de un

¹ Du-te fă! (trad. din sp.).

om al poliției și înmulțit de o ceată de copii, a apărut și a înconjurat-o dintr-o dată. Soldații au luat cușca, au smuls pancarta și i-au comandat bătrânei să meargă cu ei.

Capul îi căzu pe piept și ea se supuse fără să articuleze o silabă.

Cu toate astea, copiii, veseli și dezlănțuiți împrejurul ei, o asurzeau cu strigăte și chiote, și unul dintre ei, cel mai mare, care știa câteva înjurături în franceză, o urmărea cu acea inexplicabilă înverșunare a copilăriei, care este blândă când e blândă, și atât de crudă când e crudă.

Egipteanca a suportat la început batjocura cu un aer de dispreț, dar dintr-o dată, ieșind din mijlocul soldaților înmărmuriți și făcând trei pași în mijlocul copiilor, îi spuse celui mai mare cu vocea ei de pasăre de pradă, întinzând brațul:

— *Uite spânzurătoarea ta!*

Ea rămase în această poziție câteva clipe.

Până acum nu remarcasem înălțimea femeii. Astfel, îmbrăcată în negru, slabă, palidă, dreaptă printre copii, cu brațul întins, era imaginea vie a unei spânzurători.

Soldații o luară, copiii își întetiseră râsetele și țipetele, și un moment mai târziu ea dispăruse, ca și ceilalți doi, la colțul casei.

Freibourg

– NOTE –

19.

Freibourg. Încântător oraș elvețian și gotic, plin de mănăstiri: Cordelierilor, Ursulinelor, Capucinilor, Augustinilor, Iezuiților. Vedere din turnul catedralei, în formă de tricorn. Catedrala este pe una din înălțimi. Îmbrăcămintea de lemn a pereților, frumoasă; câteva vitralii frumoase; orgă cu sunet amplificat înșelător. Voce umană. Clopotnița, în reparație acum, are 360 de picioare înălțime. Tei plantat în ziua bătăliei de la Morat, proptit pe stâlpi, înconjurat de bătrâni care se încălzesc la soare. Plimbare pe bătrânele poduri; înfățișare fermecătoare a vechilor splaiuri; pod suspendat, ciudat și folositor. Femeile poartă smocuri enorme de păr.

Am ieșit din Freiburg la asfințit. Mont Blanc, de o parte, printre munți, de cealaltă parte, o vacă, în poiana ei. Două lucruri mărețe.

Gruyères, dealuri calcaroase; Gubloux, miez de gresii acoperite de

brecii. Bulle: oraș vechi ars în 1805. Nu a mai rămas decât vechiul donjon. Există acolo un han cu firma: *Hôtel de la mort*.

Pe drumul de la Aix-les-Bains

– Album –

14 septembrie, ora 7 dimineața

Ieșind din lacul Geneva, Ronul întâlnește zidul lung al munților Jura, ce-l trimite îndărăt în Savoia, până la lacul Bourget. Acolo găsește o ieșire și se repede în Franța. Din două salturi este la Lyon.

În depărtare, pe coastele aspre și verzi ale munților Jura albiile îngălbenite ale torenților secați desenează în toate părțile Y-uri.

Ați remarcat cât de pitorească este litera Y și câte înțelesuri fără număr are? Copacul este un Y; ramificația a două drumuri este un Y; confluența a două râuri este un Y; un cap de măgar sau de bou este un Y; un pahar cu picior este un Y; un scrin pe tija lui este un Y; un om care ridică brațele la cer este un Y.

De altminteri această observație se poate extinde la tot ce constituie elementar scrisul omenesc. Tot ce se găsește în scrierea demotică a fost transpus în cea hieratică. Hieroglifa este rădăcina necesară literei. Toate literele au fost la început semne și toate semnele au fost la început imagini.

Societatea omenească, lumea, omul în totalitate sunt cuprinse în alfabet. Ingineria, astronomia, filosofia, toate științele au acolo punctul de plecare, imperceptibil, dar real; și așa trebuie să fie. Alfabetul este un izvor.

A este acoperișul, pinionul cu traversa, arcada, *arx*; sau îmbrățișarea a doi prieteni strângându-și mâna. D este spatele; B este D pe D, spatele pe spate, cocoașa; C este cornul lunii; E este postamentul, piciorul drept, consola și arhitrava, toată arhitectura cu tavanul într-o singură literă; F este spânzurătoarea, furca; G este cornul; H este fațada edificiului cu cele două turnuri; I este mașina de război lansând un proiectil; J este brăzdarul și cornul abundenței; K este unghiul de reflexie egal cu unghiul de incidență, una din cheile geometriei; L este gamba și piciorul; M este muntele ori tabăra, corturile împerecheate; N este poarta închisă cu bara sa diagonală; O este soarele; P este hamalul în picioare cu povara în spate; Q este crupa cu coada; R este odihna, hamalul sprijinit de bastonul său; S este șarpele; T este ciocanul; U este

urna; V este vasul (de aici provine confuzia care se face deseori între ele); am spus ce este Y; X sunt săbiile încrucișate, este lupta, cine va fi învingătorul? nu se știe; ermeticii au interpretat X-ul ca un semn al destinului, algebristii, ca un semn al necunoscutului; Z este fulgerul [...]

Astfel, întâi a fost casa omului și arhitectura sa, pe urmă corpul omului, structura și diformitățile sale; pe urmă justiția, muzica, biserica, războiul, recolta, geometria; muntele; viața nomadă, viața de mănăstire; astronomia; munca și odihna; calul și șarpele; ciocanul și urna care se răstoarnă, se împerechează și se face clopotul; arborii, fluviile și drumurile; în fine, destinul [...] iată ce conține alfabetul.

De asemenea, s-ar putea ca unii din misterioșii constructori de limbi, ce clădesc bazele memoriei umane, dar sunt uitați de ea, A, E, F, H, I, K, L, M, N, T, V, Y, X și Z, să nu fie altceva decât diferitele nervuri ale șarpantei templului.

Geneva

Aix-les-Bains, 24 septembrie.

Bună ziua, mămico, bună ziua, Adela mea dragă, numerotez cu 9 această scrisoare; numărul 8 este lunga scrisoare unde povestesc urmarea mării mele ascensiuni pe Rigi, începută, dar încă neterminată din cauza vitezei cu care călătoresc în acest moment. O voi termina și o vei primi în curând. Până atunci nu vreau să te las fără vești, îți scriu în grabă aceste câteva pagini. Sunt la Aix-les-Bains. Vezi cât de repede cobor către miazăzi. Este o vreme îngrozitoare în Elveția. Mai multe drumuri către miazănoapte sunt rupte.

Am trecut alaltăieri prin Lausanne, Adela mea, și m-am gândit la tine. Îți mai amintești, când, în 1825, pe un frumos clar de lună, am întrezărit Lausanne? Din impresia care mi-o făcusem despre biserică nu a mai rămas mare lucru, cu toate că este frumoasă. Seara, printr-o întâmplare ciudată, am rețărât exact același clar de lună și am văzut biserica la fel de frumoasă ca în 1825. Luna ascunde prostiile arhitecților. Catedrala din Lausanne are nevoie de un pic de lună.

Geneva a pierdut mult și crede, vai, că a câștigat mult. Rue des Dômes a fost dărâmată. Vechiul rând de case mâncate de vreme ce-i dădeau orașului, către lac, o față atât de pitorească, a dispărut. A fost înlocuit de un splai alb, împodobit de o grămadă de cazărmi mari și albe luate de bunii genevezi drept palate. Geneva a fost, în ultimii cincisprezece ani, răzuită, curățată, nivelată, răsucită și plivită în așa

fel, încât în afară de movila Saint-Pierre și de podurile peste Ron nu a mai rămas nicio casă veche. Acum Geneva este o platitudine înconjurată de ridicături.

Însă orice ar face, oricât ar vrea să-și înfrumusețeze orașul, cum nu vor putea niciodată să răzuie Salève-ul, să retencuiască Mont Blancul și să zugrăvească Lémanul, sunt liniștit.

Nimic mai posomorât decât mici Parisuri neizbutite, prezente acum în provincie, în Franța și în afara ei. Te aștepți la un oraș vechi cu turnuri, cu fațade sculptate, străzi istorice, clopotnițe gotice sau romane și găsești o falsă stradă Rivoli, o falsă Madeleine semănând cu fațada teatrului Bobino, o falsă coloană Vendôme având aerul unui stâlp de afișaj.

Provincialul are pretenția să-l facă pe parizian să admire toate acestea; parizianul ridică din umeri, provincialul se supără. Așa cum m-am certat deja cu întreaga Bretagne, mă voi certa acum cu Geneva.

Geneva este totuși un oraș situat admirabil, cu multe femei frumoase, câteva alese inteligente și o mulțime de plozi încântători ce se joacă sub copaci, pe malul lacului. Cu astea îi poți ierta conducerea meschină, nătângă, ridicolă și cicălitoare, păcătosul și caraghiosul control al pașapoartelor, magazinele de contrafaceri, splaiurile sale noi, insula lui Jean-Jacques încălțată cu un sabot de piatră, strada sa Rivoli, și galbenul ei, și albul, și ipsosul, și creta sa.

Totuși încă puțin și Geneva va deveni un oraș plictisitor.

Ieri a fost o sărbătoare, *un ensuissement*, cum i se spunea. Se trăgeau bilete de loterie. Toată lumea vorbea geneveza. Îmi pierdusem remontorul de la ceas și mi-a fost imposibil să găsesc un ceasornicar care să lucreze. Geneva nu se mai recunoștea. Lumea se plimba pe apă, în ciuda valurilor; puștii ștregăreau; căruțele coborau coastele fără opritoare; și plimbăreții degradau taluzurile de iarbă.

Râd, dar eu nu râdeam. Mă plimbam singuratic în orașul unde hoinărisem cu tine acum paisprezece ani. Eram trist și plin de gânduri bune și tandre; poate ai fi fericită să le cunoști. Adela mea, iubeste-mă!

De la Bulle, până dincolo de Lausanne am călătorit cu o familie elvețiană minunată și drăguță. Șase persoane. Tatăl, un bătrân distins, cultivat, amabil, plin de informații și, în plus, de informații utile, care mi-a amintit de tatăl tău. Fata mai mare este o tânără văduvă agreabilă (în genul doamnei François). Ea a dorit să viziteze Chillon, i-am oferit brațul meu, ea l-a acceptat; fratele mai mare, un cumsecade student entuziast, a venit și el cu noi și am făcut toți trei expediția la castel. I-am scris lui Boulanger de la Lausanne toate detaliile. Dacă este aproape

de tine, ceea ce doresc și pentru tine și pentru el, cere-i detaliile. La Coppet, familia mea elvețiană m-a părăsit. O regret mult.

Însă ceea ce regret, ești tu, sunteți voi, toți iubiții mei. Înainte de împlinirea unei luni vă voi revedea. Călătoria mea este o călătorie de lucru. Dacă n-ar fi asta, negreșit aş scurta-o. Am atâta nevoie să vă îmbrățișez. Vă iubesc pe toți.

Și, bineînțeles, nu face excepție nici dragul meu Vacquerie.

Sudul Franței și Burgundia

AVIGNON

– ALBUM –

25 septembrie.

A sosi la Avignon pe un frumos asfințit de toamnă este un lucru admirabil. Toamna, soarele în asfințit și Avignon înseamnă trei elemente ale unei armonii.

Orașul papilor se duce și el; anul lui Petru, acest an care ar fi trebuit să fie un ciclu, este în pragul toamnei; soarele catolic, înălțat la Avignon ca și la Roma, este în asfințit.

De departe, minunatul oraș, având ceva din destinul Romei, are ceva din forma Atenei. Zidurile sale, cu piatră aurită ca a augustelor ruine din Peloponez, sunt ca un reflex al frumuseții grecești. Ca și Atena, Avignon are un Acropole; castelul papilor este Partenonul său.

Dealurile sunt calcaroase, acoperișurile sunt italiene, ceea ce învâluie orașul cu o zare de tonuri calde și linii drepte ce taie în depărtare grupuri de turnuri mari, rotunde. Pe măsură ce înaintezi, legănarea vaporului face ca în lumina razelor de soare grupul de turnuri să se descompună și să se recompună, fără să-și piardă nimic din unitatea lor pitorească și severă, ca și cum Poussin⁴² însuși le-ar deranja și le-ar pune la loc.

Când te apropii de oraș, imaginea greacă și antică a vechiului Avignon se schimbă, fără să dispară însă, și ideea catolică începe să se înfiripe și să iasă la lumină. Clopotnițele se înmulțesc; acele gotice străpung splendida îngrămădire de arhitrave; castelul papilor devine

pentru privire un fel de catedrală romanică uriașă cu șapte sau opt turnuri drept fațadă și un munte drept absidă. Ogive se desenează ici și colo în incinta fortificată; vârfuri de contraforți arabi se prind de cele două părți ale masivelor porți-donjon; în partea de sus a zidurilor apar lucarne de tragere de o formă remarcabilă; lucarna papilor este o cruce.

Toate acestea înseamnă măreție, adăugată măreției; așa cum am mai spus-o mai sus, este Roma ivită din Atena. Nici chiar gura de tragere nu este supărătoare. Mitra papală era totodată și cască, Iuliu al II-lea, fost episcop de Avignon înainte de a fi papă, a arătat adeseori acest lucru regilor Europei. Crucea catolică nu este numai o cruce; ea este câteodată un ciocan, câteodată o sabie.

Acum, că valul se retrage, Avignon nu mai este decât un orașel, dar un orașel cu o înfățișare nemaipomenită.

Am sosit către seară. Soarele tocmai dispăruse într-o ceață arzândă; cerul luase culoarea albăstruie, nedecisă și luminoasă ce face ca Venus să strălucească atât de minunat; câteva capete de oameni negricioși și arși de soare se arătau pe zidurile înalte ca dintr-un oraș turcesc; un clopot bătea, luntrașii cântau pe Ron, câteva femei în picioarele goale alergau către port; printr-o poartă ogivală, vedeam cum urcă, pe o stradă strâmtă, un preot ducând potirul Sfintei împărtășanii, precedat de un paracliser, purtând crucea, și urmat de un gropar, împovărat de un sicriu; copii se jucau pe pietrele ieșite din apă, jos la mal; și nu aș putea spune ce sentiment mă învăluia, din amestecul melancoliei clipei, cu măreția spectacolului.

Avignon moare ca Roma, de aceeași boală ca Roma, și cu tot atâta maiestate ca Roma.

Cu toate astea, dacă doriți să păstrați o impresie neștirbită, dacă vreți să luați în minte sau poate chiar în inimă Avignonul feciorelnic și venerat, dacă vreți ca sentimentele mărunte să nu tulbure gândurile înălțătoare izvorâte din contemplarea orașului, nu vă apropiați, nu intrați în Avignon, treceți în grabă, coborâți Ronul, ajungeți la Beaucaire sau la Marsilia, sau în oricare oraș comercial, și de acolo întoarceți-vă către Avignon ca să-l admirați.

Dacă totuși persistați, dacă uitați importantul adevăr că un călător nu cunoaște niciodată din obiceiurile unui oraș decât partea hidoasă, ospitalitatea cumpărată, servitorimea de moment și jecmănitore, într-un cuvânt hanul, și că nu face niciodată cunoștință cu casa primitoare, gratuită, prietenoasă și binevoitoare, dacă vreți cu tot dinadinsul să

dormiți, să beți și să mâncați în această cetate-fantomă numită Avignon, dacă până într-atât nu-i dați respectul cuvenit, iată ce veți păți, iată ce mi s-a întâmplat.

Trageți la țărniș, vasul atinge malul, se aruncă puntea, vă luați sacoșa (presupun că știți să călătoriți și că nu vă încărcăți decât cu o sacoșă), dați biletul și săriți pe țărniș. Sunteți sprinten, fericit, vesel, priviți ogivele turnurilor și nici măcar nu ați remarcat mutrele groaznice care mărgineau țărnișul și care vă așteptau la coborâre. Cu toate astea iată-vă printre ele, vă înconjoară, vă trag în toate părțile, vă asurzesc și sunteți obligat să băgați de seamă că vă aflați în mijlocul hamalilor din Avignon. Așadar, veți cunoaște ce înseamnă hamalii din Avignon.

Sunt un fel de uriași prost croiți, urâți, îndesați, vânjoși, pătrați, păroși, neplăcut de privit. Pun stăpânire pe tine, te înghiontesc în învâlmășeală și îți spun într-un îngrozitor dialect și cu un îngrozitor surâs îndatoritor: Domnul are bagaje? Răspunzi inocent, da, și arăți sacoșa. — *Numai atât!* răspund uriașii pe limba lor păsărească, *este doar pentru un bătrân sau pentru un copil*. Și te examinează pe tine și desaga ta cu un neînchipuit dispreț.

Cum este întotdeauna neplăcut să traversezi un oraș cu o sacoșă pe umăr, fără să știi unde mergi, aștepti ca unul din caraghioși să-ți ia bagajul. Nimeni nu se apropie. Cauți din ochi un copil sau un bătrân. Nu apare niciunul. Nu mai aștepti și pornești vitejește prin oraș cu bagajul sub braț în căutarea unui adăpost. Abia ai făcut trei pași că unul din uriași aleargă după tine, îți smulge povara și începe să meargă înaintea ta. Îl urmezi, în două minute este în fața ușii unui hotel.

Dacă este hotelul *Palais-Royal*, hotelierul te examinează din cap până în picioare, remarcă că ai șapcă pe cap și cizme prăfuite în picioare și drept bagaj o sacoșă, cântărește dintr-o privire prada slabă și vrednică de dispreț și îți declară că nu mai are camere. Unde pui că hanul lui e gol. Dacă este hotelul *Europe*, situat vizavi, patronul te primește și te conduce în tăcere într-o cameră oarecare.

Hamalul este tot acolo. Trebuie să-l plătești. S-ar putea ca nenumăratele bacșișuri din timpul zilei să-ți fi epuizat mărunțișul și în pungă să nu fi rămas decât cu bani de aur. Te întorci cât se poate de natural către hotelierul avignonez și îi spui arătându-l pe hamal: Dați-i cincisprezece bani acestui om. Aici scena se schimbă. Hotelierul te privește cu un aer înfricoșat și din cele cinci sărmane cuvinte trage concluzia că nu ai bani. Nimic mai caraghios decât un asemenea nor pe mutra unui hotelier. Privirea lui se plimbă îngrijorată de la sacoșă la tine și de la tine la sacoșă, prostănacul de hamal punând capac la toate.

Dar, pentru că îți este foame și dorești să te culci undeva, nu te superi și îi spui hotelierului, scoțând un napoleon din buzunar: schimbă-mi asta. O clipă mai târziu hotelierul revine cu banii, liniștit și vrednic de milă. Atunci iei din grămadă cincisprezece parale și le dai hamalului pentru cele trei cămăși ce ți le-a purtat și pentru cei trei pași făcuți.

Aici altă întâmplare. Uriașul refuză. *Nu este destul*, spune el. Ești puțin surprins. Eh! te gândești, este un sălbatic care nu cunoaște valoarea banilor și îi dai douăzeci de parale. Îmi trebuiesc treizeci, spune omul.

Sunt destul de nepăsător față de monedele de treizeci de parale, nepăsător, ca un milionar, nepăsător, ca un poet, cu toate că nu sunt nici poet, nici milionar. Cu toate astea mărturisesc că, uneori, o monedă de treizeci de parale m-a înfuriat pe toată viața. Îmi voi aminti până în ultima clipă de moneda de treizeci de parale de la Avignon.

Încerci să faci unele obiecții: Cum, pentru trei pași, pentru un pachet de doar trei livre! Pentru cincisprezece parale un comisionar traversează tot Parisul cu chingile pe spinare, dar bine, caraghiosule, câștigi cincizeci de franci pe zi? Uriașul rămâne neînduplecat. — *Suntem asociați în Avignon. Treizeci de parale*. Încerci din nou. Dar dacă aș fi avut un cufăr? Îmi răspunde: — *Ar fi făcut trei franci*.

Ce să faci? să te iei la trântă cu acest om? să te adresezi hotelierului? să chemi comisarul de poliție? El este înțeles cu hotelierul și fără îndoială că-și împart banii. Comisarul de poliție te va face să-ți pierzi timpul cu fleacuri cvasi-juridice. Lupta cu omul ar fi inegală și pe urmă respingătoarea gloată a hamalilor din Avignon este acolo și mișună pe sub ferestre. În orice caz, ar fi mult zgomot pentru nimic.

Omul repetă întruna *treizeci de parale, suntem cu toți asociați*: îi spui: — *Deci sunteți o bandă*, dar îi dai cele treizeci de parale.

Însă ești indignat și mânios. Chipul sinistru și suspect al hamalului îți trezește ciudate amintiri; îți vin în memorie sângeroasele fapte vitejești ale acestei populații din Avignon și, pornind de la o sacoșă și de la o monedă de treizeci de parale, vezi apărând, sub tavanul crăpat al hanului *Palais-Royale*, umbra palidă a mareșalului Brune⁴³ și-l auzi ricanând pe Trestaillon.

Este clar că ar fi fost mai bine să nu intri în Avignon.

Peste tot găsești un pungaș cerând dublu sau chiar triplu de ce i se cuvine, dar numai la Avignon am întâlnit un hamal ticălos cu aer de fiară sălbatică, cu ochi de vulpe și rictus de tigru. Îți dai seama că acest

*lazzarone*¹ provensal nu ar duce un cufăr pentru trei franci, în schimb ar omorî un om pentru două parale.

Nu vreau să fiu nedrept cu acest nobil oraş. Avignon ester fără îndoială, pentru cei care îl locuiesc, plin de familii demne, cinstite, oneste, ospitaliere, însă pentru călătorul grăbit, ce ajunge să cunoască numai aspectele superficiale ale lucrurilor, Avignon are doar două fizionomii distincte. În partea de sus este oraşul papilor, în partea de jos, o peşteră de tâlhari.

Desigur, este de la sine înţeles că admit toate excepţiile şi toate restricţiile. De altfel tocmai am revăzut oraşul în clar de lună mai frumos şi mai uimitor decât în asfinţit. Şi pe urmă aerul este călduţ, vântul lin şi cerul albastru.

Ieri eram la Lyon, ploua cu găleata. La cinci dimineaţa am părăsit Lyonul ce tremura de frig, sub un nor gros; la cinci seara eram aici. Este o călătorie minunată. Am mers în douăsprezece ore nu de la Lyon la Avignon, ci din noiembrie în iulie.

26 septembrie.

Luna era plină, câteva stele strălucitoare punctau ici şi colo albastrul cerului, adierea era caldă. Noptile la Avignon au deja ceva din suflul cerului Greciei şi al Italiei. Simţi, în curentul de aer îmbătător, că poarta Orientului este aici foarte aproape, întredeschisă.

Mergeam în lungul cheiului Ronului sub întunecatele ziduri ale lui Inocenţiu al IV-lea. Aveam în faţă acel pod din Avignon, cântat de jocurile vesele ale fetiţelor, acel vechi pod Bénézet, rupt, căzut, prăbuşit, cu toate că a fost clădit de un sfânt, cu toate că poartă încă în mijlocul Ronului o capelă.

Cele patru arcuri mari se înălţau în lumina lunii ca umbre negre încununate de siluetele ierburilor şi măcăcinilor. Din cele patru arcuri cel ce atinge ţarmul trece peste drum şi îl acoperă cu arhivolta lui mare.

Sub această boltă, ale cărei crăpături adânci le priveam, a fost oprită, în 1815, în momentul în care părăsea Avignonul, trăsura mareşalului Brune. Câţiva păcătoşi au apucat zăbalele cailor şi i-au întors din drum. După ce au făcut câţiva paşi în afara boltei cu oribila gloată agăţată de capul cailor, mareşalul a putut să citească pe faţada unei case de pe ţarm aceste cuvinte, scrise dedesubtul unei madone, unde dăinuie încă: *Notre-Dame de la Garde, roagă-te pentru noi, 7 septembrie 1812.*

¹ Cerşetor. (trad. din it.)

L-au forțat pe mareșal să se întoarcă în oraș, prin vechea poartă fortificată ce străjuiește podul de lemn.

Exista acolo, la dreapta, într-o piațetă, un han, *hotelul Palais-Royal*, încă în picioare. Mareșalul s-a refugiat acolo. Acolo a fost atacat. De acolo a refuzat să fugă. Acolo, Pointu, Farge și Mallaine l-au sugrumat. De acolo, din acel han, a fost târât trupul, ca să fie legat de coada unui cal și apoi dus și aruncat în Ron.

M-am plimbat până la miezul nopții prin sinistrua piațetă. Hotelul Palais-Royal ocupă o latură. Cinci ulmi, martori ai crimei, umbresc caldarâmul, doi la stânga și trei la dreapta.

Aproape de han, în fund, dincolo de cei trei arbori, se vede fațada neagră, elegantă și manieristă a unei clădiri din secolul al XVIII-lea. Deschiderile ușilor și ferestrelor conturate în această fațadă sunt astăzi zidite și denaturate. Într-un ancadrament în ghirlande, de deasupra unei porți, am văzut câteva urme dintr-o inscripție ștersă. Am descifrat, nu fără greutate: *Salle de spectacles*. Mai jos, în unghiul zidului, de unde se deschide o stradă, este această inscripție: *Place de la Comédie*.

De fapt, 1815 nu făcea decât să repete '93. În 1815 Pointu a târât corpul mareșalului Brune în Ron; Jourdan, în '93 trăgea în Ron un alt cadavru încă și mai ilustru. Cel al lui Jacques d'Ossa, de Cahors, papă, sub numele de Ioan al XXII-lea, care, după ce a dormit patru sute cincizeci și nouă de ani sub bolta bizantină de la Notre-Dame des Doms, a fost trezit brusc din mormântul său. Câțiva spărgători de vase, beți de vin și de pasiuni sălbatice, au aruncat, râzând, în râu pe temutul papă ce l-a canonizat pe sfântul Thomas d'Aquino, l-a amnistiat de antipapa Nicolae al V-lea și l-a excomunicat pe împăratul Ludovic al Bavariei.

Să nu fiu înțeles greșit; în orașe ca Nîmes și Avignon nu sunt nici iacobini, nici regaliști, nici catolici, nici hughenoti; sunt masacre periodice tot așa cum sunt epidemii de friguri. La Paris sunt certuri, la Avignon exterminări. Pointu și Jourdan nu sunt doi oameni, este unul și același om în două epoci diferite, este drojdia populației din Avignon în timp de revoluție.

Un noian de învățăminte și concluzii morale ne oferă această nenorocită populație. Și aici trebuie mai curând să plângi decât să dojenești. Natura și climatul sunt complici în toate lucrurile îngrozitoare înfăptuite de acești oameni. Când soarele sudului încinge un gând violent, din capete șubrede nu ies decât crime.

Avignon – anul acesta opt luni fără ploaie. Palatul papilor. – Vipere. – Puț Ludovic al XV-lea în curte. – 800 de săli. – Fresce admirabile. Ghețaria papei umplută. Galeria distrusă pentru a face o curte soldaților. Capela inchiziției. Ogive triple. – Curtea ruinată în '93. Subterană care traversează cele două Ronuri și merge până la Fortul St. André la Villeneuve (departamentul Gard). Închisoarea unde a fost închis Rienzi – celulă luminată de o fereastră ogivală.

Inscripții pe zid:

Quis mihi hoc tribunt? – F. Graset – acves'fav sermet 158... – IHS – *Ders est pre nobis.* – Videont RANOS – *Longitudine rerum* (ilizibil).¹

Jourdan tăietor de capete – 200 de persoane străpunse de sabie – am văzut gaura pe unde au fost aruncate în ghețarie. Sală de tortură văzută de sus. Are forma unei mitre papale. Fără ecou. Afumată de ruguri. Patru funduri de cuptor în cele patru colțuri. Adâncitură unde stătea judecătorul. Rugul era într-o cușcă de fier. Am văzut găurile gratiilor în zid. Cal cu o șa vărgată pictat pe pereți. Lungă alee a inchiziției. Împușcături în '93 (Jourdan). Gloanțe pe pereți. Ușă zidită prin care au ieșit victimele. Vas de piatră unde erau fierți în ulei condamnații. Englezoaică frumoasă ce măsoară adâncimea cu umbrela. Camera de tortură văzută dinăuntru. Arsuri adânci în zid. Smulgere de instrumente. Cuptor pentru a încinge instrumentele. Deschidere ogivală de aruncat trupurile.

¹ Inscripție cu formă neclară.

Urme mari de sânge din '93 (Jourdan), tot zidul este vopsit. Constructorul a conceput două tavane în acest turn pentru a adăposti muniția. Zidar, lăsând să-i cadă coșul, coboară, găsește două cadavre. Felinare sparte, vechi foale, amestec de geniu în toate astea. Suporturi de lampioane de la serbarea regelui alături de arsuri pe zid. Iarbă medicinală, butoaie desfundate, pingele vechi. Crăpături în sus pe unde se văd ruinele. Burlane de sobă, cercevele vechi etc. Turnul Taurias, prăbușit. Ogive. Urcat scara în zid. Scheletul unui palat. Se întrevăd intrările sălilor. Lili-ci-Console sculptate sub arcurile grinzilor de susținere ale ogivelor – Nr. 5 bucătărie pentru 1 600 de oameni (bucătăria papei) – Biserică transformată în magazin. Este imensă. Preotul părea un pitic, spune bătrâna.

Șapte papi la Avignon. Capela particulară a papei. Fresce admirabile acoperite de zugrăveală în 1827. Nu a fost lăsată decât o travee ca mostra a prostiei. Sala conclavului, unde era expus cu măreție, înconjurat de cardinali, papa decedat; paturile soldaților, culcați, în hainele lor cenușii. Mănunchiuri de ogive. Balconul de unde da binecuvântarea ambasadorul papei, obiecte militare de piele, agățate în cuie. Temnițe subterane. Roți cu zimți de lame. Mansarde. Turn-închisoare. Frumoase deschideri romanice cu gratii prin care se văd bonetele polițiștilor și capetele soldaților.

Palat-fortăreață-pușcărie.

Catedrală. N-D des Dome – Dom romanic octogonal, frumos. Portic romanic în care este un portal bizantin cu picturi frumoase pe timpan. *Simon de Sienne*. (În timpul revoluției a fost pusă această inscripție pe care am citit-o: *Monument antique et curieux*¹). Avignon AVE. JO. Statuia lui Jupiter în fundația castelului. Turnul principal stricat, balustradă cu stâlpi, toată construcția este din punct de vedere arhitectonic prost restaurată. Crucile făcute la ferestre demonstrează ignoranța odioasă a arhitectului. Barete sculptate pe zidurile metropolei. Amvonul episcopului. O cruce groaznică a misiunii strică esplanada portalului.

Marsilia

30 septembrie ora 5 seara.

Sunt la Marsilia, debarc și am și alergat la poșta din strada Saint-Anacharsis; poșta nu se va deschide decât după două ore. Două ore. Este foarte mult. Iată, sunt treizeci de zile, Adela mea, de când nu am mai avut nicio scrisoare de la tine. Și trebuie să mai aștept două ore. Ce să fac? Contam să petrec aceste ore citindu-ți scrisorile, dar le voi petrece scriindu-ți. În gândul meu ți-am acordat acest timp și nu mă răzgândesc.

După munți, aveam nevoie să văd marea, o mare oarecare, chiar și Mediterana, în lipsa oceanului. La urma urmei nu mă plâng, Mediterana este frumoasă, altfel decât oceanul, e drept, dar este și ea frumoasă. Oceanul are norii săi groși, cețurile dese, talazurile verde-albăstrui și sticloase, dunele sale în Flandra, falezele în Normandia, granițele în Bretagne, vânturile sale uriașe, mărețele sale maree; Mediterana este în întregime sub imperiul soarelui, și asta reiese din sentimentul inexprimabil de unitate dat de frumusețea sa; ea are o coastă sălbatică și aspră ale cărei coline și stânci par cioplite sau sculptate de Fidias⁴⁴, severitatea coastei se armonizează cu grația valurilor; copacii, acolo unde sunt copaci, își înmoaie piciorul în valuri; cerul este de un albastru deschis, marea este de un albastru închis, iar cerul și marea sunt de un albastru profund.

De la lacul Lucerna m-am dus la lacul Léman, de la lacul Léman la Mediterană. Un crescendo. Acum îmi trebuie oceanul sau Parisul.

Am ajuns la Mediterana pe Ron. Am văzut Ronul intrând în Mediterană, lat de două leghe, galben, tulbure, norios, mare și

¹ Monument antic și ciudat. (trad. din fr.).

murdar. Acum șase zile l-am văzut ieșind din Léman, sub vechiul pod al morilor din Geneva, clar, transparent, limpede, albastru ca un safir.

La Léman, Ronul este ca un tânăr, la Mediterană, este ca un bătrân. Acolo nu a văzut decât munții, aici a traversat orașe. Dumnezeu îi dă zăpada, oamenii îi dau noroiul.

Iată ce înseamnă, copiii mei, să trăiești și să alergi. După ce ai trăit, după ce ai spumegat, ai mugit, ai mâncat torenții și râurile, ai rupt stâncile, ai spălat podurile, ai târât poveri, ai hrănit orașe, ai reflectat cerul și norii, fluviul, plecat îngust și aprig din Léman, ajunge imens și calm la Mediterana, unde se îngroapă. Acolo regăsește, sub un soare orbitor, cu un orizont fără sfârșit, albastrul adânc, limpede și sclipitor al lacului Geneva. Mormântul se aseamănă leagănului, numai că este mai mare.

Am coborât astăzi dimineată de la Arles, la ora zece, cu un vapor. De la Arles, vasele marine încep să apară pe fluviu, malurile parcă se îndepărtează și se turtesc, apoi Camargue cu uriașul șes pustiu ce pune stăpânire pe malul stâng, pe urmă orizontul devine nesfârșit către miazăzi, cerul pare să se ridice ca și cum bolta lui ar crește. Deodată apare o linie albastră. Este Mediterana.

Vântul sufla dinspre uscat, mateloții au desfășurat pânzele vasului ce înainta repede; malurile joase ale gurilor Ronului s-au retras în spatele vaporului și s-au lărgit la dreapta și la stânga ca marginile gurii unui ghioc; pământul rămăsese doar ca dealuri înalte unde vin să se adăpostească colonia foceană și muntele Cerdon, măreț far în orizontul Marsiliei, precum muntele Ventoux în orizontul Avignonului. Atmosfera era atât de limpede, încât cu toată distanța de douăsprezece sau cincisprezece leghe, puteam să deslușesc toate coastele muntelui, pantele verzi ale pășunilor și capricioasele spintecături ale torenților.

Valul creștea; totuși apa era încă mocirloasă, dar vedeam în fața noastră mărindu-se, îngroșându-se și apropiindu-se linia albastră unde apăreau strălucitoare pete de spumă. Din când în când ne întâlneam cu un soi de cruci, aplecate în larg în mijlocul valurilor. Erau catargele vaselor naufragiate, tăiate de gabii precum bara transversală a unei cruci.

Mai suntem încă în gura Ronului. Clipa în care intrăm în valurile Mediteranei este minunată. Apele mării sunt despărțite de apele fluviului atât de evident și de precis, încât o bună bucată de timp prova vasului este în apa albastră în timp ce pupa este încă în apa galbenă. Nu înțeleg cum reușește Ronul să se împreuneze cu apele feciorelnice mării.

De îndată ce răzbate în apele albastre, Ronul devine la rândul lui o linie gălbuie cufundată și pierdută în spatele valurilor și ai în fața ochilor un spectacol încântător. Marea este un safir, așa cum ți-am spus, adineauri, cerul este o peruzea.

Astăzi dimineață vântul era foarte puternic, Mediterana sălta vesel, era maritimă, cum spun marinarii.

Nu erau valurile întinse ale oceanului rostogolindu-se în față, desfășurate regește în nemărginire; ci ondulații scurte, repezi, mânioase. Oceanul este la largul lui, se învârtește în jurul lumii; Mediterana este într-un vas scuturată de vânt. Ceea ce îi dă acel val găfâit, scurt și îndesat. Apa se adună și se luptă. Este tot atât de mânioasă ca și oceanul, dar într-un spațiu mai mic. De aici înfiorătoarele furtuni ale Mediteranei.

Nu era furtună, dar era o stare apăsătoare. Câțiva nori joși se târau la orizontul îndepărtat. Era un vânt de echinox cu un soare de solstițiu. Marea, pe alocuri, era de un violet închis; în alte părți era de un verde de smarald. O ploaie fină, smulsă valurilor de vânt, trecea din când în când, ca o suflare, peste vapor.

Eram în picioare în partea din față. Către ora două soarele și vântul erau în spatele nostru, unul strălucea în dreapta, celălalt sufla în stânga. Această rețea de ploaie, impalpabilă, dusă violent de vânt, trecea sub partea din față a vaporului și acolo întâlnea razele de soare, ceea ce făcea să-mi joace în fața ochilor, ca și cum ar fi fost legat de prova vasului, un încântător curcubeu, pe albastrul întunecat al mării.

O micuță corabie frumoasă ne urmărea la oarecare distanță, și mai scuturată decât noi. Vântul și soarele făceau și din aceste pânze latine două lucruri fermecătoare, umflându-le și aurindu-le. Corpul corăbiei când dispărea, ca într-o vale, când apărea, grațios, pe spinarea valurilor. Împrejurul ei se umfla un val de spumă enorm și strălucitor, ceea ce făcea ca, văzut din față, să semene cu o cască răsturnată lăsând să-i tremure sub ea panașul alb.

Corăbioara, ajutată mai bine de pânzele sale decât noi de roți, care uneori nici nu atingeau valurile, ne-a depășit. S-a apropiat atât de mult de noi, încât am putut citi pe pupa inscripția *Confiance en Dieu*, pe urmă s-a ascuns, săltând pe valuri cu o mișcare admirabilă.

La ora patru și jumătate, după ce am făcut zece leghe pe mare, debarcam la Marsilia. Întrerup, sunt anunțat că poșta s-a redeschis, alert.

Ora 7 seara.

Sunt foarte trist, Adela mea dragă, nicio scrisoare, nici de la tine, nici de la Didine. Didine, scrie-mi, scrieți-mi și voi, dragii mei micuți mult iubiți, Charles, Toto, Dédé. Mâine voi pleca la Toulon, pe urmă voi reveni la Marsilia, special, sperând să găsesc scrisori de la tine, dragă prietenă. Am într-adevăr mare nevoie! Scrie-mi acum, și imediat la *Chalon-sur-Saône*, tot *post-restant* și tot *fără prenume*. Am scris la Colonia ca să primesc scrisorile tale și le aștept. Următoarea mea scrisoare va cuprinde sfârșitul plimbării pe Rigi. L-am căutat pe Méry. Acum nu este la Marsilia. Pe curând, Adela mea, scrie-mi, spune-i minunatului nostru Vacquerie să-mi scrie. Pe curând. Vă îmbrățișez pe toți de mii și mii de ori.

Al tău, Victor.

Marsilia

– ALBUM –

În afară de frumoasele basoreliefuri ale lui David, de la poarta Aix, și alte două basoreliefuri, unul roman, altul bizantin, în Majore, Marsilia nu mai are nimic monumental. Marsilia este o adunătură de case sub un cer frumos, asta-i tot.

Vechea poartă-fortăreață ce purta mândra inscripție ștearsă de Ludovic al XIV-lea: *Sub quocumque imperio summa libertas*¹; Boulevard des Dames, mărturie a vitejiei femeilor marseieze: turnul Sainte-Paule, al cărui tun vechi, lung de optzeci de picioare, a aruncat faimoasa ghiulea ce a ucis în altar pe preotul care făcea slujba pentru conetabilul de Bourbon, ceea ce l-a făcut să izbucnească în râs pe marchizul de Pescaire, toate astea au dispărut.

Din orașul grecesc nu a mai rămas nimic, din orașul roman nimic, din orașul gotic nimic.

Iată în ce fel consiliile municipale din Franța tratează orașele ilustre. Un neguțător oarecare a avut nevoie de piatră să-și construiască o fabrică de săpun și i s-a dat turnul Sainte-Paule. Astfel, peste tot, în momentul când scriu, în aproape toate orașele din Franța, o duzină de negustori stupizi, de mărunțișuri, de fierărie sau de jucării, autorizați cum se cuvine de lege, fac, după bunul lor plac, ștersături istoriei.

¹ Oricine ar fi stăpân, noi ne păstrăm libertatea.

Cheile d'Ollioules

Drumul de la Marsilia la Toulon iese din Marsilia prin poarta Romei, trece pe lângă un obelisc neînsemnat și se îndepărtează, la fel ca și drumurile ce pleacă din Paris, mărginit mai mult de ziduri decât de arbori. Până la Cuges drumul este mărginit de casele răspândite pe câmp, cu puțurile lor și nelipsiții duzi, de grădini plantate cu măslini și protejate de un paravan de chiparoși contra vântului de nord, de trestii mari ce își dau aer de bambuși, de câțiva pini din Italia ici și colo, de dealuri cu capete crețe acoperite cu stejari mediteraneeni, scunzi ca mărăcinișul și spinoși ca ilicele, apă nămolosă a firavului râu Aubagnne, umbrită de sinbovini, apoi de vii fără araci și de tufișuri de un fel de lobodă numită pe aici *cimișirul alb*.

Am coborât într-o poiană încântătoare smălțuită de mii de stele, galbene și albe în septembrie, așa cum sunt la noi în aprilie; am crezut că nu voi găsi decât piciorul cocoșului și margarete, dar erau peste douăzeci de specii de flori diferite. În Provence, razele soarelui fac să scânteieze în iarbă o vegetație strălucitoare.

Orizontul foarte frumos se compune din ultimele articulații ale Alpilor Cotici.

Cuges este o localitate destul de drăguță, așezată într-un fel de strachină mare, verde, formată din dealuri mari și fără nicio ieșire. Nu se poate ajunge la Cuges decât coborând, și nu se poate ieși decât urcând. Apa, care coboară, dar nu mai urcă, se adună iarna în fundul strachinei și formează un fel de lac.

Se mănâncă minunat la Cuges. Desigur în loc de stridii ai scoici, brânză de oaie în loc de unt și fructe de zizif în loc de prune; dar masa este încărcată de pitulici și prigori, de bucăți de ton la grătar, de doradă și roșioară, de smochine viorii și de struguri trandafirii, totul bine aseasonat cu usturoi și ulei.

Asta se întâmpla ieri. În timp ce prânzeam se ținea târgul sub ferestrele hanului, într-o mică piață, în jurul unui copac mare al cărui trunchi servea drept spetează unei bănci de piatră circulară. Bărbați și femei se întâmpinau zgomotos, cu acele gesturi provensale punctând cea mai mică conversație. Smochinele și pepenii verzi se găseau din abundență. Pești minunați grămădiți în piramide umpleau coșurile de trestie de toate culorile curcubeului. Câțiva copii, lângă mine, necăjeau cu veselie un biet scorpion agățat într-o cușcă pe zid. Într-un colț al pieței murmura o veche fântână havuz, împovărată în creștet de alge verzi, ale căror plete lăsau să curgă, picătură cu picătură, perle de apă strălucitoare. Tot acest ansamblu era plăcut și liniștitor. Scumpă

prietenă, te-aş fi vrut acolo, lângă mine, cu copilaşii noştri mult iubiţi.

După Cuges drumul urcă înălţimi destul de aspre. Este un adevărat drum apenin, țeapăn, sălbatic și încastrat între pereți de stâncă. Acum patruzeci de ani diligențele erau oprite. Din când în când te întâlnești cu câte o țarancă cu pălăria ei mare, neagră, sau cu un jandarm călare, sau cu un măgar împovărat cu samar și încărcat cu baloturi, împodobit cu clopoței și ciucuri de lână roșie, al cărui cap se cufundă într-o botniță din împletitură de rogojină. Deasupra dealurilor de la Cuges se zăresc crestele pleșuve de la Sainte-Baume.

Câteva clipe, după ce ai lăsat la dreapta o ridicătură stearpă ce-și concentrează toată seva într-un măreț pin înălțat pe vârful, ajungi în punctul culminant al zidului natural ce împresoară Cuges din toate părțile. Orizontul se deschide, o vale mare despică peisajul și Mediterana apare în depărtări în deschiderea dintre munți.

Două leghe mai departe marea nu se mai vede; ai depășit două așezări fortificate stând față în față, fiecare pe un deal, și se privesc ca două cuiburi de vulturi; se traversează Beausset, așezare unde am remarcat câteva porți cu cheile de boltă sculptate pe vremea lui Henri al IV-lea; drumul se înfundă dintr-o dată în niște pământuri ciudate.

La stânga, roci calcaroase uzate, mărunțite și ascuțite de furtuni se înalță ca acele unei catedrale; la dreapta, gresiile iau niște forme și atitudini neobișnuite. Ba niște uriași pe jumătate cufundați în pământ, cărora le poți zări umerii, omoplații, șoldurile și șira spinării; ba niște cranii enorme, cărora parcă vulturi uriași le-au scobit ochii; ori broaște testoase monstruoase ce parcă, din cauza mișcării trăsuri, se târăsc printre măraciniș sub carapacele lor de optzeci de picioare lungime.

Pe urmă drumul se întoarce; o fortăreață gotică în ruine se înalță pe vârful unui munte, râpe imense cu stânci golașe și sfărâmate năpădesc tot orizontul, drumul se îngustează și albia unui torent secăt întovărășește drumul; suntem în cheile Ollioules. Acolo am coborât.

Numai o întâmplare extraordinară le lipsește cheilor Ollioules să aibă celebritatea Furcilor Caudine sau a Termopilelor.

Este într-adevăr un loc formidabil. Ochiul nu mai vede nimic decât o rocă galbenă, abruptă, sfâșiată, verticală, și la dreapta și la stânga, și în față și în spate, împiedicând orice trecere, astupând orice posibilitate de întoarcere, pietruind drumul și ascunzând cerul. Te afli în măruntaiele unui munte, deschis ca de o lovitură de secure și ars de un soare de plumb. Pe măsură ce înaintezi orice vegetație dispăre. De-abia se mai văd ieșind dintre două blocuri de stâncă anasonul sau sabina, folosite odinioară de vrăjitoare pentru băuturile lor fermecate. Cu toate

astea, în spatele unui bolovan mare am cules un mic cimbrisor, ce miroase atât de bine și a cărui floare este atât de frumoasă. Iederă plăpândă, smochini pitici, fistici sălbatici, câțiva pini de Alep, întortocheați de mistral, atârnă jalnic printre crăpăturile stâncilor de deasupra.

Guri de peșteri, cele mai multe de nepătruns, stau căscate la toate înălțimile și în toate părțile. Cele mai multe seamănă cu niște galerii despicate. Se disting antablamente, console, plăci imposte, o întreagă arhitectură supranaturală și misterioasă. Chiar pe crestele munților, ici și colo, stâncile se apleacă formând arcuri, adevărate poduri aeriene pentru trecători nevăzuți.

Nicio pasăre, niciun animal, niciun foșnet de frunză. Numai torentul trece iarna singur cu zgomotul lui infernal.

Altădată în cheile Ollioules nu exista decât o potecă pentru drumeți și măgari. Astăzi, grație lui Napoleon, diligențele găsesc, ca în Simplon, un drum frumos, susținut de o zidărie parcă romană. Tovarășii mei de călătorie se minunau în fața celui care a făcut drumul; eu mă gândeam la cel ce a făcut munții.

Ce muncă și ce construcție! câți lucrători, fără a sta sub ordinele oamenilor, lucrează, fără răgaz, zi de zi! Ploaia dezagregă roca, torentul o roade, vântul o plămădește, cascadele sapă șanțuri, rădăcinile arborilor sfredelesc ferestre, iar soarele aurește totul.

Vizavi de un cot pe care-l face drumul, într-un loc unde șoseaua trece pe sub un fel de boltă tăiată direct în stâncă nudă, se vede de cealaltă parte a râpei, la o înălțime accesibilă, intrarea unei peșteri foarte adânci. Este un portic ogival, străjuit la dreapta și la stânga de câteva deschideri astupate de stânci și încununat de o arhivoltă tăiată aproape regulat în peretele perpendicular al muntelui. Ochiul se afundă în această întunecată cazemată și întrevede stâlpi neciopliți pierzându-se în umbră. Ea străbate tot muntele, ca un intestin, și are în locurile cele mai sălbatice mai multe ieșiri, cunoscute numai de păstorii de capre.

Acum patruzeci de ani Gaspard Bès și-a făcut aici fortăreața.

Acest Gaspard Bès era unul dintre acei condotieri potriviți evului mediu și absurzi în secolul nostru ce năzuiau să-și facă un stat mic într-unul mare, să fie rege într-un colț de regat și să stabilească, în folosul lui, vama pentru trecerea pe drumuri, având tâlhari drept soldați și contrabandiști drept percepatori. Profitase de Revoluție ca să se facă bandit. Se lupta cu vameșii și jandarmii, își întindea limitele frontierei până la Antibes și până la Barcelonnette și supraveghea patruzeci de

leghe de coastă. Avea flota lui de pirați și armata lui de bandiți. Altfel, era plin de noroc ca Mandrin⁴⁵ și de o generozitate spontană ca Jean Sbogar. Cuges era capitala sa, iar peștera de la Ollioules, Luvrul său. A domnit de la moartea lui Ludovic al XVI-lea, până la ascensiunea lui Bonaparte.

Primul consul s-a războit cu el și l-a prins. Gaspard Bès a fost executat la Cuges, plâns de multe femei, între altele, se spune, și de o prințesă italiană pe care o prădase cu multă grație, luându-i inelele și sărutându-i mâinile.

Gaspard Bès nu este încă dat uitării la Cuges, este amestecat în cântecele populare. Vremea estompează aceste figuri violente și le dă o aureolă de vitejie. Multe familii princiare au început prin câte un Gaspard Bès. Acum o mie de ani, într-o peșteră, un om asemănător a fost germanul ce a rodit, la timpul potrivit, un castel precum Habsbourg sau Bourbon-l'Archambault.

După cripta lui Gaspard Bès drumul continuă să cotească. Aici vegetația este complet ștearsă. Se pătrunde în însăși inima rupturii. Al doilea rând de chei, mai mici decât primele, dar și mai îngrozitoare, se reped perpendicular peste ele și deschid privirii o prăpastie orizontală, plină de liniște și cu toate astea plină de dezordine și de mânie. Așa cum sunt vuiete pentru urechi, sunt și pentru ochi. Din toate părțile spinările văiugilor ies de sub patul torenților și se cațără răsucindu-se către înălțimea muntelui. Dacă înaintezi puțin în aceste chei secundare ai impresia că nu mai sunt stânci; sunt carapace, solzi, oseminte. Ai crede că vezi o grămadă uriașă de crocodili morți, unii zăcând pe burtă, cu capul îngropat, alții culcați pe spate și întorcând către cer groaznice bucăți de labe și fălci. Nicăieri Alpii nu au ceva mai hidos și înfricoșător.

Altădată, și sunt doar zece ani de atunci, când condamnații la ocnă plecați din Paris, după douăzeci și cinci de zile de mers sub ploaie și soare, târându-se în urma celor opt căruțe, în zgomotul infernal de fierărie, când erau pe punctul să ajungă la Toulon, acești trei sute de ocnași epuizați, livizi, oribili se opreau aici să se odihnească. Era într-adevăr un popas al osândiților în anticamera infernului.

Cum treci de întâlnirea celor două chei scena se schimbă dintr-o dată. Ca Dante, ca Shakespeare, ca toți marii poeți, și Domnul face multe antiteze și le face admirabil. Pe o distanță de numai douăzeci de pași, fără niciun semn de schimbare, ca și cum un zid ar plesni dintr-o dată, treci de la înfricoșător la încântător. Defileul se deschide, muntele se retrage și strălucitoarea radă a portului Toulon se ivește în mijlocul

unui peisaj miraculos. Cheile se topesc și o lumină orbitoare le înlocuiește. Aici totul este soare, fertilizând câmpii verzi aurite, apă splendidă, case, grădini, pânze umflate, cântec, murmure, viață și bucurie.

Cu greu mi-am putut aduna gândurile ca să remarc un castel vechi, prăbușit, din secolul al XII-lea, ce-și înalță cele trei turnuri la intrarea meridională a cheilor, ca un cerber de granit. La dreapta mea aveam un câmp plin de portocali, de jujube, de rodii, a căror fructe coapte se întredeschideau, liliac în floare amestecat cu lămâi, viță-de-vie cățărată în arbori; la stânga mea, o casă albă umbrită de doi palmieri. Caperele ieșeau vesele de la picioarele zidurilor; un izvor bogat și umflat țâșnea din stâncă, în plin soare, ca o revărsare lichidă de pietre prețioase.

Câmpia, în întinderea ei, era astfel alcătuită: în fund, munții golași și cenușii, îngrămădiți în spatele Toulonului ca vrafuri de cenușă, aveau un fel de farmec aspru și dulce în același timp amestecându-se cu încântătoarea frumusețe a mării. Locul orașului era marcat în mijlocul câmpiilor verzi de o pădure de catarge.

După cheile Ollioules, peisajul Toulonului este o revanșă ce și-o ia natura.

Zece sau douăsprezece forturi înconjoară Toulonul, în timpul asediului orașului din 1794 toate aceste puncte au fost împresurate fără succes, unul după altul, în afară de unul mic, plasat în fața portului, ce fusese neglijat ca neînsemnat. Un tânăr ofițer de artilerie, încă necunoscut în armată, a obținut de la reprezentantul poporului permisiunea să-l atace. L-a cucerit. Era cheia Toulonului. Odată fortul cucerit, englezii au plecat și Toulonul s-a deschis.

Acest bastion se numește astăzi fortul *Împăratul*. Se vede la ieșirea din cheile Ollioules, strălucind în radă ca o stea la extremitatea unui cap. Acolo a plasat providența începutul lui Bonaparte. Caii coborau repede către Toulon și eu priveam punctul luminos de unde și-a luat zborul Napoleon și un stol de vulturi împreună cu el.

Toulon

– NOTE –

Toulon – Cariatide de Puget – Fântână în piața Foin, trei delfini. Admirabil.

Intrarea la Arsenal către seară; arc de triumf rococo de un gust destul de libertin.

Vehicul celular: omnibus cu jaluzele galbene. Rău. Pedeapsa trebuie să aibă un aer sever; mai puțin aspră înăuntru, mai întunecată în afară.

La câțiva pași sub locul unde se fac corzile, trei trăsurile ale regelui așteaptă întoarcerea de la Alger a domnului duce de Orléans. Bătrân ocnaș cu păr alb, așezat pe o bornă, cu lanțul gros pus de o parte. Gânditor și plictisit.

Muzeul Arsenalului. Modelele tuturor vaselor. Basorelieful aurit de Puget. Galerie făcute de Ludovic al XIV-lea pentru cavalerii de Malta; trei tunuri la provă; două catarge, pânze mari, latine; două sute de vâslași. Câte patru pe bancă și pe vâslă. Cale acoperite, șase etaje. Vase sub clopot, cum ar spune Méry. Această grilă enormă, o vergă; această coloană mare de lemn, culcată pe pământ cât vezi cu ochii, marele catarg (trei sute și zece de picioare înălțime și trei picioare diametru la bază). Nu mai sunt cabluri, lanțuri. Grămadă de lanțuri ale unui vas de o sută de tunuri, patru picioare înălțime, douăzeci de picioare lățime, opt picioare adâncime. Noi luăm modelul englezesc, englezii îl iau pe al nostru. Bordul nostru înaintează, al lor se retrage; noi căutăm abordajul, ei fug de el, spune marinarul.

În rest urât pe dinafară. Negru și alb. Unde sunt vasele purpurii și aurii cu castelul de la pupa! Progresul artileriei a stricat vasul ca și fortăreața. Stupide și plate sculpturile de la pupa și prova.

Am văzut Bellone, care a primit o sută și zece de lovituri de tun în corpul corăbiei la St. Jean-d'Ulloa. Niciuna nu a pătruns. Tunuri proaste sau fregată bună?

Ocna de la Toulon

— ALBUM —

Intrarea la ocna. Pod plutitor. Ocnași politicoși oferind taburete și perne. Ambarcațiuni cu vâslași ocnași. Iuți. Soare în asfințit. O alee de vase mari acostate la cheiul ocnei. Cete de ocnași întorcându-se la ponton, trăgând lanțurile, urcând scara îngustă, vârandu-se sub porțița scundă a vasului. Temnițe plutitoare. Sunt două fregate fără catarge, *Thémis* și *Néréide*. Doi amorași sculptați greoi și vopsiți în galben se joacă în partea din spate a *Néréidei*. Defilarea ocnașilor la trecerea din port, în temniță.

Aspectul dormitoarelor în momentul când se reîntorc. Se trece o vergea de fier fixată de un lacăt la veriga de capăt a tuturor lanțurilor. Paturi de campanie. O ladă, o saltea, o cuvertură pentru cei buni. Patul

unui călugăr trapist este un privilegiu pentru un ocnaș. Deasupra ușii o pictură reprezentând un ocnaș sosind la temniță, jandarmul, criminalul întunecat, inocentul aruncându-se în genunchi etc. O altă pictură, într-o altă sală, reprezentând crima. Un deșert, victima la pământ, asasinul o privește înspăimântat; în fundul peisajului doi îngeri îl privesc (Prudhon).

Sala celor verificați. Nu au lanțuri. Merg câteodată în oraș. Capătă un pic de carne și de vin.

Vizitarea temniței plutitoare *Thémis*. Scară bătută cu cuie mari ca și bocancii ocnașilor. Aspectul pontonului. Spațiile dintre cele două punți ale unui vas degarnisit, intrările pe corabie cu grile triple. Șapte noi veniți, dintre care trei arabi. Chipuri grave și priviri pătrunzătoare. Li s-au tăiat bărbile în ajun. Sunt răbdători și resemnați. Unul dintre ei, destul de înalt, slab, este un preot musulman. Își ține mătăniile în mână.

Într-un colț, în fund, sub o lucarnă, trei grămezi de forme ciudate, acoperite cu o zdreanță de lână. Din fiecare grămadă iese câte un lanț ce se târâie pe pământ și se va prinde ceva mai încolo de o bară de fier fixată în podea. Sunt trei oameni, trei ocnași, doi incurabili și un nebun. Un nebun la ocnă! Cele trei grămezi rămân nemișcate. Nu se vede nimic, nici capete, nici brațe, nici picioare.

Ieșind, un condamnat ne arată un câine monstruos înlănțuit, într-o nișă; este o sculptură primitivă în lemn pictat, făcută de un ocnaș.

La capătul unui dormitor sala lanțului dublu. Ferestruică cu gratii. Emană un miros infect. Sală lunguiață. În mijloc o muchie formată de două rânduri de paturi de campanie puse cap la cap. De piciorul fiecărui pat, un om este înlănțuit. Lanțul său, de o greutate dublă față de celelalte lanțuri, îi permite o plimbare pe o rază de șase picioare. Trec prin mijlocul lor. Sunt respectuoși însă amenințători. Întunecați. Fac să le parvină niște bani. Nicio mulțumire. Sunt cei incorigibili. Unii sunt acolo pentru trei ani. „Ocnă în ocnă”, cum spune Méry.

La ușa sălii cu lanțul dublu un ocnaș micios care ieșea mi-a șoptit: „*Asta-i prostimea*”. Forja. Condamnații își forjează singuri lanțurile.

Capelă goală și tristă. Este în curs de reparație. Confesionalul este la dreapta și lângă ușă. *Este vizitat? Câteodată.*

Spitalul. La fel cu toate spitalele. O sală lungă mărginită cu paturi de fier. Numai că se aude zgomot de lanțuri în paturile bolnavilor. Foarte curat.

Bărbat, zece ani de ocnă pentru *șase lețcaie false schimbate, știind că sunt false.*

Bărbat la ocnă pentru crimă de trafic cu femeii. Acest făcător de sclavi nu a reușit decât să se facă ocnaș.

Condamnatul se scoală la cinci dimineața, la ivirea zorilor vara, e pus la muncile cele mai grele; sub amenințarea bastonului, niciodată nu are o pauză; nu se întrerupe decât să mănânce către prânz, se reîntoarce deîndată la lucru până noaptea, revine rupt de oboseală, mănâncă, se culcă pe o scândură, doarme și reîncepe. Câteodată până la moarte. — Niciodată nu există duminică. — Nu mănâncă decât pâine neagră și supă de bob, nu bea decât apă. — Nici vin, nici carne. Trăiește mult, este sănătos. În acest moment 37 de bolnavi față de 2.250 deținuți.

Acum, la Toulon sunt bonete *verzi*; bonetele cu bandă galbenă înseamnă termen lung; bandă galbenă la cămașă, recidivă. Literă pe cazacă indică locul de muncă: A, arsenal, P, port, C, locul de făcut corzile etc.

Pedepsele sunt formidabile: rebeliune sau tentativă, omorârea sau rănirea unui camarad sau orice altă lovitură dată unui superior (de la supraveghetor până la amiral, de la cerșetor la nobil al Franței): moartea. — Evadare sau doar tentativă, lovituri date unui camarad, injurii adresate unui superior, furt peste cinci franci: *trei ani de lanț dublu*. — Înjurături, fumatul, cântatul, refuzul de a asculta, refuzul de a lucra, a nu te descoperi în fața unui superior (adică în fața oricărui care trece) etc.: *carceră sau lovituri de baston*.

Oprimarea violentă exterioară îl închistează pe om în interior. Este bine? este rău? da, pentru unii, nu, pentru alții. Unora aceasta le creează obișnuința disciplinei încrustându-se chiar în spiritele cele mai revoltate. La alții trebuie că sapă hăuri de furie și de ipocrizie.

Nicio pedeapsă nu este pronunțată fără o anchetă sau un control. Toate pedepsele pronunțate și efectuate sunt înscrise într-un registru lângă nume, cu motiv și circumstanțe. Foarte multă ordine în acest arbitrar. Condamnații au o cutie de scrisori aparte pentru temniță, unde-și pot arunca în secret plângerile împotriva cui vor.

Ajung întotdeauna și cu totul secret la comisarul ocnei, care se informează și decide. Severitate, însă dreptate.

Vizită la carcere. — Oarecare ezitare. Insist, mi se deschide. O sală lunguiață. Două rânduri de compartimente, câte patru de fiecare parte. Fiecare compartiment are șase picioare lungime, șapte înălțime și patru adâncime, o ușă de fier cu o mică fereastră de opt degete pătrate. În interior un pat de campanie, un ulcior și un hârdău. Este carcera. Se poate sta șapte sau opt zile. Penumbră. Aer puțin.

În timp ce vizitez două carcere ocupate, întorcându-mă, zăresc un

cap ras și hidos la ghișeul din fund, deasupra capului meu. Este un condamnat la gaura ghilotinei. Oribil.

Temnița condamnaților la moarte. O sală boltită de aproximativ zece picioare pătrate; nesănătoasă; se află pe drumul patrulării și apa se prelinge peste tot.

Temnița condamnaților din Brest și mai îngrozitoare. — Un pat de campanie. O lucarnă cu gratii pe unde privește sentinela.

Nu au mai fost execuții de doi ani. Nu au mai fost evadări de opt luni. În această temniță s-a pus o scară veche, lăzi vechi etc. Ca într-un pod.

Pe o celulă, într-o sală învecinată se poate citi: *Dispăruți*. Acolo se pun lucrurile nereclamate ale condamnaților morți sau evadați fără să se știe cum.

În fond o temniță curată, spălată și bine întreținută. De comparat cu cea din Brest. Trebuie cumpănite cele două climate.

De dezbătut marea întrebare: izolare celulară sau muncă în aer liber?

Spiritul nou a și pătruns în temniță îmbunătățind-o. — De introdus distincția: *pasiune* sau *interes*. Trebuie ridicată infamia pasionaților. Cer să nu fie pronunțată decât în cazuri de recidivă și numai pentru anume crime precizate.

Munca moralizează. Oboseala corpului nu dă voie spiritului să gândească strâmb. Temnița retușată poate să fie bună. Mai bună decât penitenciarele. La Brest condamnații sunt scoși afară și puși să lucreze. I-am văzut.

Drumul Draguignan

3 octombrie.

Am părăsit Marsilia dis-de-dimineață, în diligența văduvei Avon. Eram în partea din față a diligenței. Aveam în stânga un tânăr convalescent de tifos, iar la dreapta un ofițer sard. Fiecare dintre ei vrând să doarmă, au tras jos storul din dreptul lor. Prin lucarna din fața mea nu vedeam decât o zdravănă bucată din șezutul vizitiului ce-mi întorcea spatele. M-am decis atunci să trag și eu storul și să dorm.

La două leghe de Aix, vecinii mei au ridicat storurile și m-au trezit.

Ca și multe orașe din Provence, Aix este clădit în piatră cenușie confundându-se cu tonul prăfos al peisajului meridional. De departe, Aix se amestecă cu dealurile și îl distingi cu oarecare greutate.

Am remarcat puțini măslini în împrejurimile orașului untdelemnului. În schimb am cules de pe zidul unui han această inscripție în sanscrită, ale cărei litere intrau parcă unele în altele: ALALTEMILITERE. După o lungă chibzuință am priceput că era o sâcăială pentru soldații însetați.

Aix are două clopotnițe. Una nu este decât un turn pătrat fără nicio personalitate, cealaltă este o fleșă din secolul al XV-lea, destul de frumoasă ca stil.

La Aix am schimbat diligența și m-am îndreptat către Draguignan. După două ore am oprit vizitiul și am coborât. Eram pe câmpul de luptă unde, acum douăzeci de secole, Marius⁴⁶ a exterminat formidabila gloată de teutoni și cimbri. Erau trei sute de mii.

Este o imensă câmpie pașnică și liniștită, cultivată cu grijă, plantată cu viță de vie, măslini și duzi, tăiată ici și colo de cursuri de ape, secate în timpul verii. De cele două părți ale ei se târâie, la nord și la sud, ultimele vertebre ale Alpilor, formând două șiruri paralele de dealuri atrăgătoare, destul de înalte ca să agațe norii.

Cerul era acoperit. Neguri încărcate de ploaie se așezau molatic în cheiurile colinelor. În același timp, de cealaltă parte a câmpiei, raze puternice de soare făceau să strălucească o așezare mare, adunată pe o înălțime. M-am oprit lângă o fermă prăpădită, la marginea unui pârau fără apă. Un țăran în cămașă albastră împingea, în câmpul vecin, plugul înhămat cu un măgar. O fată cocoțată pe un catâr cu botniță mergea pe drumul către Aix, cu lucrul în mână. Din partea opusă, o veche căruță, încărcată cu butoaie și mănătă de un copil, trecea un pod hurducându-se. Curcanii și găinile ciuguleau pământul în jurul meu. La câțiva pași de fermă, o femeie întindea ulciorul la o fântână de piatră, împodobită cu un bust cu perucă, al cărui chip, desfigurat cu un ciocan, amesteca urmele lui '93 cu amintirile despre Marius.

Eu îmi storceam mintea căutând vechile texte și, confruntându-le cu împrejurimile, încercam să regăsesc, când în amintire, când la orizont, posturile de luptă ale legiunilor.

Însă o furtună se apropia. Un nor gros se înfiripa încet pe cea mai înaltă culme ce domina câmpia la miazăzi. A trebuit să mă urc din nou în diligență. Vântul sufla atât de puternic, încât un om, ce mergea în țarină cu furca pe spinare, de-abia putea înainta.

Restul câmpiei l-am privit pe ploaie. Fundamentul calcaros mai ieșea la suprafață ici-colo, străpungând stratul arabil și formând plăci de grohotiș ce se întind peste nisipurile și aluviunile acoperite de mărăcinișuri.

Către răsărit am remarcat niște ridicături de o înfățișare ciudată. Negi și cucuie dintr-un pământ moale și trandafiri ce ai zice că pe alocuri este umflat și tumefiat cu niște strangulări; vântul, ploaia și vârtejurile le-au modelat cu timpul în loburi și lobulețe săpând nervuri și formând tuburi ca de intestin. Dăre de nisip fac vine galbene iar ocrul desenează firicele roșcate. S-ar spune niște ficați și plămâni uriași, răspândiți, ici și colo, pe pământ.

Furtuna nu s-a întins până la Brignolle. Se culegea via. O mulțime gălăgioasă, unde era tot atâta veselie cât și muncă, mișuna în piață în jurul unui copac gros și al unei fântâni încântătoare, lăsată de arhitect goală și tristă și pe care natura a acoperit-o cu frunze și flori, așa cum ar fi făcut Benvenuto sau Jean Goujon. Până la Luc, totul era în sărbătoare. Grămezi mari de struguri negri și albi se adunau la marginea drumului. Auzeam cântece pe sub bolțile de viță.

La Luc era o noapte întunecată. O diligență ce trecea fără lumini s-a lovit cu violență de un teasc ce-i tăia drumul și era cât pe ce să se răstoarne. Vizitiul poștalionului a fost cuprins de o adevărată furie provensală scuiată în înjurături nemaipomenite: Dumnezeuul tău de canalie, pungaș și tâlhar. Niciodată nu l-am văzut pe Bunul Dumnezeu condimentat în felul acesta.

Draguignan

– ALBUM –

4 octombrie.

Consiliul municipal din Draguignan ar merita să fie consiliul municipal al Parisului, atât este de nătâng în materie de artă și istorie. Profită de depărtarea și de lipsa sa de renume ca să dărâme vechile ziduri ale orașului, singurul lucru ilustru și monumental avut de Draguignan. Cu toată noaptea foarte întunecată și ploaia foarte deasă am deslușit, intrând pe drumul de la Aix, o foarte frumoasă poartă fortificată. Nu mai e mult și n-o să mai fie.

Furtuna a continuat toată noaptea. Drumul traversa o pădure, cred că una din ramificațiile pădurii de la Estérel. Din timp în timp, pe jumătate adormit, deschideam ochii și, în rafale de apă și vânt, zăream în depărtare, printre ramuri, niște lumini nedeslușite. Pe urmă adormeam din nou iar aceste lumini se amestecau cu visele mele.

Odată – de data asta eram treaz – diligența, învăluită până atunci de

copaci foarte negri, a ieșit brusc dintr-un luminiș. O licărire roșiatică, parcă târându-se printre tufișuri, m-a făcut să întorc capul.

În mijlocul luminișului ardea un mic edificiu alcătuit din crăci în formă de colibă. În interiorul colibeii, era un rug aprins, iar pe vârful, ca dintr-un enorm bol de punch, iese tresăltând o flacără mare, albastră. Patru oameni, având pe cap pălării cu borurile mari, stăteau nemișcați în fața focului, bătuți de ploaie și îmbujorați de jăratic. Aceste fantome erau pur și simplu cărbunari.

Chiar pentru cei ce au văzut Elveția sau Savoia, muntele Fréjus, acoperit de verdele închis al Estérelului, este un lucru frumos. Era ora șase dimineața când atingeam culmea urcușului. Soarele urma să răsară, ploaia încetase. M-am așezat pe o piatră desprinsă din parapet.

În fața mea aveam o văgăună unde parcă se cufunda un nor, lăsându-mă să zăresc doar câțiva pini de la marginea prăpastiei. Dincolo de pini doar un abur nesfârșit, alburii și fără luciu făcea ca pământul să pară prăbușit dintr-o dată în acest hău, lăsându-mă să văd dedesubtul lumii învăluit într-un cer de iarnă.

Din când în când vântul mișca norul gros și muntele din partea cealaltă, cu pădurile și văile sale, tremura neprecis în ceață.

În spatele meu spectacolul era extraordinar.

Un nor uriaș și negru, conturat cu precizie pe toate părțile, ca un acoperiș, îmi ascundea cerul și orizontul, și sub marginea lui inferioară, câmpurile, marea și munții, pădurile, satele și pânzele, un întreg peisaj magic, albit de lumina răsăritului, îmi apărea ca un decor de teatru întrevăzut pe sub cortina jumătate ridicată.

Încet, încet, norul s-a despicat, o rază de soare s-a împlântat în spărtură, ca un braț de aur, împrăștiind cețurile și am putut admira fundul văgăunii alcătuit din dealurile în neorânduială.

Cea mai mare parte a acestor dealuri avea o înfățișare sinistă. Erau acoperite de trunchiuri de pini arși și negri, părând de departe ca părul zbârlit al unui mistreț. În această țară se întâmplă câteodată ca un cioban să ardă douăsprezece leghe de pădure pentru ca patru capre să poată paște în voie.

Câteva bucăți de granit ruginit și câteva ferigi aurite de toamnă țineau fixată pe marginile văgăunii piatra pe care eram așezat.

Alpii mor aici cu demnitate. Pini au înlocuit brazii, stejarii verzi au înlocuit zadele, însă frumoasa linie de granit, cu toate că este tocită, s-a păstrat. Aceste dealuri sunt încă niște munți.

Din locul unde mă aflam, zăream vârfurile crestei secundare, ce

merge de la Cannes la Digne și pe care Napoleon a traversat-o la întoarcerea din insula Elba.

Napoleon a trecut Alpii de două ori. Destinul pare să fi țesut un fel de armonie misterioasă între acest om și acești munți. Prima dată a traversat Alpii la Saint Bernard, el în plină ascensiune, munții în toată semeția lor; a doua oară i-a traversat între Cannes și Digne, ei către împlinirea sfârșitului, el în declin.

La Saint Bernard el mergea din Franța în Italia, la Cannes revenea din Italia în Franța. La Saint Bernard avea o armată tânără, descultă, zdrențăroasă, veselă, aproape nedisciplinată, înflăcărată de lucrurile mari ce urma să le săvârșească; la Cannes avea o mână de veterani, triști, credincioși, copleșiți de lucrurile imense făptuite. La Saint Bernard era Bonaparte prefigurându-l pe Napoleon. La Cannes era Napoleon transformat în Bonaparte. Norocul îi întorsese spatele.

Golful Juan

– ALBUM –

Am scos capul pe fereastra diligenței și, atât de departe cât ochii puteau cuprinde, de la răsărit la asfințit, de la capul Antibes la capul Roux, priveam minunata mare, martoră a întregii istorii, de la flotele lui Salomon până la mașina de război a lui Hannibal, de la galera lui Pompei până la bricul lui Napoleon.

Se pare că oceanul este mult prea vast pentru om. Oceanul este plin de mister când este acoperit de neguri. Memoria umană nu-l poate pătrunde. El deținea secretul nedezvăluit al unei lumi, Cristofor Columb a trebuit să-i smulgă acest secret. Mediterana, din contră, este propice civilizației; este marea ilustră și scânteietoare, luminată, dintr-o dată și în toate ascunzișurile, de istorie și de soare. Toate coastele sale au făcut câte ceva și știu ce au făcut.

Urmam un drum la jumătatea unei pante de ocru roșu, printre pini și lăstăriși, traversat din loc în loc de mici torente. Sub noi, valurile se spargeau în chip măreț, spumegând pe stânci sculpturale și aspre.

Pe mare nu era nicio pânză. Un pescăruș zdravăn pescuia la oarecare distanță de coastă. Privirea mi se plimba la câțiva stânjeni mai jos de drum, peste o incintă veche de piatră care era o baterie de coastă. Două tunuri mari de fontă erau culcate pe iarbă, cu gurile îndreptate către mare. O tufă de trandafir de Bengal, încărcat de flori, astupa gura cuptorului de înroșit ghiulele.

Câteva clipe mai târziu drumul s-a răsucit și perspectiva s-a schimbat dintr-o dată. Aveam în fața ochilor golful Juan.

Golful Juan este un golf mic, melancolic și încântător, adăpostit la răsărit de capul Antibes, ale cărui far și biserică veche se contopesc la orizont, la apus de capul Croisette, împovărat la extremitatea lui de ruinele unei fortărețe prăbușite, amestecată cu stâncile. Un amfiteatru de coaste înalte și verzi înconjoară golful și-l închid vânturilor de pe uscat.

M-am oprit și am contemplat cum marea vine lin să-și dea sfârșitul în fundul golfului, pe un pat de nisip, la picioarele măslinilor și duzilor. Ea l-a adus acolo pe Napoleon. Mai există încă câteva vechi cocioabe, martorii acestui grandios spectacol, care privesc departe pe mare dacă nu cumva mai vor vedea ceva venind.

Cerul era întunecat. Către Nisa ploua. O corabie mică, cu pânzele strânse, era ancorată chiar în locul unde a tras la țarm șalupa împăratului. De altfel, nu am văzut nicio suflare omenească. Totul părea pustiu.

Împăratul a debarcat lângă casa vămii, o clădire înaltă, albă și pătrată, semănând cu un turn proaspăt tencuit. Peste două sute de pași a dat în drumul ce duce la Cannes, drum mic, prost pietruit și acoperit de arbori. Acolo s-a așezat sub unul din măslinii seculari ce umbresc drumul.

M-am plimbat mult în acest loc ilustru. Peste drum de acest drumeag, la marginea șoselei spre Cannes, pe un platou mic, în jurul căruia pământul s-a scurs, sunt doi duzi. Între ei s-a așezat împăratul să treacă în revistă acel batalion ce va fi în istorie la fel de mare ca marea armată. Pe urmă s-a îndreptat către apus, a trecut pe lângă acea veche baterie joasă, tocmai văzută de mine, a traversat torențele traversate de mine și la o oră după debarcare intra în Cannes.

Acestea s-au petrecut la 24 februarie 1815. Toată scena parcă trăiește acolo și acum.

La oarecare distanță de cei doi duzi s-a construit o cârciumă unde soldații vin să bea și pe zidul căreia am descifrat această inscripție, aproape ștearsă de ploaie: *La debarcarea împăratului*.

Ajuns la Cannes, Napoleon a lăsat la stânga cetatea cu întăriturile dărâmate de la Montgrand, al cărei turn pătrat, cu toate că este crăpat de trăsnet, este încă în picioare pe colina ce domină portul. Cel pe care-l aștepta închisoarea numită insula Sfânta Elena lăsa în spatele lui închisoarea numită insula Sfânta Margareta. Poate că s-a întors un moment, ca în trecere, să acorde un gând Măștii de Fier, dar era prea

preocupat de necunoscutele viitorului ca să zăbovească cu gândul la cele ale trecutului, așa că și-a continuat drumul, a intrat drept printre munți în pământul Franței, și s-a cufundat cu îndrăzneală în necunoscut.

Necunoscutul pentru Napoleon, la acea vreme, erau trei luni de imperiu, șase ani de captivitate și un mormânt păzit de un soldat englez.

Timp de două ceasuri am mers pe nisipul unde acest om a călcat în urmă cu douăzeci și patru de ani, mi-am înmuiat picioarele în valurile în care și-a afundat gândurile pline de neliniști; marea arunca sub pașii mei trestii și alge. În spatele unei mici dune am cules o bilă de copil. Ziua se topea iar eu am părăsit această însingurare continuându-mi drumul către Antibes.

Ieșind dintre dealurile din jurul golfului Juan, am întâlnit în sfârșit o ființă omenească. Era o femeie bătrână ce-și punea rufe la uscat pe un aloes.

Insula Sfânta Margareta

– NOTE –

9 octombrie.

Pădure de pini. – Parfumuri. – Furnicar – Fort modern. Grămezi de ghiulele și proiectile de tun; tunuri Ludovic al XV-lea (1746); toate turnurile au fost retezate. – Șase camere boltite către mare ale căror șase ferestre pot fi văzute de la Cannes.

Cea de-a cincea, închisoarea măștii. Nu are horn. – Loc de ușurare de unde a aruncat farfuria de argint. – Trei rânduri de gratii autentice la fereastra de unde se vede golful Juan și casa albă. – Grosimea zidului – Porți *din acea vreme* sfărtecate de englezi. O bucată tăiată de către caporal. – Închisoare pentru soldați. Unul din ei a desenat masca pe un zid. – Micsandre în fereastră – Zid văruiat – Inscripție ștearsă pe zidul din curte.

Vedere minunată la ieșire. Soare în asfințit în spatele capului Roux. Corabie ancorată.

Mediterrana are un flux mic de optzeci de centimetri, puternic unduit de vânt.

Pescarii napolitani se culcă pe vasul lor. – Cazane pentru vopsirea plaselor. – Focuri sub pini. – Lăcuste în stânci. – Un prigor aproape

domesticit.

Fréjus

– ALBUM –

10 octombrie.

Pentru călătorul sosit din direcția Cannes, Fréjus apare de departe, în mijlocul câmpiei sale; era încă port pe vremea lui Cezar, cu toate că începuse deja să se înnămolească, și îmi amintesc chiar că el a spus undeva: *Portul Fréjus este încă bun*. Astăzi Fréjus înseamnă câteva case peste care se înalță două sau trei turnuri mari, de culoare întunecată, dominate și ele de o clopotniță ascuțită. Marea este la o jumătate de leghe.

Câmpia e fermecătoare, atât este de verde și umbrită. Toți acei arbori fac câte ceva pentru om; ei sunt folositori și în același timp frumoși. Măslinul își dă fructul, portocalul dă floarea, dudul frunza, stejarul de plută dă coaja, pinul seva.

Văzut în împrejurimile Marsiliei, unde este menținut în starea tânără pentru a se putea recolta măslinile cu mâna, măslinul este urât. Un copac mic, rotund, pipernicit, aparent mereu acoperit de praf, murdărind parcă peisajul. Către Antibes și Nisa, măslinul este un arbore mareț. Acolo este lăsat să crească în voie. El crește în păduri înalte, are un trunchi enorm, o coroană ciudată și burzuluită, niște frunze fine și mătăsoase, părând din depărtare, în pâlcuri, o blană de șinșila. El crește dramatic pe coaste, ca și castanul, își poartă ramurile și fructele, ca și cum ar sta cu brațele întinse, și oferă, ca și cedrul și stejarul, acel amestec de grație și maiestate propriu tuturor arborilor cu trunchi întins și frunze mici.

La trei sferturi de leghe de Fréjus, printre măslini, încep să apară enorme fragmente de ruine. Este apeductul roman.

Apeductul nou și complet era fără îndoială frumos acum două mii de ani, dar nu era mai frumos decât această uriașă prăbușire, răspândită pe toată câmpia, alergând, căzând, ridicându-se, când profilând unul după altul trei-patru arce, pe jumătate înfundate în pământ, când înălțând către cer un arc izolat și frânt sau un contrafort monstruos stând în picioare ca un menhir druidic, când înălțând cu măreție, la marginea drumului, o boltă mare sprijinită pe două masive cubice și din ruină transformându-se dintr-o dată în arc de triumf. Iedera și

spinii atârnă de toate aceste măreții ale Romei și ale timpului.

Lucru curios ce m-a făcut să visez, este faptul că un țăran, sprijinit de hârlețul său, mi-a arătat, spre răsărit, prin deschiderea unuia din acele melancolice arcuri de triumf, pe partea opusă capului care mărginește golful Fréjus, Saint-Raphaël, micul port de unde s-a îmbarcat Bonaparte pentru insula Elba, în 1814, cu câțiva soldați îmbătrâniți, ca și generalul lor, căzuți, ca și împăratul lor.

Saint-Raphaël este un sat vesel, semănat cu case albe și înconjurat de pini de Italia, luminând parcă peisajul cu verdele lor lucitor. Peste drum de Saint-Raphaël marea albește de spumă o insuliță de stânci negre cărora le zice leul de mare.

Astfel, am văzut căderea lui Napoleon prin ruinele Romei. Întâmplarea aranjează câteodată lucrurile mari cu pretențiile unui artist.

Apropiindu-se de Fréjus apeductul se bifurcă; o ramură își continuă drumul de partea orașului, cealaltă se înfundă în câmpie către țărm.

Acum douăzeci de secole Fréjus era scăldat de o parte de un râu adus de apeductul său, de cealaltă parte de mare. Marea s-a dus; râul a căzut în câmpie, ca și apeductul, iar Fréjus este acum pe uscat, ca și o barcă eșuată pe plajă.

Înainte de a intra în oraș am zărit în mijlocul ogoarelor un fel de turn de piatră, cu un acoperiș conic. Era vechiul far roman, marcând intrarea în port și capătul stavilei de piatră. Altădată, îl scălda spuma, acum, îl umbresc măslinii.

Nu puteam petrece decât un ceas în Fréjus. Anemica clopotniță ascuțită a catedralei lui Massillon nu-mi prea deschidea pofta să vizitez biserica; m-am dus să văd, la *Hotelul Poștei*, camera unde s-a culcat împăratul în ajunul îmbarcării la Saint-Raphaël, la 26 aprilie 1814.

Este o cameră de han cu două paturi, mobilată cu fotolii cabriolette din timpul lui Ludovic al XV-lea.

Unul din paturi fusese scos. Cel în care a dormit împăratul este mai îndepărtat de ușă și așezat în fața unei ferestre. Este un pat din lemn de cireș sălbatic cu coloane, așa cum se făceau în timpul imperiului. Patul, ca și camera erau tapisate cu damasc albastru și englezii, în trecere prin Fréjus, mi-a spus gazda, l-au tăiat cu evlavie luându-l bucățică cu bucățică. Astăzi camera are un tapet de hârtie și patul are perdele albe. În spatele sobei de care s-a rezemat îndelung Napoleon, este o placă de fontă reprezentând o păstoriță, alături de un ghiveci de flori.

Împăratul s-a așezat, ca să scrie și să cineze, într-un fotoliu mare, cu brațe, tapițat cu un material satinat în dungi roșii și flori. I-a fost

prezentată o masă mică din lemn vopsit, existentă și acum într-un colț al camerei, dar găsim-o prea îngustă el a scris pe o consolă rotunjită de marmură albastră, de lângă pat. Deasupra consolei o oglindă cu cadru Ludovic al XV-lea este susținută de două brațe de fier. În timp ce scria, generalii Bertrand și Drouot stăteau în picioare nemișcați, lângă ușă.

Napoleon scria repede și părea complet absorbit și nu a aruncat nicio clipă ochii în jurul lui. O singură dată, mi-a povestit gazda, el fusese de față, s-a ridicat, a mers până la fereastră, pe urmă a revenit să se așeze și a reînceput să scrie. Această revărsare de gânduri amare a durat două ceasuri. În două ceasuri a făcut două scrisori, le-a îndoit și le-a pecetluit singur.

Ce scria și cui îi scria? Nimeni nu știe nici astăzi. Toate astea s-au dus. Cele două scrisori, cuprinzând poate tot imperiul și tot împăratul nu mai sunt decât umbre. Cine le-a deschis? Cine le-a citit? Unde s-au dus? Au fost adunate? Întrebări poate niciodată rezolvate. Însă sufletul îți este înfricoșat gândindu-te la toate lucrurile sfâșietoare și adânci cuprinse între acea dată: *Fréjus, 26 aprilie 1814* și acea semnătură: *Napoleon*.

Cum spuneam și adineauri, întâmplarea își dă mare osteneală să îmbine cu grijă marile evenimente. Ai zice că parcă ar vrea să-l oblige pe om să gândească. Nu este ciudat că l-a adus pe împăratul, lipsit de coroană, în cetatea lipsită de întărituri, și ca ultimă etapă în Franța i-a fost dat lui Napoleon acest Fréjus, altădată oraș roman și oraș maritim, de unde Roma s-a retras ca și marea?

Din toate locurile pline de amintiri iese un fel de visare, ce te ametește și te face să mergi pe urmă îndelung la întâmplare. După ce am părăsit Hotelul Poștei m-am găsit dintr-odată afară din oraș, fără să știu prea bine pe ce drum am venit. Două sau trei arhivolte romane înfipite la dreapta mea în spatele unei colibe m-au trezit.

Am avansat sub această boltă și după câțiva pași am intrat într-o incintă vastă, circulară, înconjurată din toate părțile de o îngrămădire măreață de trepte de amfiteatru desfundate, de arcade rupte, de intrări și ieșiri înfundate.

Sunt arenele de la Fréjus.

Între blocurile de piatră tăiată în formă de rețea cresc, unele peste altele, smochini sălbatici și terebint legate de ghirlande de spini. Cuștile animalelor sălbatice, închise cu împletituri de trestie, adăpostesc astăzi butoaie vechi. Am văzut un țăran coborând treptele aproape încă noi ale scării împăraților. Mă aflu chiar pe locul unde se vânzoleau, acum două mii de ani, leii, gladiatorii și tigrii. Acum crește o iarbă înaltă

păscută liniștit de o turmă de cai slabi, cu clopoței la gât, răzlețită prin circ.

Ce de sânge, și ce de sânge omenesc sălășluiește la rădăcina acestei ierbi!

Un sfert de oră mai târziu eram departe de Fréjus, casele păcătoase și ruinele grandioase dispăruseră în spatele măslinilor; nu mai vedeam nimic din orașul mort; totuși un zgomot nedeslușit și dulce mai ajungea încă până la mine; clinchetul clopoțelilor ieșind astăzi din arenele umplute de aclamațiile mulțimii și de răcnetele panterelor.

Romul – Saint-Andéol

pe Ron, 12 octombrie, ora 2 după-amiază.

Adela mea, cum sunt sigur că voi găsi la Chalon o scrisoare dragă de la tine, îți voi scrie și eu una la fel. După ce am vizitat Toulon, am mers de la Marsilia la Nisa prin Draguignan și Antibes. Eram atât de grăbit să mă reîntorc lângă tine, încât doar am atins Nisa. Sosit pe data de 5 la ora 4 seara, am plecat pe 6 la ora 5 dimineața. O vizită la golful Juan, insula Sainte-Marguerite și insula Saint-Honorat m-a reținut două zile la Cannes. Alaltăieri, 10, am vizitat Fréjus și am ajuns la Aix, petrecând o noapte în poștalion. Ieri, altă noapte în diligență și astăzi dimineață la ora 5 am debarcat la Avignon. Acum sunt pe vaporul *Aigle* și voi urca Ronul până la Lyon. Toate diligențele și poștalioanele sunt încărcate. Fiecare se grăbește ca și mine să ajungă la Paris.

Voi naviga astăzi 12, mâine 13, poimâine 14 și pe 15, iar miercuri 16 voi fi la Lyon. A doua zi, pe 17, contez să fiu la Chalonsur-Saône unde sunt nerăbdător să ajung nădăjduind în scrisorile tale.

La Chalon nu voi rămâne decât atât cât să ajung până la poștă, și dacă voi găsi un loc într-o diligență oarecare, fie chiar și pe imperială, cred totuși că voi putea fi la Paris pe 19 sau 20, cel mai târziu. — Iată itinerarul meu, cred bine calculat; numai vremea l-ar mai putea modifica. — S-a stricat dintr-o dată și chiar în acest moment o furtună s-a abătut peste acest frumos loc unde nu a mai plouat de opt luni. Duminica trecută, Marsilia era sub o trombă, la Canabière era un lac, iar la Avignon, Ronul a năvălit pe străzi. Ieri erau încă trei picioare de apă, prea mult pentru ca vapoarele să poată trece sub pod, astăzi de dimineață însă, Ronul scăzând puțin, au putut veni să amareze la chei. Cel pe care sunt eu va pleca într-o oră, dar fluviul este atât de repede, încât căpitanul nu contează să poată depăși podul Saint-Esprit. Va

trebui să petrec noaptea pe vapor pe o bancă. O plăcere mediocră. Însă, dacă aş fi aşteptat un loc în diligenţe, aş fi riscat să stau opt zile la Avignon. Acum cincisprezece zile coboram Ronul ca o săgeată, îl voi urca ca o broască ţestoasă. Inversul lucrurilor rapide este totdeauna lent.

Folosesc, ca întotdeauna, orele de aşteptare să-ţi scriu. A trebuit să dau la o parte o grămadă de portocale şi rodii de pe masa din cabină; am pus în călimara uscată a căpitanului puţină apă din Ron şi acum sunt al tău, Adela mea, primeşte această scrisoare aşa cum ţi-o scriu, din toată inima.

M-am gândit mult la tine zilele acestea; aveam atâtea griji cu întoarcerea la Paris; acum sper că eşti complet instalată şi că nu te vei fi obosit prea tare. Şi mai sper ca dragii noştri copii să nu-ţi fi oferit decât bucurii; îmi vei povesti toate astea la sosirea mea, nu-i aşa?

13. — Vom ajunge la Saint-Andéol. Alerg să pun scrisoarea la poştă şi te îmbrăţişez de mii de ori, şi pe voi toţi, dragi copii.

Saint-Andéol, 13 octombrie, ora 8 seara.

Dragă prietenă, vei primi această scrisoare, probabil în acelaşi timp cu cea dinainte. Vaporul este oprit la Saint-Andéol de Ronul revărsat. Căpitanul nu ştie dacă va putea reporni înainte de ora patru dimineaţa. Le Vésuve, alt vapor, plecat din Avignon alaltăieri, este amarat la chei. Căpitanul nu mai ştie dacă va ajunge la Lyon înainte de 18 sau 19. Deci, nu te îngrijora dacă sosirea mea va fi întârziată cu două sau trei zile. Voi face tot ce va depinde de mine să sosesc cât mai repede. Am atâta nevoie să vă revăd pe toţi.

Această întârziere posibilă mă dezolează. Am făcut trei sferturi de leghe pe jos, pe ploaie, pentru a ajunge la drumul direct spre Paris, sperând să găsesc un loc în diligenţele de Lyon. Toate diligenţele au trecut prin faţa mea pline. La Montélimar sau la Valence, dacă voi putea să mă aşez într-o haraba oarecare, voi părăsi vaporul şi, în acest caz, poate că întoarcerea mea nu va fi întârziată. Dar nu îndrăznesc să sper. Toată lumea se întoarce din vacanţă şi locurile sunt reţinute cu opt sau zece zile înainte.

De altfel, dacă nu aş fi atât de necăjit, aş avea un spectacol admirabil în faţa ochilor. Ronul este ca o mare. Câmpiile sunt pe alocuri acoperite cât vezi cu ochii. Din când în când zăreşti trecând vase răsturnate, purtate la întâmplare de curent.

Apa a săpat cu încetul una din culele podului suspendat de la

Roduemaure, podul a căzut și astăzi dimineată am văzut jumătate din podeaua podului târându-se pe Ron.

Nu am văzut Saint-Andéol decât în trecere și alergând aiurea. Însă este un oraș pe care l-aș vizita cu plăcere, dacă aș fi în altă stare de spirit. Plictisit și nerăbdător de a fi lângă voi cum sunt, lucrurile nu mai au frumusețe pentru mine. Pe curând, dragă prietenă. Plânge-mă pentru această întârziere și iubește-mă. Voi lupta din răputeri împotriva vremii proaste și împotriva ghinionului. În rest, fii complet liniștită. Ronul nu este periculos decât pentru vasele cu fundul plat. Vapoarele nu întâmpină niciun pericol.

Este chiar o cauză a mersului lor încet. Sunt greoaie și mari, valurile le respectă, însă nu fac decât o leghe pe oră. La coborâre ele fac șapte.

Didine, te îmbrățișez, precum și pe Charlot, Toto și Dédé, toți iubiții mei. Pe curând voi fi lângă voi și voi fi fericit. Mă înțelegeți, Adela mea? Iubește-mă.

Al tău, Victor.

– ALBUM –

Saint-Andéol, lângă Avignon, este un crâmpei de oraș roman și bizantin, în crăpăturile căruia a crescut o sărmană așezare de pescari și luntrași.

Clopotnița păstrează unul dintre cele mai frumoase turnuri romanice octogonale, cu dantelură bizantină, văzut de mine, fără să pierd din vedere Tournus și Saint-Germain-des-Prés. O frumoasă turlă mică, de un gotic târziu, se ridică deasupra urâtului portal Ludovic al XV-lea. Interiorul bisericii este groaznic de slujit.

Într-un colț întunecat, la stânga intrării mari unde lumina nu pătrunde niciodată, am văzut un frumos mormânt roman, cu epitaf și basoreliefuri. Din cauza locului unde este situat, epitaful este de necitit, de asemenea și basoreliefurile sunt invizibile. Nu aveam la dispoziție decât o clipă și îmi lipsea timpul pentru a putea aduce o lumină. Mormântul este alipit, stupid zidit de-a lungul peretelui în așa fel, încât își ascunde, două părți din patru. Stă acolo uitat ca un vechi cufăr mâncat de viermi.

Am mai remarcat la Saint-Andéol un frumos luminator de scară din secolul al XV-lea, un turn roman, pătrat, ciuntit la vârf și un vechi zid roman în formă de rețea în care se vârâse o cocioabă locuită.

15 octombrie.

Ieri, urcam Ronul revărsat. Soseam între Pouzin și Voulte. Înainteam încet; curentul era atât de puternic, încât erau momente când vasul, cu tot efortul zbaturilor, rămânea nemișcat în mijlocul fluviului. Era către seară. Minunata antiteză a lunii și a soarelui ocupa cele două extremități ale cerului. Pereții înalți, calcaroși, de pe malul drept, se ștergeau într-o ceață ușoară: frumoase licăriri purpurii se târau pe câmpiile malului stâng și înroșeau minunat copacii, grațioși și superbi.

Ronul, murdar și galben până și în spumă, curgea furios în jurul nostru cărând, într-un zgomot lugubru, arbori dezrădăcinați, mobile rupte și bărci răsturnate. Pustiirea a cincizeci de sate se rostogolea învâlmășită pe fluviu. În ajun, trei corăbii dispăruseră sub valuri, cu toți oamenii la bord, chiar în locul unde eram, lângă gura râului Ouvèze.

Nu era niciun nor deasupra capetelor noastre. Malul dinspre partea râului Drôme era încântător. O căruță mare, încărcată cu fân, trecea drumul mărgininnd Ronul. Biciul căruțașului trosnea în liniștea câmpiei gata să adoarmă. O femeie și un copil se jucau așezați în fân și la fiecare zdruncinătură a căruței cele două chipuri îmi apăreau în licărirea asfințitului.

Chalon-sur-Saône

Chalon-sur-Saône, 18 octombrie.

Am sosit, am scrisorile tale. Îți mulțumesc, Adela mea, îți mulțumesc pentru cea pe care mi-ai scris-o direct aici. Dacă ai fi putut să mă vezi atunci când o citeam, ai fi avut inima împăcată și mulțumită.

După ce mi-ai spus despre toate aranjamentele tale (aprob tot ce ai făcut), suport cu mai puțină nerăbdare întârzierea adusă întoarcerii mele de superaglomerarea diligențelor. Mai sunt reținut aici pentru o zi. Nu am putut găsi un loc decât într-o diligență care pleacă mâine dimineată și numai până la Dijon. Scrie-mi acum la *Fontainebleau, post-restant*. Cred că voi putea fi la Paris între 23 și 25.

Totuși, am urcat Ronul mai repede decât sperase la început căpitanul vaporului. În fond ne-au trebuit patru zile întregi ca să ajungem de la Avignon la Lyon. Un alt vas cu aburi, *l'Hirondelle*, m-a adus într-o zi de la Lyon la Chalon. Voi profita de șederea mea forțată aici ca să fac o

baie, de care am mare nevoie și, bineînțeles, să vizitez orașul.

Am constatat cu bucurie că v-ați amuzat bine în timpul vacanței. Mulțumește-i din partea mea lui Vacquerie și minunatei sale familii. Mă gândesc că i-ai dat scrisoarea mea. Nu te ocupa nici de academie, nici de teatru. Voi vedea eu singur ce este de făcut când voi fi la Paris. Îmi închipui că băiețașii mei buni s-au reapucat cu curaj de treabă și că îți dau deja toate satisfacțiile. Îmbrățișează-i cu drag din partea mea, de asemenea și pe bunul tău tată, acum întors acasă.

Am străbătut cu vaporul Ronul împreună cu un bătrân de treabă, glumeț, care îi seamănă. Este domnul Boury, fost pastor protestant. A fost odată să ne vadă la Paris, cu o scrisoare de la Lamartine. Eu îl uitasem, el m-a recunoscut. Este un om blând și fermecător și am fost bucuros să-l regăsesc. Mi-a vorbit bineînțeles și despre tine.

Adio, Adela mea, pe curând. Scrie-mi încă o scrisoare pe cinste. Sunt însetat să vă revăd și să vă îmbrățișez pe toți.

Al tău, pentru totdeauna

V.

Să mi se păstreze cu grijă scrisorile și ziarele.

– ALBUM –

18 octombrie.

Chalon-sur-Saône. — La început puține lucruri. Cu toate astea trebuie căutat. Strada mare. — Casă zisă *jeu de paume*⁴⁷. Din secolul al XIV-lea. Fațadă frumoasă. În dreptunghiurile superioare ale ferestrelor sunt înscrise, într-un chip grațios, ogive. Astăzi este o cocioabă locuită de tăbăcari. Piei de bou atârnă de grinzile de sub poarta mare.

Catedrală. — I s-au construit două clopotnițe neogotice împodobite în chip de lucarne cu crucea templierilor de Tivoli de iarnă, strada Grenelle St. Honoré. Interior frumos din secolele XIII și XIV, oribil zugrăvit, aici în galben, acolo în alb, dincolo în roz etc. Admirabilă tapiserie din secolul al XVI-lea folosită să ascundă lucrările. Patru panouri pe fond albastru cu flori de crin, cu armele Franței în frunte. Desigur un dar regal. Primul panou: Melchissédech, misterioasă figură pe care biblia de-abia o lasă să se întrevadă, *preot și rege*; acoperământ de cap făcut dintr-un turban, o coroană și o mitră. Dând vinul și pâinea lui *Abraham*. Al doilea panou: Moise și ploaia de mană peste evrei. Al treilea panou: mielul pascal împărțit tuturor. Al patrulea panou: Isus împărțind apostolii, toți în genunchi împrejurul mesei, în afară de Iuda când pleacă cu punga în mână. [...]

Un urât pod Ludovic al XV-lea, plin de obeliscuri. Dincolo, un nobil pinion din secolul al XIV-lea. Este spitalul miliar, un spital de dorit pentru poeți. Interior admirabil. Cea mai frumoasă sală de spital văzută de mine. Două rânduri de paturi încastrate în minunate lambriuri Ludovic al XIV-lea, lucitoare ca bronzul. Lucrătura din lemn se continuă și pe o treaptă purtând pentru fiecare pat un scăunăș frecat și strălucitor. Perdele mari, albe ca zăpada. Lângă pat o ușă făcând din fiecare alcov o cămăruță. În fundul navei, capela separată de sală printr-o perdea mare, roșie. Câteva obiecte frumoase și severe mobilează spațiul între cele două rânduri de paturi; o mare fântână lavoar cu bazin de piatră, o sobă largă de aramă, un imens crucifix cu brațele întinse peste cele două rânduri de bolnavi. Un rând de lămpi distanțate traversează sala în același sens și leagă toate aceste obiecte de tavanul cu grinzile ieșite în afară. Pe rândul din dreapta se reazemă un frumos amvon Ludovic al XIV-lea aproape demn de Verbruggen, susținut de o figură umană tăiată energic în stejar masiv. Un dublu rând de ferestre ogivale luminează sala de sus de deasupra paturilor. Două sau trei ferestre cu vitralii s-au păstrat. [...] Capela strălucitoare de curățenie, pavată cu morminte frumoase, dintre care unul de aramă, strălucind ca aurul. Într-adevăr, el conține aur, rămășițele celor doi binefăcători ai spitalului, un gentilom din Chalon și soția lui. Abigael Mathieu. Plăci de aramă pe ziduri. — Bustul lui Pius al VII-lea.

Dijon

– NOTE –

19 octombrie.

Totul în Chalonnois, Beaunois, Dijonnais este arhitectură romanică. Deseori, într-o localitate mică un frumos turn bizantin, demn de o metropolă. După Chagny, la marginea drumului, un portal romanesc cu această inscripție: *Vin bun, locuință bună*. Vai, aceeași casă dădea pe vremuri ospitalitatea sufletelor! La Chagny o remarcabilă clopotniță romanică, turn pătrat larg, scund, gras și superb.

Beaune, o fermecătoare grămadă de case gotice de piatră printre copaci. Turn de pază al orașului din secolul al XV-lea, frumoasă navă din secolul al XIV-lea cu tindă acoperită de ardezie servind drept șopron diligențelor. Biserica cu turn romanesc, învelit cu un ridicol acoperiș în formă de caschetă.

O vatră mare cu foc în ea. Un bătrân viticultor îmi explică culesul viei. Bătrân din Galèse. Butucul de vie tânăr dă mai mulți struguri, calitatea însă mediocră; mai târziu, sunt mai puțini, dar mai buni; bătrân, un ciorchine sau doi, însă excelenți. Atunci este smuls, viticultorul găsimd că nu are suficient profit. Deci butucul se coace ca și ciorchinele. Să nu se culeagă strugurele în timpul ploii, nici cu rouă; el va putrezi. Boabele verzi acresc vinul, deci înlăturate imediat, de asemenea boabele putrede pentru gustul rău și boabele uscate care îl sug. Deci, într-un singur ciorchine, trei elemente rele, din care unul atacă vinul în păstrarea lui, altul în calitate și cel de al treilea în cantitate.

După Nuits, la stânga drumului, un șir lung de dealuri scunde și golașe către vârful, având deasupra podșuri mari, întretăiate de văi înguste, verzi și adânci. La gura fiecărei văiugi câte un cătun. Vii peste tot.

Pentru cine sosește de la Chalon, amplasarea Dijonului amintește puțin pe cea a Parisului, dacă sosești din bariera Maine. Câmpie mare înconjurată de dealuri, drum mărginit de ulmi, la stânga, două dealuri imitând, în mic, una muntele Valérien, cealaltă movila Montmartre.

20 Octombrie.

Oraș plăcut, de altfel melancolic și liniștit. Plimbare pe vechile ziduri de apărare. Toamna le avantajează. Anotimp fermecător. Copacii sunt frumoși; frunzișul arată ca vara și ramurile ca iarna.

Saint-Bénigne, catedrală de gradul al treilea. Cu toate acestea ansamblul este frumos. Secolele XIII și XIV. Drept fațadă, două turnuri. Un turn (de ardezie) pe încrucișare. Ferestrele ce încadrează deschiderile au fost corectate într-un gust îndoielnic. Sub portal, ogiva domnului Soufflot. Era un portal roman. Nedemn desfigurat.

Interiorul: la dreapta și la stânga portalului principal, două nobile morminte Ludovic al XIII-lea. Legoux, senior de Bercherie. Bărbatul și femeia, fiecare cioplit în marmură, în genunchi pe mormântul său. Statui frumoase pline de visare. 1631. *Quos edem quondam thalamus, idem quoque tumulus excepit.*¹

Interiorul bisericii este astăzi neînsemnat. Niciun tablou de valoare, niciun vitraliu, nicio capelă păstrată.

Către 1820, episcopul de atunci, domnul de Boisville, a refuzat

¹ Pe aceia pe care i-a adăpostit odinioară aceeași locuință, îi adăpostește și același mormânt. (trad. din lat.).

mormintele celor doi duci de Bourgogne, aflați acum la muzeu, negăsindu-le loc în biserica sa. Sărman om care a expulzat din catedrala sa nu numai pe Filip cel Îndrăzneț⁴⁸ și Ioan Neînfricatul⁴⁹, doi mari prinți morți, dar și pe Jean de la Huerta și Claus Sluter⁵⁰, doi mari artiști, mereu vii.

Lângă Saint-Bénigne, Saint-Philibert, frumoasă fleșă de piatră din secolul al XIII-lea, astăzi magazie de furaje; am privit prin gura cheii, în cor, grămadă de fân.

Saint-Jean, altă magazie de furaje.

La Vieux-Palais, turn din secolul al XII-lea, astăzi casă de amanet; la parter, Robin, tâmplar.

Poarta fortăreață este cazarmă pentru jandarmerie.

Turnul incintei, sală publică de pansamente.

Saint-Étienne, patronul Burgundiei, veche catedrală, navă: hală de grâu. Absida: magazie de decoruri de teatru. Vitraliile atârnă desfundate.

Notre-Dame, secolele XIII și XIV. Fațadă remarcabilă, zid înalt făcând un portic și având în unul din colțuri un orologiu cu figuri mișcătoare în lemn pictat: într-o colivie de fier un țăran, o țărancă și copilul lor. Tatăl, cu un ciocan mare, sună orele, femeia, jumătățile, și copilul, sferturile. Pe acest zid, două galerii ogivale, cu colonete suprapuse. În deschiderea din dreapta am văzut Fecioara neagră, care a primit toate gloanțele elvețienilor în șorțul său, atunci când a fost asediat orașul. Era îmbrăcată într-o rochie de saten verde, cu un lanț mare de aur la gât, ce tocmai îi fusese dăruit pentru o minune săvârșită luna trecută. Sub portic, rămășițele unui admirabil portal romanic, complet smuls. Clopotnița principală este chiar pe transept, iar deasupra lui la cele două extremități au niște turnulețe romanice. Văzută prin absidă, biserica are o înfățișare frumoasă. Interior foarte devastat, în cor vitralii frumoase; admirabile ferestre cu vitralii din secolul al XII-lea în partea stângă a transeptului. Preotul ținând o predică învățată pe de rost; o lua de la început, reîncepând aceleași fraze etc.

Saint-Michel. — Portic — Renaștere Francisc I. Fermecătoare și devastată. Fațadă Henri al III-lea, frumoasă și amuzantă. Portale laterale de un gotic înflorit. Foarte frumoase. Interiorul distrus. Nu mai sunt vitralii.

Palatul ducilor transformat în primărie, niște resturi admirabile. Văzută din spate oferă privirii patru arhitecturi ca și curtea castelului Blois, mai puțin remarcabile; un turn însoțit de un alt turn mai mic din secolul al XII-lea, turnul mare din secolul al XV-lea, cu un corp de

locuințe cu ferestre și cu un acoperământ gotic înflorit ce i se adaugă; un corp de locuințe Henri al IV-lea cu o frumoasă poartă, un altul Ludovic al XIV-lea, cu trofee pe partea superioară a construcției, ca și la Invalides. Interior: o curte frumoasă, cu scară din timpul Renașterii, devastată. Se poate citi: *Școală de arte frumoase*.

Muzeu: Cămin 1504, după incendiul din 1502, „făcut de Jean Dangers, zidar, pentru 120 franci cu pietrele deja procurate”. Din cei 120 de franci, doi solzi pe zi pentru lucrători. Scene din viața lui Ioan fără Frică încrustate pe cămin. Consolă de piatră cu ariciul lui Ludovic al XII-lea și cornul lui Henri al II-lea susținând grinzile.

Mormântul lui Filip cel îndrăzneț, sfârșitul secolului al XIV-lea. Pictat și aurit, culcat pe mormântul său; doi îngeri la cap, un leu la picioare. Nas cărn. Mormânt de marmură neagră, figurine de alabastru. Patruzeci de statuete dau ocol mormântului sub o frumoasă galerie; naive; călugăr curățindu-și urechea cu unghia; călugăr ce-și suflă nasul cu degetele. Rușine! pare să spună o călugăriță lângă el. Lucrare de Claus Sluter din Olanda.

Mormântul lui Ioan fără Frică și al soției sale Margareta de Bavaria. Pictat și aurit. Se aseamănă cu primul, mai înflorat, mai ornat, mai secolul al XV-lea. Patruzeci de figurine, patru îngeri, cu aripile desfășurate, cele două mari statui, doi lei, douăzeci și opt de îngerași; galeria este o bijuterie de alabastru. A fost plătită 4.000 de livre, adică 28,500 franci aproximativ, lui Jean de la Huerta, zis d'Aroca, din regiunea Aragon, *cioplitor de chipuri*.

Francisc I a cerut să i se deschidă acest mormânt, l-a găsit pe Ioan fără Frică cu craniul larg despicat de lovitura de secure a lui Tanneguy-Duchâtel pe podul Montereau. S-a minunat de mărimea găurii: „Sire, i-a spus starețul de la Chatreux, care-l însoțea, *prin această gaură au intrat englezii în Franța*”.

Pe îmbrăcămintea ducelui, *rindeaua* luată de el ca emblemă, ducele de Orléans luând *un baston noduros*.

Nu sunt decât treizeci și nouă de figurine, cea de a patruzecă fiind înlocuită de un domn în redingotă, cel mai nostim din lume. Cine este acest domn? În timpul Revoluției, poporul a cerut distrugerea mormintelor. Au fost sparte cu grijă în patru blocuri și au fost ascunse. A fost simplu apoi să fie restaurate. Pot fi urmărite pe marmura neagră urmele faptelor revoluționarilor.

Patru duci de Burgundia. Primul este Filip cel îndrăzneț, ultimul este Carol Temerarul. Într-adevăr îndrăzneții întemeiază dinastiile, temerarii le duc la pieire.

Carol al X-lea este și el un Carol Temerarul.

Rămășițe romane și romanice sub scara muzeului. În casa scării admirabil mormânt din secolul al XIV-lea, provenit dintr-o biserică dărâmată. Frumoasă tapiserie din secolul al XVI-lea reprezentând asediul Dijonului de către elvețieni în 1513.

21 octombrie.

Acum o lună, la 21 septembrie, eram la Lausanne. Era ora cinci după-amiază. Urcam încet pe străzile strâmte ale orașului. Ora cinei se apropia pentru burghezii grăbiți să se întoarcă la ei acasă. Vedeam prin lucarnele parterului flăcările în vetrele bucătăriilor, iar gospodinele și servitoarele zorindu-se în jurul cazanelor și frigărilor. Fumul ieșea prin mai multe ferestre și mirosul zemii de sub frigare umplea străzile. Auzeam pe la toate ușile izbucnirile de râs binevoitor și grosolan al poței de mâncare.

Un sfert de oră mai târziu am ajuns la esplanada înaltă ce înconjoară biserica. Tot orașul era la picioarele mele. Fumul se juca pe acoperișuri, o rază a soarelui în asfințit îl străpungea și forma un admirabil nor de aur destrămat în dreptul coșurilor și pinioanelor ca în jurul unor insule. Era un spectacol încântător și nobil.

Amestecați o idee măreață, luminoasă și sfântă cu lucrurile vulgare ale vieții, precum soarele cu fumul oalelor voastre, și aceste lucruri vulgare vor deveni niște lucruri sublime.

Sena

– ALBUM –

21 octombrie.

Val-Suzon; fermecător și sălbatic, amintește Jura. Platoul Langres, un podiș mare golaș. Saint-Seine, o așezare frumoasă între două coline verzi. Biserică din secolul al XV-lea cu absidă pătrată cu rozasă, lucru rar.

Două leghe mai departe se traversează o altă așezare, la poalele unei alte văi. Acest sat se numește Coursault. O casă destul de mare, ruinată, așezată de-a curmezișul pe fundul râpei, mărginește drumul. Sub casă este străpunsă o plăpândă boltă de piatră, lăsând să treacă un pâraiaș. Acest pârau este Sena. Ea izvorăște la un sfert de leghe de acolo, dintre dealuri. La Coursault ea întâlnește primul ei pod, bolta de sub această

cocioabă. Copiii o sar. Un tufiş o ascunde. Abia poţi deosebi, între două pante verzi, în umbra a trei sau patru plopî, subţirele fir de apă ce va avea o lăţime de doua leghe la Quilleboeuf.

Şase leghe după Coursault, la Aizay-le-Duc, se găseşte al doilea pod. Pârâiaşul este deja un râu, şi se presimte că râul va deveni un fluviu. Al doilea pod are patru arcade. Curentul are douăsprezece picioare adâncime. Niciodată morile nu duc lipsă de apă. Un fluviu mic, ca şi un stejar mic, are imediat ceva voinic.

Să vorbim puţin despre Jean.

Jean este factotum-ul diligenţei ce merge de la Dijon la Châtillon-sur-Seine şi pe care o iei de pe strada Château, la *Clef de France*. Jean cumulează; este totodată vizitiu, surugiu şi conducător. Voinic, zdravăn, de vreo treizeci de ani, încălţat cu saboţi şi cu capul acoperit de o pălărie plină de panglici şi şireturi de toate felurile, ţăran la picioare şi lacheu la cap, bând la toate cârciumile, înghesuind bucuros de contrabandă sub coviltirul imperialei, dacă întâmplarea îi aduce, şase sau şapte călători, urând jandarmii, fiindu-i groază de vameşi, altminteri băiat de treabă. Dă brânci cailor, vorbeşte, înjură, improvizează. Nu-i lipseşte o oarecare imaginaţie; copacii pe care ţi-i arată la capătul orizontului îi aseamănă cu nişte oameni care se ceartă sau cu recruţi mergând cu raniţa în spate. Îşi botează caii mânâţi cu numele stăpânilor de poştalioane. Vai, domnule, les Bossu nu preţuiesc cât les Chaudron. Moş Chaudron are un aer puţin cam prostănac, dar cumpără cai buni. Pe când domnul Bossu nu se pricepe la chestia asta. El a plătit pentru un cal mare roşcovan 500 de franci şi nu face nici 12 scuzi. Are o înfăţişare falnică, stă drept între hulube, merge la trap, dar nu vrea să tragă. Spunând asta, Jean îşi biciuieşte caii. Jean dă, una peste alta, zece lovituri de bici pe minut, ceea ce face şase sute de lovituri pe oră, repartizat la trei cai. Caii tropăie trei ore de la un popas de poştă la altul şi primesc fiecare, în felul acesta, şase sute de lovituri de bici. Ei sunt folosiţi de două ori în cursul unei zile, ceea ce le face o raţie de o mie două sute lovituri de bici pe zi. Lui Jean îi trebuie cincisprezece ore să ajungă de la Dijon la Châtillon; o oră pentru masă, o oră pentru schimbarea cailor. Jean biciuieşte treisprezece ore în şir şi distribuie regeşte şapte mii opt sute de lovituri de bici de la Dijon la Châtillon. A doua zi o ia de la început. Adăugaţi înjurăturile, blestemele şi hu-ho şi dia-hu, şi imaginaţi-vă ce poate deveni creierul lui Jean. Nu mai este o fiinţă omenească, ci o coadă de bici vie. Jean, de câte ori întâlneşte un căruţaş, îşi manifestă cordialitatea printr-o puternică lovitură de bici, magistral aplicată pe unul din cai de la căruţă. În felul

acesta, el face cadou câte o lovitură de bici fiecărui căruțaș ce trece. Calul nechează, omul salută, lovitura este totdeauna bine primită, iar atenția, în general, apreciată. Câteodată căruțașul replică în aceeași clipă printr-o lovitură similară, dată cu tot brațul calului lui Jean înhămat la oiște; câteodată se mulțumește numai cu un surâs amabil adresat lui Jean.

Troyes

– ALBUM –

Troyes, 22 octombrie.

Am vrut să văd locul unde a fost executat Claude Gueux. Un copil m-a condus la Piața Veche numită acum Hala de Grâu.

Este o piață triunghiulară lipită de capătul unei străzi lungi, ca și fierul unei halebarde de capătul cozii. Această formă triunghiulară sugerează ideea groaznică a unui satâr, și am mai observat că întâmplarea a dat-o mai multor pieți fatale.

Piața Veche este în pantă, pavată cu gresie, ca și străzile din Paris, înveselită de prăvălii, înconjurată de case vechi cu pinioane ascuțite și acoperișuri contra vântului, astupată tocmai la mijloc de o magazie veche de lemn cu o înfățișare groaznică, la capătul căreia se sprijină un vechi puț absolut obișnuit, împodobit cu șanțulețe verticale răsucite. În fața acestei magazii a fost ridicat eșafodul lui Claude Gueux și se mai ridică încă pentru alții, de câte ori legea își comite omorurile la Troyes.

De acolo condamnatul poate distinge, pe fața de miazăzi a Pieții Vechi, chipul Sfântului Nicolae, sculptat în grinzile unei case din secolul al XV-lea. Pe vremea când a fost executat Claude Gueux, el putea să vadă, dacă se întorcea puțin, chiar și biserica Sfântului Nicolae, a cărei absidă gotică ocupa una din marginile de apus ale pieții. Astăzi biserica stă ascunsă după o clădire mare și urâtă a halei de grâu construită acum doi ani ce dă Pieții Vechi noul său nume, complet albă, după gustul jalnic, oficial, de acum.

Ziua se stingea, am intrat înăuntru, era plină de întunecime; o lampă lumina două sau trei arcuri enorme devorate de umbră la fiecare legănare a micuței flăcării pierdută în nava mare. [...]

Când am ieșit era o noapte adâncă. Cerul era acoperit de nori, sfera lunii apărea nedeslușit printre nori. M-am întors lângă vechea magazie, la locul lugubru unde se sprijineau cele patru picioare ale eșafodului;

acolo m-am gândit îndelung la acel sărman lucrător inteligent și nobil, mort acum șapte ani în același loc, din vina unei societăți incapabile să crească un copil și să îndrepte un om. O forjă mare căscată, aprinsă într-un parter, la dreapta mea, lumina nedeslușit toată piața și arunca o lumină roșiatică asupra celui sinistru caldarâm. Am făcut câțiva pași să mă îndepărtez și, cum plecam, un amestec de lumină de lună și de reflex al forjei mi-a arătat la colțul unei străzi, dând în Piața Veche, această inscripție: *Rue des Trois-Têtes*¹.

Villeneuve-l'Archevêque

Villeneuve-l'Archevêque, 23 octombrie.

Mă aflu la Villeneuve-l'Archevêque și sper să ajung la Sens în noaptea asta; nu fără strădanie, dragă prietenă, pentru că lumea se bate la ușile diligențelor, îmbulzeala este de nedescris. Adineauri eram cincisprezece pe o îngrozitoare cabrioletă, *șapte pe imperială*.

Socotesc că voi fi la Paris pe 27 sau 28, către ora două după-amiază. Voi face tot posibilul să fie 27, pentru că nu-ți pot spune cât sunt de nerăbdător să sosesc și să vă îmbrățișez pe toți.

Mă gândesc cu bucurie că voi găsi la Fontainebleau o scrisoare lungă de la tine și de la tine, Didina mea, nu-i așa?

Dragă prietenă, te rog să ai grijă ca în toate micile tale amenajări interioare să nu se deranjeze nimic în cabinetul meu. Când am plecat am pus în dulapurile mele și în sertare, toate închise, manuscrisele mele, care sunt foi volante, cum prea bine știi. Am închis într-unul din dulapurile din perete sertarul mesei de scris, cu tot ce conține. Te rog să ai grijă să nu se deschidă nimic și să nu se deplaseze nimic pentru că o singură hârtie pierdută ar fi ceva ireparabil.

Este ultima dată când îți scriu. De acum veștile ți le voi aduce eu însumi, Adela mea. Deci, vă voi revedea pe toți, mult iubiții mei. Fiți fericiți, așa cum sunt și eu. Pe curând. Vă îmbrățișez pe toți cu duioșie, și pe tine în primul rând, dragă prietenă.

Al tău.

V.

[...]

¹ Strada celor trei capete.

Pirineii

1843

Loara – Bordeaux

Bordeaux, 20 iulie.

Tu, care nu călătorești niciodată altfel decât cu gândul, mergând din carte în carte, din gând în gând și niciodată din țară în țară, tu, care îți petreci toate verile la umbra acelorași copaci și toate iernile la colțul aceleiași sobe, tu vrei, de cum am părăsit Parisul, să-ți spun, eu, vagabondul, ție, singuraticiei, tot ce am făcut și tot ce am văzut. Fie. Mă supun.

Ce am făcut de alaltăieri 18 iulie? O sută cincizeci și cinci de leghe în treizeci și șase de ore. Ce am văzut? Am văzut Étampes, Orléans, Blois, Tours, Poitiers și Angoulême.

Vrei și mai mult? Dorești descrieri? Vrei să știi ce sunt aceste orașe, în ce chip mi-au apărut, ce comori de istorie, artă și poezie am cules de pe drum, pe scurt, tot ce am văzut? Fie. Mă supun încă o dată.

Étampes. Este un turn masiv întrezărit la dreapta, în amurg, deasupra acoperișurilor unei străzi lungi unde auzi surugii spunând: „Încă o nenorocire cauzată de calea ferată! două diligențe au fost sfărâmate și călătorii uciși. Locomotiva cu aburi a bușit convoiul între Etampes și Etrechy. Cel puțin, noi,ăștilalți, nu bușim nimic”.

Orléans. Este o lumânare pe o masă rotundă, într-o sală scundă, unde o fetișcană palidă îți servește o supă chioară.

Blois. Este un pod la stânga, cu un obelisc pompadour. Călătorul bănuiește că în partea dreaptă pot fi niște case, poate chiar un oraș.

Tours. Iarăși un pod, o stradă mare, largă, și un cadran ce marchează ora nouă dimineața.

Poitiers. O supă grasă, o rață cu napi, ți pari cu sos de vin, un pui

fript, pește fript, fasole verde, o salată și căpșuni.

Angoulême. Este un felinar luminat cu gaz, cu un zid purtând inscripția: CAFÉ DE LA MARINE, și la stânga un alt zid, împodobit cu un afiș albastru, pe care poți citi: STRADA LUNII, *vodevil*.

Iată ce este Franța văzută din poștalion. Ce va fi când o vei vedea din tren?

Am impresia că am mai spus-o și în alt loc, Loara și Touraine au fost prea mult laudate. Este timpul să se facă dreptate. Sena este cu mult mai frumoasă decât Loara; Normandia este o grădină cu mult mai frumoasă decât Touraine.

O apă lată și galbenă, maluri joase și peste tot ploi, iată Loara. Plopul este singurul copac cu alură de prost. El astupă toate orizonturile Loarei. De-a lungul apei, în insule, la marginea zăgazurilor, în depărtări, nu se văd decât ploi. În mintea mea există nu știu ce legătură launtrică, ce negrăită asemănare, între un peisaj compus din ploi și o tragedie scrisă în versuri alexandrine. Plopul este ca și alexandrinul, una din formele clasice ale plictiselii.

Ploua, am petrecut o noapte fără somn; nu știu dacă asta m-a indispus, dar totul pe Loara mi s-a părut rece, trist, metodic, monoton, țeapăn și solemn.

Întâlnești, din când în când, convoaie de cinci sau șase bărci, urcând sau coborând fluviul. Fiecare barcă are numai un catarg și o pânză pătrată. Cel cu pânza mai mare se află în față, trăgându-le pe celelalte, iar convoiul este astfel alcătuit, încât pânzele se micșorează la prima barcă și la ultima, cu un fel de descreștere simetrică, neîntreruptă de nicio proeminență și de nicio fantezie. Fără voie îți amintești de caricatura unei familii engleze și crezi că vezi plutind, cu toate pânzele desfășurate, o gamă cromatică. Nu am văzut așa ceva decât pe Loara, dar prefer, mărturisesc, micile corăbii cu un singur catarg și ambarcațiunile normande de toate formele și de toate mărimile ce zboară ca niște păsări de pradă, amestecându-și pânzele lor galbene și roșii, atât pe timp de vijelie cât și pe ploaie și soare, între Quilleboeuf și Tancarville.

Spaniolii numesc fluviul Manzanarès vicontele fluviilor; eu propun ca Loara să fie numită nobila doamnă a râurilor.

Loara nu are, ca Sena și Rinul, mulțimea de orașe plăcute și sate frumoase, clădite chiar la țărmul fluviului, în apa căruia să se oglindească pinioanele, clopotnițele și fațadele. Loara traversează doar ținutul numit Sologne, imensa îngrămădire de mâl adusă de inundații;

apele ei cară nisipul ce-i astupă și îi înfundă deseori patul. De aici, în acele câmpii joase au loc frecvente viituri și inundații ce împing în depărtare satele. Pe malul drept ele se adăpostesc în spatele digului, fiind aproape ascunse privirii; trecătorul nu le vede.

Totuși, Loara are frumusețile ei. Madame de Staël, exilată de Napoleon la cincizeci de leghe de Paris, a aflat că exact la cincizeci de leghe de Paris, pe malul Loarei, se află un castel, numit, mi se pare, Chaumont. Acolo s-a dus, nevrând să-și mai îngreueze exilul cu încă un sfert de leghe. Nu o plâng, Chaumont este un lăcaș nobil și seniorial. Castelul, probabil din secolul al XVI-lea, este arhitectonic frumos; turnurile sunt impozante. Satul, la poalele dealului acoperit de arbori, are o înfățișare aproape unică pe Loara; aspectul unui sat de pe Rin, un front de case desfășurat la malul apei.

Amboise este un orașel vesel și plăcut, încununat de o construcție minunată. La o jumătate de leghe de Tours, față în față cu cele trei prețioase arcuri ale vechiului pod ce vor dispărea probabil, într-una din zile, în vreo operă de înfrumusețare municipală, se află un lucru frumos și măreț, ruinele mănăstirii Marmoutier. În special, la câțiva pași de drum, se înalță o construcție din secolul al XV-lea, cea mai originală pe care am văzut-o; casă, prin dimensiune, fortăreață, prin metereze, primărie, prin turnul de pază, biserică, prin portalul ogivă. Această construcție însumează și face cunoscut ochiului, ca să spun așa, felul de autoritate hibridă și complexă care, în timpuri feudale, era legată de mănăstiri, în general, și de mănăstirea Marmoutier, în special.

Însă ce are Loara mai pitoresc și măreț este imensul zid calcaros, învrăstat cu gresii, cuarțite și argile, ce mărginește și închide malul drept desfășurându-se privirii de la Blois la Tours cu o varietate și o veselie de nespus; când stâncă sălbatică, când grădină englezească, acoperită de copaci și flori, încununată de viță de vie care ruginește și de hornuri fumegânde, găurită ca un burete și locuită ca un furnicar.

Acolo sunt peșteri adânci, unde se ascundeau falsificatorii de bani, pentru a contraface E-ul monedei din Tours, inundând provincia cu falsuri. Astăzi, zgrunțuroasele pervazuri ale acestor vizuini sunt închise cu frumoase cercevele, potrivite cu grijă în stâncă, și, din când în când, zărești prin geam grațiosul profil al unei tinere, cu ceva bizar pe cap, ocupată să pună în cutii anasonul, angelica și coriandrul. Cofetarii au luat locul falsificatorilor de bani.

Și pentru că tocmai înșiram ce are Loara mai fermecător, mulțumesc întâmplării de a mă fi adus să-ți vorbesc și despre frumoasele fete care lucrează și cântă în mijlocul acestei frumoase naturi.

*La terra molle, e lieta, e diletta,
Simili a se gli habitatori produce.¹*

Contrar Loarei, Bordeaux nu a fost destul de lăudat sau cel puțin a fost prost lăudat.

Bordeaux este lăudat tot așa cum este lăudată și strada Rivoli; regularitate, simetrie, fațade mari și albe și toate la fel unele cu altele etc., ceea ce pentru un om sensibil înseamnă arhitectură insipidă, oraș plictisitor de văzut. Or, pentru Bordeaux e tot ce poate fi mai inexact.

Bordeaux este un oraș ciudat, original, poate unic. Luați Versailles și amestecați-l cu Anvers și veți avea Bordeaux.

Ca să fiu drept, trebuie să înlăturăm din amestec cele două mari frumuseți din Versailles și din Anvers, castelul unuia și catedrala celuilalt.

Sunt două orașe Bordeaux; cel nou și cel vechi.

În partea modernă totul respiră măreția, ca la Versailles, în cea veche, totul amintește istoria, ca la Anvers.

Fântânile, coloanele rostrale, aleile întinse și atât de bine trasate, piața Regală, pur și simplu jumătate din piața Vendôme așezată la marginea apei, podul de o jumătate de sfert de leghe, minunatul chei, străzile largi, teatrul enorm și monumental, iată lucruri ce nu diminuează niciuna din splendorile de la Versailles, dar care înseși în Versailles ar înconjura cu demnitate marele castel, găzduitor al marelui secol.

Răspântiile încâlcite, labirinturile de străduțe și clădiri, strada Lupilor, amintind de vremurile când lupii veneau până în mijlocul orașului să sfâșie copiii, casele-cetate, altădată bânuite de demoni atât de supărător, încât o ordonanță a Parlamentului a declarat, în 1596, că era de ajuns ca o casă să fie bânuită de diavol, pentru ca învoiala de închiriere să fie reziliată de drept, fațadele culoare de iască atât de fin sculptate de către minuțioasele dălți ale Renașterii, portalurile și scările ornate cu baluștri și stâlpi în spirală, vopsiți în albastru după moda flamandă, fermecătoarea și gingașa poartă Caillau, ridicată în amintirea bătăliei de la Fornoue⁵¹, cealaltă poartă frumoasă de la primărie lăsând să se zărească turnul de pază atât de mândru suspendat sub o arcadă perforată, crâmpene fără formă ale lugubrilor fort Hâ, vechile biserici: Saint-André, cu cele două fleșe, Saint-Seurin, ai

¹ Ținutul blând și vesel și îmbietor, / Locuitori ai domului său naște. (trad. din it.).

căror canonici pofticioși au vândut orașelul Langon pentru douăsprezece mrene pe an, Sainte-Croix, arsă de normanzi, Saint-Michel arsă de trăsnet, toată adunătura de porticuri, pinioane și acoperișuri vechi, amintiri întrupate în monumente, construcții consfințind date, toate acestea ar fi demne, desigur, să se oglindească în Escaut, tot așa cum se oglesc în Gironde și să se afle printre cele mai fantastice căsuțe flamande din jurul catedralei de la Anvers.

Adaugă la asta, dragă prietene, minunata Gironde încărcată de vapoare, un orizont blând de dealuri verzi, un cer frumos, un soare cald, și vei iubi orașul Bordeaux, chiar și tu cel ce nu bei decât apă și nu te uiți la fetele frumoase.

Ele sunt drăguțe aici, cu basmalele lor portocalii și roșii, ca și cele din Marsilia cu ciorapii lor galbeni.

În toate țările femeile, cu instinctul lor, îmbină cochetăria cu natura. Natura le dă părul, dar asta nu le ajunge și ele îi adaugă pălăria; natura le dă un gât alb și mlădios, dar este prea puțin, ele îi agață o salbă; natura le dă un picior mic și fin, nu este destul, ele îl înalță cu pantoful. Dumnezeu le-a făcut frumoase, asta nu le ajunge, ele se fac și mai frumoase.

Și în spatele cochetăriei există un gând, un instinct dacă vrei, datând de la mama noastră Eva. Permite-mi un paradox, un lucru nelegiuit, ce conține, mă tem, un adevăr: Domnul a făcut femeia frumoasă, însă dracul a făcut-o și mai frumoasă.

Vai, mi se pare că predic. Asta nu mi se potrivește, căci iubesc femeia, chiar și cu ce a adăugat dracul.

Să revenim, dacă nu-ți e cu supărare, la Bordeaux.

Bordeaux cu dubla lui fizionomie este foarte ciudat; este opera timpului și a întâmplării și nu trebuie ca oamenii să o strice. Ori nu se poate ascunde că mania străzilor bine trasate, cum se spune, și a construcțiilor de bun gust, câștigă în fiecare zi teren și șterge de pe pământ vechea cetate istorică. Cu alte cuvinte, Bordeaux-Versailles tinde să devoreze Bordeaux-Anvers.

Locuitorii din Bordeaux să ia aminte! Anvers, la urma urmei, este mai interesant pentru artă, istorie și gândire decât Versailles. Versailles nu reprezintă decât un om și o domnie; Anvers reprezintă un popor întreg și mai multe secole. Mențineți echilibrul între cele două cetăți; puneți capăt gâlceviilor între Anvers și Versailles; înfrumusețați orașul nou, păstrați orașul vechi. Ați avut o istorie, ați făcut o națiune, amintiți-vă și fiți mândri!

Gustul de a dărâma este funest și reprezintă micime. Cine își dărâmă

casa își dărâmă familia, cine își dărâmă orașul își dărâmă patria, cine își distruge locuința își distruge numele. În aceste bătrâne pietre este cuprinsă întreaga glorie străbună.

Toate aceste dărăpănături disprețuite sunt celebre; ele vorbesc, ele au o voce; ele dovedesc ceea ce părinții voștri au făcut.

Amfiteatrul lui Gallienus⁵² spune: l-am văzut pe Tetricus guvernatorul Galilor proclamat împărat; l-am văzut pe Ausone născându-se, cel ce a fost poet și consul roman; l-am văzut pe Sfântul Martin prezidând primul sinod; l-am văzut trecând pe Abdérame⁵³; l-am văzut trecând pe Prințul Negru⁵⁴. Sainte-Croix spune: l-am văzut pe Ludovic cel Tânăr luând de soție pe Eléonore de Guyenne, pe Gaston de Foix luând de soție pe Madeleine de France, pe Ludovic al XIII-lea, pe Ana de Austria. Peyberland spune: am văzut pe Carol al VII-lea și pe Caterina de Medicis. Turnul de pază al orașului spune: Sub bolta mea și-a avut reședința Michel Montaigne, fost primar și Montesquieu, fost președinte. Zidul vechi spune: prin spărtura mea a intrat conetabilul de Montmorency, toate acestea fac cât o stradă trasată cu sfoara? Ele reprezintă trecutul; trecutul, un lucru mare, venerabil și fecund.

Am spus, în alt loc, să respectăm edificiile și cărțile; numai acolo trecutul trăiește, oriunde în altă parte el este mort. Or, trecutul reprezintă o parte din noi înșine, poate cea mai importantă. Tot valul ce ne poartă, toată seva ce ne dă vigoare ne vin din trecut. Ce este un copac fără rădăcină? Ce este un fluviu fără izvorul său? Ce este un popor fără trecutul său? [...]

De la Bordeaux la Bayonne

Bayonne, 23 iulie.

Trebuie să fii un călător călit și îndârjit ca să te poți simți bine pe imperiala diligenței Dotézac, de pe ruta Bordeaux-Bayonne. În viața mea nu am întâlnit o banchetă îndesată cu atâta cruzime. De altfel, acest divan ar putea face un serviciu literaturii oferind o metaforă nouă celor care au nevoie. Se va renunța la anticele comparații clasice menite de trei mii de ani să exprime duritatea unui obiect. Oțelul, bronzul și inima tiranilor vor fi lăsate să se odihnească. În loc să se spună:

Caucazul mâniat.

Fără milă, ți-a făurit inima mai tare decât pietrele! poeții vor spune: Mai tare decât bancheta diligenței Dotézac.

În plus, nici nu te poți cățăra pe acest loc înalt și aspru, fără oarecare dificultate. Întâi și întâi trebuie să plătești paisprezece franci, asta fără doar și poate; pe urmă trebuie să-ți spui numele conductorului, ceea ce am și făcut.

Atunci când în birourile diligențelor sunt întrebat de nume, omit cu bună știință prima silabă și răspund „domnul Go”, lăsând ortografia pradă fanteziei întrebătorului. Când sunt întrebat cum se scrie, răspund: „nu știu”. De cele mai multe ori răspunsul mulțumește pe scribul de la registru; el apucă silaba încredințată și brodează pe simpla temă, cu mai multă sau mai puțină imaginație, după cum este un om de gust sau nu. Acest fel de a proceda mi-a dat în diferitele mele plimbări satisfacția de a-mi vedea numele scris în fel și chip:

Domnul Go – Domnul Got – Domnul Gaut – Domnul Gault – Domnul Gaud – Domnul Gauld – Domnul Gaulx – Domnul Gaux – Domnul Gau.

Niciunui dintre redactori nu i-a trecut prin minte să scrie Domnul Goth. Până în prezent nu am constatat această nuanță, decât în satirele domnului Viennet⁵⁵ și în foiletoanele *Constituționalului*.

Scribul de la biroul Dotézac a scris la început Domnul Gau, pe urmă a ezitat o clipă, a privit numele tocmai scris și, găsindu-l fără îndoială searbăd, i-a mai adăugat un x. Deci, sub acest nume, Domnul Gaux, m-am urcat pe temutul scăunaș, pe care Domnii frați Dotézac își plimbă pacienții timp de cincizeci și cinci de leghe.

Am mai observat și altădată că imperiala diligențelor este dragă cocoșăților. Nu vreau să adâncesc aceste potriveli, dar sigur este că, pe imperiala diligenței de la Meaux, am întâlnit unul și, pe imperiala diligenței de la Bayonne, am găsit doi. Ei călătoreau împreună și ceea ce făcea ca perechea să fie și mai ciudată, era faptul că unul era cocoșat în spate și celălalt în față. Primul părea să aibă un nu știu ce fel de ascendent asupra celui de al doilea, care avea vesta întredeschisă și în dezordine, iar în momentul sosirii mele, i-a spus cu autoritate: *Dragul meu, încheie-ți diformitatea*.

Conductorul privea pe cei doi cocoșați cu un aer de umilință. Acest om cumsecade semăna perfect cu Domnul de Rambuteau⁵⁶. Privindu-l, îmi spuneam că probabil ar fi suficient să fie bărbierit, pentru a face pe prefectul de Sena și ar fi de asemenea de ajuns ca domnul Rambuteau să nu se bărbierească ca să devină un excelent conductor de diligență.

Asimilarea, cum se spune astăzi în vocabularul politic, nu are de altfel nimic supărător, nici jignitor. O diligență este mai mult decât o prefectură; este imaginea perfectă a unei națiuni cu constituția și guvernul său. Diligența are trei compartimente ca și statul. Aristocrația

este în partea din față; burghezia în mijloc, iar poporul în spate. Regele este conductorul luat adesea drept tiran, primul ministru este surugiul schimbat la fiecare poștă. Când poștalionul este prea mult încărcat cu bagaje se aseamănă cu societatea ce pune mai presus de toate interesele materiale și riscă să se răstoarne.

Pentru că suntem pe cale să întinerim învechitele metafore eu sfătuiesc pe onorații învățați, împotmoliți atât de des în propriul lor stil, ca în loc de *căruța statului* să spună de acum încolo *diligența statului*. Va fi mai puțin nobil, dar mai exact.

Cât privește drumul, era foarte frumos și înaintam repede. Asta din cauza unei lupte ce se da la un moment dat între diligența Dotézac și o altă diligență, numită de oamenii de la Dotézac, cu dispreț, *concurența*, fără să-i spună altfel. Vehiculul mi s-a părut însă bun; era nou, cochet și frumos. Din când în când ne întrecea și, atunci, mergea la douăzeci de pași în fața noastră, timp de o oră sau două, până când făceam și noi același lucru. Era foarte neplăcut. În vechile lupte clasice dușmanul era făcut să muște pământul, în cea de aici se mulțumeau să-l facă să înghită praful.

Landele, de la Bazas la Mont-de-Marsan, nu sunt altceva decât o nesfârșită pădure de pini, împetrișată ici și colo de stejari mari și întretâiați de luminișuri întinse acoperind, cât vezi cu ochii, pământurile verzi, grozama galbenă și mă răcinișul violet. Prezența omului se face simțită și în părțile cele mai pustii ale acestei păduri prin fâșiile lungi de scoarță decupată de pe pini, pentru scurgerea rășinii.

Niciun sat, numai din timp în timp câte două sau trei case cu acoperișuri mari, cu olane scobite, după moda spaniolă, adăpostite sub pâlcuri de stejari și castani. Câteodată peisajul se înăsprește, pinii se pierd la orizont, și nu rămâne decât mă răciniș sau nisip; câteva colibe joase, ascunse sub un fel de blană de ferigi uscate așezate pe zid, apar ici și colo, pe urmă nu se mai văd de loc, și nu mai întâlnești nimic la marginea drumului decât coliba de pământ a unui cantonier și câteodată câte un cerc mare de iarbă arsă și cenușă neagră, indicând urma unui foc de noapte.

Tot felul de turme pasc pe pământurile acoperite de mă răciniș, turme de găște și de porci mânate de copii, turme de oi negre și roșcate mânate de femei, turme de boi cu coarne mari mânate de bărbați călare. Cum e turma și păstorul.

Fără să-mi dau seama, crezând că descriu un deșert, am scris o maximă de stat.

Și apropo de asta, poate nu crezi, dar traversând Landele totul îmi vorbea de politică. Asta nu se potrivește cu un asemenea peisaj, nu-i așa? Ei bine, un suflu revoluționar părea să miște bătrânii pini.

Era exact momentul în care Espartero⁵⁷ se prăbușea în Spania. Nu se știa încă nimic, se presimțea totul. Surugiii spuneau conductorului urcându-se pe locul lor: *Este la Cadix. — Nu, s-a imbarcat. — Da, pentru Anglia. — Nu, pentru Franța. — Nu-i trebuie nici Franța, nici Anglia. Se duce într-o colonie spaniolă. — Pfi!*

Cei doi cocoșați amestecau politica lor cu politica surugiului, și cocoșatul cu cocoșa în față spunea cu grație: *Espartero a pris Lafuite et Caillard.*

Pe măsură ce ne apropiam de Mont-de-Marsan, drumurile se acopereau de spanioli călare, pe jos, în trăsură, călătorind în grup sau singuri. Pe o căruță, încărcată cu oameni în zdrențe, am văzut o tânără țărăncă îmbrăcată într-un fel grațios având pe capul său serios și blând cea mai delicată pălărie posibilă: ceva negru, brodat cu ceva roșu; era încântător. Ce politică mai e și asta ale cărei rafale de vânt sunt în stare să alunge din țara sa o biată fată frumoasă, atât de bine împodobită?

În timp ce noii refugiați soseau, cei vechi plecau. În două droște de poștă galopând în sens invers și probabil încrucișându-se am văzut pe doamna ducesă de Gor mergând spre Madrid și pe doamna ducesă de San Fernando mergând către Paris. Două diligențe pline de spanioli s-au încrucișat la jumătatea drumului între Captieux și Traverses, și, conform unui obicei al poștalioanelor, în astfel de cazuri, și-au schimbat caii între ei. Aceiași cai care tocmai aduseseră către patrie proscrisii de ieri, duceau în exil proscrisii de azi.

Dar, oricare ar fi fost revoluția, săvârșită atât de aproape de noi, ea nu tulbura decât la suprafață severa și liniștita natură. Vântul ce dislocă puterile și clatină tronurile nu face să cadă mai repede din pom conul de pin tremurând la capătul ramurii. Carele, trase de boi, treceau cu gravitate printre poștalioanele puse pe fugă și diligențele înspăimântate.

Nimic mai straniu, fie spus în treacăt, decât aceste care cu boi. Ele sunt din lemn, cu patru roți la fel de mari, ceea ce înseamnă că nu pot coti fiind obligate să meargă totdeauna drept înainte. Boii sunt acoperiți în întregime de o pânză mare, albă, ce se târâie pe jos; între coarne au un fel de perucă făcută dintr-o blană de miel și pe bot un fel de plasă cu franjuri parodiind de minune o barbă. Câteva ramuri de stejar înfășurate în jurul capului completează împopoțonarea. Boii, astfel gătiți, au aerul unor mari preoți dintr-o tragedie, semănând până

la identificare cu figuranții de la Comedia Franceză, deghizați în preoți romani și în druzi.

La Bazas, când tocmai ne dăduserăm jos, unul din boi a trecut pe lângă noi cu un aer atât de maiestuos și pontifical, încât am fost tentat să-i spun:

Preoții sunt cu totul altceva decât își închipuie ușuratică mulțime.

Cred că i-am și spus-o. Trebuie să adaug, ca să fiu exact, că el nu mi-a mugit niciun răspuns.

Dincolo de Roquefort, landele sunt înveselite de țiglăriile vizibile ici și colo, unele foarte vechi și abandonate, datând încă din timpul lui Ludovic al XIII-lea, vechime dovedită de cheia de boltă de la ciubucul arcadelor, altele în plină activitate și în plină producție, fumegând din toate părțile, ca vreascurile verzi pe un foc mare.

Acum treizeci de ani, copil fiind, am mai călătorit în această regiune. Îmi amintesc cum căruțele mergeau la pas, roțile fiind înfundate în nisip până la butuc. Nu era trasat niciun drum. Din timp în timp, dădeai peste o bucată de drum format din trunchiuri de pin puse alături și legate împreună ca tablierul unui pod țărănesc. Astăzi, aceste nisipuri sunt traversate, de la Bordeaux la Bayonne, de un drum lat, mărginit de plopi având aproape frumusețea unei pietruiri romane.

După un anume timp drumul, efort al industriei și al perseverenței, va coborî până la nivelul nisipurilor unde va dispărea. Pământul are tendința să se scufunde sub drum și să-l înghită, tot așa cum a înghițit și drumul militar făcut de Brutus între capul Breton, *Capul Bruti*, la Boies, astăzi Buch, precum și cealaltă cale, opera lui Cezar, care traversa Gamarde, Saint-Géours și Saint-Michel din Jourare.

Notez în treacăt că aceste două perechi de cuvinte, *Jovis ara* și *ara Jovis*, au dat naștere la o mulțime de denumiri de sate, care în ciuda originii etimologice comune, nu mai au astăzi nicio asemănare, precum Jouarre în Champagne, Jouarare în Landes și Aranjuez în Spania.

De la Roquefort la Tartas pinii cedează loc unei mulțimi de alți arbori. O vegetație variată și puternică pune stăpânire pe câmpii și dealuri și drumul aleargă printr-o grădină încântătoare. La tot pasul treci râuri fermecătoare peste poduri vechi cu arcuri ogivale. Întâi Douze, pe urmă Micou, pe urmă Midouze, format așa cum arată și numele din Douze și Midou, pe urmă Adour. Silaba *dour* sau *dou*, comună în toate aceste denumiri, vine desigur de la cuvântul celtic *our*, care înseamnă curs de apă.

Toate aceste râuri sunt adânc zăgăzuite de maluri înalte, sunt limpezi, verzi și vesele. Tinerele fete își spală rufe la malul apei,

sticleții cântă în tufișuri; o viață fericită respiră în toată această natură blândă.

Uneori, printre două ramuri îndepărtate glumeț de vânt se văd în zare măracinișurile și pădurile de pini învăluite în roșeața asfințitului și-ți dai seama că ești în Landes. Te gândești că dincolo de vesela grădină, presărată cu frumoase sate precum Roquefort, Mont-de-Marsan, Tartas, brăzdată de toate aceste ape răcoroase: Adour, Douze, Midou, la câteva ore de mers este pădurea, și dincolo de pădure sunt măracinișurile, landa și deșertul, întunecata pustietate unde cântă greierele, unde pasărea tace, unde orice așezare omenească dispare, traversată în tăcere, la intervale lungi, de turme de boi mari acoperiți de lînțolii albe; îți închipui că dincolo de aceste deșerturi de nisip sunt bălțile, singurătate de ape, Sanguinet, Parentis, Mimizan, Léon, Biscarosse, cu populația lor sălbatică de lupi, de dihori, mistreți și veverițe, cu vegetația lor încâlcită de stejari, leandri, salcâmi, cist cu frunze de salvie, lauri enormi, moșmoli uriași, drobiță înaltă de douăzeci de picioare, pădurile virgine unde nu te poți încumeta fără o secure și o busolă; îți închipui în mijlocul acestor uriașe păduri marele Cassou, misteriosul stejar a cărui coroană groaznică a scuturat asupra întregii regiuni superstiții și teamă, și te gândești că dincolo de bălți sunt dunele, munții de nisip umblător, ce gonesc din fața lor bălțile, înghit pădurile de pin, satele și clopotnițele și cărora vijeliile le schimbă forma; și îți spui că dincolo de dune se află oceanul. Dunele mistuie bălțile și oceanul mistuie dunele.

Landele, bălțile, dunele, marea, iată cele patru zone străbătute cu gândul. Ți le imaginezi în succesiune, una mai sălbatică decât cealaltă. Vezi vulturii rotindu-se deasupra landelor, cocorii deasupra lagunelor și pescărușii deasupra mării. Privești târându-se pe dune broaște testoase și șerpi. Îți apare năluca unei naturi posomorâte. Visarea îți cuprinde ființa. Peisaje necunoscute și fantastice tremură și scânteiază în fața ochilor. Oameni sprijiniți pe un lung toiag, cocoțați pe picioaroange pășesc prin cețurile orizontului, pe crestele dealurilor, ca niște păianjeni uriași; ți se pare că vezi înălțându-se, printre mlădierile dunelor, piramidele enigmatice de la Mimizan și ciulești urechea parcă pentru a asculta cântecul sălbatic și dulce al țărănoilor din Parentis, iar privind în depărtări parcă ai vedea, mergând desculțe pe valuri, frumoasele fete din Biscarosse cu flori pe cap.

Căci gândul are nălucirile lui. Călătoriile pe care nu le face diligență Dotézac le face imaginația.

Ajungem la Tartas, fosta reședință a tarasaților⁵⁸, frumoasă așezare

pe Midouze. În evul mediu ea era una din cele patru provincii ale ducatului Albret conduse de un seneşal. Celelalte trei erau Nérac, Castel-Moron şi Castel-Jaloux. Trecând, am salutat la stânga drumului o bucată, încă în picioare, din vechiul zid care a rezistat în 1440 temutului căpitan de Buch şi i-a lăsat timp lui Carol al VII-lea să ajungă. Oamenii din Tartas fac, din zidul ce le-a asigurat o patrie, hanuri şi cârciumi.

Cum ieşeam din Tartas, un iepure uriaş a ţâşnit dintr-un tufiş învecinat şi a trecut drumul, pe urmă s-a oprit la o bătaie de pistol într-un luminiş şi a privit cu îndrăzneală diligenţa. Această vitejie a iepurilor din regiune este explicată, fără îndoială, de faptul că ei ştiu că au dat numele lor casei de la Albret. Mândria i-a cuprins şi se comportă, când e cazul, ca iepurii gentilomi.

Dar noaptea se lăsa. Înserarea ce i-a prilejuit lui Virgiliu atât de frumoase versuri, toate asemănătoare ca idee, dar diferite ca formă, arunca umbre asupra peisajului şi somn pe pleoapele călătorilor. Pe măsură ce întunecimile se îngroşau şi estompau siluetele informe ale orizontului, mi se părea – sau era o iluzie a nopţii – că regiunea devenea mai sălbatică şi aspră, că pădurile de pini şi luminişurile reapăreau şi că făceam acum în realitate, într-o întunecime adâncă, acea călătorie în Lande făcută de mine în imaginaţie, cu câteva ore mai înainte? Cerul era înstelat şi pământul nu oferea ochiului decât o întindere întunecoasă unde tremurau, ici-colo, nu ştiu ce licăriri roşietice, ca şi cum focuri ale păstorilor erau aprinse în mărăciniş; se auzea, fără să se vadă, fără să se deosebească nimic, acel ţiuit subţire şi ascuţit al clopoştelor, asemănător cu o furnicătură armonioasă, pe urmă totul era cufundat în tăcere şi în noapte. Diligenţa părea că merge orbeşte într-o singurătate întunecată, unde, numai din timp în timp, pete mari de lumină apăreau în mijlocul copacilor negri trădând prezenţa bălţilor.

Mă simţeam fericit, traversasem de mai multe ori mireasma volburei amintindu-mi de copilărie, mă gândeam la toţi cei ce mă iubesc, îi uitam pe cei ce mă urăsc şi cu privirea pierdută în întunecime lăsam să se amestece cu visările mele chipurile nedefinite ale nopţii perindate haotic prin faţa ochilor.

Cei doi cocoşaţi m-au părăsit la Mont-de-Marsan rămânând singur pe banchetă. Frigul m-a cuprins, m-am înfăşurat în haină şi, încet, încet, am adormit.

Somnul într-o diligenţă pornită în galop este limpede şi te lasă să simţi şi să auzi. La un moment dat conductorul a coborât din diligenţă,

s-a oprit spunând: Domnilor călători, iată-ne la podul Dax. Apoi ușile s-au deschis și s-au închis, ca și cum călătorii ar fi coborât, pe urmă diligența s-a zdruncinat și a plecat. Câteva clipe mai târziu copitele cailor răsunau ca și cum ar fi mers pe lemn; diligența, dintr-o dată înclinată înainte, a avut o tresărire violentă; am deschis un ochi; surugiul, aplecat pe caii săi, privea în față cu o precauție îngrijorătoare. Am deschis amândoi ochii.

Diligență încărcată greu, trasă de cinci cai înhămați cu lanțuri, mergea la pas pe podul de lemn, un fel de cale îngustă mărginită la stânga de un parapet foarte jos și la dreapta de o îngrămădire de grinzi și cherestea; sub pod, un râu destul de larg curgea la o adâncime relativ mărită încă de nesiguranța nopții. În unele locuri diligență se apleca, în altele parapetul lipsea. M-am ridicat în capul oaselor. Eram singur pe imperială, conductorul nu se mai urcase la locul lui, diligența continua să meargă, surugiul, aplecat peste caii de-abia luminați de felinarul cupeului, bombănea nu știu ce fel de exclamații energice. În sfârșit, caii au urcat o pantă mică, din nou o zdruncinătură a clătinat diligență, pe urmă s-a oprit. Eram pe caldarâm.

Călătorii trecuseră podul pe jos înaintea diligenței și acum își reluau locurile în cele trei compartimente. Tot deschizând și închizând ușile l-am auzit pe conductor zicând: Al dracului pod! Mereu în reparație! Când o să fie oare întărit? Poliția nu este bine organizată la Dax. Dulgherii își lasă sculele în calea diligențelor gata să le răstoarne. Am fost la un pas de răsturnarea diligenței în râu. — Nici nu se poate închipui pericolul prin care am trecut. Nu-i așa domnilor călători că am făcut bine că v-am dat jos?

Spunând asta s-a urcat și zărindu-mă a tras un țipăt: Vai, domnule! V-am uitat!

Bayonne – Osuarul

26 iulie.

Am intrat în Bayonne cu emoție. Pentru mine Bayonne înseamnă o amintire din copilărie. Am venit aici pe când eram foarte mic, de șapte sau opt ani, prin 1811 sau 1812, în vremea marilor războaie. Tatăl meu își făcea în Spania meseria de soldat al împăratului și ținea la respect două provincii – Ávila și Guadalajara ca și întreg cursul râului Tajo răsculate de Empecinado⁵⁹.

Mama, vrând să ajungă la el, s-a oprit la Bayonne să aștepte un

convoi, căci pe atunci, ca să faci călătoria de la Bayonne la Madrid, trebuia să fii însoțit de trei mii de oameni și precedat de patru tunuri. Într-o bună zi voi scrie despre această călătorie interesantă măcar pentru a oferi istoriei documente.

Mama a luat pe cei doi frați ai mei, Abel și Eugen, și pe mine, mezinul.

Îmi amintesc că, a doua zi după sosirea noastră la Bayonne, un fel de „signor” burtos, împodobit exagerat cu brelocuri, bolborosind italienește, s-a prezentat în fața mamei. Acest om, privit prin glasvand, ne-a făcut nouă, copiilor, impresia unui șarlatan de piață. Era directorul teatrului din Bayonne.

El venise să o roage pe mama să ia o lojă la teatrul său. Mama a închiriat o lojă pentru o lună. Cam atât cât trebuia să stăm la Bayonne.

Închirierea lojii ne-a făcut să sărim în sus de bucurie. Noi, copiii, să mergem la teatru în fiecare seară, timp de o lună, noi, care nu intrasem într-un teatru decât o dată pe an, și care nu aveam în minte altă amintire dramatică decât *Contesa d'Escarbagnas*⁶⁰!

Chiar în seara aceea am hărțuit-o pe mama să ne ducă la teatru. Ne-a ascultat, așa cum fac mamele întotdeauna. Controlorul ne-a instalat într-o lojă măreață, centrală, împodobită cu draperii de pânză roșie cu trandafiri galbeni șofran. Se juca *Ruinele Babilonului*, o faimoasă melodramă de mare succes în acel moment în toată Franța.

Era grandios, cel puțin la Bayonne. Cavaleri în portocaliu și arabi acoperiți de zale din cap până în picioare se iveau în fiecare clipă, apoi la jumătatea unei fraze teribile se cufundau în ruinele de carton, pline de capcane. Era califul Harun și eunucul Giafar. Eram plini de admirație!

A doua zi, îndată ce a sosit seara, am hărțuit-o din nou pe mama, care iarăși ne-a dat ascultare. Iată-ne la spectacol în loja noastră cu trandafiri. Ce spectacol va fi? Eram plini de neliniște. Cortina se ridică. Apăru Giafar. Se juca *Ruinele Babilonului*. Fie! Eram mulțumiți să vedem din nou frumoasa piesă amuzantă pentru noi și de data asta.

A treia zi, mama a fost minunată, ca întotdeauna, și ne-am dus din nou la teatru. Se juca *Ruinele Babilonului*. Am văzut piesa cu plăcere, cu toate că am fi preferat alte ruine.

A patra zi, cu siguranță că spectacolul trebuia să fie schimbat; am mers din nou; mama nu s-a opus și ne-a însoțit zâmbitoare. Se juca *Ruinele Babilonului*. De data asta am adormit.

A cincea zi am trimis de dimineată pe Bertrand, valetul mamei, să vadă afișul. Se juca *Ruinele Babilonului*. Am rugat-o pe mama să nu ne

mai ducă. A șasea zi se juca iarăși *Ruinele Babilonului*. Și așa a durat toată luna. Într-o bună zi afișul s-a schimbat. În ziua aceea plecam.

Această amintire m-a făcut să vorbesc undeva despre „*ce hasard taquin qui joue avec l'enjant*”!¹

De altminteri, în afară de *Ruinele Babilonului*, îmi amintesc cu bucurie de luna petrecută la Bayonne.

La malul apei, sub copaci, era un loc de plimbare foarte frumos, unde mergeam în fiecare seară. Ne strâmbam când treceam pe lângă teatru, unde nu mai călcam, căci ne inspira un fel de plictiseală amestecată cu groază. Ne așezam pe o bancă, priveam vapoarele și o ascultam pe mama povestind, sfântă și nobilă femeie, astăzi doar un chip în memoria mea, dar care va străluci în sufletul și asupra vieții mele până la sfârșitul zilelor.

Casa unde locuiam era veselă. Îmi amintesc că de fereastra mea atârnavu niște coceni frumoși de porumb copt. Pe toată durata acestei nesfârșite luni, nu a existat nicio clipă de plictiseală exceptând, desigur, *Ruinele Babilonului*.

Într-o zi ne-am dus să vedem un vapor de linie ancorat la gura Adourului. O escadră engleză îl urmărise și după o bătălie de câteva ceasuri se refugiase acolo, iar englezii îl țineau blocat. Îl am încă prezent, ca și cum ar fi în fața ochilor acest minunat vas vizibil la o jumătate de leghe de coastă, luminat de o rază frumoasă de soare, cu toate pânzele strânse, mândru sprijinit pe valuri, părându-mi-se amenințător, pentru că de-abia ieșise din bătaia focului, urmând poate să intre din nou.

Casa noastră era alipită de zidurile de apărare. Acolo, pe taluzul de gazon verde, printre tunurile cu țeava răsturnată pe iarbă și mortierele cu gura întoarsă la pământ, mergeam să ne jucăm dis-de-diminează.

Seara, Abel, bietul Eugen și cu mine, adunați în jurul mamei, combinând culorile unei cutii de acuarele, mânjeam care mai de care în chip feroce gravurile unui vechi exemplar din *O mie și una de nopți*. Acest exemplar îmi fusese dat în dar de generalul Lahorie, nașul meu, mort pe câmpia de la Grenelle, la câteva luni după întâmplările povestite aici.

Eugen și cu mine cumpăram de la băieții din oraș toți sticleții și presurile aurii aduse de ei. Noi puneam sărmănele păsări în colivii de răchită. Când o colivie era plină, cumpăram alta. Aveam astfel cinci colivii pline. Când a trebuit să plecăm, am dat drumul tuturor acestor

¹ Acest destin ghiduş care se joacă cu copilul. (trad. din fr.).

frumoase păsărele. A fost pentru noi o bucurie și o amărăciune în același timp.

Cred că o femeie din oraș, o văduvă, închiriasse mamei casa. Ea locuia într-o căsuță vecină cu locuința noastră. Avea o fată de paisprezece-cincisprezece ani. Memoria mea, după treizeci de ani, nu a pierdut nicio trăsătură din angelicul ei chip.

Încă o mai văd. Era blondă și zveltă și mi se părea înaltă. Avea o privire blândă și umbrită, un profil virgilian, viziune a mitologicelor Amarylis și Galateea⁶¹ alergând să se pitească printre sălcii. Avea gâtul minunat prins de trup și de o puritate fermecătoare, mâna mică, brațul alb și cotul puțin roșu din cauza vârstei, amănunt necunoscut de mine atunci. De obicei purta pe cap o basma de culoarea ceaiului, tivită cu verde, strânsă din creștet până în ceafă, în așa fel, încât să lase fruntea descoperită și să nu ascundă decât jumătate din păr. Nu-mi amintesc rochia ce-o purta.

Frumoasa făptură venea să se joace cu noi. Câteodată, Abel și Eugen, mai mari și mai serioși decât mine, și făcând pe bărbatii, cum spunea mama, mergeau pe metereze, să vadă exercițiile de trageri, sau se urcau în camera lor, ca să studieze pe Sobrino sau să răsfoiască pe Cormon⁶². Atunci, rămânând singur, simțeam cum mă cuprinde plictiseala, ce să fac? Ea mă striga și îmi zicea: *Vino să-ți citesc ceva!*

În curte câteva trepte duceau la o poartă închisă cu un zăvor mare și ruginit. Parcă-l văd încă, un zăvor rotund, cu mânerul răsucit ca o coadă de porc, cum întâlnești câteodată prin pivnițele vechi. Pe aceste trepte mergea ea să se așeze. Eu stăteam în picioare, în spatele ei, cu spinarea rezemată de poartă.

Îmi citea din nu știu ce carte, deschisă pe genunchi. Deasupra capului era un cer strălucitor și un soare frumos umplând teii cu lumină, schimbând frunzele verzi în frunze de aur. Un vânticel calduț trecea prin crăpăturile vechii porți și ne mângâia obrazul. Ea era aplecată pe carte și citea cu voce tare.

În timp ce citea, eu nu ascultam sensul cuvintelor, ci melodia glasului ei. Uneori ochii îmi coborau și, privind prin băsmăluța ușor desfăcută, vedeam, cu o tulburare amestecată de o fascinație ciudată, pieptul ei rotund și alb ridicându-se și coborând liniștit în umbra ușor aurită de o caldă rază de soare.

Se întâmpla, câteodată, ca ea să-și ridice brusc ochii mari albaștri și să-mi spună: Ei bine, Victor, nu ascuți?

Eram zăpăcit, mă roșeam, tremuram și mă făceam că mă joc cu zăvorul mare.

Niciodată nu o îmbrăţişam din iniţiativa mea; ea mă chema şi îmi spunea: Hai, îmbrăţişează-mă!

În ziua în care am plecat am avut două mari supărări: să o părăsesc şi să dau drumul păsărelelor.

Ce însemnau toate acestea, prietene? Ce simţeam eu, atât de mic, pe lângă această fetişcană frumoasă şi inocentă. Nu ştiam, dar de atunci m-am gândit mereu la acele clipe.

Bayonne a rămas în memoria mea ca un loc înfloritor şi surâzător. Acolo se afla cea mai veche amintire a inimii mele. O, ce epocă naivă şi deja atât de blând agitată! Acolo am văzut luând naştere, în colţul cel mai întunecos al sufletului meu, întâia licărire inexprimabilă, zorii divini ai dragostei.

Nu găseşti, dragă prietene, că o asemenea amintire este o legătură, o legătură ce nu poate să fie distrusă de nimic?

Ce curios, două fiinţe să-şi înlănţuie vieţile pentru totdeauna, fără ca să-şi lipsească, fără ca să se caute, să fie străini unul pentru altul şi nici măcar să se cunoască! Lanţul care mă leagă de această dulce copilă nu s-a frânt, dar firul s-a rupt.

De-abia ajuns la Bayonne am făcut înconjurul oraşului, urmând linia meterezelor, căutând casa, căutând poarta, căutând zăvorul; nu am regăsit nimic ori cel puţin nu am recunoscut nimic.

Unde este? Ce face? A murit? Mai trăieşte încă? Dacă trăieşte este desigur măritată şi are copii. Poate este văduvă şi a îmbătrânit la rândul ei. Cum se poate ca frumuseţea să treacă şi femeia să rămână? Oare femeia de acum este una şi aceeaşi cu fetişcana de altădată? Poate că am şi întâlnit-o? Poate-i chiar femeia căreia adineauri i-am cerut lămuriri asupra drumului, dar care m-a privit ca pe un străin oarecare.

În toate astea nu-i decât o tristeţe amară! Noi nu suntem deci decât nişte umbre. Trecem unii după alţii şi ne risipim ca nişte fumuri în cerul adânc şi albastru al eternităţii. Oamenii în spaţiu sunt ca orele în timp. Când au sunat au şi dispărut. Unde se duce tinereţea noastră? Unde se duce copilăria noastră! Vai, unde este fetişcana din 1812? Unde este copilul de atunci? În acea vreme ne atingeam poate, ne mai atingem şi acum şi totuşi e o prăpastie între noi. Memoria, această punte a trecutului, este frântă între ea şi mine. Ea nu ar cunoaşte chipul meu şi eu nu aş recunoaşte sunetul glasului ei. Ea nu-mi mai cunoaşte numele, iar eu nu-l ştiu pe-al ei.

Am puține lucruri să-ți spun despre Bayonne. Orașul e cât se poate de plăcut, situat în mijlocul dealurilor verzi la confluența râului Nive cu Adour, care face acolo o mică Gironde. Păcat însă că din orașul frumos și locul acesta plăcut, a trebuit să se facă o fortăreață.

Vai de peisajele fortificate! Am mai spus-o odată și nu pot să mă împiedic s-o mai spun; ce tristă văgăună este un șanț în zigzag! Ce urâtă este o colină cu pantă și contrapantă! Așa arată o capodoperă a lui Vauban⁶³. [...]

Catedrala din Bayonne este destul de frumoasă, din secolul al XIV-lea, culoare de iască și complet roasă de vântul mării. Nicăieri nu am văzut în interiorul ogivelor cercevele mai bogate și mai capricioase. Aici se îmbină toată vigoarea secolului al XIV-lea cu fantezia secolului al XV-lea fără ca ea să fie zgârcită. Ici și colo mai sunt câteva ferestre frumoase cu vitralii, aproape toate din secolul al XVI-lea. La dreapta fostului mare portal am admirat un mic ochi de fereastră al cărui desen se compune din flori și frunze, minunat încolăcite într-o rozasă. Ușile au mult stil; lame mari, negre, presărate de cuie enorme cărora un ciocan de fier aurit le dă și mai multă strălucire. Nu a mai rămas decât un singur ciocan, o minunată lucrătură bizantină.

Biserica este alipită către sud de o mănăstire mare din aceeași epocă, în momentul de față în curs de restaurare cu destulă pricepere. Cândva comunica cu corul printr-un măreț portal, astăzi zidit și văruiat, a cărui ornamentație și statui amintesc prin stilul lor grandios de Amiens, Reims, Chartres.

În biserică și în mănăstire au fost odinioară multe morminte astăzi distruse.

Totuși, câteva sarcofage mutilate mai sunt încă prinse de ziduri. Ele sunt goale. Nu știu ce fel de praf, groaznic de privit, a înlocuit pulberea omenească. Păianjenul își țese pânda în întunecatele lăcașe ale morții.

M-am oprit într-o capelă unde nu a mai rămas niciun mormânt, ci numai locul de unde au fost smulse din zid; și totuși mortul și-a luat toate precauțiile ca să-și păstreze mormântul. *Acest mormânt îi aparține*, așa cum mai spune încă și astăzi inscripția de pe marmura neagră pecetluită în zid. „La 22 aprilie 1664” dacă dai crezare aceleiași inscripții ce spune textual: „E. Reboul, notar regal și epitrop, a dat lui Pierre de Baraduc, burghez și oștean la castelul vechi din acest oraș, titlul și posesia acestei cripte de care să beneficieze el și ai săi.”

Și în legătură cu asta îmi vine în gând vizita la Saint-Michel de la Bordeaux.

Tocmai ieșisem din biserica din secolul al XIII-lea, remarcabilă mai ales prin portaluri și conținând o încântătoare capelă sculptată a Fecioarei, ar trebui de fapt să spun înflorită de minunații meșteri din timpul lui Ludovic al XII-lea. Priveam campanila alături de biserică având în vârf un telegraf. Altădată, era o minunată fleșă înaltă de trei sute de picioare, astăzi este un turn cu un aspect cât se poate de ciudat și original.

Pentru cei care nu știu că un trăsnet a lovit fleșa în 1786 prăbușind-o într-un incendiu ce a mistuit și acoperișul bisericii, uriașul turn militar și ecleziastic, greoi ca un donjon și împodobit ca o clopotniță, este o adevărată dilemă. Ferestrele superioare nu mai au apărători de ploaie. Nu mai sunt clopote, nici carilon, nici talgere, nici ciocane, nici orologiu. Turnul, cu toate că este încă încununat de un bloc cu opt fețe și opt pinioane, rămâne șters și ciuntit la vârf. Trăiești însă simțământul că este decapitat și mort. Vântul și lumina zilei trec prin lungile ogive fără ferestre, fără cercevele la ferestre, ca niște uriașe oseminte. Nu este o clopotniță, ci scheletul ei.

Eram singur în curtea cu câțiva copaci, unde se înălța campanila izolată. Curtea este vechiul cimitir. Cu toate că eram puțin jenat de strălucirea soarelui, contemplam posomorâta și minunata hardughie și încercam să-i citesc istoria în arhitectură și nenorocirile în răni. Pe mine un edificiu mă interesează tot atât de mult ca și un om mare. Într-un fel este o ființă și încerc să-i aflu povestea vieții.

Eram acolo foarte visător, când deodată am auzit la câțiva pași de mine: Domnule, Domnule! Întorc capul. Nimeni. Curtea era pustie. Câteva vrăbii sporovăiau în bătrânii copaci din cimitir. O voce mă strigase, o voce stinsă, dulce și spartă, ce răsuna încă în urechile mele.

Fac câțiva pași și aud din nou vocea: Domnule! De data asta mă întorc repede și zăresc, în colțul curții, lângă poartă, chipul unei bătrâne ieșind printr-o lucarnă. Lucarna, îngrozitor de dărăpănată, lăsa să se întrevadă interiorul unei camere jalnice.

Lângă bătrână era un bătrân.

Perechea aceasta era tot ce am văzut mai învechit în fața mea. Interiorul cocioabei era vărui, în albul ce amintește giulgiul, și nu vedeam alte mobile decât cele două scăunașe pe care erau așezați, privindu-mă cu ochii lor mici cenușii; două chipuri tăbăcite, zbârcite, parcă acoperite cu funingine și smoală, mai curând înfășurați decât îmbrăcați, în vechi giulgiuri cârpite.

Eu nu sunt ca Salvatore Rosa⁶⁴ care spunea:

Me figuro il sepulcro in ogni loco.^I

Totuși, în plină zi, la prânz, sub lumina soarelui cald și viu, apariția m-a surprins pentru moment și mi se părea că sunt strigat din fundul unei cripte antideluviene de către două spectre bătrâne de patru mii de ani.

După câteva secunde de gândire, le-am dat câte 15 bani. Erau pur și simplu portarul și portăreasa cimitirului. Philemon și Baucis.

Philemon, amețit de moneda de cincisprezece bani, s-a strâmbat de mirare și bucurie punând-o într-un vechi buzunar de piele bătut în ținte pe zid, *autre injure des ans*^{II}, cum ar spune La Fontaine, iar Baucis spuse cu un zâmbet amabil: Doriți să vedeți osuarul?

Acest cuvânt *osuar* a trezit în mintea mea nu știu ce ștersă amintire despre un lucru pe care într-adevăr credeam că-l știu și am răspuns. Cu plăcere, doamnă. Mi-am închipuit, a reluat bătrâna. Și a adăugat: Iată-l pe clopotar, el vă va conduce, este foarte frumos de văzut. Vorbind astfel și-a pus prietenos, pe mâna mea, mâna ei diafană, palpitantă, păroasă și rece, ca aripa unui liliac.

Noul personaj care tocmai apăruse și care fără îndoială simțise mirosul monedei de cincisprezece bani, clopotarul, stătea în, picioare, la câțiva pași, pe scara exterioară a turnului a cărui ușă o lăsase întredeschisă.

Era un tânăr vânjos de vreo treizeci și șase de ani, robust, gras, îmbujorat și proaspăt, având aerul unuia căruia îi place să trăiască, așa cum îi stă bine celui ce trăiește pe spinarea morților. Spectrele mele se completau cu un vampir.

Bătrâna m-a prezentat clopotarului cu o oarecare ceremonie: Iată un domn englez care dorește să vadă osuarul.

Vampirul, fără să spună un cuvânt, a urcat din nou cele câteva trepte pe care le coborâse, a împins ușa turnului și mi-a făcut semn să-l urmez. Am intrat.

Fără să spună un cuvânt, a închis ușa în spatele meu. Ne-am pomenit într-o întunecime adâncă. Totuși exista o candelă pe un colț de treaptă după o piatră mare. În licărirea ei, l-am văzut pe clopotar aplecându-se și aprinzând o lampă. Cu lampa aprinsă a început să coboare treptele unei înguste scări în spirală și eu la fel.

După vreo zece trepte, cred că m-am aplecat ca să trec printr-o ușă ascunsă și să urc două sau trei trepte, fiind condus tot de clopotar, în sfârșit nu mai am în minte toate detaliile, căci, cufundat într-un fel de

^I Peste tot îmi imaginez morminte. (trad. din it.).

^{II} O altă ocară adusă de ani. (trad. din fr.).

visare, eu mergeam ca prin somn. La un moment dat clopotarul mi-a întins mâna lui mare, osoasă: am simțit că pașii noștri răsunau pe o podea; ne aflam într-un loc foarte întunecos, un fel de cavou, în beznă.

Nu voi uita niciodată ce am văzut atunci.

Clopotarul, mut și nemișcat, stătea în picioare în mijlocul cavoului, rezemat de un stâlp înfipt în podea, ridicând cu mâna stângă lampa deasupra capului. Am privit în jurul nostru. În lumina cețoasă, difuză și vagă a cavoului, am deslușit bolta ogivală.

Dintr-o dată, ațintindu-mi ochii pe zid, am observat că nu eram singuri.

Chipuri ciudate, în picioare și rezemate de zid ne înconjurau din toate părțile. La lumina lămpii le întrezăream nelămurit prin ceața, care umplea locurile joase și întunecoase.

Închipuie-ți un cerc de arătări înfricoșătoare, în mijlocul căruia mă aflam. Corpurile negricioase și goale se cufundau și se pierdeau în noapte, dar le vedeam totuși deslușit ieșind afară din umbră și aplecându-se într-un fel către mine, înghesuie unele într-altele, o mulțime de capete sinistre sau groaznice, chemându-mă parcă cu guri mari deschise, însă fără de voce, și privindu-mă cu orbite fără ochi.

Ce erau aceste chipuri? Statui, fără îndoială. Am luat lampa din mâinile clopotarului și m-am apropiat. Erau cadavre.

În 1793, în timp ce era violat cimitirul regilor la Saint-Denis, a fost violat și cimitirul poporului la Bordeaux. Regalitatea și poporul sunt două suveranități, gloata le-a insultat în același timp. Ceea ce dovedește, fie spus în treacăt, celor care nu știu gramatica aceasta, că *popor și gloată* nu sunt sinonime.

Cimitirul Saint-Michel din Bordeaux a fost devastat ca și celelalte. Coșciugele au fost smulse din pământ, iar tot acel praf aruncat în cele patru vânturi. Când sapa a ajuns aproape de fundația turnului, spre surprinderea tuturor nu s-au mai întâlnit nici coșciuge putrede, nici vertebre rupte, ci doar corpuri întregi, uscate și conservate de argila acoperitoare de atâția ani. De aici ideea pentru crearea unui muzeu-osuar. Ideea se potrivea epocii.

Copiii din strada Montfaucon și din drumul Bègles jucau arșice cu resturile răspândite prin cimitir. Le-au fost luate din mâini și împreună cu toate oasele ce s-au mai putut găsi s-au strâns și îngrămădit în cavoul inferior al campanilei Saint-Michel. Peste grămada de șaptesprezece picioare, s-a făcut o podea cu balustradă.

Totul a fost încununat cu cadavrele, atât de ciudat de intacte, recent dezgropate. Erau șaptezeci. Au fost așezate în picioare, rezemate de zid,

în spațiul circular rezervat între balustradă și zid. Această podea răsună sub pașii mei, pe aceste oase am mers, acestea erau cadavrele care mă priveau.

Clopotarul, numai după ce-și jucă rolul, căci acest artist regiza melodrame, s-a apropiat de mine și a binevoit să-mi vorbească. Mi-a dat explicații despre acești morți. Vampirul a devenit cicerone. Aveam impresia că vorbește un ghid de muzeu. Câteodată avea limbuția unui ursar. — Priviți-l pe acesta, domnule, este numărul unu. Are toți dinții. Priviți cât de bine este conservat numărul doi, deși are aproape patru sute de ani. În ce privește numărul trei, s-ar spune că respiră și că ne aude. Nu este de mirare. Nu sunt decât șaiszeci de ani de când a murit. Este unul din cei mai tineri de aici. Mai știu încă persoane din oraș care l-au cunoscut.

Și-a continuat astfel turneul, trecând cu grație de la un spectru la altul, debitându-și lecția cu o memorie imperturbabilă. Dacă-l întrerupeam cu o întrebare în mijlocul unei fraze, îmi răspundea cu vocea sa naturală, pe urmă își relua fraza, exact de unde l-am întrerupt. Ținând în mână o baghetă, el lovea din când în când în cadavrele care răsunau ca pielea unui geamantan gol. De altfel, ce altceva decât un geamantan gol rămâne din trupul unui om, după ce spiritul l-a părăsit?

Nu cunosc o trecere în revistă mai înfricoșătoare. Nici Dante și Orcagna⁶⁵ nu au visat ceva mai lugubru. Dansurile macabre de pe podul din Lucerna și din Campo-Santo din Pisa nu sunt decât umbra acestei realități.

Era o negresă agățată de un cui, cu o frânghie trecută pe sub subțiori, râzând hidos. Într-un colț fusese adunată o familie întreagă, care murise otrăvită cu ciuperci; erau patru. Mama, cu capul plecat, părea că încearcă să aline pe cel mai mic dintre copii, în agonie pe genunchii ei, iar fiul cel mare, al cărui profil păstrase ceva tineresc, își sprijinea fruntea de umărul tatălui. O femeie, moartă de un cancer la sân, își îndoaia în chip ciudat brațul, ca și cum ar fi vrut să-și arate rana, mărită de îngrozitoarea operă a morții. Alături de ea, se ridica un hamal uriaș, care pariasse, într-o zi, că va căra două mii de livre de la poarta Caillou la Chartrons. Le-a dus, a câștigat pariul și a murit. Omul ucis de un rămășag stătea cot la cot cu unul ucis într-un duel. Gaura de sabie, pe unde a intrat moartea, se putea încă vedea la dreapta, pe pieptul lui descărnat.

La câțiva pași se răsucea un sârman copil, despre care se spune că fusese îngropat de viu. Culmea groazei. Acest spectru suferă. El se luptă

încă, după șase sute de ani, împotriva sicriului lui dispărut. Ridică capacul cu craniul și cu genunchiul; împinge scândura de stejar cu călcâiul și cu cotul; cu disperare își rupe unghiile de pereți, pieptul se dilată, mușchii gâtului se umflă într-un fel înspăimântător, el urlă. Strigătul lui nu se mai aude, dar se vede. Este cumplit.

Ultimul din cei șaptezeci este cel mai vechi. Datează de opt sute de ani. Clopotarul m-a făcut să remarc, cu oarecare cochetărie, dinții și părul său. Alături era un copilaș.

Cum reveneam, pe urma pașilor mei, am remarcat una din fantome așezată pe jos, lângă ușa de intrare. Avea gâtul întins, capul ridicat, gura lamentabilă, mâna deschisă, o cârpă în mijlocul corpului, un picior cu laba goală și din celălalt șold ieșind o tibie dezgolită, așezat pe o piatră, ca un picior de lemn. Părea să-mi ceară de pomană.

Nimic mai curios și mai misterios decât un asemenea cerșetor, la o asemenea ușă.

Ce să-i dai? Ce pomană să-i faci? Care este banul care le trebuie morților? Am rămas mult timp nemișcat în fața acestei apariții și visarea mea a devenit încet-încet o rugăciune.

Când îți spui că toate aceste larve, astăzi încătușate într-o tăcere glaciară, într-o atitudine sfâșietoare, au trăit, au palpitat, au suferit, au iubit, când îți spui că au avut spectacolul naturii, arborii, câmpul, florile, soarele, bolta albastră a cerului, în loc de această boltă palidă, când îți spui că au avut tinerețe, viață, frumusețe, bucurie, plăceri și că au râs ca și noi la petreceri, cu un hohot plin de nesocotință și uitare, când îți spui că și ele au fost ceea ce suntem noi și că și noi vom fi ce sunt ele, când te trezești așa, față în față cu viitorul, un gând trist îți vine în inimă, cauți în zadar să te agăți de lucrurile omenești dobândite și care toate se prăbușesc ca nisipul, sub mâinile tale, și te simți căzând într-o prăpastie.

Pentru acela care privește aceste resturi umane cu ochiul cărnii nimic nu este mai înfricoșător. Giulgiuri în zdrențe de-abia le acoperă. Coastele apar dezgolite, de-a curmezișul unor diafragme sfâșiate, dinții sunt galbeni, unghiile negre, părul rar și creț, pielea este o meșină roșcată, care secretă un praf cenușiu, mușchii și-au pierdut orice relief, viscerele și intestinele s-au transformat într-o cânepă roșcată, din care atârnă niște fire groaznice, care deapănă în tăcere, în această întunecime, invizibilul caier al morții. În fundul burții deschise, se zărește coloana vertebrală.

— Domnule, îmi spune omul, ce bine sunt conservați!

Pentru cel ce privește toate astea, cu ochii spiritului, nimic nu este

mai formidabil.

Clopotarul, văzând că visarea mea se prelungește, a ieșit în vârful picioarelor și m-a lăsat singur. Lampa rămăsese pe jos. Când acest om nu a mai fost acolo, mi s-a părut că cineva, care mă încurca, a dispărut. Mă simțeam, ca să spun așa, în comunicare directă și intimă cu posomorâții locuitori ai cavoului.

Priveam cu un fel de amețeală hora care mă înconjura, nemișcată și frământată în același timp. Unii își lasă brațele să cadă, alții și le răsucesc, câțiva își împreunează mâinile. Este sigur că o expresie de groază și grijă este întipărită pe toate fețele, care au văzut interiorul mormântului. În orice chip l-ar trata mormântul, corpul morților este teribil.

Pentru mine, așa cum ați putut înțelege deja, nu erau mumii, erau fantome. Vedeam toate aceste capete întoarse unele către altele, toate aceste urechi, care păreau să asculte, aplecate peste gurile, care păreau că șoptesc, și mi se părea că toți acești morți, smulși pământului și condamnați la dăinuire, trăiau în această noapte o viață cumplită și veșnică, că își vorbeau în ceața groasă a închisorii lor, că își povesteau întunecatele întâmplări ale sufletului, în mormânt, și că își spuneau în șoaptă lucruri de negrăit.

Ce dialoguri înfricoșătoare! Ce-și pot spune? O, abisuri în care se pierde gândul! Ei știu ce se află în spatele vieții. Ei cunosc secretul călătoriei. Au depășit promontoriul. Norul cel mare pentru ei s-a deșirat. Noi suntem încă pe țărmul ipotezelor, al speranțelor, al ambițiilor, al pasiunilor, al tuturor nebuniilor, numite înțelepciune, al tuturor himerelor, numite adevăruri. Ei au intrat pe cărămida infinitului, al nemișcării, al realității. Ei cunosc lucrurile care sunt și singurele lucruri care ar fi. Toate întrebările ce ne preocupă zi și noapte pe noi, visătorii, pe noi, filosofi, toate subiectele meditațiilor noastre fără sfârșit și țel, despre viață, obiectul creației, persistența eului, starea ulterioară a sufletului, ei le știu miezul, toate enigmele noastre, ei le cunosc. Ei cunosc sfârșitul tuturor începuturilor noastre. De ce au acest aer teribil? De ce au acest chip disperat și de temut?

Dacă urechile noastre nu ar fi prea grosolane pentru a le putea auzi sunetele, dacă nu s-ar fi pus între ei și noi zidul de netrecut al cărnii și al vieții, ce ne-ar putea ei oare spune? Ce revelații ne-ar face? Ce sfaturi ne-ar da? Din mâinile lor am ieși înțelepți sau nebuni? Ce aduc ei din mormânt?

Eram adâncit în acest haos de gânduri. Morții care se întrețineau între ei nu mă mai înspăimântau, aproape că mă simțeam în largul

meu. Dintr-o dată, nu știu cum, mi-am amintit că tocmai în acel moment, în înaltul turnului Saint-Michel, la două sute de picioare deasupra capului meu, deasupra acestor spectre, ce-și șoptesc în noapte misterios, un telegraf, sărmană mașină de lemn, mânăuită de o sfoară, se agita în ceață și arunca unul după altul, prin spațiu, tot într-un limbaj misterios, aceste lucruri imperceptibile, care mâine vor fi un jurnal.

Niciodată nu am simțit mai bine, decât în acel moment, zădărnicia pasiunilor noastre. Ce poemă acest turn Saint-Michel, ce contrast și ce învățătură! Pe vârful său, în lumină și în soare în mijlocul cerului albastru, în ochii mulțimii preocupate mișunând pe străzi, un telegraf gesticulează și se zbate, ca Pasquin⁶⁶ pe scena lui de saltimbanc, spune și detaliază cu minuțiozitate toate lipsurile întâmplărilor zilei și ale politicii sfertului de oră, Espartero care cade, Narváez⁶⁷ care apare, Lopez⁶⁸ care îl gonește pe Mendizabal⁶⁹, marile evenimente microscopice, infuzorii care fac pe dictatorii, volvocinele fac pe tribunii, vibrionii⁷⁰ fac pe tiranii, toate micimile din care se compune omul trecător și clipa fugitivă, și în acest răstimp, jos, în mijlocul masivului pe care turnul se sprijină, într-o criptă neatinsă de nicio rază, niciun zgomot, un consiliu de spectre, așezate în cerc, în întunecime, vorbește în șoaptă de morminte și de eternitate.

Biarritz

25 iulie.

Dragă prietene, cunoști cele trei puncte ale coastei normande, atât de dragi mie, Bourg-d'Ault, Tréport și Étretat; Étretat, cu arcurile imense, tăiate în faleză de valuri, Tréport, cu biserica veche, cu bătrâna cruce de piatră și vechiul său port înțesat de vase pescărești, Bourg-d'Ault, cu marea sa stradă gotică, care te duce brusc spre largul mării. Ei bine, adaugă și Biarritz alături de Tréport, Étretat și Bourg-d'Ault printre locurile pe care le-aș alege *pour le plaisir de mes yeux*¹, cum spune Fénelon.

Nu cunosc loc mai fermecător și mai minunat decât Biarritz. Unii oameni obișnuiți să critice totul chiar și pe bunul Dumnezeu, în ceea ce a făcut mai frumos, spun că nu sunt copaci, însă trebuie să știi să alegi: ori oceanul, ori pădurea. Vântul mării seceră copacii.

Biarritz este o așezare albă cu acoperișuri ruginii și obloane verzi,

¹ Pentru plăcerea ochilor mei. (trad. din fr.).

unduind peste coame îmbrăcate de iarbă și tufișuri. Ieși din sat, cobori duna, nisipul se năruie sub călcăie și dintr-o dată te găsești pe un țărm blând și neted, în mijlocul unui fabulos labirint de stânci, de camere, arcade, grote și peșteri, arhitectură stranie, aruncată de-a valma în mijlocul valurilor, scăldată de albastrul cerului, de lumina și umbra soarelui, de spuma mării și freamătul vântului.

Nu l-am văzut nicăieri pe bătrânul Neptun s-o ruineze pe bătrâna Cibela⁷¹ cu mai multă forță, satisfacție și măreție. Întreaga coastă este plină de vuiete. Marea Gasconiei o roade și o sfâșie prelungind printre stânci nețărmurile-i șoapte. Totuși, ori de câte ori rătăcesc pe acest țărm pustiu, indiferent de momentul zilei, o liniște deplină îmi cuprinde inima. Tumulturile naturii nu tulbură singurătatea.

Nu-ți poți imagina ce viață intensă palpită și veghează în aparenta dezordine a unui mal năruit. O pojghiță de scoici vii acoperă stâncile, zoofitele și moluștele înoată și plutesc, ele însele transparente, în transparența valurilor. Așa se infiltrează, picătură cu picătură, și plouă cu perle mari din bolta peșterilor; crabii și melcii se cațără printre alge și iarbă de mare, conturând pe nisipul ud forma valurilor care i-au adus. Deasupra grotelor crește o vegetație ciudată și aproape unică, astragalul de Bayonne, garofița galică, inul de mare, trandafirul cu frunze de sângerică, gura leului cu frunze de cimbru.

În golfuri înguste, bieții pescari, ghemuiți în jurul unor bărci vechi, despică și curăță, în zgomotul asurzitor al fluxului ce se ridică sau coboară printre stânci, peștele pescuit în timpul nopții. Fetele tinere, desculțe, merg să spele în valuri pieile de focă și de fiecare dată când marea albită de spumă se avântă până la ele, ca un leu care se mânia și se întoarce, ele își ridică fustele și se dau înapoi în hohote mari de râs.

Te scalzi la Biarritz, ca și la Dieppe, ca și la Le Havre, ca și la Tréport, însă cu o anume libertate pe care ți-o inspiră acest frumos cer și pe care ți-o îngăduie climatul atât de blând. Femei, gătite cu ultimul model de pălărie venit de la Paris, înfășurate din cap până în picioare într-un uriaș șal, cu un voal de dantelă pe față, intră cu ochii plecați, într-una din acele barăci de pânză, presărate pe întreaga plajă; o clipă mai târziu, ele ies cu picioarele goale, îmbrăcate numai cu o ușoară cămașă de lână cafenie, care de multe ori de-abia coboară sub genunchi, și aleargă râzând, să se arunce în mare. Această libertate, plăsmuită din bucuria omului și măreția naturii, își are măreția ei.

Fetele din sat și drăguțele lucrătoare din Bayonne se scaldă cu cămășuțe de serj, adesea foarte găurite, fără să se prea sinchisească de ce lasă găurile să se vadă sau de ce ascund cămășile.

A doua zi, ducându-mă la Biarritz, cum mă plimbam în timpul refluxului printre grote, căutând scoici și sperind crabii, care fugeau pieziș, ascunzându-se în nisip, am auzit din spatele unei stânci, un glas care cânta următorul cuplet, oarecum în dialect, dar nu destul ca să mă împiedice să-i înțeleg cuvintele:

Gastilbelza, omul cu carabina

Cânta așa:

A cunoscut-o cineva pe dona Sabina,

Cineva de aici?

Dansați, cântați, săteni, noaptea pătrunde

Pe Muntele Falù.

Vântul care vine dinspre munte

Mă va face nebun.

Era o voce de femeie. Am ocolit stânca. Cântăreața se scălda.

O fată tânără și frumoasă, cu cămașă albă și fusta scurtă, înota într-un mic golf prins de două stânci la intrarea unei peșteri. Hainele ei de țărancă zăceau pe nisip în fundul peșterii. Zărindu-mă, a ieșit pe jumătate din apă și a început să cânte a doua strofă și văzând că o ascultam nemișcat, în picioare pe stâncă, ea îmi spuse surâzând într-un jargon amestecat francez și spaniol:

— Domnule străin, cunoști dumneata acest cântec?

— Cred că da, i-am răspuns. Puțin.

Pe urmă m-am îndepărtat fără ca ea să mă fi gonit.

Nu găsești în asta o anume asemănare cu Ulise ascultând sirena? Natura ne reîntoarce și ne redă fără încetare, reîntinerindu-le, nenumăratele teme și motive pe care imaginația oamenilor a construit toate vechile poezii și toate vechile mitologii.

Pe scurt, Biarritz este un loc minunat, cu populația sa prietenoasă, cu casele albe atât de frumoase, dunele mari, nisipul fin, peșterile uriașe, marea strălucitoare.

Nu am decât o singură teamă, să nu ajungă la modă. Deja vine lumea de la Madrid, în curând va veni și de la Paris.

Atunci Biarritz, acest sat, atât de rustic, de sălbatic și cinstit încă, va fi cuprins de pofta primejdioasă a banilor; *sacra fames*¹. În Biarritz se vor pune plop pe coline, rampe pe dune, scări în prăpăstii, chioșcuri pe stânci, bănci în peșteri, și pantaloni frumoaselor care se scaldă. Biarritz va deveni pudic și lacom. Smerenia, *qui n'a dans tout le corps de chaste*

¹ Sfânta foame. (trad. din lat.).

*que les oreilles*¹ cum spune Molière, va înlocui libera și inocenta familiaritate a tinerelor femei, în jocul lor cu marea. Și pe urmă va exista un cabinet de lectură și teatru. La Biarritz se va citi ziarul, se vor juca melodrame și tragedii. O, Zaire, ce vrei de la mine? Seara se va merge la concert, căci vor fi concerte în fiecare seară, iar un cântăreț cu triluri de privighetoare burtoasă în jur de cincizeci de ani va cânta cavatine de soprane, aici, la câțiva pași de bătrânul ocean, care cântă muzica veșnică a fluxurilor, uraganelor și furtunilor.

Atunci Biarritz nu va mai fi Biarritz. Va fi ceva decolorat, și bastard ca Dieppe ori Ostende.

Nimic nu este mai măreț decât un cătun de pescari, așezat la țărmul oceanului, plin de obiceiuri străvechi și naive; nimic nu este mai mare decât un oraș, care pare să aibă menirea augustă să gândească pentru întregul gen uman, și să propună lumii noutățile, de multe ori grele și de temut, pe care civilizația le pretinde. Nimic nu este mai mărunț, mai meschin și mai ridicol, decât un fals Paris.

Orașele care sunt scăldate de mare ar trebui să-și păstreze ca pe o comoară înfățișarea dată de poziția lor. Oceanul are toate darurile, toate frumusețile, toată măreția. Când ai oceanul, la ce bun să mai copiezi Parisul?

La Biarritz, câteva simptome par deja să anunțe apropiata transformare. Acum zece ani se venea de la Bayonne pe șă, acum doi ani se venea în cabrioletă, acum se vine în trăsura publică. Acum o sută de ani, ca și acum douăzeci de ani, se făcea baie în vechiul port, un mic golf străjuit de două turnuri năruite. Astăzi se face baie în noul port. Acum zece ani la Biarritz era doar un han, astăzi sunt trei sau patru „hoteluri”.

Asta nu pentru că aş dezaproba trăsura publică, nici portul nou, unde valurile se sparg mai cu putere ca în cel vechi, și în consecință baia este mai eficace, nici „hotelurile” care nu au alt păcat decât că nu au ferestre către mare; dar mă tem de alte perfecționări posibile și aş vrea ca Biarritz să rămână Biarritz. Până acum totul este bine, dar să ne oprim aici.

De altfel trăsura publică de la Bayonne la Biarritz nu se împământenește fără o oarecare rezistență. Cabrioleta se luptă cu trăsura, iar cu zece ani în urmă șaua se lupta cu cabrioleta. Toți căraușii din oraș s-au revoltat contra a doi șelari, Castex și Anatol, inventatorii trăsurilor publice. Este complot, concurență, asociație. Este

¹ Care n-are neprihănit în tot corpul ei decât urechile. (trad. din fr.).

o iliadă a birjarilor de trăsură care expun punga călătorului la niște tresăriri ciudate.

După ce am sosit la Bayonne, a doua zi am vrut să merg la Biarritz. Necunoscând drumul, m-am adresat unui trecător, un țăran navarrez, costumat frumos, pantalon larg de catifea măslinie, brâu roșu, cămașă cu guler mare desfăcut, prins într-un inel de argint, vestă de postav gros, cafeniu, toată brodată cu mătase maronie, și o pălărie mică à la Henri al II-lea, tivită cu catifea și înălțată de o pană de struț neagră și ondulată. Am întrebat pe acest falnic trecător despre drumul la Biarritz.

— Luați-o pe strada Pont-Mayour până la Porte d'Espagne, îmi spuse el.

— Găsești ușor cu ce să te duci la Biarritz?

Navarrezul m-a privit, surâzând grav și îmi spuse, cu accentul regiunii sale, aceste vorbe memorabile, al căror înțeles adânc nu l-am priceput decât mai târziu:

— Domnule, este ușor să te duci, mai greu este să te întorci.

Am luat-o pe strada Pont-Mayour.

În timp ce o urcam am întâlnit mai multe afișe de culori diferite, prin care căraușii ofereau publicului vehicule pentru Biarritz la diferite prețuri cinstite; am remarcat, în trecere, că toate aceste anunțuri se terminau printr-o invariabilă formulă: Prețurile vor rămâne astfel fixate până la ora opt seara.

Am ajuns la Porte d'Espagne. Acolo se grupau și se înghesuiau unele într-altele o mulțime de trăsură de toate felurile, platforme cu bănci, cabriolete, gondole, calești, cupeuri. Abia am aruncat o privire pe această îmbulzeală de atelaje, că o altă mulțime mă și înconjura. Erau birjarii. În acel moment am fost asurzit. Toate vocile, toate accentele, toate dialectele, toate înjurăturile și toate ofertele deodată.

Unul m-a apucat cu brațul drept.

— Domnule, sunt vizitiul domnului Castex, urcați în cupeu, un loc pentru cincisprezece parale.

Celălalt mi-a apucat brațul stâng.

— Domnule, sunt Ruspil, am și eu un cupeu, un loc pentru douăsprezece parale.

Un al treilea mi-a ținut drumul.

— Domnule, eu sunt Anatol. Uitați caleașca mea, vă duc pentru zece parale.

Un al patrulea îmi vorbea în urechi:

— Domnule, veniți cu Momus, eu sunt Momus, mergem ca gândul

până la Biarritz pentru șase parale.

Cinci parale, strigau alte capete împrejurul meu.

— Vedeți, domnule, trăsura frumoasă: Sultana din Biarritz! un loc pentru cinci parale!

Primul care mi-a vorbit și care îmi ținea brațul drept a dominat, în fine, tot acest vacarm.

— Domnule, eu v-am vorbit primul. Vă cer să mă preferați.

— Vă cere cincisprezece parale, au strigat ceilalți birjari.

— Domnule, reluă rece omul, vă cer trei parale.

S-a așternut o tăcere deplină.

— Eu am vorbit domnului, primul, adăugă omul.

Pe urmă, profitând de stupoarea celorlalți combatanți, a deschis repede ușa cupeului împingându-mă înăuntrul și, înainte de a avea timp să mă desmeticesc, a închis cupeul, s-a urcat pe capră și a plecat în galop. Trăsura sa era plină. Ai fi zis că mă aștepta numai pe mine.

Trăsura era nouă și foarte bună; caii excelenți. În mai puțin de o jumătate de oră eram la Biarritz.

Odată ajuns, nevrând să abuzez de situația mea, am scos cincisprezece parale din pungă și i-am dat vizitiului. Tocmai mă îndepărtam, când m-a apucat de braț.

— Domnule, nu face decât trei parale.

— Nici vorbă, mi-ai spus la început, cincisprezece parale, atât rămâne.

— Păi, nu, domnule, am spus că vă voi duce pentru trei parale. Rămâne trei parale.

Mi-a dat diferența silindu-mă aproape s-o primesc.

Pe Dumnezeuul meu, mi-am zis îndepărtându-mă, iată un om cinstit.

Ceilalți călători dăduseră ca și mine numai trei parale.

Toată ziua m-am plimbat pe plajă, și o dată cu lăsarea serii m-am gândit să mă reîntorc la Bayonne. Eram ostenit și-mi reaminteam cu o oarecare plăcere de trăsura excelentă și de virtuosul birjar care m-adusese. Am început să urc coasta vechiului port. În depărtări, ceasurile din câmpie băteau ora opt. Nu am luat în seamă o mulțime de plimbăreți, care alergau din toate părțile și păreau să se grăbească către intrarea în sat, unde se opreau căraușii.

Seara era minunată, câteva stele începuseră să împungă, cu strălucirea lor, cerul limpede al amurgului, marea încă netulburată avea lucirea opacă și grea a unei uriașe pânze de ulei.

În dreapta mea tocmai se aprinsese, pe un promontoriu învecinat, un far cu lumină rotitoare; strălucea, apoi se stingea, iar se aprindea

aruncând brusc o lumină orbitoare, ca și cum încerca să se lupte cu veșnicul Sirius strălucitor, în ceață, în celălalt capăt al orizontului. M-am oprit din drum și câțva timp am contemplat acest melancolic spectacol ce-mi sugera imaginea efortului omenesc. [...]

Noaptea se adâncea, deodată contemplarea mea a fost fulgerată de gândul la Bayonne și la hanul meu. Am pornit din nou și am ajuns în piața unde de obicei stăteau trăsurile. Nu mai era decât una singură; un felinar pus pe jos mi-o arăta. Era o caleașcă cu patru locuri; trei locuri erau deja ocupate.

În timp ce mă apropiam:

— Hei, domnule, veniți o dată, îmi strigă o voce, este ultimul loc și suntem ultima trăsură.

Am recunoscut vocea birjarului meu de dimineată. Reîntâlneam pe acel om de modă veche. Întâmplarea mi s-a părut providențială. Am binecuvântat momentul. O clipă mai târziu și aș fi fost obligat să fac tot drumul pe jos.

— Zău că ești un birjar cumsecade. Mă bucur să te revăd.

— Urcați repede, domnule, reluă omul.

M-am instalat în grabă în caleașcă.

După ce m-am așezat, birjarul, cu mâna pe clanță, mi-a spus:

— Domnul știe că a trecut ora?

— Care oră?

— Ora opt.

— Așa e, am auzit eu ceva bătând.

— Domnul știe că după ora opt prețurile se schimbă? Noi venim aici să luăm călătorii, ca să le facem un serviciu. Obiceiul este să se plătească înainte de plecare.

— Minunat, răspund eu scoțând punga. Cât face?

Omul reluă cu blândețe:

— Doisprezece franci, domnule.

Am înțeles numaidecât afacerea. Dimineata se anunță că pentru trei parale de persoană, curioșii vor fi duși la Biarritz; sunt o mulțime; seara aceeași mulțime este adusă înapoi la Bayonne, pentru doisprezece franci de persoană.

Probasem de dimineată rigiditatea stoică a birjarului meu; nu am replicat niciun cuvânt și am plătit.

Mergând către Bayonne în galop, frumoasa maximă a țăranului navarrez mi-a revenit în minte, și pentru inițierea călătorilor am făcut această traducere în limba vulgară TRĂSURI PENTRU BIARRITZ. Preț de persoană – la dus trei parale, la întors, doisprezece franci. Nu găsești

că-i sucită bine?

La o oarecare distanță de Bayonne, unul din tovarășii mei de drum îmi arată în umbră, pe o colină, castelul Marrac sau cel puțin ceea ce a mai rămas astăzi din el.

Castelul Marrac este celebru, pentru că în 1808, în timpul întrevederii de la Bayonne, a fost locuit de împărat. Napoleon a avut cu această ocazie un gând mare, însă providența nu i l-a acceptat; și cu toate că Iosif I a cârmuit Castilia ca un prinț bun și înțelept, ideea, atât de utilă pentru Europa, mai ales pentru Franța și Spania, de a da o dinastie nouă Spaniei, a fost funestă lui Napoleon, ca și lui Ludovic al XIV-lea.

Josefina, care era creolă și superstițioasă, îl însoțea pe împărat la Bayonne. Ea pare să fi avut nu știu ce fel de presentiment și ca Nuñez Saledo, în romanța spaniolă, repeta adeseori: *Il arrivera malheur de ceci*¹.

Astăzi, cunoscându-se cealaltă față a acestor evenimente, deja cufundate în istorie de treizeci de ani, distingem în cele mai mici detalii tot ce-au avut mai sinistru, prin fatalitatea care a tras toate sforile.

Și iată acel ceva total necunoscut și care merită să fie pomenit.

În timpul șederii la Bayonne, împăratul a vrut să viziteze lucrările de la Boucaut. Bayonezii, tineri pe atunci, își amintesc că împăratul, într-o dimineață, a traversat pe jos drumul către mare pentru a ajunge la o corabie mică acostată în port și care trebuia să-l ducă până la gurile fluviului Adour.

Josefina îl ținea de braț. Ca peste tot, avea și aici o întreagă suită de regi care, în această conjunctură, erau prinții din sud și Burbonii din Spania, bătrânul rege Carol al IV-lea cu soția; prințul de Asturia, care după ce a fost rege și s-a numit Ferdinand al VII-lea, don Carlos, astăzi pretendent sub numele de Carol al V-lea.

Toată populația din Bayonne era pe străzi înconjurându-l pe împărat, care mergea fără pază. Curând, mulțimea a devenit atât de numeroasă și stânjenitoare în curiozitatea ei meridională, încât Napoleon a grăbit pasul. Bieții Bourboni, gâfâind, îl urmau cu greu.

Împăratul a ajuns la barca corăbiei atât de precipitat, încât Josefina, la intrare, vrând să apuce în grabă mâna pe care i-o întindea căpitanul vasului, a căzut în apă până la genunchi. În orice altă împrejurare ea ar fi râs. Ar fi fost pentru ea, îmi spune, doamna ducasă de C... povestindu-mi întâmplarea, o ocazie să-și arate picioarele care erau frumoase. De

¹ Din asta o să iasă o nenorocire. (trad. din fr.).

data aceea însă, s-a remarcat că a scuturat trist din cap. Semnul era rău.

Toți cei care au asistat la această întâmplare au avut un sfârșit trist. Napoleon a murit proscris. Josefina a murit repudiată. Carol al IV-lea și soția au murit detronați. Cât despre tinerii prinți de atunci, unul este mort, Ferdinand al VII-lea; celălalt, don Carlos, este prizonier. Corabia care l-a dus pe împărat s-a pierdut doi ani mai târziu, cu oameni și bunuri, sub capul Ferret, în golful Arcachon; căpitanul, care a dat mâna împărătesei și care se numea Lafon, a fost condamnat pentru acest lucru și a fost împușcat. În fine, castelul Marrac, unde locuise Napoleon, transformat succesiv în cazarmă și seminar, a dispărut într-un incendiu, iar în 1820, în timpul unei nopți cu furtună, o mână, rămasă necunoscută, a pus foc la toate cele patru colțuri.

Căruța cu boi

San Sebastián, 28 iulie.

În ziua de 27 iulie 1843, la ora zece și jumătate dimineața, când să intru în Spania, între Bidart și Saint-Jean-de Luz, în fața porții unui han prăpădit, am revăzut o veche căruță spaniolă cu boi. Adică, mica căruță de Biscaya, cu doi boi și două roți din lemn compact, care se învârtesc o dată cu osia și fac un zgomot asurzitor ce se aude de la o leghe în munte.

Dragă prietene, să nu zâmbești de grija duioasă cu care înregistrez atât de minuțios această amintire. Dacă ai ști cât de încântător este pentru mine acest zgomot, îngrozitor pentru alții, îmi amintește de ani binecuvântați.

Eram mic de tot când am traversat acești munți și când l-am auzit pentru prima oară. Ieri, când mi-a izbit urechile, m-am simțit dintr-o dată întinerit. Auzindu-l numai, mi s-a părut că re trăiesc toată copilăria și nu știu prin ce stranie și supranaturală influență, memoria îmi devenise proaspătă ca zorile de april, totul revenindu-mi dintr-o dată în minte; cele mai mici detalii ale acelor vremuri fericite îmi apăreau limpezi, strălucitoare, luminate parcă de soare răsare. Pe măsură ce căruța cu boi se apropia, cu muzica ei sălbatică, revedeam clar acel încântător trecut și mi se părea că între acel trecut și astăzi nu mai era nimic. Era ieri.

Oh, ce timpuri frumoase! Ce ani blânzi și strălucitori! Eram copil, eram micuț, eram iubit. Nu aveam experiență și o aveam pe mama!

Călătorii în jurul meu își astupau urechile, eu purtam încântarea în inimă. Niciodată un cor de Weber, niciodată o simfonie de Beethoven, niciodată o melodie de Mozart nu au făcut să înflorească într-un suflet tot ce a trezit în mine atât de îngeresc, de negrăit, scârțâitul furios și bizar al celor două roți prost unse pe un drum prost pietruit.

Căruța s-a îndepărtat, zgomotul a slăbit încetul cu încetul, și, pe măsură ce se stingea în munți, strălucitoarea apariție a copilăriei mele se stingea din memoria mea; pe urmă totul s-a decolorat și când ultima notă a acestui cântec, armonios numai pentru mine, s-a topit în depărtări, m-am simțit readus încet la realitate, în prezent, în viață, în noapte.

Fie binecuvântat bietul căruțaș necunoscut, care a avut puterea misterioasă de a-mi reînvia amintirile și care fără să știe a săvârșit această miraculoasă evocare în sufletul meu! Fie în paza cerului cel ce revarsă o lumină neașteptată în cugetul visătorului!

Dragul meu prieten, această întâmplare mi-a cuprins în întregime sufletul. Nu îți voi mai scrie nimic astăzi.

De la Bayonne la San Sebastián

29 iulie.

Am plecat din Bayonne în zorii zilei. Drumul este fermecător; aleargă pe un platou înalt, având la dreapta Biarritz și la orizont marea; aproape un munte și, mai aproape, o baltă mare, sărată și verde. Un copil gol, goluț, adapă o vacă. Peisajul este minunat, cerul albastru, marea albastră, soarele strălucitor. De pe înălțimea unui deal, un măgar privește toate astea

În molatica delăsare

A unui mandarin învățat, care mănâncă scaieți.

O cetățuie Ludovic al XII-lea, ultima pe care o are Franța în partea asta, la miazăzi.

La Bidart, se schimbă caii. La ușa bisericii, un fel de idol ciudat, venerat astăzi ca și pe vremuri. Destinul acestei pietre este să fie adorată; idol pentru păgâni, sfânt pentru creștini. Fetișurile sunt trebuincioase celor ce nu gândesc.

Apoi urmează Saint-Jean-de-Luz, sat aruncat într-un cotlon de munte. Braț de mare în nisipuri. Băltoace de apă verde-albăstruie mirosind a pește; spălătorese. Cântec de bucurie. Un mic palat cu

turnulețe în genul palatului d'Angoulême în Marais, construit fără îndoială pentru Mazarin cu ocazia căsătoriei lui Ludovic al XIV-lea.

Bidassoa, râu frumos cu nume basc, ținând loc de hotar între cele două limbi, ca și între cele două țări și păstrând neutralitatea între franceză și spaniolă.

Traversez podul. La capătul de miazăzi, diligența se oprește. Ni se cer pașapoartele. Un soldat, cu pantaloni de pânză zdrențuiți și în haină verde cârpită cu albastru la cot și guler, apare la ușa diligenței. Este santinela; sunt în Spania.

Iată-mă în țara unde se pronunță *b* în loc de *v*; fapt ce-l extazia pe bețivanul de Scaliger: *Felices populi*, exclamă el, *quibus VIVERÈ est BIBERE*¹.

În insula Fazanilor, un fel de podiș verde, nu sunt fazani. Sunt reprezentați de o vacă și trei rațe, fără îndoială, figuranți închiriați pentru a juca acest rol spre satisfacția trecătorilor.

Este o regulă generală. La Paris, în Marais, nu există mlaștini; pe strada celor Trois-Pavillons, nu sunt pavilioane; pe strada de la Perle, sunt prostituate: în insula des Cygnes naufragiază ghetete vechi și câini morți. Când un loc se numește Insula „des Faisans”, acolo găsești precis rațe. O, călători, curioși, obraznici, să nu uitați acest fapt!

Nu m-am împiedicat totuși să privesc Insula Fazanilor. Acolo unde Casa de Franța a luat în căsătorie Casa de Austria, unde Mazarin, campion al vicleniei, s-a luptat corp la corp cu Louis de Haro⁷², campion al mândriei, o vacă paște iarba. Spectacolul este mai puțin măreț? A decăzut poiana? Machiaveli ar spune da; Hesiod ar spune nu.

Suntem la Irún.

Ochii mei îl caută cu nesaț. Acolo mi s-a înfățișat pentru prima dată Spania, uimindu-mă atât de mult, cu casele ei negre, străzile înguste, balcoanele de lemn și cu porțile de cetate, pe mine, copilul francez, crescut în mahonul imperiului. Ochii mei, obișnuiți cu paturi înstelate, cu fotolii cu mânere în formă de gât de lebădă, cu suporturi pentru susținerea lemnurilor în cămin în formă de sfinx, cu bronzuri aurite și marmură albastru peruzeu, priveau cu un fel de groază sîpetele mari sculptate, mesele cu picioare răsucite, paturile cu baldachin, argintăriile schimonosite și îndesate, geamurile ferecate în plumb, toată această lume veche și nouă ce mi se înfățișa.

Vai, Irún nu mai este Irún. S-a transformat, mai mult decât Parisul, în stil empire și în mahon. Nu vezi decât case albe cu obloane verzi. Se

¹ Fericele popoarele pentru care a trăi înseamnă a bea. (trad. din lat.).

simte că Spania, totdeauna înapoiată, citește de-abia acum pe Jean-Jacques Rousseau. Irún și-a pierdut toată fizionomia. O, sate, care sunteți înfrumusețate, ce urâte deveniți! Unde este istoria? Unde este trecutul? unde este poezia? unde sunt amintirile? Irún seamănă cu Batignolles.

Greu mai întâlnești două sau trei case negre, cu balcon suspendat. Cred că am recunoscut-o și am salutat-o din adâncul sufletului casa pe care o vedeam din locuința mamei, acea veche casă, contemplată cu uimire și cu un fel de simpatie de mine ceasuri întregi, cu toate că eram copil francez, hrănit în mahon. Casa în care a locuit mama mea a dispărut.

În piață mai există o coloană veche cu armele Spaniei, din timpul lui Filip al II-lea. Împăratul Napoleon, trecând prin Irún, s-a rezemat de această coloană.

Ieșind din Irún, am recunoscut forma drumului cu o parte în suiș și alta în coborâș. Mi-l amintesc ca și cum l-aș vedea. Era dimineată. Soldații din escorta noastră, veseli cum sunt totdeauna soldații în timp de război, atunci când pleacă cu hrană pentru trei zile, urcau pe drumul de sus, iar noi urmam drumul de jos.

Fontarabie mi-a lăsat o impresie luminoasă. El a rămas în amintirea mea ca silueta unui oraș de aur, cu o clopotniță ascuțită, orizontul îndepărtat al unui golf albastru. Nu l-am mai revăzut ca atunci. Fontarabie este un sat destul de frumos, așezat pe un podiș cu o promenadă umbrită de copaci, cu marea alături, și aproape de Irún, la numai o jumătate de leghe.

Drumul pătrundea în munți, minunați prin formă și încântători prin verdeată. Dealurile sunt îmbrăcate în catifea verde, uzată ici și colo. Apare o casă, mare, de piatră, cu balcon, cu un blazon mare, luat, la început, drept blazonul Spaniei, atât este de pompos și de imperial bălțat. O inscripție anunță: *Estas armas de la casa Solar. Año 1759*¹.

Un torent curge de-a lungul drumului. Foarte des întâlnești poduri cu arcuri acoperite de iederă ce se clatină la trecerea căruțelor cu boi. Tipăt îngrozitor al roților la vale.

De câțva timp, un om înarmat cu o durdă aleargă lângă diligență îmbrăcat ca un mahalagiu din Paris, o vestă rotunjită și pantaloni largi de catifea de bumbac în culoarea pielii, cu cartușiera pe burtă, cu pălărie rotundă și ceruită ca a birjarilor de trăsuri, cu inscripția: Cazadores de Guipúzcoa. Este un jandarm. Escortează diligența.

¹ Aceste arme ale casei Solar. Anul 1759. (trad. din sp.).

Oare sunt hoți? Imposibil. Ieșim din Franța. Ridicăm din umeri. Totuși sosim într-un sat. Cum se numește acest loc? Astigarraga. Ce caută la poarta hanului acea trăsură lungă, vopsită în verde? Este poștalionul. De ce este oprită, deshămată și descărcată? Este descărcată pentru că nu mai are încărcătură; deshămată pentru că nu mai are cai; oprită pentru că a fost oprită. Oprită? De cine? De tâlharii care au ucis surugiul, au luat caii și au jefuit călătorii. Și săracii diavoli, care sunt acolo pe pragul hanului, cu aerul acela vrednic de milă? Sunt călătorii. Ah, într-adevăr? Ne trezim. Deci un asemenea lucru este posibil. Sigur vedem că am ieșit din Franța.

Jandarmul ne părăsește. Un altul se prezintă. Cel care ne-a părăsit vine la ușa diligenței și cere de pomană. Este plata lui.

Te gândești la banii de aur din buzunar și dai un ban de argint. Săracii dau un gologan, avarii o lețcaie. Jandarmul primește peseta, ia gologanul și acceptă lețcaia. Jandarmul nu știe altceva decât să alerge pe drum, să poarte o pușcă și să ceară de pomană. Asta-i toată osteneala lui.

Mi-am pus problema: ce s-ar face jandarmul dacă nu ar exista tâlharii? Frumoasă întrebare! S-ar face tâlhar.

Mi-e teamă că-i așa. Și jandarmul trebuie să trăiască! Două treimi din sate sunt ruinate. „Carliștii” și „cristinos”. Acum șase ani încă mai bântuia războiul civil⁷³ în Guipúzcoa și Navarra. În Spania drumul mare aparținea războiului civil, din timp în timp, iar tâlharilor dintotdeauna. Tâlharii fac parte din decor.

Când să intri în Ernani, drumul o cotește dintr-o dată la dreapta. Trotuarul pentru pietoni, paralel cu drumul. O mulțime de țărani cu berete, mergând la târg să-și vândă vitele.

Cum diligența cobora o coastă în galop, un biet bou, înspăimântat, s-a aruncat în mărăciniș. Un băiețel de patru-cinci ani, care-l mâna, i-a luat capul ascunzându-i-l la piept și mângâindu-l ușor cu mâna. Îi făcea boului ceea ce îi făcea și lui, fără îndoială, mama. Boul tremura din toate încheieturile, își înfunda cu încredere căpățâna, împodobită cu coarne uriașe, între plâpândeale brațe ale copilului, și arunca pieziș o privire înspăimântată către diligența trasă de șase catâri, cu un zgomot îngrozitor de clopoței și lanțuri. Copilul zâmbea și îi vorbea încetisor. Nimic mai înduioșător și mai minunat decât să vezi forța brutală și oarbă, gingaș liniștită de slăbiciunea inteligentă.

Diligența ajunge în vârful dealului; spectacol măreț.

Un promontoriu la dreapta, un promontoriu la stânga, două golfuri; un istm la mijloc, un munte în mare; la piciorul muntelui un oraș. Iată

San Sebastián.

La prima vedere este minunat, la a doua, amuzant. Un far vechi pe promontoriul din stânga. O insulă în golf, sub far. O mănăstire ruinată. O plajă de nisip. Căruțele cu boi descarcă pe plajă vasele încărcate cu minereu de fier. Portul San Sebastián, curioasă încălcare de zăgazuri complicate.

La dreapta, valea Loyola, plină de păsărele, unde Urumea, râu frumos de culoarea oțelului, desenează o potcoavă uriașă. Pe promontoriul nordic, câteva bucăți de ziduri dărâmate, resturile fortului de unde Wellington a bombardat orașul, în 1813. Marea își sparge admirabil valurile.

Intrare în oraș. Pod ridicător. Cetate. Pe poarta orașului o frumoasă cartușă deteriorată, din timpul lui Filip al II-lea, conținând, fără îndoială, armele orașului, armele orașului distruse de vreo revoluție în stil francez. În interiorul aceleiași porți, deasupra gardianului și a santinelei, un Crist mare de lemn, pictat, sângerând, cu picături mari, de sub coroana sa de spini. Alături, vasul cu agheasmă. Soldații de gardă cântă la chitară și din castaniete. Un caldarâm îngrozitor, din pietre mici.

San Sebastián are înfățișarea unui oraș reclădit, regulat și trasat în pătrate, ca o tolă de șah.

În timp ce mâncam, am auzit în stradă râsete și sunet de castaniete. Ies afară, o ceată de oameni ciudați mă înconjoară, jerpeliți, înfășurați în zdrențe, mândri și eleganți ca și chipurile lui Callot⁷⁴; pălării extravagante din timpul Directoratului, mustăcioare; aer nobil, spiritual și îndrăzneț. În jurul meu se strigă: *los estudiantes! los estudiantes!*¹ Sunt școlarii de la Salamanca în vacanță. Unul dintre ei se apropie de mine și îmi întinde pălăria. Arunc o peseta. El se ridică. Toți strigă: *Viva!* Străbat astfel regiunea cerând de pomană. Unii dintre ei sunt bogați. Acest lucru îi amuză. În Spania cerșitul nu este ofensator. Este un lucru obișnuit.

Intru la un bărbier. Acest artist locuiește într-un fel de peșteră. Trei pereți mari și un tavan, fără ferestre; în fund o ușă. Locuința este mobilată cu o superbă oglindă Ludovic al XV-lea, două gravuri colorate reprezentând Austerlitz⁷⁵ și Marengo⁷⁶, un copilaș și patru sau cinci roți, cum probabil existau altădată în locuința călăului. Vorbește patru limbi, miroase foarte urât și bărbierește admirabil.

Iată povestea lui. S-a născut la Aix-la-Chapelle, drept care vorbește

¹ Studenții, studenții! (trad. din sp.).

germana. Împăratul l-a făcut francez și imperiul soldat, deci vorbește franceza. Spaniolii l-au făcut prizonier în 1811, vorbește spaniola. S-a însurat în regiune și a luat în căsătorie o *basquaise*¹, după cum spune el. Vorbește basca. Iată ce înseamnă să ai aventuri în patru limbi diferite.

Mănăstire ruinată lângă San Sebastián. Ruină destul de frumoasă, cel puțin de departe. Biserica este din secolul al XV-lea. Turnul se năruie. Pietrele din boltă se desprind și cad la picioarele mele în timp ce desenez. O familie sărmană s-a instalat într-un colț acolo unde a fost o grădină pe vremuri. Ea a zidit pe jumătate intrarea unei capele făcând un staul. Pe pereți sunt pictați îngeri. Ca și în scena nașterii se văd ieslea, boul și măgarul.

Auster Oyarbide, un basc spiritual, se angajează să-mi transporte bagajul. El îl cântărește. — Este greu! — Cât vrei? — O peseta. — S-a făcut. Încarcă totul pe creștetul capului și se preface că geme sub greutate. La poarta orașului, în timp ce ieșeam, întâlnește o femeie, bătrânică, desculță și deja împovărată. Merge către ea, îi spune ceva în bască; femeia se oprește. El îi încarcă toată povara în coșul mare de pe cap, deja umplut pe jumătate, apoi vine lângă mine. Femeia, cu pași mărunți, o ia înainte. Auster, cu mâinile la spate, merge alături de mine și îmi vorbește. Are un cal. Mi-l oferă pentru o excursie la Renteria și la Fontarabie, o zi opt pesetas. Sosim. Bătrâna depune pachetul la picioarele lui Oyarbide făcându-i o reverență. Îi dau lui Oyarbide peseta promisă. Îmi zice: Acestei sărmane femei nu-i dați nimic?

San Sebastián

San Sebastián, 2 august

Sunt în Spania. Cel puțin cu un picior. Țară de poeți și contrabandiști. Natura este minunată; sălbatică, cum le trebuie visătorilor, și aspră, cum le trebuie tâlharilor. Un munte în mijlocul mării. Urmele bombelor pe toate casele, urmele furtunilor pe toate stâncile, urmele puricilor pe toate cămășile, iată San Sebastián.

Dar sunt într-adevăr în Spania? San Sebastián ține de Spania, așa cum Spania se ține de Europa printr-o limbă de pământ. Este o peninsulă într-o peninsulă; și aici, ca într-o mulțime de alte lucruri, aspectul fizic este oglinda stării morale. La San Sebastián nu prea ești spaniol, ești basc.

Aici este Guipúzcoa, străvechea vatră locuită de judecători, sunt

¹ De origine bască. (trad. din fr.).

vechile provincii libere *vascongadas*^I. Se vorbește într-adevăr puțin castiliana, dar se vorbește mai ales *bascuence*^{II}. Femeile poartă eșarfe de dantelă, dar nu au rochii cu volan; și chiar această eșarfă, pe care madrilenele o poartă cu atâta cochetărie și grație până pe ochi, cele din Guipúzcoa o pun pe partea dinapoi a creștetului, ceea ce nu le împiedică de altfel să fie foarte cochete și foarte grațioase. Seara se dansează pe iarbă bătându-se din palme; nu-i decât umbra castanietelor. Dansatoarele se leagănă cu o suplețe armonioasă, însă fără vervă, fără impetuozitate, fără furie, fără voluptate; nu-i decât umbra dansului andaluz.

În schimb francezii sunt peste tot, în oraș, din doisprezece negustori care țin *boticas*^{III}, trei sunt francezi. Nu mă plâng, constat numai faptul. Bineînțeles, dacă nu țineam seama decât de moravuri, toate aceste orașe de aici sau de dincolo, Bayonne și San Sebastián, Oloron, ca și Tolosa nu sunt decât ținuturi mixte. Se simte mișcarea popoarelor care se amestecă. Sunt guri de fluvii. Nu este nici Franța, nici Spania, nici mare, nici râu.

Aspect deosebit și demn de studiu. Mai adaug că, aici, o legătură secretă și profundă, care nu a putut să fie ruptă de nimic, unește, în ciuda tratatelor, frontiere diplomatice, și în ciuda Pirineilor, frontierele naturale, pe toți membrii misterioasei familii basce. Vechiul cuvânt *Navarre*, nu este un cuvânt. Te naști basc, vorbești basc, trăiești basc și mori basc. Limba bască este o patrie, aproape că am spus o religie. Spune un cuvânt basc unui muntean în munte; înainte de acest cuvânt de-abia erai om pentru el, după cuvântul pronunțat, iată-te fratele său. Limba spaniolă este aici o străină, ca și limba franceză.

Fără îndoială că această unitate vascongada tinde să descrească și va sfârși prin a dispărea. Satele mari trebuie să absoarbă pe cele mici, este legea istoriei și a naturii. Însă este remarcabil că această unitate, atât de plăpândă în aparență, a rezistat atât de mult timp. Franța a luat o parte a Pirineilor, Spania pe cealaltă, nici Franța nici Spania nu au putut dezagrega grupul basc. În timpul noii istorii, care se suprapune de patru secole, este încă perfect vizibil fenomenul, ca un crater sub un lac.

Niciodată legea de unire moleculară, sub imperiul căreia se formează națiunile, nu a luptat mai energic împotriva a mii de cauze de

^I Basce. (trad. din sp.).

^{II} De fapt – vascuense – limba bască. (trad. din sp.).

^{III} Prăvălii. (trad. din sp.).

tot soiul care dizolvă și recompun aceste mari formațiuni naturale. Aș vrea, fie zis în treacăt, ca aceia care fac istoria și aceia care fac tratatele să studieze, mai mult decât au obiceiul, această misterioasă chimie după care se face și se desface omenirea.

Din această unitate bască rezultă niște date ciudate. Astfel Guipúzcoa este o veche regiune de comune. Spiritul antic republican din Andorra și Bagnères s-a răspândit timp de secole în munții Jaitzquivel, care sunt într-un fel Jura Pirineilor. Aici se trăia sub o cartă, în timp ce Franța era sub monarhia absolută prea creștină și Spania sub monarhia absolută catolică. Aici, din vremuri imemorabile, poporul alege alcadele și alcadele guvernează poporul. Alcadele este primar, alcadele este judecător și el aparține poporului. Preotul aparține papei. Ce îi rămâne regelui? soldatul. Dar dacă este un soldat castilian, poporul îl va alunga; dacă este un soldat basc, preotul și alcadele îi vor avea inima, iar regele numai uniforma.

La prima vedere s-ar părea că o astfel de națiune ar fi admirabil pregătită pentru a primi noutățile franceze. Eroare. Vechile libertăți se tem de noua libertate. Poporul basc a dovedit-o din plin.

La începutul acestui secol, adunarea reprezentativă din Spania, aproape de orice și pentru orice traduceri ale Constituantei, decretă unitatea spaniolă. Unitatea bască s-a revoltat. Unitatea bască, afundată în munții săi, a întreprins războiul nordului contra sudului. În ziua în care tronul a rupt-o cu Adunarea, regalitatea s-a refugiat la Guipúzcoa, speriată și urmărită. Țara drepturilor, națiunea de *fueros*^I a strigat: *Viva el rey neto!*^{II}[...].

În schimb, mica revoluție antiesparteristă, care se numește *el pronunciamento*^{III}, s-a făcut la San Sebastián în chipul cel mai pașnic din lume. San Sebastián nu se mișca, lăsând celelalte orașe din provincie să se pronunțe după bunul lor plac. Dintr-o dată, sosește o amenințare de la locuitorii din Pamplona că trebuie negreșit un *pronunciamento* la San Sebastián, altminteri ei vor coborî. San Sebastián nu cunoaște frica, dar acest sărman oraș este obosit. Războiul civil Espartero, după războiul civil al lui don Carlos, este prea mult. Fruntașii orașului s-au reunit la *ayuntamiento*^{IV}; s-au convocat cei doi ofițeri ai companiei miliției orășenești; într-o sală s-a pregătit o masă cu un covor verde, pe această masă s-a redactat o proclamație oarecare,

^I Partidul privilegiilor.

^{II} Trăiască regele cel adevărat.

^{III} Lovitură de stat militară în Spania. (trad. din sp.).

^{IV} Primărie. (trad. din sp.).

care a fost pe urmă citită, de la o fereastră, trecătorilor din piață, câțiva copii, care jucau șotron, s-au întrerupt pentru o clipă și au strigat: Vivat. În aceeași seară evenimentul a fost adus la cunoștința garnizoanei, care era în *castillo*^I. Garnizoana a aderat la proclamația scrisă pe masa primăriei și citită la fereastra din piață. A doua zi, generalul a luat poșta, iar ziua următoare, șeful politic a luat diligența, două zile mai târziu, colonelul a plecat. Revoluția era înfăptuită.

Iată cel puțin povestea, așa cum mi-a fost istorisită.

Eram tovarăș de drum, cocoțat pe imperiala de *las diligencias peninsulares*^{II}, de la Bayonne, cu un fost căpitan carlist, și traversam acest frumos ținut devastat. Căpitanul era un om cu maniere distinse, tăcut, gânditor. L-am întrebat, pe neașteptate, în spaniolă: *Que pensa usted de don Carlos?* Ce părere aveți de don Carlos? El mi-a răspuns pe loc, în franceză: *Este un imbecil*. Imbecil trebuie luat în sensul de *imbecillis*, adică debil. Veți avea o părere justă, care nu va viza omul, ci momentul dat, în care omul a trăit.

Războiul din 1833–1839 a fost sălbatic și violent. Țăranii au trăit cinci ani împrăștiați prin păduri și munți, fără să pună piciorul în casele lor. Triste clipe pentru o națiune, când noțiunea de „la tine acasă” dispare. Unii erau înrolați, alții erau fugari. Trebuia să fii carlist sau cristino. Partidele vor să faci parte dintr-un partid. Cristinos dădeau foc carliștilor și viceversa. Vechea lege, vechea poveste, vechiul spirit omenesc.

Cei care se abțineau erau goniți de carliști și împușcați a doua zi de cristinos. În permanență, la orizont, fumea câte un incendiu. Națiunile în război cunosc dreptul oamenilor, în schimb partidele nu le cunosc.

Aici natura face tot ce poate ca să însenineze omul și omul face tot ce poate ca să întunece natura.

Don Carlos, el însuși, nu lua în niciun fel parte la război. El stătea când la Tolosa, când la Ernani. Câteodată, se ducea dintr-un oraș în altul cu câțiva curteni trăind după cea mai strictă etichetă spaniolă. Când sosea în câte un sat, în care nu mai fusese, i se alegea cea mai bună casă, mulțumindu-se cu puțin. De obicei, mergea îmbrăcat cu o redingotă de culoare închisă, fără epoleți și broderii, cu decorațiile Lâna de aur și însemnele lui Carol al III-lea⁷⁷. Fiul lui, prințul de Austria, purta bereta bască cu multă eleganță. Don Carlos, prințesa de Beira, soția lui, și prințul de Austria călătoreau călare; prințesa de Beira

^I Castel mai mic. (trad. din sp.).

^{II} Diligențele peninsulare. (trad. din sp.).

dădea exemplul de curaj, când era pericol, și de veselie, la oboseală. De mai multe ori grupul regal era să fie surprins de Espartero; prințesa atunci încăleca repede și spunea râzând: *Vamos*^I.

Ferdinand al VII-lea⁷⁸ nu-l iubea pe don Carlos și se temea de el. Îl acuza de uneltiri, în timpul domniei lui, ceea ce nu era adevărat. Cu toate acestea, ultima persoană pe care regele Ferdinand o vedea în fiecare seară, înainte de a adormi, era fratele său. La miezul nopții, don Carlos intra, săruta mâna regelui și ieșea, adeseori fără ca cei doi frați să fi schimbat vreo vorbă.

Gărzile aveau ordin să nu lase să intre la acea oră în camera regală, decât pe don Carlos și pe faimosul părinte Cyrillo. Acest părinte Cyrillo avea judecată și era învățat. – Avea un profil care merita să fie desenat alături de asemenea prinți și frați. Partidele l-au ponegrit cu o imaginație și cu o furie ciudată.

Erau mulți englezi printre gărzile personale ale lui Ferdinand al VII-lea. Lor le vorbea regele cu deosebită plăcere, când, după slujbă, mergea să joace acea partidă de biliard, principala lui ocupație, ce dura aproape toată ziua. Atunci când era bine dispus le dădea și țigări de foi.

La drept vorbind, don Carlos a fost eliminat ca pretendent în ziua în care Zumalacarragui a murit. Zumalacarragui era un adevărat basc. Era nodul mănunchiului carlist. După moartea sa, armata lui „Carol al V-lea” nu a mai fost decât un *mănunchi dezlegat*, după spusele marchizului de Mirabeau. În jurul lui don Carlos erau două partide, partidul curții, *el rey neto*, și partidul dreptilor, *los fueros*. Zumalacarragui era omul „dreptilor”. El neutraliza pe lângă prinț influența preoților; adeseori, el spunea: *El demonio los frayles!*^{II} Îi ținea piept părintelui Larranaga, duhovnicul lui don Carlos. Navarra îl adora pe Zumalacarragui. Datorită lui, armata lui don Carlos a numărat, la un moment dat, 30.000 de luptători permanenți și 250.000 de răsculați auxiliari, răspândiți în câmpie, în pădure și în munți.

Generalul basc se purta, de altfel, „cu regele său”, cu destulă trufie. El era acela ce deplasa, după bunul lui plac, piesa principală a partidei de șah care se juca atunci în Spania. Zumalacarragui scria pe un petec de hârtie: *Hoy su magestad ira a tal parte!*^{III} Și don Carlos se ducea.

Războiul Navarrei s-a terminat dintr-o dată, în 1839. Trădarea lui Maroto, plătită, se spune, cu un milion de piaștri, a frânat armata

^I Să mergem. (trad. din sp.).

^{II} La naiba cu călugării. (trad. din sp.).

^{III} Azi maiestatea sa o să meargă în cutare loc. (trad. din sp.).

carlistă. Don Carlos, obligat să se refugieze în Franța, a fost condus până la frontieră cu împușcături.

În acea zi, câteva familii din Bayonne s-au dus să petreacă exact în punctul de frontieră unde întâmplarea l-a dus pe Carlos. Ei au fost de față la intrarea prințului și la ultima luptă a micului grup de credincioși care îl înconjurau. De îndată ce prințul a pus piciorul pe teritoriul francez, împușcăturile au încetat.

Era acolo o sărăcăcioasă colibă a unui păstor de capre. Don Carlos a intrat. Intrând, el spuse prințesei de Beira, care-l însoțea: V-a fost frică? Nu, răspunse ea.

Apoi prințul a cerut un scaun și capelanului să-i țină slujba. După ce a ascultat slujba, și-a băut ciocolata și a fumat o țigară.

Mâna de oameni care au luptat pentru el până în ultimul moment se compunea numai din navarrezi. Ei au fost înconjurați și prinși de un detașament francez. Bieții soldați au plecat într-o parte în timp ce don Carlos pleca într-alta. El nu le-a adresat niciun cuvânt, nici măcar nu i-a privit. Prințul s-a despărțit de armată, fără să-și fi luat rămas bun.

Elio, care a petrecut șaptesprezece ani în închisoare din ordinul lui don Carlos, făcea parte din acea trupă. Când a sosit la Bayonne, generalul Harispe i-a spus: — Generale Elio, am ordin să fac o excepție pentru dumneavoastră. Cereți-mi tot ceea ce vreți. Ce doriți pentru dumneavoastră și pentru familia dumneavoastră? — Pâine și încălțăminte pentru soldații mei, a spus Elio. Și pentru familia dumneavoastră? — Acum v-am spus. — Nu ați vorbit decât de soldații dumneavoastră, a reluat generalul Harispe. — Soldații sunt familia mea, a răspuns Elio. Elio era un erou.

San Sebastián a văzut toate aceste evenimente și încă multe altele. El a fost bombardat de francezi în 1719 și ars de englezi în 1813.

Sunt anunțat că pleacă poșta. Arunc într-un plic, fără să recitesc, toate aceste mângăleli. Mi se pare că pot să termin scrisoarea printr-un bombardament și un incendiu.

Pasages

Ieri, la ora fluxului, eram deja plecat din San Sebastián. Am luat-o la stânga, pe podul de lemn de pe Urumea, aflat la capătul promenadei, pod care nu poate fi trecut decât de patru persoane în același timp. A apărut apoi un drum, l-am acceptat la voia întâmplării și m-am dus mai departe. Mergeam în munte fără să știu pe unde mă aflu; încetul cu încetul, peisajul exterior, pe care de-abia îl priveam, a stârnit în mine

celălalt peisaj, pe cel interior, numit visare; aveam privirea întoarsă și deschisă către mine, și nu mai vedeam natura, îmi vedeam numai spiritul. Nu aş putea spune ce făceam în această stare, care ştii că mă cuprinde adesea; de-abia îmi aduc aminte cum m-am oprit câteva minute în fața unei volbure pe care mergea, în zigzag, o furnică. În visarea mea, acest spectacol a dat naștere următoarei reflecții: O furnică într-o volbură. Munca și mireasma. Două mari mistere, două mari povețe.

Nu ştiu de cât timp mergeam așa, când, dintr-o dată, un zgomot ascuțit, compus din o mie de țipete ciudate, m-a trezit. Am privit în jur; eram între două dealuri, având la orizont munți înalți, și mergeam drept către un braț de mare la care drumul meu ajungea brusc după vreo patruzeci de metri. Iar în locul unde drumul ajungea, chiar se scufunda în bătaia valurilor, am văzut ceva neobișnuit în mare.

Vreo cincizeci de femei, așezate pe un singur rând, ca o companie de infanterie, păreau să aștepte pe cineva, și-l strigau, și-l chemau, cu niște țipete ascuțite, formidabile. Lucrul m-a minunat foarte mult, însă ceea ce a dublat mirarea mea a fost faptul că, după câteva clipe, mi-am dat seama că persoana, atât de așteptată, de chemată și strigată, eram eu. Drumul era pustiu și eram singur și toată această vijelie de țipete mi se adresa într-adevăr mie.

M-am apropiat și mirarea mi s-a mărit și mai mult. Aceste femei îmi aruncau toate deodată cuvintele cele mai colorate și promițătoare. *Senor frances, venga usted con migo! — Con migo, cciballero! — Ven, hombre, muy bonita soy!*¹

Mă strigau cu diferite mimici foarte expresive, dar niciuna nu înainta către mine. Păreau niște statui vii, înrădăcinate în pământ, căroră un vrăjitor le-ar fi spus: Faceți toată larma, faceți toate gesturile, dar nu faceți niciun pas. De altfel ele erau de toate vârstele, de toate înfățișările, tinere, bătrâne, urâte, frumoase; frumoasele, cochete și împodobite, urătele în zdrențe. În acest ținut rustic, femeia este mai puțin fericită decât fluturile de pe câmp. El începe prin a fi omidă; aici prin asta femeia se sfârșește.

Toate vorbeau deodată, nu auzeam pe niciuna și mi-a trebuit câțva timp până să înțeleg. În sfârșit, bărcile legate la țărm, mi-au explicat totul. Eram în mijlocul unui grup de luntrași, care se ofereau să mă treacă apa.

Dar de ce luntrașii erau femei și nu bărbați? Ce însemna această

¹ Domnule francez, veniți cu mine! — Cu mine cavalerie! — Hai, bre, că sunt drăguță! (trad. din sp.).

obsesie atât de arzătoare, care părea să aibă o frontieră, pe care nu o treceau niciodată? Unde voiau să mă conducă? Câte enigme tot atâtea motive ca să înaintezi.

Am întrebat-o de nume pe cea mai frumoasă; se numea Pepa. Am sărit în barca ei.

În acel moment am zărit un pasager deja instalat în altă barcă; riscam să așteptăm mult și bine fiecare în parte; reunindu-ne puteam pleca îndată. Cum eram ultimul sosit, trebuia să mă alătur celui alt. Am părăsit deci barca lui Pepa. Pepa a făcut botișor; i-am dat o peseta; ea a luat banii, dar a continuat să fie încruntată, ceea ce m-a măgulit în mod special; pentru că o peseta era, după cum mi-a explicat tovarășul meu de drum, dublu decât prețul *maxim* pentru o trecere. Deci ea avea banii, fără nicio osteneală.

Părăsisem țărmul și pluteam într-un golf unde totul era verde, valul și dealul, pământul și apa. Găoacea noastră era condusă de două femei, una bătrână și alta tânără, mama și fata. Fata, foarte frumoasă și foarte veselă, se numea Manuela și era poreclită Catalana. Cele două luntrașe vâsleau în picioare, împingând apa înainte, fiecare cu o singură vâslă, într-o mișcare înceată, mlădioasă și grațioasă. Amândouă vorbeau destul de bine franțuzește. Manuela, cu pălăriuța ei de pânză cerată, împodobită cu un trandafir mare, cu coada împletită fluturându-i pe spate după obiceiul locului, basmaua de un galben aprins, cu fusta scurtă, piciorul bine făcut, arăta cei mai frumoși dinți din lume, râdea mult și era fermecătoare. În ce privește mama, vai, și ea a fost cândva un fluturaș.

Tovarășul meu de drum era un spaniol tăcut, care, găsindu-mă mai tăcut decât el, a luat hotărârea, așa cum se întâmplă întotdeauna, să-mi vorbească. A început, bineînțeles, prin a-și termina țigara. Apoi s-a întors către mine. În Spania, terminarea țigării însemna începerea conversației. Eu, cum nu fumez, nici nu vorbesc. Nu am niciodată marele pretext, care face începutul unei conversații, terminarea țigării.

— Seniore, îmi spune omul meu în spaniolă, l-ați mai văzut?

I-am răspuns în spaniolă:

— Nu, seniore.

Remarcă acest nu și admiră-l. Dacă aș fi spus: Ce anume? ceea ce ar fi fost firesc, aș fi avut parte de o explicație și, probabil, aș fi avut de îndată cheia enigmelor mele, or, eu am vrut să păstrez micul meu mister cât mai mult posibil, și țineam foarte mult să nu știe unde mă duc.

— În acest caz, seniore, a continuat tovarășul meu, veți vedea ceva

foarte frumos.

— Într-adevăr? am spus.

— Acesta este foarte lung.

— Foarte lung! mă gândeam, ce ar putea fi?

Spaniolul a reluat:

— Este cea mai lungă din acest ținut.

— Bine, mi-am spus în sinea mea, acel ceva este de genul feminin.

— Seniore, a continuat tovarășul meu, ați mai văzut și altele?

— Câteodată, am zis. Alt răspuns în spiritul primului.

— Pariez că nu ați mai văzut una mai lungă.

— O-ho! ați putea pierde.

— Ia să vedem care sunt acelea pe care seniorul cavalier le-a văzut deja?

Întrebarea devenea apăsătoare. Am răspuns:

— Cea de la Bayonne, fără să știu la ce mă refeream.

— Oh, cea de la Bayonne, a exclamat omul meu, cea de la Bayonne! Ei bine, domnule, cea de la Bayonne are trei sute de picioare mai puțin decât asta. Ați măsurat-o?

Am răspuns cu același sânge rece:

— Da, seniore.

— Ei bine, măsurați-o pe asta.

— Desigur, o voi face.

— Veți fi lămurit. Un escadron de cavalerie ar putea sta înșiruit pe o singură linie.

— Imposibil.

— Așa cum îți spun cavaliere... Văd că seniorul cavalier este un amator.

— Un apucat.

— Sunteți francez, a reluat omul meu și, luminându-se la față, a adăugat: Poate că veniți din Franța tocmai ca s-o vedeți.

— Exact. Am venit acum.

Spaniolul meu strălucea de bucurie și înveselindu-se a adăugat:

— Ei bine, domnule (a spus cuvântul domnule în franceză, mare politeță), veți fi mulțumit. Este drept ca un I, este tras cu sfoara, este măreț.

— Drace, m-am gândit, oare acest frumos golf ar avea ca prelungire o stradă Rivoli? Ce amară ironie, să fugi de strada Rivoli până în Guipúzcoa și să o găsești împlântată într-un braț de mare, ar fi trist!

Cu toate acestea barca noastră continua să înainteze. A depășit un mic cap dominat de o casă mare, patru pereți găuriți cu locuri de uși,

fără uși, și de ferestre, fără giurgiuvele.

Dintr-o dată, ca printr-o vrajă, și fără să aud fluierul mașinistului, decorul s-a schimbat și a apărut o priveliște încântătoare.

O perdea de munți înalți și verzi decupându-și vârfurile pe un cer strălucitor; la picioarele lor, un rând de case suprapuse strâns; toate casele zugrăvite în alb, galben, verde, cu două sau trei etaje, balcoane mari adăpostite de prelungirea acoperișurilor întinse, cu olane ruginii; la toate balcoanele fâlfâie o mie de lucruri, rufe puse la uscat, plase, zdrențe roșii, galbene, albastre; la picioarele caselor, marea, la dreapta mea, la jumătate înălțime, o biserică albă; la stânga mea, în primul plan, la picioarele altui munte, un alt grup de case cu balcoanele, care dau către un vechi turn dărâmat: vase de toate formele și ambarcațiuni de toate mărimile orânduite în fața caselor, ancorate sub turn sau mișcându-se în golf; pe toate bărcile, pe turn, pe case, pe zdrențe, pe biserică, pe munți și pe cer o viață, o mișcare, un soare, un azur, o atmosferă și o veselie înexprimabile, iată ce avem sub ochii mei.

Acest loc măreț și fermecător, ca tot ce are dublu caracter de bucurie și măreție, acest loc inedit, care este unul din cele mai frumoase, văzute de mine, și pe care niciun „turist” nu-l vizitează, acest unic colț de pământ și de apă admirat, dacă ar fi fost în Elveția, și celebru, dacă ar fi fost în Italia, este cunoscut pentru că este în Guipúzcoa, acest mic eden strălucitor, unde am sosit întâmplător și fără să știu încotro mergeam și unde mă aflu, se numește în spaniolă *Pasages* și în franceză *le Passage*.

Refluxul lasă jumătate din golf pe uscat separându-l de San Sebastián, el însuși parcă despărțit de lume. Fluxul restabilește „le Passage” (trecătoarea). De aici îi vine numele.

Populația acestei așezări nu are decât o singură industrie, munca pe apă. Cele două sexe și-au repartizat munca după puterile lor. Bărbatul are corabia, femeia are barca; bărbatul are marea, femeia are golful; bărbatul merge la pescuit și iese din golf, femeia rămâne în golf și îi „trece” pe toți cei pe care vreo afacere sau vreun interes îi aduce de la San Sebastián. De aici au apărut „*bateleras*”¹.

Bieteles femeii au atât de rar câte un pasager, încât au trebuit să se învoiască între ele pentru trecerea lui. Altminteri, la fiecare pasager s-ar fi devorat și poate ar fi devorat și pasagerul. Ele și-au fixat o limită, pe care nu o depășesc, și o cartă, pe care nu o violează. Este un ținut extraordinar.

¹ Luntrașe. (trad. din sp.).

De îndată ce crește fluxul ele își aduc bărcile în locul unde drumul se inundă și se aciuiesc acolo între stânci, torcând fuiorul, așteptând.

De fiecare dată când sosește câte un străin, ele aleargă la limita fixată încercând să-și atragă alegerea celui sosit. Străinul alege. Odată alegerea făcută, se așterne tăcerea. Străinul care a ales este tabu. Este lăsat celei alese. Trecerea nu costă mult. Săracii dau o para, burghezii un real, seniorii o jumătate de peseta, iar împărații, prinții și poeții o peseta.

Între timp barca a ajuns la debarcader. Eram atât de uluit de acel loc, încât i-am aruncat în grabă o peseta Manuelei și am sărit pe țârm, uitând tot ce îmi spusese spaniolul, și chiar pe spaniol însăși, care, mă gândesc acum, trebuie să mă fi privit cu un aer uimit, cum plecasem.

Odată pe uscat, am luat-o pe prima stradă zărită, metodă excelentă ce te duce întotdeauna unde vrei să ajungi, mai ales în localități precum Pasages, care nu au decât o stradă.

Am parcurs această stradă unică pe toată lungimea ei. Se compune din munte la dreapta, iar la stânga din spatele tuturor caselor, care au fațada spre golf.

Aici altă nouă surpriză. Nimic nu este mai vesel și mai proaspăt decât Pasages văzut dinspre apă, nimic nu este mai sumbru și mai sever decât Pasages văzut de pe partea muntelui.

Casele, atât de cochete, de vesele, de albe și luminoase către mare, nu mai oferă, văzute de pe strada strâmtă, sucită și pavată ca un drum roman, decât ziduri înalte, dintr-un granit negricios, străpuns ici și colo de câteva ferestre pătrate, impregnate de emanațiile umede ale stâncii, posomorât șir de clădiri ciudate, pe care se profilează, sculptate în relief, blazoane enorme, purtate de lei și herculi și împodobite cu coifuri uriașe. Din față par cabane, din spate, adevărate citadele.

Îmi puneam mii de întrebări. Ce este acest loc extraordinar? Ce poate să însemne o stradă împodobită cu blazoane de la un capăt la altul? Asemenea străzi nu se mai găsesc decât în orașele cavalerilor ca Rodos și Malta. De obicei blazoanele nu stau cot la cot. Ele doresc o izolare, au nevoie de spațiu, ca tot ce este mare. Unui blazon îi trebuie un donjon întreg, tot așa cum îi trebuie un munte unui vultur. Ce sens poate avea un sat plin de blazoane? Din față, cabane, iar din spate, palate, ce poate să însemne asta? Când sosești dinspre mare, ți se umflă pieptul, crezi că vezi o bucolică, exclami: Oh, blândă, curată la suflet și neștiutoare populație de pescari! Cum intri, ești la hidalgos, respiri aerul Inchiziției, vezi înălțându-se la celălalt capăt al străzii spectrul palid al lui Filip al II-lea.⁷⁹

La cine ești când te afli la Pasages? Ești la țărani? Ești la mari seniori? Ești în Elveția sau în Castilia?

Locul este unic pe lume, căci în acest colț mic din Spania se întâlnește istoria cu natura și construiesc fiecare o parte a aceluiași oraș, natura cu ce are mai grațios, istoria cu ce are mai sinistru. Sunt trei biserici la Pasages, două negre și una albă.

Cea mai importantă, cea neagră, este cu totul ieșită din comun. La exterior este un bloc de piatră, în interior are goliciunea unui sarcofag. Numai că pe aceste ziduri posace, care nu atrag atenția prin nicio sculptură, care nu sunt înveselite de nicio frescă, și traversate de niciun vitraliu, vezi dintr-o dată lucind și scânteind un altar, el însuși cât o întreagă catedrală.

Este o uriașă lucrătură în lemn, aplicată pe zid, cizelată, pictată, subțiată, lucrată, aurită, cu statui și statuete, coloane răsucite, ramuri încolăcite, arabescuri, volute, relicve, trandafiri, lucruri din ceară, sfinți, sfinte, imitații strălucitoare. Totul pleacă de la podea și nu se oprește decât la boltă. Nu este nicio tranziție între goliciunea zidurilor și podoaba altarului. Este o minunată arhitectură înflorată care vegetează, nu se știe cum, în întunericul acestei pivnițe de granit și când te aștepți mai puțin face în colțuri întunecoase o încălțitură de aur bătut cu pietre.

Există patru sau cinci asemenea altare în biserica din Pasages. Această modă este, de altfel, caracteristică tuturor bisericilor din provincie; dar la Pasages contrastul este mai evidențiat.

Primul lucru care mi-a atras atenția când am ieșit, a fost un cap sculptat într-un zid, vizavi de portal. Pictat în negru, cu ochi albi, dinți albi și buze roșii, privește biserica cu un aer uimit. Cum examinam sculptura misterioasă a trecut *el senior cura*¹; s-a apropiat de mine, l-am întrebat dacă știe ce semnificație are această mască de negru, din fața pragului bisericii lui. Nu știa nimic și mi-a spus că nimeni nu a știut niciodată.

După două ceasuri, văzând tot, sau cel puțin aruncând o privire peste tot, m-am reîmbarcat. Manuela mă aștepta. Căci s-a sfârșit, a pus stăpânire pe mine, îi aparțineam, eram proprietatea ei.

Cum încălecam marginea bărcii, cineva m-a apucat de braț; m-am întors. Era bărbatul acela onorabil cu care trecusem dimineața brațul de mare. Uitând să-i fac portretul, repar acum greșeala; o pălărie ponosită, înaltă și cu margini înguste, redingotă albastră uzată la

¹ Domnul preot. (trad. din sp.).

cusături, închisă cu doi nasturi, lanț gros pentru ceas, cu cheie de cornalină, figură de evreu, fără o para, mijlocind afaceri dubioase. Iată acum dialogul nostru la marginea bărcii. Închipuiți-l în castiliana cea mai rapidă posibil.

— Ei bine, senior francez?

— Ei bine?

— Ce spuneți?

— Despre ce?

— Ați văzut-o?

— Ce?

— Ați măsurat-o?

— Ce?

— Nu este cea mai lungă din ținut?

— Din care ținut și ce este lung?

— Doamne ferește, fabrica de frânghii!

— Care fabrică de frânghii?

— Fabrica de frânghii pe care tocmai ați văzut-o. Fabrica de frânghii de aici!

— Este o fabrică de frânghii aici?

— Ah, seniorul cavalier francez este bine dispus și vrea să se distreze, dar el știe bine că există o fabrică de frânghii, pentru că a făcut dinadins două sute de leghe ca să o vadă.

— Eu, în niciun caz.

— Nu-i așa că este frumos? trasă cu sfoara? lungă? măreață? dreaptă ca un I?

— Ei asta, reluă omul, privindu-mă direct în ochi, serios, cavaler, precis nu ați văzut-o?

— Ce?

— Fabrica de frânghii?

— Află, seniore, am replicat cu multă prețiozitate, că urăsc în mod special lucrurile lungi, mărețe și trase la sfoară. Și că aș face două sute de leghe ca să nu văd o fabrică de frânghii.

Am spus aceste cuvinte memorabile într-un mod atât de solemn și cu un accent atât de profund, că omul meu s-a dat înapoi. M-a privit cu un aer speriat și, în timp ce barca se îndepărta de țărm, l-am auzit spunând celorlalte bateleras rămase pe scară, și arătându-mă cu o ridicare din umeri: *Un loco!* un nebun.

Întors la San Sebastián, am anunțat la hanul meu că a doua zi mă voi duce să mă instalez în Pasages.

Această declarație a produs o spaimă generală.

— Ce veți face acolo, domnule? Este o gaură. Un pustiu. Un ținut de sălbatici. Nu veți găsi nici măcar un han!

— Mă voi instala în prima casă ce îmi va ieși în cale. Se găsește întotdeauna o casă, o cameră, un pat.

— Dar casele nu au acoperiș, camerele nu au uși, paturile nu au saltele.

— Trebuie să fie foarte ciudat.

— Dar ce o să mâncați?

— Ce voi găsi.

— Nu va fi decât pâine mucegăită, cidru oțet, ulei ranced și vin în piele de țap.

— Voi încerca din ceea ce se găsește.

— Cum, domnule, sunteți decis?

— Hotărât.

— Faceți un lucru pe care nimeni nu ar îndrăzni să-l facă aici.

— Într-adevăr? asta mă tentează.

— Să mergi să te culci la Pasages, așa ceva nu s-a mai pomenit.

Aproape că se închinau.

Nu am vrut să aud nimic și a doua zi, la ora fluxului, am plecat la Pasages.

Și acum vreți să cunoașteți rezultatul? Iată unde m-a condus imprudența.

Încep prin a-ți povesti ce am în fața ochilor, în clipa în care îți scriu.

Sunt pe un balcon lung cu vedere spre mare. Mă reazem de o masă pătrată acoperită cu un covor verde. În dreapta am o ușă cu geam, ce se deschide în camera mea, căci am o cameră și această cameră are o ușă. În stânga este golful. Sub balconul meu sunt ancorate două vase. Unul vechi, în care lucrează și cântă, de dimineată până seara, un marinar din Bayonne. În față, cam la douăzeci de metri, un alt vas, complet nou și foarte frumos urmând să plece în India. Dincolo de acest vas, vechiul turn dărăpănat, grupul de case care se numesc *el otro Pasages*¹, și tripla șa a unui munte. De jur-împrejurul golfului, un larg semicerc de coline, ale căror undulații se pierd la orizont, dominate de culmile descărnate ale muntelui Arun.

Golful este înveselit de bărcuțele luntrașelor, care se duc și vin încontinuu, strângându-se dintr-o parte în alta, cu chiote asemănătoare unui cântec de cocoș. Vremea este minunată, cu cel mai frumos soare din lume. Aud cum fredonează marinarul meu, cum râd copiii, cum se

¹ Celălalt Pasages. (trad. din sp.).

strigă luntrașele, cum lovesc rufele de pietre spălătoresele, după obiceiul locului, carele cu boi scârțâind în vale, caprele behăind în munți, ciocanele răsunând pe șantier, cablurile desfășurându-se pe cabestane, vântul care suflă, marea care crește. Toată această rumoare plină de veselie e ca o muzică.

Dacă mă aplec peste balcon, văd la picioarele mele o terasă îngustă de piatră unde crește iarbă, o scară neagră ce coboară în mare și unde fluxul urcă treptele, o ancoră veche înfiptă în mâl, și un grup de pescari, bărbați și femei, în apă până la genunchi, care își scot, cântând plasele.

În sfârșit, ca să spun tot, acolo, sub ochii mei, pe terasă și pe scară, constelații de crabi, cu o încetineală solemnă, toate dansurile misterioase visate de Platon.

Cerul are toate nuanțele de albastru, de la peruzea până la safir, iar golful, toate nuanțele de verde de la smarald la verdele calcedoniei.

Golful este plin de grație, când privesc orizontul care-l împresoară, este un lac, când privesc fluxul care crește, este o mare.

Ce ai de spus? Și referitor la acest subiect, mă gândesc, și îmi amintești chiar tu, în scrisoare, că de trei săptămâni, de când călătoresc, am fost necredincios maniei mele de a-ți descrie priveliștea de la fereastră. Repar de îndată această uitare. La Bordeaux, fereastra mea dădea spre un zid mare; la Bayonne, pe o stradă plantată cu arbori; la San Sebastián, aveam în față o femeie bătrână care își omora purecii. Cred că ești mulțumit. Mă reîntorc în grabă la Pasages.

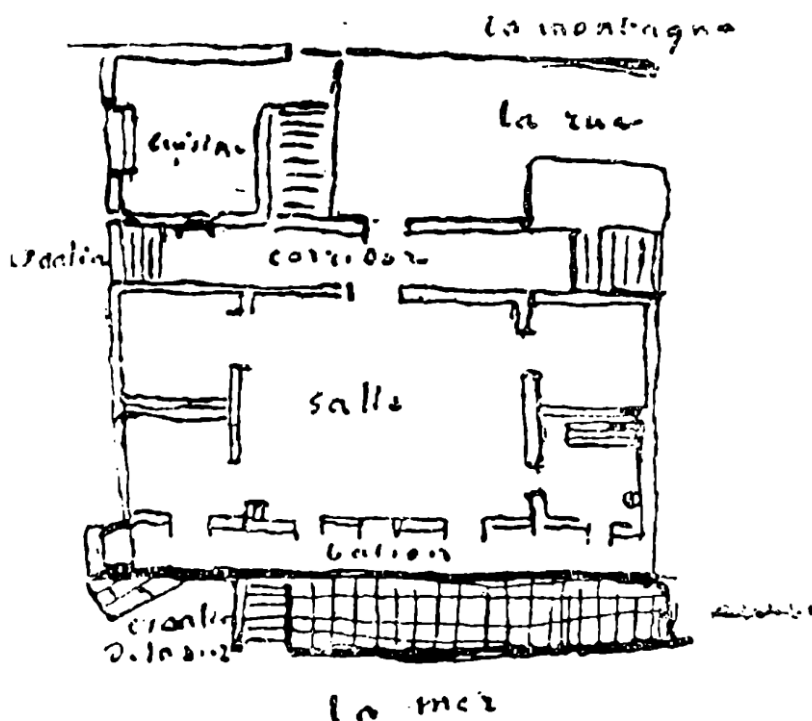
Casa în care locuiesc este una dintre cele mai solemne, când privești strada, și una din cele mai vesele, când privești golful. Deasupra acoperișului, văd în stânci scări cățărându-se printre tufele de verdeață până la vechea biserică albă. Parcă ar fi o junincă sus pe un munte, ce-și clatină clopotul de la gât. Pentru că în bisericile din Guipúzcoa clopotul stă liber, suspendat la marginea acoperișului bisericii sub un fel de arcadă asemănătoare unui jug.

Casa în care mă aflu are două etaje și două intrări. Este ciudată și unică între toate, având, în mod special, dublul caracter atât de original al caselor din Pasages, adică monumentalul cârpit cu rusticul. O cabană vârată și lipită de un palat.

Prima intrare este un portal cu coloane din timpul lui Filip al II-lea, sculptat de minunații artiști ai Renașterii, mutilat de vreme și de joaca copiilor, ros de ploi, de lună și de vânturile mării. Știi că gresia neșlefuită se ruinează admirabil. Portalul are o culoare frumoasă, de piele de căprioară. Stema a rămas, dar anii au șters blazonul.

Împingi ușa cea mică de la dreapta portalului și găsești o scară de bârne și scânduri, bârne și scânduri negre ca și cărbunele, tăiate grosolan, aproape necioplite. La capătul scării, ale cărei trepte seculare au lipsuri mari, o ușa grea de fortăreață, în mijlocul căreia se deschide o îngustă fantă cu zăbrele, scârțâind pe balamale de fier masiv și introducându-se în locuință.

Anticamera este un coridor văruiat în alb, capitonată cu uriașe pânze de păianjen, luminată de o fereastră ce dă pe stradă, căci nu vreau să-ți ascund nimic. În fața acestei ferestre, coasta muntelui își înalță, cât vezi cu ochii, un zid uriaș.

Coridorul care ajunge la etajul al doilea este străpuns de două uși, una la dreapta, ce duce la bucătărie, unde te urci pe două trepte de lemn mucegăit; cealaltă, la stânga, se deschide pe o sală mare având, în cele patru colțuri, patru camere mici, care, împreună cu cele patru cabinete de toaletă și bucătăria, compun primul etaj al casei. Două din aceste cămăruțe sunt întunecoase și nu au altă deschidere decât ușa pe coridor. Cu toate acestea servesc la dormit. Celelalte două camere sunt,

ca și sala, pe același nivel cu balconul cu care comunică prin niște uși vopsite în verde, cu ochiuri mici de sticlă apărute de obloane. Fiecare cameră are o asemenea ușă. Sala mare are două, între el deschizându-se o frumoasă fereastră aproape pătrată.

Interioarele sunt văruițe în alb ca și fațada dinspre lac; parchetele sunt negre și putrede, ca și scara, se aseamănă cu tablurile de lemn ale unui pod rustic; ușile sunt ca și parchetul. O masă rotundă, câteva sipeturi, câteva scaune de pai, cam asta ar fi mobilierul sălii mari. Un blazon, foarte puțin heraldic de altfel, este pictat grosolan deasupra ușii din mijloc. Nu există sobe. Din cauza climei nu sunt necesare. Zidurile sunt din piatră și au grosimea unui donjon.

Eu ocup camera cu balconul din unghiul stâng al sălii. Celelalte cămăruțe sunt celulele diverșilor locatari ai casei, despre care îți voi povesti de îndată.

Etajul al doilea e la fel cu primul. Numai că în locul bucătăriei este o cameră de dormit. Balconul de la etajul al doilea adăpostește balconul de la primul etaj și este el însuși apărut de streșina mare a acoperișului, înconjurată și înveselită de frumoase grinzi cioplite. Balcoanele sunt pardosite cu cărămidă roșie și vopsite în verde.

Dar ai impresia că totul se va prăbuși. Zidurile au crăpături, pe unde poți să admiri peisajul; prin cărămizile de la balconul de sus se vede balconul de jos; podelele camerelor tremurau sub picioare.

Deosebit de ciudată este și scara ce duce de la etajul întâi la al doilea.

Toată scara se clătina de sus până jos, spune Régnier despre nu știu ce locuință. Scara aceasta este în același timp tremurătoare și masivă. Dulapii mari de stejar, scândurile groase, cuiele mari, potrivite și asamblate într-un chip sălbatic cu trei sute de ani în urmă, tremură de bătrânețe, dar, în același timp, au o aparență puternică și de temut. Amenințare în dubla accepție a cuvântului. Nicio fereastră, cel mult câte o rază piezișă de sus. Treptele reparate grosolan, cu scânduri de-a curmezișul, ca și cum ar fi fost puse la întâmplare pentru capcane de lupi. Este în același timp dărăpănat și formidabil. Păianjeni uriași forfotesc în această încălceală întunecoasă. O ușă de stejar groasă de patru degete, împodobită cu armături trainice, deși mâncate de rugină, închide, scara și izolează, în caz de nevoie, etajul al doilea, de primul. Regăsești mereu fortăreața în cabană.

Ce spui de acest ansamblu? Este trist? Respingător? Teribil? Ei bine, nu, este încântător.

De fapt nimic nu trebuie să te surprindă căci este o casă cum nu mai vezi nicăieri. În clipa în care te crezi într-o cocioabă, o sculptură, o

frescă, un ornament inutil și distins te avertizează că te afli într-un palat; te extaziezi asupra acestui detaliu de un lux plin de grație, zgomotul răgușit al unui zăvor te face să te crezi într-o închisoare; mergi la fereastră, iată balconul, iată lacul, te afli într-o cabană la Zug sau la Lucerna.

Și apoi mai are ceva. O lumină strălucitoare pătrunde și umple această ciudată locuință; împărțeala este veselă, comodă și originală, aerul sărat al mării o însănătoșește; soarele curat de la amiază o usucă, o încălzește și îi dă viață. Totul devine vesel în lumina jucăușă.

Oriunde în altă parte, praful arată murdăria. Aici praful înseamnă vechime. Praful de ieri este dezgustător, cenușa de trei sute de ani este venerabilă. Și, în sfârșit, ce să-ți mai spun? În acest ținut de pescari și de vânători, păianjenul care vânează și își întinde pânzele are dreptul să fie burghez. Este la el acasă. Pe scurt, accept această locuință așa cum este.

Am cerut numai să mi se măture camera concediind păianjenii care o ocupau înaintea mea.

Ceea ce completează aspectul ei ciudat este faptul că nu am văzut niciun bărbat. Este locuită de patru femei și de un copil; stăpâna casei, cele două fiice ale sale, servitoarea Inacia, o frumoasă fată bască cu picioarele goale, și nepotul ei, un plod frumos de optsprezece luni.

Gazda, doamna Basquetz, este o femeie minunată, cu ochi spirituali, atrăgătoare, prietenoasă și veselă, la origine puțin franceză, dar după inimă este în întregime, vorbind foarte bine franțuzește. Cele două fiice nu vorbesc decât spaniola și basca.

Cea mai mare este o tânără femeie bolnavă, blândă și gânditoare. Mezina se numește Pepa, ca toate spaniolele. Are douăzeci de ani, talia zveltă, bustul mlădios, mâna bine făcută, piciorul mic, lucru rar întâlnit în Guipúzcoa, ochii mari și negri, părul minunat, stând tristă seara, rezemată pe balcon. Dacă este chemată de mama ei se întoarce cu o iuțea bucură. Este la vârsta când nepăsarea tinerei fete începe să dispară ușor umbrită de melancolia femeii.

Copilul, care se târăște de la un etaj la altul, merge încoace și încolo toată ziua, râde, umple casa și o încălzește cu inocența, cu grația și naivitatea lui. Un copil într-o casă este o sursă de veselie.

Este culcat lângă camera mea și seara îl aud gângurind încetișor, în timp ce toate cele patru femei îl adorm cu un cântecel.

Ți-am spus că există o altă intrare în casă. O scară fără rampă formată din pietre mari de construcție, care urcă din stradă până la bucătărie și de acolo merge să întâlnească alte scări de piatră care

străbat muntele pe sub frunzișuri.

Casa este așezată de-a curmezișul străzii ca și castelul Chenonceaux pe râul Cher. De fapt strada trece pe sub un fel de arc lung de pod, îngust, boltit și întunecos. Noaptea arde un felinar, într-o mică ocnită, lângă o răsuflătoare, închisă cu un grilaj din secolul al XV-lea, pâlpâie o lumânare binecuvântată luminând următoare inscripție ce stă în atenția bieților mateloți:

VNA LIMOSNA PARA
ALVMBRAR AL S C
D.BVEN BIAJE
AÑO 1756

[...]

Acum cunoști casa și pe locuitorii ei. Ți-am spus unde este camera mea, dar nu ți-am spus ce este.

Închipuie-ți patru pereți albi, două scaune de paie, un spălător pe un trepied, o pălărie de copil împodobită cu pene și mărgele, atârnată de un cui, o măsuță pe care sunt câteva borcănase de cremă și trei volume desperecheate de Jean-Jacques Rousseau, un pat cu un vechi baldachin persan, două saltele tari ca marmura și un căpătâi de lemn pictat, cel mai frumos din lume, o oglindă înclinată, cu ramă minunată, agățată de zid, și o ușă de pivniță, care nu se deschide niciodată. Iată camera mea. Mai adaugă ușa cu geam, de care ți-am mai vorbit, și masa mea, care este pe balcon. Din pat văd marea și muntele.

Deci, în ciuda tuturor pronosticurilor sinistre ale oamenilor civilizați din Saint Sebastián, am reușit să mă găzduiesc la neciopliții din Pasages.

Dar cum am reușit să trăiesc? Apreciază.

Pe masa cu covor verde din balcon, grațioasa Pepa, care se trezește o dată cu zorile, vine să pună, către ora zece, un ștergar alb, pe urmă îmi aduce stridii dezlipite chiar în acea dimineată de stâncile golfului, două cotlete de miel, un pește fript, delicios, ouă ochiuri cu zahăr, cremă de ciocolată, pere, piersici, o ceașcă de cafea foarte bună și un pahar de vin de Malaga. De altfel eu beau cidru, neputând să mă obișnuiesc cu vinul păstrat în burduf de piele de țap. Acesta este dejunul.

Iată și cina, care are loc seara către ora șapte, după ce m-am întors din drumurile mele din golf sau de pe coastă. O supă excelentă, puchero¹ cu slănină și mazăre mare, fără șofran și ardei, bucăți de

¹ Tocană. (trad. din sp.).

pește prăjit în ulei, un pui fript, o salată de cresson culeasă din pârâul în care se spală rufe, mazăre mică cu ouă tari, o prăjitură de porumb cu lapte și flori de portocal, piersici, fragi și un pahar de vin de Malaga.

În timp ce Pepita, agitându-se în jurul meu, mă servește cu toate aceste lucruri care stârnesc pofta mea de mâncare de muntean, soarele apune, luna răsare, o barcă de pescuit iese din golf, toate priveliștile oceanului și ale muntelui se desfășoară în fața mea înmănunchiate cu toate priveliștile cerului. Cu Pepita vorbesc spaniola și basca. Îi spun povești de necrezut cu vrăjitori, pe care le inventez având aerul că le și cred, ea râde și încearcă să mă convingă că sunt numai povești, în depărtare aud cântând luntrașele și nu îmi dau seama că porțelanul este faianță și că argintăria este de cositor.

Totul mă costă cinci franci pe zi.

Cei din San Sebastián mă cred probabil mort de foame și devorat de sălbateci.

De altfel nimic nu a fost mai ușor decât să mă instalez aici. Am întrebat-o pe Manuela dacă cunoaște la Pasages o casă unde aş putea să mă găzduiesc pentru câteva zile. Ideea a surprins-o la început, dar am insistat și m-a condus aici, unde sunt. Demna doamnă Basquetz m-a primit cu un surâs; i-am dat prețul pe care mi l-a cerut. Este foarte simplu, după cum vezi.

Golful Pasages, adăpostit din toate părțile și de toate vânturile ar putea fi un port extraordinar. Napoleon s-a gândit la asta și, cum era un foarte bun inginer, a schițat el însuși un plan de lucrări ce ar trebui făcute. Golful are un contur de mai multe leghe și intrarea în mare este atât de îngustă, încât nu poate trece decât un singur vas. Această trecere, strânsă între două stânci înalte, este ea însăși împărțită în trei bazine mici, despărțite de gâtuiuri ușor de fortificat și de apărat.

În secolul al XVI-lea compania din Caracas, fuzionată de atunci cu cea din Filipine, avea antrepozitele și magaziile la Pasages. Ea a construit, ca să protejeze golful, frumosul turn rămas astăzi ca ornament. Acest turn a fost dărâmat acum câțiva ani de către carliști.

Carliștii, fie spus în treacăt, au lăsat urme destul de triste la Pasages. Au dărâmat și au ars mai multe case. Cea în care locuiesc nu a fost decât prădată. Ce mare fericire! îmi spunea gazda mea, împreunându-și mâinile.

Englezii au ocupat și ei Pasages în diverse epoci, și chiar destul de recent.

Ei au construit, pe înălțimile coastei, câteva forturi, astăzi distruse. Ele au fost arse de locuitori. Și, dacă trebuie să spui tot, aceste incendii

au fost focuri de bucurie. Englezii nu sunt iubiți în Guipúzcoa. Debarcarea lordului Wellington, cu portughezii, în 1813, dăinuie ca o sinistă amintire pentru basci. Inima acestor munteni are, ca și munții, lungi și profunde ecouri, iar bombardamentul de la San Sebastián mai răsună încă.

Englezii nu au lăsat în orașelul Pasages alte urme decât două silabe OLD și COLD, rămășițe ale unor firme de negustori, ce mai pot fi citite lângă portalul lui Filip al II-lea, de pe zidul casei în care locuiesc.

Acum portul Pasages este aproape pustiu. Au rămas numai vasele pescărești. Armatorii din Bayonne construiesc sub nume spaniole, împrumutate la Bilbao sau la Santander, vase destinate comerțului Spaniei, și care nu ar fi putut beneficia de scutiri de impozite, dacă nu ar fi fost construite în Spania. Pasages este folosit în acest scop. Și iată pentru ce a fost construită în 1842, cred, Fabrica mare de frânghii, situată în șantierul naval, atât de mult disprețuită de mine. Fabrica de frânghii este un maș lung, dar ca fabrică este frumoasă. Până la urmă am vizitat-o. Vezi că am început să mă civilizez.

Astăzi, drept apărare militară, portul nu are decât o mică fortăreață instalată pe o stâncă în vecinătate, la intrarea celei de a doua articulații a cheilor. La rândul ei, fortăreața este apărată de o mulțime de purici precum și de câțiva soldați.

Pasages, de altfel, s-ar apăra aproape singur. Natura l-a întărit minunat. Intrarea în port este de temut. În fiecare an dispar câteva vase. Anul trecut, un vas încărcat cu scânduri, în valoare de cincizeci de mii de franci, încercând să se refugieze în timp de furtună, a fost prins de-a curmezișul în momentul în care intra în cel de al doilea bazin al strâmtoarei și aruncat de un val pe o stâncă, la mai mult de șaizeci de picioare deasupra mării. Nu a mai căzut de acolo. Ghearele stâncii l-au înșfăcat din toate părțile. O cruce de fier, ce tremură în vânt, marchează locul unde marele vas a rămas pironit.

Vrei să știi acum viața pe care o duc aici? Nu închid nici fereastra, nici ușa și atunci mă trezesc în zori, soarele care strălucește și copilul care gungurește. Aici nu am cântecul cocoșilor, în schimb am strigătele luntrașelor, ceea ce este aproape același lucru. Dacă este flux, când mă scol, le văd de la balconul meu cum se grăbesc către capătul golfului.

Ele sunt întotdeauna câte două în barcă, poate și din cauza leșului, dar mai ales din cauza geloziei soților și a amanților. Se formează perechi, fiecare cu numele ei; Catalana și mama ei, Maria Juana și Maria Andres, Pepa și Pepita, las campaneras și las evaristas. Evaristas sunt foarte frumoase. Ofițerii din garnizoana San Sebastián se lasă

bucuroși plimbați de ele, dar ele sunt cuminți și, într-adevăr, numai îi plimbă pe ofițeri. Au întotdeauna un buchet de flori pe pălăriuța lor cerată și când se apleacă pe vâslă, fusta scurtă de țesătură neagră, cu cute mari, lasă să se vadă piciorul bine făcut și bine încălțat. Ele fac parte din puținele care poartă ciorapi; sunt aristocrația luntrașelor.

Pepa și Pepita, cele două surori, sunt poate și mai frumoase decât celelalte.

Nimic nu este mai viu și mai curat decât acest golf în lumina dimineții. Aud râsunând în spatele meu clopotele de la cele trei biserici; soarele accentuează crăpăturile bătrânului turn. Fiecare barcă brăzdează pe apele golfului târând parcă un brad lung de argint, cu toate ramurile lui.

Înainte de prânz dau un ocol în sat, sau în orășel, cum dorești să-i zic, pentru că nu știu ce nume să dau acestui loc cu totul aparte. De fiecare dată descopăr câte ceva nou, nevăzut în ajun. Sunt magazii construite sub stânci care străpung strada și se deschid între case. În aceste magazine este adăpostită provizia de lemne, buturugi zbârlite ca niște castane coapte, rupturi de corăbii, schelete de vase. O femeie toarce în fața porții; firul pleacă din mâna ei, se înalță până la acoperișul casei, de unde cade, având la capăt fusul, care atârână în fața torcătoarei. Obloane orientale acoperă ferestrele gotice, iar în spatele ochiurilor mici de lemn negru se văd chipuri proaspete. Sunt fetișcane, cu picioarele goale deja bronzate de climă, care dansează și cântă:

*Gentil muchacha,
Toma la derecha.
Hombre de noda,
Toma la izquierda.*

Ceea ce aş traduce bucuros astfel, mai mult după sens decât după cuvinte:

*Fată deșteaptă
Ia-o la dreapta.
Bărbat nătâng
Ia-o la stânga.*

La Pasages se lucrează, se dansează, se cântă. Câțiva muncesc, mulți dansează și toți cântă.

Ca în toate locurile primitive și rustice, la Pasages nu există decât tinere fete și femei bătrâne, mai bine zis, flori și... caută celălalt cuvânt din Ronsard. Femeia propriu-zisă, acel trandafir minunat deschis de la

douăzeci și cinci de ani la patruzeci de ani, este un produs ales și rar al civilizației perfecte, al civilizației elegante și nu există decât în orașe. Pentru a forma femeia este necesară cultura, trebuie, scuză-mi expresia, acea operație de grădinărie numită de noi spiritul societății.

Acolo nu există un spirit al societății, nu vei găsi femeia. Vei avea o Agnès, o Gertrude, dar nu o vei avea pe Elmiré.

La Pasages există mereu fete care spală și rufe care se usucă, fetele spală în râu, iar rufele se usucă pe balcoane. Asta înveselește ochiul și urechile.

Balcoanele sunt cele mai curioase lucruri de privit și de studiat din lume. Nu îți poți închipui tot ce există pe un balcon la Pasages, în afară de rufe puse la uscat în bătaia vântului.

Numai balustrada în sine, aproape întotdeauna veche, adică răsucită și cizelată, merită să fie privită și studiată mai de aproape. Pe urmă, de tavanul balconului, pentru că orice balcon are un tavan, format de balconul superior sau de streășina acoperișului, se leagănă undițe, verșe, plase, legături de frânghii, bureți, un papagal într-o colivie de lemn, lăzi agățate, pline de garoafe roșii sub care se încălesc noduri de frânghii, mici grădini suspendate, care te fac să te gândești la Semiramis. Pe perete, între ferestre, se agață buchete de imortele legate în cruce, zdrențe, haine vechi brodate, cârpe și lucruri fantastice a căror utilitate n-o poți bănuî, existente acolo numai ca podoabă, patru scânduri legate într-un pătrat, un fir de fier făcut cerc, o tobă bască, spartă. Câteva desene mângălite cu cărbunele pe zidul vărut, hârdaie cu cercuri de fier lucitor pentru scoaterea apei și o tânără fată rezemată de balustradă, completează mobilierul balconului.

În vechiul Pasages, de cealaltă parte a golfului, am văzut o casă din secolul al XV-lea, al cărei balcon gema de lucruri, fiind mai încărcat decât o ogradă din Normandia. Este încadrat între două profiluri aspre de cavaleri, sculptate pe scânduri mari de stejar.

În ziua în care am sosit, o fustă veche, compusă din mai multe feluri de zdrențe de toate culorile, cusute împreună, fâlfâia ca un steag, la unul din aceste balcoane, cu un aer sărbătoresc arborat parcă anume în cinstea mea.

Această bălțătură strălucitoare se umflă în vânt cu o mândrie și o pompă de nedescris. Nu am văzut niciodată un costum de arlechin mai minunat.

La amiază, soarele împrăstie, pe sub toate acoperișurile și pe sub toate balcoanele, fâșii late de umbră orizontală, ce scot în evidență albeața fațadelor și fac ca orașul, văzut de departe, să se detașeze pe

fondul verde și întunecat al muntelui și să pară că trăiește o viață luminoasă, extraordinară.

În special piața este strălucitoare. Pentru că există o piață la Pasages, care, ca toate piețele spaniole, se numește *plaza de la Constitution*. În pofida acestui nume parlamentar și ploios, piața din Pasages strălucește și scânteiază cu o vervă admirabilă. Ea nu este decât prelungirea străzii, lărgită și deschisă către mare. Câteva din casele înalte, care o înconjoară, sunt cocoțate pe niște arcade uriașe. La parter sunt magazine. Casa centrală poartă pe fațadă blazonul colorat al orașului.

În anumite duminici, orașul își face singur cinste cu o luptă de tauri, și atunci piața îi servește de amfiteatru, faptul remarcându-se și din asamblarea de grinzi, înfipite în caldarâm, în lungul parapetului. Piața taurilor, sau piața constituției, în sfârșit, repet, este spectacolul cel mai vesel, mai ciudat și mai captivant posibil pentru ochi.

Viața clocotitoare ce animă satul Pasages se limitează la această piață, atingând aici paroxismul. Luntrașele stau de-o parte, majos¹ și mateloții pe cealaltă parte; copii se târăsc, se cațără, merg, se clatină, strigă și se joacă pe tot caldarâmul; fațadele zugrăvite etalează toate culorile papagalului, galbenul cel mai țipător, verdele cel mai crud, roșul cel mai aprins. Magazinele și încăperile sunt ca peșterile pline de un clarobscur magic, unde întrezărești printre licăriri și reflexe de toate felurile, un mobilier fantastic, cufere cum nu se văd decât în Spania, oglinzi, cum nu se întâlnesc decât la Pasages.

Chipuri cinstite și prietenoase înfloresc pe toate pragurile.

Adineauri ți-am vorbit de *Vechiul Pasages*, care se mai numește *el otro Pasages*. Există într-adevăr două Pasages, unul tânăr și unul bătrân. Tânărul are trei sute de ani. Este cel în care locuiesc.

Deunăzi, am vrut să trec apa și să văd pe cel vechi. Este un fel de Bacharach meridional.

Acolo, ca și la Bacharach, cel de pe Rin, „străinul este străin”. Copii scofâlciți și bătrâne străvezii te privesc trecând, cu uimire.

Una mi-a strigat, când m-am oprit în fața casei sale: *Hijo, dibuja eso. Viejas cosas, hermosas cosas*. (Fiule, desenează asta. Lucruri vechi, lucruri frumoase.) Casa era într-adevăr o minunată cocioabă din secolul al XIII-lea, una dintre cele mai dărăpănate, văzute vreodată, gata să se surpe.

Strada din vechiul Pasages este o adevărată stradă arabă; case albe,

¹ Filfizonii. (trad. din sp.).

masive, zdruncinate și de-abia străpunse de câteva găuri. Dacă nu ar fi fost acoperișurile, te-ai fi putut crede la Tétuan. Această stradă, unde iedera trece dintr-o parte în alta, este pavată cu dale, solzi mari de piatră, care ondulează ca pe o spinare de șarpe.

Biserica strică tot acest ansamblu. Este modernă și reconstruită în ultimul secol. Pentru o jumătate de peseta mi-a fost deschisă. O inscripție de orgă indică data, care, de altfel este prea evidentă în arhitectură:

MANUEL MARTIN
Carrera me hizo
Año 1774

Construcția este posomorâtă, vechiul Pasages trist. Total nepotrivit, căci posomorea este tristețea celui umil, or vechiul Pasages are măreție.

Drag prieten, după cum vezi, plimbarea mea de dimineață este fructuoasă. Odată terminată, mă reîntorc, prânzesc și o pornesc pe drumuri de munte. Dimineața o consacru orașului, după-amiaza muntelui.

Urc muntele pe scări verticale, cu trepte foarte înalte și înguste, trainic zidite în coasta abruptă și amestecate cu vegetația aspră a stâncii. Ajuns la capătul unei scări, găsești alta. Astfel se înnădesc cap la cap, și se înalță către cer, precum înfricoșătoarele scări pe care le vezi tremurând în arhitectura imposibilă și misterioasă a lui Piranesi. Totuși scările lui Piranesi se pierd în infinit, pe când scările lui Pasages au un sfârșit.

Ajuns sus, la capătul scărilor, găsesc de obicei o cornișă, o potecă de capre, un fel de jgheab, scobit de torenți și ploi formând brână. Merg pe acolo cu riscul de a pica pe acoperișurile satului, ori, printr-un coș, direct într-o oală, și astfel să mă adaug ca o mirodenie în plus vreunei *olla-podrida*¹.

Vârfurile munților sunt pentru noi un fel de tărâmurii necunoscute. Acolo vegetează, înflorește și palpită o natură refugiată trăind o viață aparte. Acolo se împerechează, într-un fel de nuntă misterioasă, înfricoșătorul cu încântătorul, sălbaticul cu pașnicul. Omul este departe, natura este liniștită. O încredere care modifică omul și liniștește instinctul animalelor, nu ca în câmpie unde răsună pașii omului. Natura aici nu mai este speriată și neliniștită. Fluturile nu mai

¹ Mâncare (ghiveci). (trad. din sp.).

fuge, lăcusta se lasă prinsă, șopârla, care este pentru pietre ceea ce pasărea este pentru frunze, iese din ascunzătoarea ei și te privește trecând. Niciun alt zgomot, decât vântul, nicio altă mișcare decât pe jos iarba și sus norii. Pe munte sufletul se înalță, inima se purifică; gândul își are partea lui din această pace profundă. Ai impresia că simți prin apropiere ochiul deschis al lui Jehova.

Munții de la Pasages au pentru mine două atracții speciale. Prima, că ating marea și în fiecare clipă fac din văile lor golfuri și din coastele lor, promontorii. A doua, că sunt din gresie.

Gresia este destul de disprețuită de geologi, care o clasează, cred, printre paraziții regnului mineral. În ceea ce mă privește, fac mare caz de ea.

Știi, dragă prietene, că, pentru spiritele gânditoare, toate părțile naturii, chiar cele mai desperecheate la prima vedere, se leagă între ele printr-o mulțime de armonii secrete, fire invizibile ale creației, pe care visătorul le zărește, făcând din marele tot o rețea încâlcită, trăind o singură viață, hrănindu-se dintr-o singură sevă, unul în diversitate, și care sunt, ca să vorbesc așa, rădăcinile aceleiași ființe. Astfel, pentru mine, este o armonie între stejar și granit, care trezește, unul în regnul vegetal, celălalt în cel mineral, aceleași idei ca și leul și vulturul, între animale, putere, măreție, forță, perfecțiune.

Pentru mine există încă o armonie între ulm și gresie, mai ascunsă, dar tot atât de evidentă.

Gresia este piatra cea mai amuzantă și cea mai ciudat frământată, fiind printre stânci ceea ce ulmul e printre arbori. Ea îmbracă toate hainele, își permite toate capriciile, își împlinește toate visele, luând toate înfățișările posibile și strâmbându-se în toate chipurile. Pare să fie animată de un suflet generos. Iartă-mi acest cuvânt.

În marea dramă a peisajului, ea joacă rolul năbădăios, câteodată mare și aspru, câteodată măscărici, se apleacă ca un luptător, se ghemuiește ca un clown, este burete, budincă, cort, cabană, buturugă, apare pe câmp, prin iarbă, la rasul solului, ca niște mici cocoase roșcate și flocoase, imită o turmă de oi adormită; uneori, chipul ei râde, ochii privesc, fâlcile par să muște și să pască feriga; alteori, apucă buruienile ca un pumn de uriaș ieșit brusc din pământ. Antichitatea iubitoare de alegoriile complete ar fi trebuit să facă statuia lui Proteu din gresie.

O poiană presărată de ulmi nu este niciodată plictisitoare, un munte de gresie este întotdeauna plin de surprize și de interes. De câte ori natura moartă pare să trăiască, ea ne mișcă cu o emoție ciudată.

Seara, îndeosebi la ceasul neliniștitor al amurgului, începe să prindă

formă înfățișarea sa fantomatică. Sumbră și misterioasă transfigurație.

Ai remarcat la căderea nopții, pe drumurile mari din împrejurimile Parisului, profilurile monstruoase și supranaturale ale ulmilor cum îți apar și dispar din față în galopul trăsurii? Unii cască, alții se răsucesc către cer ca o fiară ce urlă îngrozitor, iar alții râd cu un râs înfricoșător și hidos, caracteristic tenebrelor; vântul îi agită. Îi vezi cum se răstoarnă înapoi cu zvârcoliri de osândiți ori se aplecă unii către alții spunându-și încetișor la urechile lor uriașe de frunziș cuvinte din care auzi, în treacăt, doar câteva silabe ciudate. Sunt unii care au sprâncene din cale afară de stufoase, nasuri caraghioase, pieptănături zbârlite, ori peruci formidabile, asta neștirbindu-le cu nimic din aspectul lugubru și înfricoșător al prezenței lor fantastice. Par caricaturi, dar rămân spectre. Unii sunt grotești, dar aproape toți te îngrozesc. Visătorul crede că vede aliniindu-se la marginea drumului în șiruri amenințătoare și diforme larvele necunoscute și posibile ale nopții care se apleacă la trecerea lui.

Ești tentat să te întrebi dacă nu cumva sălășluiesc acolo acele ființe misterioase care au drept mediu întunericul și se compun din umbre, după cum crocodilul se compune din piatră, iar colibriul din aer și soare.

Toți gânditorii sunt visători; visarea este gândul în stare fluidă și mobilă. Nu există niciun spirit mare pe care să nu-l fi chinuit, încântat, speriat sau cel puțin mirat nălucirile stârnite de natură. Unii au vorbit și au prezentat în lucrările lor, pentru dăinuirea în veci a trăirii nemuritoare a stilului și a gândirii lor, formele extraordinare și efemere, lucrurile fără nume întrezărite „în obscuritatea nopții.” *Visa sub obscurum noctis*. Cicero le numește *images*, Cassius, *spectra*, Quintilinus, *figurae*, Lucrețiu *effigies*, Virgiliu, *simulacra*, Carol cel Mare, *masca*. În Shakespeare, Hamlet îi vorbește lui Horațiu. Gassendi⁸⁰ s-a preocupat și el de asta, iar Lagrange⁸¹ le-a visat după ce l-a tradus pe Lucrețiu și l-a aprofundat pe Gassendi.

Dragul meu prieten, tu îmi inspiři gânduri înalte. Trec de la o idee la alta și mă las dus. Ești bun și simpatîc și indulgent. Te-ai obișnuit cu ritmul meu și mă lași să-mi dau frâu liber gândurilor. Dar iată-mă destul de departe de gresie, cel puțin în aparență. Revin.

Aspectele prezentate de gresie, copiile ciudate făcute miilor de lucruri au această particularitate că lumina zilei nu le alungă și nu le șterge. Aici la Pasages, muntele, sculptat și lucrat de ploi, mare și vânt, este populat de gresie cu o mulțime de locuitori de piatră, muți, nemișcați, nemuritori și aproape înfricoșători. Un pustnic cu glugă,

așezat la intrarea golfului, în vârful unei stânci inaccesibile, cu brațele întinse, care după cum este cerul, albastru sau furtunos, pare să binecuvânteze marea sau să înștiințeze mateloții. Sunt pitici cu pliscuri de pasăre, monștri cu forme omenеști cu două capete din care unul râde și altul plânge, în apropierea cerului, pe un platou pustiu, în ceață, acolo unde nimic nu te face să râzi, unde nimic nu te face să plângi. Sunt membre de uriași, *disjecti membra gigantis*, aici genunchiul, dincolo trunchiul și omoplatul, capul ceva mai departe. Un idol burtos, cu bot de bou, cu coliere la gât și două perechi de brațe scurte, în spatele cărora se agită mă răcinișurile ca și cum ar goni muștele. O broască uriașă, ghemuită pe vârful unui deal, marmorată de licheni, cu pete galbene și vineții, deschide o gură groaznică gata să sufle furtuna peste ocean.

– NOTE –

Pasages. Seara, dansuri, răsese, chitare. Dintr-o dată un sunet de clopoțel și o voce care spune: *paralme almas del purgaterio*¹. Toată lumea cade în genunchi.

Duminica, muzică plătită de oraș. Doi bieți lăutari în zdrențe cântă la vioară și bat într-o tobă bască. Aceeși cadență; dansul urșilor. Pe această muzică dansează într-o beatitudine serioasă și profundă cele mai frumoase fete din lume, Pepa și Pepita, cele două luntrașe, cele două surori, frumoase, amândouă având ceva pur și nobil. Cea mai mare are un aer cast, mezina un aer virginal. Parcă ai vedea dansând o madonă față în față cu o diană.

Păstori frumoși, pescari frumoși, bruni, bronzati, robuști. Respectuoși și tandri în gesturile lor cu aceste fete pudice. Acest dans seamănă totuși cu dansurile noastre interzise.

Copiii dansează și ei; pici de doi ani bălăngănindu-se într-un fel care ar speria și pe sergenții de stradă parizieni.

Acești țărani dansând astfel cu costumele lor pitorești, cămăși albe, centuri roșii, berete albastre, haină pe umăr, sunt frumoși, nobili, grațioși, aproape antici.

Gnomi burtoși, cu fețe largi și plate, în redingote și jobenuri, îi privesc cu un aer disprețuitor, Sunt burghezii.

¹ Suflete ale purgatoriului. (trad. din sp.).

Plimbare pe munte. Scris în mers.

3 august – ora 3 după-amiaza

Plimbându-mă în rada portului, am zărit un fel de ruină sus pe un munte. Ea nu are înfățișarea unei ruine vechi. Este o dărâmatură modernă și probabil recentă. Englezii, în timpul șederii lor la Pasages, carliștii și cristinos în timpul ultimului război, au construit forturi pe înălțimi; desigur, unul dintre aceste forturi a fost dărâmat. Îl voi vizita.

Escaladez muntele. Se pare că există o cărare, însă eu nu o cunosc. Merg la întâmplare printre flori. Urcușul este lung, foarte înclinat, destul de greu. La jumătatea drumului mă așez între gresii.

Orizontul s-a ridicat, marea a reapărut acolo jos, clinchetul de clopoțel al caprelor care pasc în prăpastie ajunge până la mine. Văd lângă piciorul meu un frumos gândac, verde, smălțuit cu pete de aur.

Reiau urcușul muntelui, vârful se rotunjește, drumul devine mult mai ușor.

Soses la ruină. Un coș de piatră, înnegrit de fum, se ridică deasupra zidului.

Grămadă uriașă de pietre din dărâmături. Șanț de moloz. Încalec pietrele. Sunt amestecate cu țigle și cărămizi sparte. Mă aflu pe platou.

Drumul de tras tunurile este pavat cu dale, complet nou, ca și cum ar fi fost ieri construit. Totuși iarba crește în rosturile dintre dale.

Intru în prima cocioabă. — Cameră pătrată din piatră. — Ziduri groase. — În ele, trei deschizături mici pentru lansarea proiectilelor asupra caselor din Pasages. — În mijloc un cămin enorm din piatră și cărămidă, cel căruia i-am zărit coșul, complet prăbușit și foarte ciudat. — Mai multe compartimente cubice și circulare din cărămidă, probabil un cuptor pentru înroșirea ghiulelelor. Interiorul nu este decât o grămadă de dărâmături. Niciun zgomot omenesc nu ajunge până aici. Nu se aud decât vântul și marea. Începe să plouă. Pietrele se rostogolesc sub picioarele mele. Ies cu greutate.

A doua cameră pătrată, de aproximativ zece picioare în ambele sensuri, este asemenea celei dintâi. Alte fereștruci de tragere asupra satului. O fereastră către mare. Rămășița unei grinzi în dreptul unei deschideri; este putredă; iau o bucată. Alte două camere mici fără fereastră; una complet înnegrită de fum. Desenez planul, rezemat de partea superioară a zidului. Lemn ars, amestecat cu dărâmăturile. Cele trei camere nu mai au acoperiș; n-a rămas nici măcar o urmă.

Intru în a doua cocioabă. O cameră mare cu mai puține ruine și o mică vatră de fund. Alături, o cameră mai micuță, ambele pătrate.

Totul este smuls, distrus, năruit. Insecte hidoase mișună sub pietrele pe care le ridic cu vârful bastonului. Ploaia se întetește. Ceața acoperă marea și muntele. Voi coborî.

Mă decid să mă sui și pe restul ruinei. Aglomerare de pietre, probabil al treilea corp de casă. În spatele acestei grămezi, un mic câmp cultivat, de douăsprezece picioare pătrate, acoperit de bucăți de lemn ars. Șanțul mărginește câmpul și înconjoară cele trei cocioabe. — Plouă torențial. Se lasă un fel de noapte. Ceața se îndesește din ce în ce. Totul dispare în jurul meu. Nu mai văd decât cocioabele, drumul pietruit și platoul. Nu voi mai putea să-mi recunosc drumul și mă voi pierde printre râpe. Mă las în paza Domnului!

Un fluture minunat, gonit de ploaie, a venit să se refugieze în spatele meu, pe o piatră. Îi este mai puțin frică de mine decât de furtună. Are dreptate, îl las în pace. Cobor la întâmplare. S-a luminat puțin. Ploaia s-a rărit. Ziua a revenit. — Zăresc micul port. — Este populat de luntrile pescărești cu patru vâsle care aleargă pe apă. De la înălțimea unde sunt, rada plină de aceste luntre pare o băltoacă acoperită de păienjeni de apă.

4 august, pe munte, ora 2 și jumătate.

Natură jalnică.— Vânt puternic. — Un golf mic strâns între cele două capete ale satului. Marea își sparge valurile cu furie de stâncile ce închid pe jumătate golful. În larg marea este agitată și neagră. Cer de plumb. Soarele și umbra rățăcesc pe valuri. În depărtare o barcă din Fontarabie având cele două pânze desfășurate în vânt se luptă să intre în port. Se îndreaptă către strâmtoare. Talazurile o scutură din față către spate. Cu puțin înainte, un păstor de la munte mi-a spus: *Iguraldia gaiztoa*¹. Iată barca; ea aproape că atinge stâncile pline de spuma mării. Trece. A trecut. — Un greiere cântă în iarbă alături de mine.

ora 3, pe panta prăpastiei

Stânci costelive ca niște capete de mort. Mărăciniș. Înfig bastonul în pământul moale, el rămâne în picioare. Flori peste tot și lăcuste în mii de culori și cei mai frumoși fluturi din lume. Din prăpastie răzbat râsete de tinere fete, dar de văzut nu le văd.

Una din stâncile din fața mea are un profil uman. Îl desenez. Obrazul pare să fi fost devorat, la fel și ochiul și urechea și ai impresia

¹ Timp rău. (trad. din bască.).

că vezi dezgolit interiorul pavilionului trompei.

În fața acestei stânci, o alta reprezintă un câine. Ai spune că latră către largul mării.

ora 5

Mă aflu pe un vârf de stâncă la capătul unui promontoriu. M-am învârtit în jurul ei urcând povârnișul. Pentru a mă cățăra am pus mâinile și picioarele în ciudatele găuri aidoma unor urme lăsate de tălpi uriașe care ciuruesc stâncile acestui mal. Am ajuns pe un fel de consolă cu spătar proeminând deasupra prăpastiei. Mă așez. Picioarele îmi atârnă în gol.

Mare. Numai mare. — Minunat și nemuritor spectacol! Acolo, jos, ea albește stâncile negre. Orizontul este încețoșat, cu toate că soarele mă dogorește. Vântul puternic nu a încetat. — Un pescăruș trece maiestuos deasupra golului, la o sută de stânjeni sub privirea mea. — Zgomotul este continuu și grav. Din când în când se aud vuiete neașteptate, un fel de căderi iuți și îndepărtate, ca și cum ceva s-ar prăbuși, pe urmă sunt zgomote nedeslușite semănând cu o sumedenie de voci omenеști; ai impresia că auzi o mulțime vorbind.

O panglică de argint, subțire și strălucitoare, șerpuiește cât vezi cu ochii la poalele coastei. În spatele meu, o stâncă mare, în picioare, întruchipează un vultur uriaș, care se apleacă către cuibul său, cu cele două gheare înfipte în munte. Întunecată și minunată sculptură a oceanului.

Ora 6.

Iată-mă chiar pe vârful unui munte semeț, pe piscul cel mai înalt pe care l-am atins astăzi. Și aici a trebuit să mă cațăr cu mâinile și cu genunchii.

Descopăr un orizont imens. Toți munții până la Roncevaux. Toată marea de la Bilbao la stânga, toată marea de la Bayonne la dreapta. Scriu aceste rânduri rezemat de un bloc în formă de creastă de cocoș, care formează muchia cea mai înaltă a muntelui.

Pe această stâncă au fost cioplite adânc cu un piolet trei litere la stânga: L.R.H.

Și două litere la dreapta: V.H.

Împrejurul acestei stânci este un mic platou triunghiular acoperit de pământ sterp și înconjurat de un fel de șanț foarte abrupt. Cu toate

acestea, într-o crăpătură zăresc un mic măracine roz, înflorit. Îl culeg.

Ora 7.

O fortăreață mult mai mare decât cea de ieri. Mii de insecte mă necăjesc. Mă aflu în incintă, după ce am escaladat șanțul. Un pătrat mare de ziduri de piatră, peste care se ridică un zid de pământ, încă în picioare, ici și colo acoperit cu iarbă. Patru păstori basci, cu berete și haine roșii, dorm la umbră în șanț. Un câine mare alb doarme sus pe zid.

Urme de încăperi. Într-una din ele se vede încă foarte bine locul de unde a fost smuls un coș. În mijlocul incintei mari, una mai mică cu un colț ars și înnegrit de fum. În spatele acestei mici incinte o terasă la care te conduce o scară de patru trepte.

Unul din păstori s-a trezit și s-a apropiat de mine. I-am spus cu un aer serios: *Jaincoa berorrecrequin*^I. Se îndepărtează mirat.

I-a trezit și pe ceilalți; — îi văd printr-o deschidere cum mă privesc într-un fel neobișnuit. Îngrijorare? amenințare? nu știu; poate și una și alta. Nu am altă armă decât bastonul. S-a trezit și câinele și mârâie.

Un covor minunat de iarbă verde, deasă ca o blană, smălțuită de mii de părăluțe și mușețel în floare îmbracă toată ruina până la ultimul colțisor. Mă urc pe terasă.

Am ajuns. Mă așez în partea de sus a zidului de cărămidă necimentată. În spatele meu marea, în fața mea o cunună de munți. La stânga, zăresc în depărtare, pe o muchie care atinge norii, fortul năruit vizitat ieri; la dreapta și ceva mai departe, fortul Wellington, și vechiul turn al farului, dincolo de San Sebastián. Într-o adâncitură, valea Loyola; în altă adâncitură, valea Ernani.

Unul din păstori s-a mai apropiat și mai mult de mine; l-am privit fix, a luat-o la fugă strigând: — *Ahuatlacouata! ahuatlacuata!*^{II}

Voi coborî.

La coborâre.

Spectacolul cel mai straniu din lume. Un mic triunghi de apă într-un uriaș cerc de munți, în această apă câțiva puricei. Apa este golful, puriceii, vapoarele.

^I Expresie de salut în dialect basc.

^{II} Expresie în dialect basc.

5 august, la prânz.

Urmând în continuare drumul la jumătatea pantei, după ce am trecut de fortăreață, de ghereta sa și de santinelă, întâlnesc un loc de spălat rufe.

Acest „spălător” este cea mai fermecătoare peșteră existentă. O stâncă uriașă, una din crestele ascuțite ale muntelui, se prelungește pe deasupra capului meu și formează aici un fel de peșteră naturală. Prin crăpăturile tavanului se scurge, picătură cu picătură, apa unui izvor puternic. Parcă ar fi o ploaie de perle. Intrarea în peșteră este căptușită cu o vegetație atât de bogată și deasă alcătuind o enormă arcadă de verdeață plină de flori. În mijlocul crăcilor și al frunzelor, un fir lung de iarbă formează un fel de apeduct microscopic conducând un firicel de apă. Ea îl parcurge pe toată lungimea și cade la capăt, rotunjindu-se pe fundalul întunecat al peșterii, ca un fir de argint. O pânză de apă limpede, îndiguită de un parapet, umple toată peștera. Pietrele, necimentate, lasă apa să se scurgă printre ele.

Cărarea trece la o oarecare distanță de parapet, despărțită de o peluză lată și proaspătă de creson. Vezi apa printre frunze și auzi murmurul izvorului pe sub verdeață. Dacă te întorci, zărești golful Pasages, iar la orizont largul mării.

Trei femei, cu picioarele în apă până la genunchi, își spală rufe, la „spălător”. Nu se poate spune că le bat, dar le lovesc. Procedul lor este să biciuiască violent piatra parapetului cu rufe. Una dintre femei e bătrână. Celelalte două sunt fetișcane. Ele se opresc câteva clipe, mă privesc, apoi își reiau treaba.

După puțină tăcere:

— Domnule, îmi spuse bătrâna, vorbind prost franțuzește, veniți de la munte?

Eu îi răspund într-o bască mediocră:

— Buy, bicho nequesa.

Fetișcanele se privesc pe sub sprâncene și încep să râdă.

Una e blondă, alta e brunetă. Blonda este cea mai tânără și cea mai frumoasă. Părul ei, împletit într-o singură coadă, lăsată pe spate după portul locului, devine roșcat spre creștetul capului, ca și jurubițele de mătase lăsate la lumină și a căror culoare s-a fanat. De altfel tânără spălătoreasă e plină de grație, cu fusta ei roșie și bluza albastră, cele două culori preferate ale bascilor.

Mă apropiu de ea și încep să-i vorbesc în spaniolă:

— Cum te numești?

— Maria Juana, gata să te slujesc, cavaliere.

- Câți ani ai?
- Șaptesprezece ani.
- Ești din partea locului?
- Da, seniore.
- Ești fiică de burghez?
- Nu, seniore, sunt luntrașă.
- Luntrașă! și nu ești pe mare?
- Este reflux. Și pe urmă mai trebuie să-ți speli și rufele.
- Deodată, codana prinse curaj și continuă de la sine:
- Eram pe mal, cavalerie, în ziua când ați sosit. V-am văzut. Ați luat-o întâi pe Pepa, ca să vă treacă apa, însă cum erați cu seniorul Leon, și dânsul era deja în barcă, și cum Manuela, catalana, era luntrașa lui, ați trecut și dumneavoastră la Manuela. Săraca Pepa! Totuși i-ați dat un bănuț.
- Îți mai amintești, spuse ea întorcându-se către tovarășa ei, îți mai amintești Maria-Andres? Seniorul cavaler a ales-o întâi pe Pepa.
- Și pentru ce am ales-o?
- Tânără fată m-a privit cu ochii ei mari și naivi și mi-a răspuns, fără nicio ezitare:
- Pentru că e cea mai frumoasă.
- Apoi a reînceput să-și bată rufele. Bătrâna, care își terminase treaba și pleca, a spus, pe când trecea pe lângă mine:
- Muchacha¹ are dreptate, seniore.
- Și spunând asta și-a pus coșul jos și s-a așezat pe marginea drumului ațintindu-și asupra celor două fete și asupra mea, ochii săi mici și cenușii, sfredeliți ca de un burghiu în mijlocul zbârciturilor.
- Vreți să vă ajut să vă puneți coșul pe cap?
- Mii de mulțumiri, cavalerie, nimeni nu m-a ajutat ieri, nimeni nu mă va ajuta mâine, este mai bine ca nimeni să nu mă ajute nici astăzi.
- Cum numiți această iarbă în spaniolă? i-am spus arătându-i cresonul cu vârful bastonului.
- Verros, seniore.
- Și în bască?
- Ea mi-a răspuns cu un cuvânt foarte lung, de care nu îmi amintesc suficient pentru a-l putea scrie.
- M-am întors către fete:
- Maria Juana, cum se numește drăguțul tău?
- Nu am.

¹ Fata. (trad. din sp.).

— Dar Maria Andres?

— Maria Andres are unul.

Fetișcana spune asta cu hotărâre, fără să șovăie, fără să pară surprinsă de întrebare nici încurcată de răspuns.

— Cum se numește drăguțul Mariei Andres?

— O, este un pescar, un biet adolescent. E foarte gelos. Uitați-l în golf, în barca sa, îl putem vedea de aici.

Bătrâna reluu din nou.

— Și din fericire el nu vă vede pe dumneavoastră! Ar fi mulțumit să o vadă pe Maria Andres râzând și discutând cu seniorul! Să vorbești cu un francez, Isuse Cristoase! Mai bine ar fi să sporovăiești cu cei patru draci, de la răsărit și asfințit, de la miazănoapte și miazăzi.

A trecut un soldat; le-am făcut fetelor un semn de salut cu mâna; ele mi l-au întors cu un surâs și mi-am urmat drumul.

6 august, ora 3.

Auzeam un cocoșel cântând în depărtare și continuam să merg. Am ajuns aici pe un drum abrupt, tăiat în stâncă pentru carele de boi, până la o văgăună ciudat de sălbatică. Stâncile care ies dintre mărăcișiuri pe pantele repezi ale muntelui întruchipează niște capete uriașe; sunt capete de mort, profiluri egiptene, bărboși care râd în iarbă, triști cavaleri cu măști severe. Așa e până la Odry, care chihotește sub o perucă de mărăcini.

Prin spărtura dintre doi munți, la dreapta, zăresc un braț de mare, trei sate, două ruine, dintre care o mănăstire, o vale minunată, vârfuri înalte acoperite de nori.

Satul Leso, cel mai apropiat dintre cele trei sate, are o frumoasă biserică gotică, masivă, dar simplă și grandioasă, s-ar spune o fortăreață. În această țară războiul nu s-a stins niciodată într-un colț al orizontului fără să nu se aprindă într-altul; [...]

Ora 5 și jumătate.

Aici spectacolul este de o măreție nemaipomenită. Orizontul este alcătuit din două părți, mare și munte. Țărmlul se prelungește în fața mea cât vezi cu ochii. Are forma unei imense pante ale unui uriaș meterez, acoperit de mărăciniș.

Înspre țărml marea asediază cu furie și sparge acest meterez, pe coama căruia natura a așezat un parapet, trasat parcă cu un echer. Meterezul se prăbușește ici și colo în mari felii căzând ca un bloc unitar

în ocean. Închipuie-ți plăci de ardezie lungi de optzeci de picioare. În locul unde mă aflu asaltul a fost cumplit și distrugerile teribile. A rămas o spărtură înspăimântătoare.

Stau la capătul stâncii pe surplomba ce domină spărtura. O pădure de ferigi acoperă partea de sus a prăbușirii. O mulțime de stejari pitici, secerați de vântul mării la înălțimea ierbii, crește împrejurul meu. Rup o frunză roșie, frumoasă.

Jos, în prăpastia de la picioarele mele, plutesc, de-abia zărite, bărci pescărești; scrumbiile și sardelele strălucesc în soare, pe fundul bărcilor, ca o grămadă de stele. Norii dau mării reflexe arămii.

Ora 7.

Soarele apune. Cobor. Un copil cântă pe munte. Îl văd cum trece printr-o viroagă, mânând în fața lui șase vaci. Umbrele crenelate ale crestei muntoase se decupează pe un câmp roșcat, unde pasc oile.

Marea are o culoare verde de calcedonie. Ea devine tot mai întunecată. Cerul se stinge.

Leso

8 august

De mai multe zile am remarcat între munți un sat cu o înfățișare ciudată și severă. Cred că se numește Leso. Este așezat în extremitatea brațului de mare de la Pasages, într-un loc care rămâne uscat după retragerea lui. Ieri, în timp ce soarele apunea, am luat-o pe la jumătatea dealului pe un drum de care ce te duce acolo.

Drumul deseori foarte abrupt, este pavat pe alocuri cu dale de gresie și dale de marmură, tăiat ici și colo de un fel de scări înclinate formate din dalele prăbușite. În rest drumul aleargă pe pantele celor doi munți acoperiți de măracini violeți și grozamă galbenă care, în acest moment, îmbracă muntele cu o uriașă glugă de flori.

Am lăsat în dreapta mea o fermă mare, clădită din piatră, cu o poartă ogivală; apoi, la stânga, o strâmtoare foarte sălbatică, unde un torent își face loc atât de mânios și ciudat printr-o cocioabă, care a fost cândva o casă. Am trecut torentul pe un mic pod aruncat și am urcat pe povârnișul celui alt munte.

Femeile cântau, copiii se bălăceau în ochiuri de apă; muncitorii francezi veniți de la Bayonne, constructorii clădirii din golf, treceau

într-o vale, cărând, toți șapte, o grindă lungă; auzeam tălăngile vitelor și foșnetul copacilor; peisajul era nemaipomenit de vesel; vântul făcea totul să trăiască; soarele aurea totul.

Am întâlnit mai multe ruine la dreapta, la stânga, în spatele unui pâlc de arbori și dintr-o dată m-am trezit la câțiva pași de sat.

Folosesc în chip nepotrivit cuvântul „ruină”; n-ar fi trebuit să folosesc decât cuvântul cocioabă. Aceste „ruine” se compun, de obicei, din patru pereți găuriți de câteva ferestre, marea majoritate astupate de un șorț de cărămizi, transformate în metereze, peste tot cu urme de foc, iar înăuntru câte o vacă sau o capră păscând netulburată iarba de pe caldarâm și iedera de pe zid. Aceste cocioabe sunt opera ultimului război.

În timp ce intram în sat, o cerșetoare cu o înfățișare solemnă, cel puțin centenară, s-a ridicat la colțul unui zid și mi-a cerut de pomană, cu un minunat gest protector. Am dat un ban acestui secol.

Am intrat pe o stradă lugubră, mărginită de case mari, negre, toate din piatră, unele cu balcoane de fier masiv, cu lucrătură veche, altele cu uriașe blazoane sculptate în relief la mijlocul fațadelor.

Fețe palide, parcă trezite brusc din somn, apăreau pe praguri la trecerea mea. Aproape toate ferestrele aveau, în loc de perdele, uriașe pânze de păianjen. Prin aceste ferestre lungi și înguste, priveam în case și vedeam interioare de morminte.

Într-o clipă, la toate ferestrele a apărut câte un cap, dar un cap mult mai bătrân decât fereastra. Toate aceste capete posomorâte, cadaverice, orbite parcă de o lumină prea puternică, se agitau, se aplecau, șușoteau. Venirea mea a pus întregul furnicar de spectre în mișcare. Mi se părea că sunt într-un sat de larve și monștri, și că toate umbrele priveau cu înciudată groază un om viu.

Strada pe care am intrat era întortocheată și tăiată, ca să spun așa, în două etaje. Partea dreaptă se rezema de munte, partea stângă se înfunda în vale.

Erau multe case din secolul al XV-lea, cu două porți mari; pe cheia bolții primei porți era sculptat, într-un chip nespus de delicat și elegant, numărul casei amestecat cu câteva semne de credință, o cruce, un porumbel, o ramură de crin; pe cheia bolții celei de a doua porți erau cizelate în piatră attributele meseriei celui care o locuia, o roată pentru rotar, secure pentru tăietor de lemne. În acest sat totul avea o întunecată și ciudată măreție. O firmă era un basorelief.

Era o sărăcie cumplită, însă nu o sărăcie vulgară. Era o sărăcie în case de piatră cioplită, o sărăcie care avea balcoane de fier, lucrate ca și

cele de la Luvru, și steme pe bucăți de marmură, ca și la Escorial. O mulțime de nobili în zdrențe, în cabane de granit.

Nu vedeam nicio fată tânără afară de niște copii în zdrențe care mă urmăreau de departe, și care, cum mă întorceam, se dădeau înapoi ca niște lupi tineri, înfomețați.

Din două în două case era câte o ruină, de cele mai multe ori acoperită de iederă și astupată de mărăcini, câteodată veche, de cele mai multe ori recentă.

Încăllecând peste un zid, am ajuns până la o casă care părea nelocuită. Toată fațada, dinspre partea a ceea ce a fost o stradă, avea aspectul trist al unei case fără stăpâni, ușile închise cu grijă, la ferestre obloanele verzi din lemn lucrat de pe timpul lui Ludovic al XIII-lea, erau blocate. Am sărit peste o mică împrejmuire pentru a da roată casei, găsind-o deschisă, în partea opusă, însă deschisă într-un chip îngrozitor, deschisă de sus în jos prin smulgerea unei întregi fațade al cărei zid zăcea la pământ într-o singură bucată, pe un câmp de porumb strivit. Am mers pe acest zid ca pe un caldarâm și am intrat în casă.

Ce pustiire! Dintr-o singură privire vedeam cele patru etaje spintecate. Scara a fost arsă. Casa scării nu mai este decât o gaură mare în care răspund toate camerele. Zidurile înroșite și hidoase arată peste tot urmele flăcărilor.

Nu am putut parcurge decât parterul, scara lipsind.

Casa era foarte mare și înaltă; ea nu mai este susținută decât de câțiva stâlpi și grinzi subțiate de foc. Le vedeam atârând și tremurând deasupra capului meu; din când în când, câte o piatră, o cărămidă sau o bucată de moloz se desprindeau și cădeau la picioarele mele, zgomot sinistru de viață într-o casă moartă. La etajul trei o scândură pe jumătate arsă, a rămas agățată de un cui; vântul o agită și o face să scrâșnească trist. Revedeam în camere obloanele bine ferecate. Mai erau câteva fâșii de tapet pe pereți. O cameră este zugrăvită în roz. În bucătărie, într-un loc acum inaccesibil, am remarcat pe pervazul alb al căminului înalt un vaporăș desenat cu cărbune de o mânăuță de copil.

Dintr-o ruină seculară ieșea sufletul înălțat și dilatat. Dintr-o ruină de ieri ieșea inima strânsă. În ruina antică îmi închipui fantoma; în ruina recentă mi-l închipui pe proprietar. Fantoma este mai puțin tristă.

O biserică uriașă de granit, înaltă și lugubră, domină acest sat neînsuflețit.

De departe nu pare o astfel de construcție, ci un bloc. Apropiindu-te, se disting câteva găuri în zid, iar la absidă trei sau patru ogive din

secolul al XV-lea. Considerându-se probabil că prin ele intra prea multă lumină în cutia de piatră, au fost zidite și în centrul fiecăreia a fost lăsată numai o mică fereastră. Zidul este roșcat, aspru și ros de licheni.

Fațada este un zid mare croit pătrat, fără rozasă, fără ferestre, oferind ochiului numai o deschidere, aceea a portalului, care este scund și trist, cu două coloane șterse și fronton simplu. Două șiruri lungi de pietre negre smulse, crestează fațada de sus în jos. Ea se sprijină la dreapta de un turn lung și îngust ce depășește cu puțin coama edificiului.

În jurul bisericii, stăteau ghemuite șapte sau opt bătrâne hidoase, izolate una de alta. Nu știu dacă acest aranjament era o pură întâmplare, dar fiecare dintre ele făceau pereche cu garguiile ce-și întindeau gâtul deasupra capului lor, la marginea acoperișului. Câteodată bătrânele își aținteau ochii în sus, spre cer, schimbând parcă priviri duioase cu ele.

Una din aceste cerșetoare sălbatice aținti asupra mea o privire mai fixă și mai fioroasă decât a celorlalte. Am mers drept la ea, ceea ce a cam mirat-o, pe urmă i-am arătat biserica și i-am spus: *Guiltza*, în bască însemnând cheie. Garguia vie, împlănzită de acest cuvânt magic și de un bănuț pe care i l-am aruncat în poală, s-a ridicat în picioare și mi-a spus: *Buy*, adică da. Imediat a dispărut în spatele bisericii.

Am rămas singur în fața ușii. Celelalte s-au ridicat și s-au adunat într-un colț, de unde mă priveau.

Câteva clipe mai târziu, cea care s-a îndepărtat a reapărut, ținând o cheie. A deschis ușa bisericii și am intrat.

Era ora târzie sau apropierea nopții? starea mea sufletească sau suflul însuși al clădirii? niciodată nu m-a trecut un fior mai rece decât atunci când am pătruns în această biserică.

Era o navă înaltă, goală pe dinăuntru, tot așa cum era și pe din afară, întunecată, rece, sărăcăcioasă și mare, abia luminată de palide luciri pământii ale unei zile în amurg.

În fund, în spatele tabernacolului, pe o estradă de piatră, se desfășura de la podea până la boltă o uriașă cupolă de altar, încărcată de statui și basoreliefuri aurite, acum ruginite, etalând în trepte, pe o suprafață de șaizeci de picioare înălțime, năprasnicii sfinți ai Inchiziției, amestecați cu arhitectura tragică și sinistră a lui Filip al II-lea. Acest altar, întrezărit în lumina mohorâtă, avea ceva nemilos și crud.

Bătrâna a aprins o feștilă, ce scânteia într-o lampă mare de metal, de

bun gust, atârnată în fața altarului. Feștila nu reușea să spargă întunericul, dar amplifică groaza.

Preotul urca la acest altar pe trepte spațioase, închise de o rampă de piatră masivă admirabil lucrată în gustul mohorât și elegant al lui Carol Quintul, corespunzând la ceea ce numim noi, în Franța, stilul Francisc I, iar în Anglia, arhitectură Tudor.

Am urcat această scară, și de acolo am privit biserica, care este într-adevăr maiestuoasă și funebră.

Bătrâna se afla pe undeva, printr-un colț întunecos.

Ușa rămăsese întredeschisă și vedeam în depărtare câmpia deja acoperită de umbră, cerul întunecat, brațul de mare, imensa plajă uscată în acest moment; în primul plan, o ruină care era o cabană; în planul al doilea, o ruină care era o primărie, în fund, o ruină, care era o mănăstire. Cabana ruinată, primăria ruinată, mănăstirea ruinată, cerul din care fuge lumina, plaja de unde se retrage marea, nu reprezintă un simbol complet? Mi se părea că din fundul acestei misterioase biserici vedeam nu o câmpie oarecare, ci însăși chipul Spaniei.

În acel moment un zgomot ciudat ajunsese până la mine. Am ascultat, neputând să dau crezare urechilor și din nou am ascultat. Lucru surprinzător și care prevestește cât de adâncă este deja revoluția care se face în această țară; ceata de copii, care m-a urmărit de departe, a văzut ușa bisericii deschisă; s-au instalat la intrare și copiii cântau cât îi ținea gura, în derâdere și cu lungi hohote de râs, slujba și vecernia, imitându-l cu gesturi schimonosite pe preot în altar și pe cantori în cor. [...]

Era noapte când am ieșit din biserică. Toate ferestrele și toate ușile erau ferecate în sat. Nicio lumină, niciun locuitor. S-ar putea spune că mormintele s-au reînchis și că spectrele au readormit.

Totuși, într-o piață am zărit o licărire. M-am îndreptat într-acolo. Un oblon era întredeschis la parter și am văzut, într-o cameră joasă, o femeie bătrână stând pe vine, nemișcată, rezemată de un zid proaspăt vărut. Deasupra capului ei ardea o lampă agățată de un cui, vechea lampă spaniolă, care are forma unui felinar de mormânt. Am crezut că o văd visând pe lady Macbeth.

Licărirea lămpii mi-a permis să citesc pe ușa casei din față această inscripție:

POSADA
LHABIT

Mă așteptam la orice, afară de faptul că aș putea găsi acolo un han.

Luna se ridica în spatele munților Jaitzquivel, tocmai când plecam din sat. Mi-a fost ușor să-mi regăsesc drumul. Cu toate că în starea de spirit în care mă lăsase vizita prin aceste locuri ciudate îmi era greu să recunosc câmpia care mă fermecase cu câteva ceasuri mai devreme. Acel peisaj, atât de vesel în soare, devenise lugubru la lumina lunii. Singurătatea nopții umplea orizontul.

Mă apropiam de Pasages. Câțiva trecători începuseră să se arate pe drum.

Aveam privirea ațintită pe ruina unei cetăți, care se desena în depărtare, în lumina lunii, pe culmea unui munte destul de înalt, în fundul unei văi înguste, sălbatice și pustii.

Ceea ce mă preocupa era o lumină care tocmai apăruse în această ruină, la extremitatea pinionului. Ea avea ceva inexplicabil și bizar, întâi, din cauza locului unde strălucea, pe urmă, din cauza felului în care strălucea. Ea se comporta ca un far, aprinzându-se, stingându-se și iar reaprinzându-se. Apoi dintr-o dată strălucea ca o mare stea. Ce era acest foc și ce semnificație avea?

Cum am ajuns la cheiurile unde este podul, o cerșetoare ce obișnuia să stea la intrarea fabricii de frânghii, și căreia îi dau o pomană aproape în fiecare dimineață, trecea drumul pentru a se duce acasă la jumătatea dealului. Zărindu-mă, s-a întors, a făcut semnul crucii și mi-a arătat lumina spunându-mi: *Los demonios*^I. Am trecut mai departe.

Puțin mai încolo, la începutul pantei cu lespezi care coboară în Pasages, un bărbat, un pescar, stătea în picioare pe un bloc de marmură roșie și, ca și bătrâna, privea lumina. *Que es eso?*^{II} i-am spus eu apropiindu-mă. Omul nu a pierdut niciun moment lumina din ochi, și mi-a răspuns: *Contrabandistas*^{III}.

Cum am urcat scara, gazda mea, excelenta madame Basquetz, a venit către mine:

— Ah, domnule, cât de târziu ați sosit. Ați cinat oare? De unde veniți?

— De la Leso.

— Ah, ați mers la Leso?

— Da, doamnă.

Un moment mai târziu, ea a repetat cu un aer gânditor:

— De la Leso?

— Da, desigur, am reluat eu. Dumneavoastră nu ați fost niciodată acolo?

^I Diavolii. (trad. din sp.).

^{II} Ce este asta? (trad. din sp.).

^{III} Contrabandiști. (trad. din sp.).

- Nu, domnule.
- De ce?
- Pentru că aici, la noi, nu se merge niciodată la Leso.
- Și pentru ce nu se merge?
- Nu mai știu.

Pamplona

11 august.

Sunt la Pamplona și nu aș putea să spun ce resimt. Nu văzusem niciodată acest oraș, dar mi se părea că recunoșteam fiecare stradă, fiecare casă, fiecare ușă. Toată Spania pe care o văzusem în copilărie îmi apărea aici. Ca și în ziua când am auzit trecând prima căruță cu boi, treizeci de ani se șterg din viața mea; redevin copil, micul francez, *el niño, el chiquito frances*, cum mi se spunea. O lume întreagă, care dormita în mine, se trezește, re trăiește și mișună în memoria mea. O credeam aproape ștersă și iat-o mai strălucitoare ca oricând.

Aceasta este, cu siguranță, adevărata Spanie. Văd piețe cu arcade, caldarâmuri cu mozaic de pietricele, balcoane cu acoperămintе de pânză, case pictate cu ornamente pretențioase și dantelate, care îmi fac inima să bată. Mi se părea că totul era ieri. Da, într-adevăr, parcă ieri am intrat pe marea poartă a orașului, ce dă pe o mică scară; am cumpărat, într-o duminică, mergând la plimbare cu tinerii mei colegi de la seminarul nobililor, niște covrigi pipărați din această prăvălie, de al cărui fronton atârnavu piei de țap pentru transportul vinului; m-am jucat cu mingea de-a lungul acestui zid înalt, în spatele unei biserici vechi. Toate astea sunt pentru mine sigure, adevărate, distincte, palpabile.

Există ziduri cu postamente colorate marmorat și extravagant care îmi încântă inima. Am petrecut două ore față în față cu un oblon vechi, verde, cu panouri mici ce se deschide în ambele părți, în așa fel încât să formeze o fereastră, dacă se deschide pe jumătate, și un balcon, dacă se deschide în întregime. Acest oblon se găsea, de treizeci de ani, într-un colț ascuns al memoriei fără să fi bănuir măcar. Am spus: Ia te uită! Iată bătrânul meu oblon!

Ce mister mai este și trecutul! Și cât de adevărat este că lăsăm o parte din noi în obiectele care ne înconjoară! Le credem neînsuflēte, dar ele totuși trăiesc; trăiesc din viața misterioasă pe care le-am insuflat-o. În fiecare fază a vieții noastre ne despuim ființa în

întregime și o uităm în câte un colț de lume. Tot acest ansamblu de lucruri negrăite, care au făcut parte din noi, rămân în umbră, făcând una cu acele lucruri pe care ne-am lăsat pe nesimțite pecetea. Într-o zi, dintr-o întâmplare, revedeam aceste lucruri, ele răsar în fața noastră, și iată-le dintr-o dată, cu toată puterea realității, ne dau înapoi trecutul. Este ca o lumină neștersă, neașteptată; le recunosc, le recunoaștem, ne aduc, întreg și strălucitor, sacul amintirilor noastre și ne redau o încântătoare fantomă a noastră înșine, copilul care se juca, tânărul care iubea.

Am părăsit, deci, ieri San Sebastián.

Munții dau naștere la două feluri de drumuri: cele care șerpuiesc pe pământ, ca viperele, și cele care șerpuiesc ondulându-se prin tresăriri, ca șerpii boa. Treci cu vederea aceste două comparații, care îmi sensibilizează gândirea. Drumul de la San Sebastián la Tolosa este din ultima categorie, cel de la Tolosa la Pamplona este din prima. Adică drumul de la San Sebastián la Tolosa urcă și coboară pe spinarea dealurilor și drumul de la Tolosa la Pamplona urmează șerpuirea văilor. Unul este încântător, altul este sălbatic.

Plecând din San Sebastián am aruncat o ultimă privire peninsulei, mării, care spumega atât de frumos pe nisipul muntelui Urgoll, și celor trei mănăstiri de la porțile orașului arse, una de către cristinos și două de către carliști.

Ernani nu are monumente [...] o primărie neînsemnată, dar Ernani are o vedere minunată și o stradă, care valorează cât o catedrală. Strada mare din Ernani, mărginită de blazoane în relief, de balcoane ca niște bijuterii, de portaluri senioriale, închisă de o veche porțiță ruınată, care are în acest moment, în loc de creneluri, tufe de călțunași înfloriți, este o carte minunată, unde poți citi pagină cu pagină, casă cu casă, arhitectura a patru secole.

Am regretat, traversând orașul, că nimic nu indica trecătorului casa în care s-a născut Juan de Urbuta, acel căpitan spaniol, căruia i-a fost hărăzit, în ziua de la Pavia⁸², să aibă onoarea de a-l face prizonier pe Francisc I. Urbuta a făcut acest lucru ca un gentilom, iar Francisc I s-a supus ca un rege. Spania îi datorează lui Urbuta o placă de marmură, pe strada mare din Ernani.

De altfel acești munți sunt plini de nume celebre. Motrico este patria lui Churruca⁸³, mort la Trafalgar. Sebastián de Elcano, care a făcut ocolul lumii în 1519 (notați data!) și Alonzo de Ercilla⁸⁴, care a făcut un poem epic, s-au născut, unul la Guetaria, celălalt la Bermeo. Valea Loyola l-a văzut născându-se, în 1491, pe Ignățiu⁸⁵, care din paj s-a făcut

sfânt, și portul Loredó a văzut debarcând pe Carol Quintul, care venea din Germania, ca să meargă la San Juan, și care din împărat s-a făcut călugăr.

Tolosa, vechea Iturissa, are mai multă grație decât Ernani, și mai multă viață și bogăție, dar mai puțină măreție și solemnitate.

Cu toată ploaia mărunță, ce cădea încă din zori, am văzut tot orașul. Câteva case vechi, dintre care una construită în timpul lui Alfonso Înțeleptul⁸⁶, regele astronom; o biserică destul de frumoasă, transformată în pățul pentru nutreț; cele două râuri frumoase Oria și Araxa, iată ce am avut pentru osteneala mea.

Pe fațada unei case de pe strada mare, la primul etaj, există o inscripție pe marmură neagră, care începe cu *Sic visum superis*^I și care se termină cu el *emperator le armo caballero*^{II}. Începusem să o copiez, însă acest fapt neobișnuit a produs o asemenea învâlmășeală în jurul meu, că am renunțat la inscripție, în acest moment, când primăriile tremură ca frunza, mi-a fost teamă ca, fără voie, să nu provoc o revoluție la Tolosa.

Ernani, pe unde am trecut fiind copil, și a cărui amintire nu mi s-a sters, are fizionomia spaniolă mai mult decât Tolosa. Cele paisprezece diligențe care pleacă zilnic din Tolosa iau cu ele, în fiecare dimineață, câte ceva din vechile obiceiuri, din vechile gânduri, din vechile datini, din ceea ce este, în fond, alcătuită vechea Spanie.

Dar se mai și lucrează la Tolosa. Este fabrica de pălării de la Urbieta, o manufactură de hârtie, mai multe curelării, mai multe fabrici de cuie, de potcoave, de tingiri din fier ciocănit, de zăbrele de balcon din fier lustruit, de săbii și de puști; tot muntele este plin de forje. Or, dacă ceva poate să deformeze Spania, asta este numai munca.

Spania este prin excelență un popor de gentilomi care, timp de trei secole, s-a lăsat hrănită, fără să facă nimic, de India și de America. De aici străzile cu blazoane. În Spania erau așteptate corăbiile, tot așa cum în Franța se votează bugetul. Tolosa, cu activitatea ei, cu industria, morile, torenții, cu zonele umbroase, cu nicovalele și zgomotele lor, seamănă mai mult cu un orașel francez frumos. Se pare că prin zumzetul ei a stingherit pe vecina ei, Castilia Veche și că aceasta a fost, nu numai o dată, tentată să se întoarcă, așa cum era pe jumătate, și să-i spună: Ia mai taci din gură!

În momentul în care coboram la Tolosa, sub poarta de la fonda, un stol de servante cu fuste scurte și picioare goale, pline de râvnă,

^I Așa au hotărât cei de sus. (trad. din lat.)

^{II} Împăratul l-a făcut cavaler. (trad. din sp.)

prietenoase și câte unele chiar frumoase, m-au înconjurat, și mi-au înhățat bagajele. Toate încercau să-mi spună câteva cuvinte în franceză.

Astăzi de dimineață, la ora trei, deci, după cum vedeți, înainte de mijirea zorilor, m-am instalat în cupeul diligenței *Coronilla de Aragon* și am plecat din Tolosa.

Am traversat strada și podul și am ajuns la drumul mare pe o noapte neagră și în galopul furios a opt catări grăbiți, excitați, biciuiți, îmboldiți, împinși, exasperați de trei oameni.

Unul din cei trei era un copil, dar el singur făcea cât ceilalți doi.

Nu părea să aibă mai mult de opt, nouă ani. Acest puști sălbatic pe care l-am întrezărit înainte de a pleca sub lămpașul de la grajd, cu pălăria à la Henric al II-lea, cu bluza de măscărici și ghetrele din piele, avea un profil arab, ochii migdalați și cea mai grațioasă înfățișare din lume. Imediat ce a încălecat, s-a transfigurat; mi s-a părut că am văzut un duh transformat în vizitiu. Pe catărul lui mare, mărunțel cum era și parcă înșurubat în șa, învârtea deasupra capului un bici îngrozitor, ținut de micuța lui mână, iar la fiecare lovitură făcea să salte atelajul și, încovoiat din mijloc cu capul plecat înainte, zvârlea parcă în neguri tot acest echipaj sunător, zdruncinat, săltat, care se rostogolea peste poduri și drumuri cu zgomotul unui cutremur de pământ. Era ca o muscă nepoftită, dar ce muscă formidabilă!

Închipuie-ți un diavol trăgând după el un tunet.

Mayoralul^I – bătos, stătea pe capră în dreapta serios ca un episcop, scuturând ca pe un sceptru un bici uriaș al cărui vârf atingea cel de al optulea catăr, tocmai la extremitatea atelajului, și a cărei înțepătură părea de foc. Din timp în timp el striga: *Anda, niño!* haide, copile, și micul surugiul se îndoia furios pe catărul lui și totul sălta, ca și cum diligență urma să-și ia zborul.

La stânga mayoralului stătea un mare coate-goale, de vreo douăzeci de ani, aproape la fel de fantastic ca și surugiul. Era *sagalul*^{II}. Ciudatul voinic, încins cu o frânghie, îmbrăcat cu o zdreanță, încălțat cu niște rupturi, și pe cap cu o bască, își risca viața de douăzeci de ori pe oră: la fiecare minut se zvârlea la pământ, sărea dintr-o dată în fruntea echipajului, insulta catării, îi striga pe numele lor cu țipete groaznice: *La capitana! la Gaillarda! la generale! Leona! la carabinera! la collegiana! la carcera!* Biciuia, împungea, ciupea, mușca, lovea cu pumnul și cu picioarele, antrena într-un triplu galop diligență, pe care

^I Surugiul. (trad. din sp.)

^{II} Ajutorul surugiului. (trad. din sp.)

părea că nici nu o mai poate urmări, și care îl depășea cu iuțea fulgerului, iar în clipa în care îl credeai la o leghe în urmă, în clipa cea mai vijelioasă a cursei, un om parcă lansat de o bombă, cădea deodată pe capră alături de mayoral. Era sagalul care se reazeza. Dar cum? cel mai liniștit din lume, fără să fie emoționat, fără să gâfâie, fără o picătură de nădușeală pe frunte. Un zgârcit care tocmai a dat un bănuț unui sărac fără îndoială își pierde mai mult răsufierea. Cine nu a văzut alergând un sagal navarrez pe drumul Tolosa-Pamplona, nu știe tot ce conține faimosul proverb: *a alergia ca un basc*.

Aveam capul îngreuiat de acel soi de somn în care se cufunda călătorul prins de oboseala unei nopți proaste, aerul proaspăt al dimineții și horducăiala diligenței. Cunoașteți acel fel de somnolență în același timp opacă și transparentă în care spiritul plutește, pe jumătate înecat, unde realitățile pe care le percepi confuz, tremură, se măresc, se clatină, se înspăimântă, își devin vise, în același timp rămânând lucruri reale. O diligență devine un vârtej și rămâne o diligență. Gurile oamenilor, care vorbesc, sună ca niște trâmbițe; la popasul de poștă, felinarul diligenței strălucește ca Luceafărul; umbra proiectată pe caldarâm pare un uriaș păianjen, care apucă diligență și o scutură între antene. Prin acest vis ce se amplifică, îmi apăreau cei opt catări și cei trei surugii.

Nu se întâmplă însă câteodată ca halucinațiile să pară raționale și visele să conțină și adevăruri? și stările ciudate ale sufletului nu sunt câteodată pline de revelații și ele?

Ei bine, îți voi putea spune? În această situație în care atâția filosofi au încercat în zadar să se studieze pe ei înșiși, niște îndoieli neobișnuite, niște întrebări ciudate și noi au răsărit în mintea mea. Mă întrebam: ce se poate petrece și ce se petrece în acești sărmani catări, care în felul acela de somnambulism în care trăiesc, de-abia luminați de niște licăriri pâlpâinde ale instinctului, asurziți de sute de clopoței la urechi, aproape orbiți de apărătoarea de la ochi, încătușați de hamuri, îngroziți de zgomotul lanțurilor, al roților, al caldarâmului, care îi urmăresc neîncetat, simt că se înverșunează împotriva lor, în această beznă și agitație, trei demoni, pe care nu-i cunosc, nu-i văd, dar pe care îi aud? Ce înseamnă pentru ei acest vis, această nălucire, această realitate? Este o pedeapsă? dar nu au făcut niciun fel de crimă. Oare ce gândesc ei despre om?

Dragă prietene, zorile au început să se ivească; un colț de cer se albea de acea albeață sinistră a primelor licăriri ale dimineții; tot ce trăia, cu o viață curată și adevărată, dormea încă, în cuiburile pierdute

pe sub frunziș și în adăposturile ascunse în pădure; dar mi se părea că natura nu dormea; copacii întrezăriți în întuneric, ca niște fantome, se desprindeau, încetul cu încetul, de brumele din cheile adânci de la Tolosa și apăreau deasupra noastră la marginea cerului, ridicându-și capetele deasupra culmilor dealurilor; ierburile se înfiorau la marginea drumului; pe stânci mărăcini negri și încâlciți se răsuceau parcă cu disperare; nu auzeam niciun zgomot, nicio voce, niciun vaiet; însă îți spun, mi se părea că natura nu dormea; mi se părea că încetul cu încetul se trezește în jurul nostru și că, în acești copaci, în acele ierburi, în acei mărăcini, era ea, mama tuturor, care se apleca cu o durere nespusă, cu o milă de nedescris, de la marginea drumului, și din culmile munților, ca să vadă trecând și suferind acei sărmani catări înfricoșați, acele animale abandonate și nenorocite, care sunt copiii ei ca și noi, și care trăiesc mai aproape de ea decât noi.

Oh, prietene, dacă natura, într-adevăr ne privește în anumite ceasuri, dacă vede ce acțiuni sălbatice săvârșim fără să fim siliți, aproape din plăcere, dacă ea suferă din cauza lucrurilor rele pe care oamenii le fac, de aceea purtarea îi este de nepătruns și cumplită îi este tăcerea.

Nimeni nu a cercetat aceste întrebări. Filosofia omenească s-a ocupat prea puțin de om în afara omului și nu a examinat decât superficialul și aproape cu un surâs de dispreț raporturile omului cu lucrurile și cu animalele, care în ochii lui nu sunt decât lucruri. Nu sunt astea abisuri pentru cugetător?

Înseamnă oare că ești nebun dacă ai sădit în suflet sentimentul milei universale? Nu există anumite legi misterioase de dreptate, care se desprind din ansamblul lucrurilor și care sunt rănite de actele de violență stupide și inutile făcute de om animalelor? Cert este că superioritatea omului asupra lucrurilor nu poate fi negată, însă... [...]

În ce mă privește, eu gândesc că mila este o lege, ca și dreptatea, că bunătatea este o datorie, ca și cinstea. Cel slab are dreptul la bunătatea și mila celui puternic. Animalul este slab pentru că e lipsit de inteligență. Să fim deci cu el buni și miloși.

În raporturile omului cu animalele, florile, cu obiectele creației, există o morală profundă, de-abia întrezărită, dar care va reuși să se afirme devenind corolarul și complementul moralei umane. Admit excepțiile și restricțiile, care sunt nenumărate, însă pentru mine este sigur că în ziua în care Isus a spus: „Să nu faci altuia ce nu vrei să ți se facă ție”, în gândul său „altuia” era ceva imens, „altuia” depășea omul și îmbrățișa universul.

Scopul principal pentru care a fost creat omul, țelul său măreț, menirea sa mare, este să iubească. Înțelegerea vine după aceea. [...] Omul care nu iubește este sub omul care nu gândește. Cu alte cuvinte, egoistul este inferior imbecilului, omul rău este pe scara omenească mai jos decât idiotul.

Fiecare lucru în natură îi dă omului rodul pe care-l poartă, binefacerea pe care o generează. Toate lucrurile servesc omului după niște legi care îi sunt proprii; soarele își dă lumina, focul își dă căldura, animalul, instinctul, floarea, parfumul. Este felul lor de a iubi omul. Își urmează legile proprii, nu refuză și nu se dau în lături, niciodată; omul trebuie să se supună legilor sale. El trebuie să dea umanității și să restituie naturii lumina lui, căldura, simțăminte și parfumul, cu alte cuvinte dragostea.

Fără îndoială, era prima lui îndatorire – cu asta ar fi trebuit să înceapă, iar diferiții legiuitori ai spiritului omenesc au avut dreptate să-i omită orice alt aspect de aceea trebuia civilizat omul pe latura omeniei. Această sarcină este deja avansată și face progrese în fiecare zi. Însă trebuie civilizat omul și față de natură. Aici este încă mult de făcut.

Iată cugetarea mea. Ia-o așa cum este, însă, orice ai zice, eu declar că ea vine dintr-un sentiment profund, pe care-l am în mine. Acum să gândim și să nu mai vorbim. Trebuie să arunci sămânța și să lași brazda să o dezvolte.

12 august.

Ce aş putea să-ți spun? sunt fermecat. Este un ținut minunat, foarte frumos și foarte curios și foarte amuzant. În timp ce la Paris te plouă, eu beneficiaz de soare aici, și cerul este albastru, și exact atâția nori cât să facă munții să fumege.

Totul este aici capricios, contradictoriu și deosebit, este un amestec de obiceiuri primitive și de obiceiuri degenerate; naivitate și corupție; noblețe și corcire; viață pastorală și război civil; cerșetori care au aere de eroi și eroi care au mutre de cerșetori; o veche civilizație, care este pe cale să-și desăvârșască putrezirea, în mijlocul unei naturi tinere și a unei națiuni noi; este vechi și nou, rânced și proaspăt, este inexprimabil. Și mai ales este amuzant.

Este o țară unică unde incompatibilul se potrivește în orice moment, la orice cap de țarină, la orice colț de stradă. Servitoarele de la han se apleacă asemenea unor ducese pentru a primi niște bănuți. Privește

această fată de la țară care tocmai trece; este frumoasă ca o minune, pieptănată încântător, cochetă și împodobită ca o madonă, coboară-ți ochii, vei vedea o fustă zdrențăroasă, îngrozitoare, de sub care ies niște picioare mari, urâte și murdare. Madona se termină în catârcă. Vinul este mizerabil, miroase a piele de țap; uleiul este scârbos, miroase a nu știu ce; firmele tuturor prăvăliilor îți oferă vin și ulei: *Vino y aceyte*. Drumurile mari au trotuare, cerșetorii au bijuterii, colibele au blazoane, populația nu are pantofi. Toți soldații cântă la chitară în toate corpurile de gardă. Preoții se cațără pe imperială, fumează țigări, privesc picioarele femeilor, mănâncă ca niște tigri și sunt slabi ca niște piroane. Toate drumurile sunt semănate de pungași pitorești.

O, Spanie decrepită! O, popor nou! Istorie mare! trecut glorios; viitor mare! prezent slut și păcătos! O, ticăloșii! O minune! Ești respins și în același timp atras. Îți spun, este ceva inexprimabil.

Seara, revezi pe aceiași pungași, în picioare, pe culmile dealurilor, cu o pușcă pe spate, decupând pe cer siluete.

La urma urmei este o țară admirabilă.

Cheile care te conduc de la Tolosa la Pamplona ar fi celebre dacă s-ar vedea. Dar este unul din acele drumuri pe care nimeni nu-l ia. O călătorie în zigzag în Spania ar fi o călătorie de descoperiri. Există șapte sau opt drumuri mari, toată lumea merge pe ele. Nimeni nu cunoaște locurile intermediare.

De altfel Europa este amenințată de un lucru asemănător. Ocolirea regiunilor intermediare este unul din rezultatele posibile și de temut ale drumului de fier. Civilizația va găsi desigur un remediu, dar pentru asta trebuie să-l caute.

Există o categorie de oameni, de minți, dacă vrei, care sunt obosiți și depășiți de entuziasm, și o scot la capăt în fața tuturor frumuseților artei sau creației, cu această frază gata ticluită: „Mereu același lucru”. Pentru acești profunzi contemplatori ce este marea? O faleză ori o dună și o linie mare albastră sau verde, foarte monotonă. Ce este Rinul? Apă, stâncă și o ruină; apoi apă, stâncă și o ruină; și așa mai departe de la Maiența la Colonia. Ce este o catedrală? O fleșă, un arc butant, ogive și vitralii. Ce este o pădure? Copaci și iar copaci. Ce sunt niște chei? Un torent între doi munți. „Mereu același lucru”.

Imbecili de treabă, care nu bănuiesc rolul imens pe care-l joacă, în lumea asta detaliul și nuanța. În natură e viață, în artă e stilul. Mândri nătărăi, disprețuitori, care nu știți că aerul, soarele, cerul cenușiu sau senin, o adiere de vânt, o scânteiere de lumină, o licărire, anotimpul, [...] fantezia poetului, fantezia peisajului sunt adevărate lumi. Același

subiect îl reprezintă și golful Constantinopol și golful Napoli și golful Rio de Janeiro. Același schelet o susține și pe Venus și pe Sfânta Fecioară. Toată creația, de fapt acel spectacol bogat, variat, strălucitor și melancolic, pe care toți gânditorii îl studiază de la Platon și pe care toți poeții îl contemplă de la Homer, se poate reduce la două lucruri: la verde și la albastru. [...] Cu verde s-a făcut pământul și cu albastru cerul.

Cheile de la Tolosa sunt niște chei ca toate cheile „mereu la fel”, un torent între doi munți, dar acest torent mugește atât de îngrozitor, acești munți au o atitudine atât de mândră, încât omul, pătrunzând în inima lor, se simte mic și neputincios. O pădure se amestecă printre stânci și întinse suprafețe de stâncă, presărate de stejari uriași, coboară, aproape inexplicabil, din vârfurile cele mai înalte. Vezi copacul, vezi stâncă și te întrebi unde este rădăcina și din ce se hrănește.

Ca peste tot unde natura creează locuri înfricoșătoare sunt și colțuri încântătoare cu pășuni și pâraie, care se desprind din torent și care murmură alături, ciripind cu acele sunete pe care trebuie să le scoată puii de vultur în cuibul părintesc; pajiști pline de flori și de miresme, mii de locuri plăcute și odihnitoare pentru ochi și pentru minte. Numai, singur, omul, rămâne posac. Țăranii care trec par să aibă un aer visător; nu sunt sate; ici și colo case înalte din piatră, găurite de trei sau patru ferestruici, care și așa, părându-li-se oamenilor că sunt prea mari, au fost zidite pe jumătate.

În acest ținut, sunt obligat să o repet, fereastra nu mai este fereastră, este un meterez. Casa nu mai este casă, este o fortăreață. La fiecare pas câte o ruină. Pentru că, de patru secole, toate războaiele civile ale Navarrei s-au desfășurat în această vale, amestecate cu torentul. Și de multe ori această apă, învolburată, înălbită de spumă, a fost înroșită de sânge. Iată, poate, de ce torentul urlă atât de sfâșietor. Și iată, desigur, de ce este și omul atât de visător.

Un munte înalt, un urcuș pieptiș, după limbajul călătorilor, o coastă rea, după limbajul surugiilor, taie în două aceste cheiuri. Drumul, foarte frumos de altfel, se răsucesce, ajungând până la marginea prăpastiei după ce face niște cotituri înfricoșătoare. La cei opt catări ai diligenței noastre, au fost adăugați doi boi și, remorcată cu acest imens atelaj, diligența urca la pas. În mijlocul urcușului, o bornă mare de piatră te anunță că ești la șase leghe de Pamplona, *seis leguas a Pamplona*. Munții formează în jurul prăpastiei minunate îngrămădiri de stânci. În fundul ei, cosași, mari cât niște furnici, își coseau grâul.

Am coborât din diligență și, tot mergând așa, în zgomotul lanțurilor de la boi și catări, am cules un buchet de flori sălbatice. Sus, în munte, am întâlnit un cerșetor și i-am dat un real. Pe urmă am întâlnit o mică cascadă și mi-am aruncat buchetul în ea. Trebuie să fii milostiv și cu naiadele.

Acolo, m-am urcat din nou pe imperială. Boii au fost desjugați. În acea clipă, cei șase catări, simțindu-se liberi, au luat-o la galop. Cei trei surugii au pornit, înjurând, după catări lăsând pe loc diligența. Dar diligența stătea încă pe un platou foarte înclinat. Cei doi catări rotași, rămași singuri, nu au mai avut puterea să rețină diligența și au început să dea îndărăt, iar diligența a început să alunece încetșor către prăpastie. Călătorii foarte înspăimântați au început să-i strige pe conducători, care nici nu-i mai auzeau. Roata dindărăt era la câteva degete de marginea prăpastiei, când cerșetorul, sărman bătrân, încovoiat tot și aproape paralic, s-a apropiat și a împins o piatră cu piciorul. Atât a fost de ajuns. Piatra a constituit un obstacol pentru roată și diligența s-a oprit.

Alături de mine, pe banchetă era un preot. Și-a făcut semnul crucii și mi-a spus: Domnul a salvat douăzeci de suflete. Eu i-am răspuns: Cu ajutorul unei pietre și a unui bătrân.

Conducătorii au readus catării, care ajunseseră deja departe.

O oră mai târziu, ieșeam din strâmtoare, între două promontorii uriașe, ultimele turnuri ale muntelui pe această parte înainte de câmpia de la Pamplona.

Pamplona este un oraș care oferă mai mult decât promite. De departe, dacă înalți capul, nu vezi apărând niciun profil monumental; când ești în oraș însă, îți schimbi impresia. Pe străzi interesul ți se stârnește la fiecare pas. Pe zidurile de apărare ești încântat.

Poziția este minunată. Natura a făcut o câmpie rotundă ca un circ și a înconjurat-o de munți; în mijlocul acestei câmpii, omul a făcut un oraș. Este Pamplona.

Oraș vascon, după unii, cu numele antic de Pampelon, oraș roman, după alții, având pe Pompei⁸⁷ ca fondator. Pamplona este astăzi o cetate navareză, din care Casa d'Evreux⁸⁸ a făcut un oraș gotic, Casa de Austria⁸⁹, un oraș castilian și soarele face aproape un oraș oriental.

De jur-împrejur, munții sunt golași și câmpia uscată. Un râu frumos, Arga, hrănește câțiva ploi. Unduirile molcome care se ridică de la câmpie către munte sunt acoperite de fabrici. Nu este numai o câmpie vastă, este și un peisaj măreț.

Văzut de aproape, orașul are aceleași caracteristici. Străzile cu case

negre, înveselite de picturi, balcoanele, perdelele fluturânde, toate laolaltă sunt surâzătoare și în același timp severe.

Un minunat turn pătrat din cărămizi necimentate, cu linie simplă și totuși semeață, domină promenada plantată cu copaci. Este arhitectura secolului al XIII-lea modificată de gustul arab tot așa cum în Germania și în Lombardia este modificată de gustul bizantin. Un portal, în stilul lui Filip al IV-lea, împodobește bogat partea inferioară a acestui turn, care, fără el, ar fi fost puțin cam golaș. Acest portal, care nu are nimic tipător sau de prisos, este adăugat acolo în chip fericit. Este aproape rococo, și totuși este încă Renaștere.

De altfel rococoul spaniol este un rococo înapoiat, ca tot ce produce Spania; el ia ceva secolului al XVI-lea, păstrând, din secolul al XVII-lea până în secolul al XVIII-lea, micimea coloanelor și spărtura complicată a frontoanelor, acea grație deosebită a stilului lui Henric al II-lea. Aceste forme ale Renașterii, amestecate cu stilul rocaille, dau rococoului castilian un fel de originalitate, care se compune din noblețe și fantezie.

Acest turn măreț este o clopotniță. Biserica veche de care era legat a dispărut. Cine a distrus-o? Nu cumva a fost incendiată într-unul din numeroasele asedii la care a fost supus Pamplona?

Îmi puneam asemenea întrebări când tocmai un colț al clopotniței, unde o spărtură adâncă părea săpată de bombe, îmi confirma în minte această ipoteză. Am împins o ușă la baza turnului și am intrat într-o construcție îngrozitoare ce voia să fie de bun gust, în stilul cel mai anemic și sărăcăcios, gen Madeleine și al corpului de gardă din bulevardul cu Temple. Am rămas nedumerit. Oare nu pentru a construi o asemenea platitudine împodobită cu ornamente de friză dorică și archivolte a fost dărâmată vechea biserică, jumătate romană, jumătate maură din secolul al XIII-lea?

Din păcate „școala bună” a pătruns până în Spania, și această ispravă este demnă de ea. Ea a reușit să slujească bătrânele cetăți mai mult decât toate asediile și incendiile. Aș dori unui monument mai curând o ploaie de bombe, decât mâna unui arhitect din această minunată școală. Fie-vă milă, bombardati vechile edificii, nu le restaurați! Bomba nu este decât brutală, zidarii clasici sunt proști. Venerabilele noastre edificii înfruntă cu mândrie obuzele, grenadele, ghiulelele și rachetele, dar se cutremură până în temelii în fața domnului Fontaine. Cel puțin detonatoarele, ghiulelele, grenadele și obuzele nu sculptează capiteli corintiene, nu scobesc caneluri pe pilaștri și nu fac să înflorească în jurul unui arc în plin cintru roman,

ove proaspăt cioplite însoțite de un ciubuc compus dintr-un șir de mărgelari mari.

Saint-Denis tocmai a fost restaurată și nu mai este Saint-Denis. Partenonul a fost bombardat și continuă să fie Partenon.

Casele, aproape toate, clădite din cărămizi galbene, acoperișurile teșite din olane scobite, praful care plutește în aer, câmpiile roșcate și, la orizont, munții arși dau acestui oraș un fel de înfățișare prăfoasă, care la prima vedere îți întristează ochiul, însă, așa cum îți spuneam, în oraș totul îl încântă. Acest gust ciudat pentru ornamente, specific popoarelor meridionale, își ia revanșa pe fațadele tuturor caselor. Împeștrirea zugrăvelilor, veselia frescelor, grupurile de femei frumoase, pe jumătate aplecate peste stradă și conversând prin semne de la un balcon la altul, expunerea variată și bizară a magazinelor, zgomotul vesel și îmbulzeala continuă de la răscruci, au ceva viu și strălucitor.

În fiecare clipă descoperi acel gust, în același timp sălbatic și elegant, specific națiunilor pe jumătate civilizate. Un puț obișnuit, ale cărui ghizduri de piatră, de-abia cioplite, suportă șase colonete de marmură albă, peste care se ridică o cupolă care servește de pedestal pentru statuia unui sfânt; este o madonă păpușă, pictată, încărcată cu tot felul de flecușoare, de zdrăngănele și de paiete, așezată sub un baldachin de damasc roșu, situată în colțul unui loc de plimbare, acoperit cu arcade vâruite.

Acest gust își pune pecetea în decorarea și mobilarea bisericilor; dă o notă de grație și lumină. La Pamplona arhitectura exterioară a monumentelor fiind foarte austeră, încearcă în interior să nu fie plicticoasă. În ce mă privește, eu îi sunt recunoscător și, după părerea mea, cel mai mare merit al artei rocaille, și pentru care trebuie să i se ierte toate păcatele, este efortul continuu pe care îl face de a place și de a amuza.

Lăsând de o parte catedrala, despre care îți voi vorbi de îndată, bisericile din Pamplona, cu toate că aproape toate au navele vechi, au păstrat puține urme despre originea lor gotică. Cu toate acestea am remarcat într-una din ele, în mijlocul unui zid înalt, deasupra unei uși, un basorelief din secolul al XIV-lea, reprezentând un cavaler care pleacă într-o cruciadă. Omul și calul aproape dispar sub veșmintele de război. Cavalerul, mândru, cu coiful pe cap, cu crucea pe scut, își îndeamnă calul, care se grăbește și merge înainte. În spatele baronului, pe un deal, se zărește castelul cu turnurile crenelate, cu grilajul încă ridicat, cu poarta încă deschisă, pe care de-abia a ieșit și poate că nici

nu se va mai întoarce vreodată. Deasupra donjonului este un nor des, întredeschis, ce lasă să treacă o mână, atotputernică și fatală, al cărui deget întins îi arată cavalerului drumul și țelul. Castelanul îi întoarce spatele acestei mâini nevăzute, dar ghicește că o simte. Ea îl împinge, îl ține. Acest lucru este plin de mister și măreție. Am crezut că re trăiesc, viguros și minunat cioplită în piatră, frumoasa romanță castiliană ce începe așa: „Bernard, cu lancea în mână, urmează alergând, malurile Arlanzei. A plecat spaniolul voinic, viteaz și hotărât.”

[...] Pamplona este cel mai vechi oraș creștin din Spania, de care este foarte mândră, dacă asta poate vreodată să constituie o mândrie. Aceste două nume: Saturnin și Firmin nu sunt numai în toate bisericile, dar sunt și pe toate prăvăliile. La fiecare colț de stradă poți citi: SATURNINO ROPER^I, FIRMIN SASTRE^{II}.

Există, nu îmi mai amintesc pe care stradă, un portal de hotel, ce mi-a atras atenția. Închipuie-ți o arhivoltă mare în jurul căreia se târăsc, se cațără și se răsucesc, ca o vegetație de piatră, toate lalelele ciudate și toți lotușii extravaganti, pe care rococoul le amestecă cu scoici și volute, fac acum să iasă din acești lotuși și lalele, în loc de sirene solzoase și de nimfe goale, toboșari, cu tricornuri pe cap și halebardieri mustăcioși, înveșmântați ca infanteriștii cavalerului de Folard⁹⁰; adaugă pietricele și ghirlande, din mijlocul cărora tunarii își încarcă tunurile și arabescuri, care poartă delicat, la extremitatea lor, tobe, baionete și grenade care explodează; și mai adaugă, acestui ansamblu, stilul rotunjit și masiv, dar destul de suplu din timpul lui Carol al II-lea, și vei avea o sumară idee despre micul poem militar și pastoral cizelat pe această ușă. Este o eglogă ornată cu ghiulele de tun.

Primul lucru, pe care îl cauți cu privirea când vezi pentru prima dată un oraș, este catedrala. Sosind la Pamplona, am zărit din depărtare două îngrozitoare clopotnițe din timpul lui Carol al III-lea, epocă, corespunzând la noi cu cel mai urât Ludovic al XV-lea. Aceste două turnuri, cu intenția de-a fi fleșe, sunt identice. Dacă ții neapărat să realizezi mintal una dintre aceste fleșe, imaginează-ți patru mari sfredele, suportând un fel de vas burtoș și umflat, încununat de una din acele oale clasice, numite vulgar urne, care au aerul de a se fi născut din încrucișarea unei amfore cu un ulcior. Toate din piatră. Eram de-a dreptul furios.

Cum se poate, îmi spuneam, iată ce au făcut din această catedrală aproape romană din Pamplona, care a văzut construind cetatea lui Filip

^I Negustor de haine „de gata”. (trad. din sp.)

^{II} Croitor. (trad. din sp.)

al II-lea, care a văzut o arcebuza franceză rănind pe Ignătiu de Loyola, și pe care Carol d'Evreux, regele Navarrei, a găsit-o atât de frumoasă, încât a vrut să-și așeze mormântul.

Eram tentat să nu o vizitez. Însă, ajuns la Pamplona și zăbind la capătul unei străzi aspectul vrednic de milă al celor doua turnuri, m-a cuprins o remușcare și m-am îndreptat către portal.

Văzut de aproape este și mai groaznic. Cele două excrescențe, tăiate ca niște cotoare de varză și împodobite cu numele de fleșă pe care ți le-am schițat, sunt susținute de o colonadă, care nu poate fi comparată cu nimic sau cel mult cu colonada de la Saint-Denis du Saint-Sacrement, de pe strada noastră, Saint-Louis, de la Paris. Și aceste rușini sunt prezentate în școli drept artă grecească și romană. O, dragă prietene, cât de urât poate fi urâtul, când are pretenția de-a fi frumos.

M-am dat îndărăt în fața acestei arhitecturi și eram să las acolo biserica, când, întorcându-mă la stânga, am zărit în spatele fațadei, zidurile înalte și negre, ogivele ferestrelor strălucitoare, turnulețele delicate, contrafortii puternici ai venerabilei catedrale din Pamplona. Am recunoscut biserica visată.

Ea stătea acolo, ca și cum ar fi ispășit nu știu ce pedeapsă, ascunsă, întunecată, tristă, umilită, în spatele odiosului portal, cu care a împopoțonat-o „bunul gust”. Ce mască această fațadă! Ce căciulă de măgar aceste două turnuri!

Împăcat și mulțumit, am intrat în clădire printr-un portal lateral, din secolul al XV-lea, simplu, puțin împodobit, dar elegant. Ușile sunt presărate de cuie și flori de crin, iar ciocanul de fier, compus din dragoni care se mușcă, are o frumoasă formă bizantină.

Interiorul ei m-a încântat. Este gotic, cu imense vitralii.

Îți vorbeam adineauri de intrarea unui hotel, care este un mic poem frumos. Catedrala din Pamplona este și ea un poem, însă un poem mare și frumos și, pentru că am ajuns să fac această asimilare, născută atât de firesc între lucrurile din arhitectură și cele din poezie, permite-mi să adaug că acest poem este în patru cânturi, pe care le-aș intitula: altarul, corul, galeria acoperită care înconjură curtea interioară și sacristia.

În momentul în care pătrundeam, era puțin peste ora cinci dimineața. Tocmai se deschisese, dar era încă pustie și întunecată. Primele raze ale soarelui care răsărise traversau orizontal vitraliile navei înalte și aruncau, de la o ogivă la alta, grinzi de aur, decupându-se clar pe fondul închis și strălucind în întuneric. Un preot bătrân, gârbovit, oficia prima slujbă în fața altarului. [...]

Corul catedralei din Pamplona, înaltă și întunecată zidărie din

secolul al XVI-lea, se compune din două rânduri de strane, care ocupă cele trei laturi ale unui patruleter lung, cea de a patra latură fiind completată și închisă de o grilă de fier, minunată lucrătură de lăcătușărie din aceeași perioadă. În spatele fiecărei strane este sculptat în masivul stejarului câte unul din sfinții liturghiei. Tot acest lemn este tăiat de dalta suplă și spirituală a Renașterii. În mijlocul laturii mici a dreptunghiului din fața grilei și în consecință a altarului, se înalță tronul episcopului, acoperit de o mică turlă perforată. Actualul episcop de Pamplona, care trăia în dezacord cu Espartero, se află în acest moment în Franța, cred că la Pau, unde s-a refugiat de doi ani.

Toată dimineața am umblat și, fiind obosit, m-am așezat pe acest tron vacant. Un tron! nu găsești acest loc de odihnă ciudat ales? Și totuși l-am ales.

Grilajul corului, pe care îngerii zboară și șerpii se încolăcesc ca într-un frunziș magic, e față în față cu grilajul de la altar. Arta secolului al XV-lea și arta secolului al XVI-lea sunt de față, amândouă cu caracterele lor cele mai hotărâte și mai contrare, una mai delicată, cealaltă mai îmbelșugată; nu știi care este mai încântătoare.

În mijlocul corului, alt grilaj de fier, semănând cu o mare colivie, acoperă și protejează, lăsând totuși să fie văzut cenotaful lui Carol al III-lea d'Evreux, rege al Navarrei.

Este un mormânt minunat din secolul al XV-lea, care ar fi fost demn să fie la Brugge, alături de mormintele Mariei de Flandra și Carol Temerarul, la Dijon, de mormintele ducilor de Bourgogne, sau la Brou, de mormintele ducilor de Savoia. Tema ornamentală este mereu aceeași, însă foarte simplă și frumos executată. Regele cu leul său, regina cu ogarul sunt culcați unul lângă altul, cu coroanele pe cap, pe un pat de marmură, înduioșător pat conjugal, în jurul căruia se învârtesc, sub mici edificii minunat lucrate, o procesiune de figurine îndurerate. Această parte a mormântului este îngrozitor de mutilată. Aproape toate statuetele sunt din două bucăți.

Șapte sau opt uriașe cărți de liturghie, de acel format infortiat, care i-a dat prilejul lui Boileau pentru o rimă atât de frumoasă și un vers atât de încântător, legate în pergament și întărite cu colțuri de aramă, sunt orânduite în jurul cenotafului și așezate pe pământ ca niște scuturi ale unor soldați la odihnă. Se pare că nu întâmplător s-au sprijinit cărțile de mormânt.

Orga, foarte bogat decorată în gustul secolului trecut și puternic aurită, domină corul. Deasupra se poate citi acest verset care de altfel este scris pe aproape toate orgile în Spania: *Laudate Deum in chordis et*

organo. Mai jos este data: *AÑO 1742*.

Capelele care înconjoară altarul și corul sunt decorate, s-ar putea spune chiar încărcate, de acele acoperăminte de altar sculptate și aurite, care au fost totdeauna iubite de această veche țară catolică. Moda este în stilul vechi. Am văzut într-una din capele unul din aceste acoperăminte de altar care era din secolul al XV-lea și, într-un colț mai ferit, un altul din secolul al XIII-lea. În mijlocul acestei catapetesme stătea atârnat în trei cuie, un Crist bizantin, înnegrit, cu barba buclată și coaste proeminente, împopoțonat cu o fustă largă de dantelă albă. Unde dracu se va mai cuibări dantela?

Steaguri bisericești aplicate pe ziduri, madone așezate în nișe căptușite cu damasc roșu și morminte sculptate în zid, la diverse înălțimi, completează decorarea.

Ieșind din cor, un fel de efect de clarobscur m-a atras spre dreapta, către ușa laterală, vizavi de cea prin care am intrat, și m-am găsit, dintr-o dată, într-una din cele mai frumoase curți interioare pe care am văzut-o în viața mea.

Este un vast patrulater înconjurat de ogive, ai căror montanți și traverse desenează bogate și solide ferestre din secolul al XIV-lea. Câte una din aceste ogive poartă numele unor restaurări recente, dar inteligente, mă grăbesc să spun asta. Deasupra galeriei ogivale se află o a doua galerie, mai joasă, cu grinzi sculptate, susținând acoperișul cu olane scobite, de unde se înalță, ici și colo, turnulețe de piatră neagră, încântătoare ca formă. Curtea galeriei este de fapt o grădină foarte bine întreținută, unde buxuși tăiați formează acele grațioase arabescuri ale grădinilor din secolul al XVII-lea.

Totul este frumos în această curte interioară, dimensiunea și proporția, forma și culoarea, ansamblul și detaliul, umbra și lumina; apar când o veche frescă ce animă și face să trăiască zidul, când un mormânt de marmură, ros de ani, sau o ușa de stejar, reparată și cârpită în așa mod, că face să se amestece curios toate felurile de lucru în lemn din toate epocile.

În timp ce treceam, vântul clătina, pe împrejmuirea de fier a grădinii, vechi flori de crin navarrezi, pe jumătate smulse, lângă care înfloreau în toată splendoarea și cu toate miresmele, nemuritoarele flori de crin [...]

Pardoseala pe care se merge este formată din dale lungi de piatră neagră. Fiecare dală poartă un număr și acoperă un mort. Ce stupid și ostil fel de a eticheta morții. Accept să devin pulbere, cenușă, o umbră, dar îmi este silă să devin o cifră. Neantul fără poezia lui; prea mult

neant.

Într-unul din unghiurile galeriei, câteva ogive alungite, în parte zidite, se desfășurau în jurul unui fel de camere misterioase. Era o capelă. Dar de ce să fi fost separată de biserică?

Nu am văzut decât o mobilă destul de delabrată, un crucifix, un altar din lemn, o lampă din tinichea, imprimată în relief. Admiram grilajul de fier, care închide cele două laturi ale capelei deschise către curtea cu galerie, prețioasă mostră a lăcătușeriei viguroase și complicate a secolului al XIV-lea. Acest grilaj este curiozitatea capelei și prin lucrătură și prin materialul folosit. Cu toate că nu este decât fier, este un fier vestit.

La bătălia de la Tolosa, comandantul a înconjurat câmpul de luptă cu un lanț de fier pe care regele Navarrei l-a sfărâmat cu o lovitură se secure. Ca și părul Berenicei care a luat loc printre stele, acest lanț a devenit una din constelațiile blazonului. Ea a compus stema regatului Navarrei și odinioară avea încă jumătate din scutul Franței. Or, tocmai cu fierul acestui lanț a fost făcut grilajul. Iată cel puțin ce i se descoperă trecătorului și ce afirmă într-o înscrisiere plasată deasupra grilajului acest catren, într-o latină puțin barbară și enigmatică:

CINGERE QUE CERNIS CRUCIFIXUM FERREA VINCLA BARBARICAE
GENTIS RUPTA MANENT.

SANCTIUS EXUVIAS DISCERPTAS VINDICE FERRO HUC, ILLUC
SPARSIT STEMATA FRUSTA PIUS.

ANO 1212.¹

Nu am nimic de replicat acestui catren, decât cel mult că lucrătura grilajului dă pe față arta secolului al XIV-lea și nicidecum a secolului al XIII-lea.

Ceea ce aparține tot secolului al XIV-lea pe de-a întregul este portalul interior prin care am intrat [...] în curtea interioară.

Acolo, timpanele, arcurile bolții, capitelurile, colonetele, medalioanele, statuetele sunt din cel mai frumos stil al acelei frumoase epoci. Adaugă la astea că, apărat de galeria grădinii interioare, contra acțiunii aerului, și de întâmplare, contra zugravilor, acest portal a conservat în toată strălucirea și aproape în toată prospețimea, aurăria și pictura timpului. Eram uimit. [...]

Oh, într-adevăr era acolo o sacristie după inima unei frumoase

¹ Lanțurile de fier pe care le vezi că înconjoară crucifixul rămân rupte de pieirea unui neam barbar. Rămășițele sfâșiate de fierul răzbunător le-a împrăștiat bucățile cu sfințenie, încoace și încolo. (trad. din lat.).

credincioase spaniole. Închipuie-ți un imens budoar rocaille aurit, deformat, înflorat, cochet, parfumat, încântător. Tapetul imită damascul pe care l-a înlocuit; pardoseala, în cărămidă și piatră, imită mozaicul. Peste tot Criști frumoși de fildeș, Magdalene leșinate, oglinzi înclinate, canapele cu perne umflate, toalete cu picioare de țap, colțare cu polițe din spărturi de Alep, o lumină strălucitoare, unghere misterioase, mobile necunoscute și variate; un du-te-vino de preoți; patrafire sclipitoare în sertare întredeschise; un nu știu ce fel de parfum de marchizi, un nu știu ce fel de parfum de călugăr, iată sacristia din Pamplona.

Un demn episcop, cardinalul Antonio Zapata, a făcut acest cadou catedralei. Tranziția este bruscă, aproape un șoc. Dante este în curtea interioară, doamna de Pompadur în sacristie.

La urma urmei, și acolo un lucru completează pe altul iar armonia se află la mijloc. Sacristia te invită la păcat, curtea interioară la pocăință.

Deja se țineau slujbe în toate capelele și biserica se umplea de credincioși, în special de femei. Am înconjurat-o pentru o ultimă dată.

Dinspre partea marelui portal, corul este apărat de un zid gros, de care este alipit un mormânt de marmură albă. Epitaful, cu litere de aur aproape șterse, arată că acolo sunt rămășițele viteazului Jean Bonaventure Dumont, conte de Gages; care a bătut în o mulțime de ocazii pe soldații imperiului germanic și pe domnul de Savoia în persoană.

Una din aceste întâlniri a fost o foarte frumoasă bătălie, care se vede sculptată în basorelief deasupra epitafului. Sunt acolo tunuri îndreptate către câmpul de luptă, cai care se cabrează, ofițeri care comandă batalioane compacte ce-și încrucișează sulile și care seamănă cu niște tufișuri zăpăcite de un vânt furios. Este atât de stranie această încăierare pietrificată și mută, nemișcată pentru totdeauna în această biserică întunecată, unde se aude din când în când morișca slabă și intermitentă a copilului care-l ajută pe preot la oficierea slujbei.

Marele tumult creat de bătălie și tăcerea deplină creată de mormânt îți sădește în inimă o gravă povață. Iată ce înseamnă gloria războinicilor în moarte! Ea tace. Gloria poezilor și a gânditorilor cântă și vorbește în eternitate.

Pe când nici eu nu mai știu ce visam în fața acelui mormânt, un zgomot de orgă și un cântec violent, lugubru și sălbatic răsunând dintr-odată, la stânga mea, într-o capelă învecinată, m-au făcut să întorc

capul.

Un coșciug, care tocmai fusese adus; era așezat pe jos, pe dale. Se vedea lemnul, abia ascuns de o pânză neagră și găurită. Patru lumânări ardeau în preajmă, trei pâini rotunde erau așezate pe jos, pe o scândură, lângă capul sicriului. La câțiva pași, către dreapta, ardeau patru torțe mari de rășină, a căror sclipiri îmi arătau confuz, într-o capelă întunecată, pe preotul cu patrafir negru, cu cruce albă, recitind slujba morților. Cântecele de orgă venea de sus, ca un zgomot supranatural. Nu se putea distinge de unde pleca. În jurul meu o mulțime de femei de toate vârstele, așezate într-un fel de semicerc la oarecare distanță de sicriu, toate grațios coafate și înfășurate în eșarfe de mătase neagră, stând pe vine pe pardoseala bisericii, după moda spaniolă, în molatica și fermecătoarea atitudine a femeilor de serai, cu privirea mai mult ridicată decât plecată, își făceau vânt cu evantaiul, ascultau slujba și priveau trecătorii.

Urmăream, pe rând, când mormântul contelui de Gages, când această sărăcăcioasă înmormântare a unui necunoscut, două neanturi, unul onorat, altul disprețuit. Oh, dragă prietene, dacă lucrurile pe care noi le numim neînsuflețite ar putea dintr-o dată vorbi, ce dialog între acest mormânt de marmură și acest sicriu de brad!

Seara m-am plimbat pe zidurile de apărare, singur și gânditor.

Sunt zile în viață care mișcă în noi tot trecutul. Eram plin de idei inexprimabile. Iarba de pe fortificații agitată de vânt șuiera ușurel la picioarele mele. Tunurile își arătau gâturile între creneluri, ca și cum ar fi vrut să privească câmpia. Munții de la orizont, estompați de asfințit, luaseră forme mărețe; câmpia era întunecată; Arga încrețită de mii de reflexe luminoase aluneca sub copaci, ca o șopârlă de argint.

Trecând prin fața intrării orașului, am auzit scârțâitul lanțurilor podului ridicător și zdruncinătura surdă a grilajului care cădea. Tocmai se închidea poarta. În acel moment se ridica luna. Atunci, iartă-mi ridicolul de a mă cita pe mine, căci aceste versuri pe care le-am scris acum cincisprezece ani mi-au revenit în minte:

*Totdeauna gata de luptă, întunecata Pamplona,
Înainte de a adormi în razele lunii,
Își închide salba de turnuri.*

August.

În orașele spaniole sunt multe *ventas*, adică multe cabarete, câteva *posadas*, adică câteva hanuri, și foarte puține *fondas*, adică hoteluri. La

San Sebastián nu era decât *fonda Isabel*, numit astfel pentru a se deosebi de hoteluri „à la française”, ținut de un vrednic, numit Laffitte. La Tolosa și la Pamplona, *fonda* nu are nici nume și nici firmă. Se numește pur și simplu *fonda*, ceea ce spune clar că este unicat.

Camera pe care o ocup în *fonda* din Pamplona, *al segundo piso*, la al doilea etaj, are două ferestre mari, care dau spre piața mare.

Această piață nu are nimic deosebit. În acest moment, la una din extremități, la est, se construiește ceva hidos, nu știu ce, care seamănă cu un teatru, și va fi din piatră cioplită. Recomand această construcție primului om cu minte, care va bombarda Pamplona.

Iartă-mi, prietene, această lugubră glumă. Nu o șterg, pentru că ea reiese din însăși natura lucrurilor. Nu este destinul tuturor orașelor din Spania să fie periodic bombardate? Anul trecut Espartero a bombardat Barcelona. Anul acesta, Van Halen a bombardat Sevilla. Unde va mai bombarda anul viitor și ce va mai bombarda? Nu știu. Dar fii sigur că va fi un bombardament. Așa fiind situația, mă rog pentru locuitori, pentru case, și pentru catedrale, dar cum și bombele trebuie să aibă partea lor, le las cu bucurie toate copiile întâlnite de mine ale urâtei și idioatei noastre Burse de la Paris.

Acestea fiind zise, să ne reîntoarcem la Pamplona și să ne urcăm în camera mea.

Este un fel de hală văruiță, cu două paturi, dintre care unul lat, pe care servitoarele îl numesc *el matrimonio*^I. Pe perete câteva cadre colorate reprezentând niște amanți surâzători și soți bosumflați. O masă mică, două scaune de paie, o ușă uriașă din panouri, întărită cu un schelet de stejar, cu zăvoare de pușcărie și cu închizătoare de cetate.

Se pare că în Spania, cazul unui asalt este prevăzut la fiecare etaj al fiecărei case. Să-ți înarmezi fereastra și balconul cu obloane cu ochiuri strânse, pentru ca să-ți aperi nevasta de galanți, și ușa cu ferecături solide, pentru ca să-ți aperi casa de jaf, iată dubla grijă a burghezilor în Spania; gelozia face fereastra și teama face ușa.

Jumătate din piața mare din Pamplona este ocupată în acest moment, mai bine zis năpădită de o uriașă schelă, ridicată pentru cursele de tauri, care trebuie să aibă loc peste zece zile, și care neliniștește întreg orașul. Această *coridă*^{II} va dura patru zile de la 18 la 22 august. În prima zi va fi o cursă de *novillos*^{III} și în ultima zi o *espada*^I

^I Pereche conjugală. (trad. din sp.).

^{II} Luptă de tauri. (trad. din sp.).

^{III} Tăurean. (trad. din sp.).

*espada*¹ renumită în tot ținutul, când Muchares va ucide taurul.

Amfiteatrul este pătrat, el acoperă parterele de pe cele două laturi ale pieții, făcând din balcoane și ferestre, în ziua în care se va desfășura *corrida*, tot atâtea loji de rangul întâi și doi; podurile vor fi paradisul. Acest teatru, pentru că este într-adevăr unul, este construit numai din schelet de lemn cu numeroase trepte acoperite cu scânduri, cele mai rudimentare posibil, iar de la fereastra mea, pot distinge numerotarea scândurilor.

La acest ansamblu adaugă două sau trei diligențe deshămate și un corp de gardă, al cărui soldat se plimbă în fața *fondei*, și vei avea „peisajul” ce se va vedea de la fereastra mea.

Primăria din Pamplona este o construcție elegantă din timpul lui Filip al III-lea. Fațada ți se oferă ca un eșantion curios al felului de ornamentație specific secolului al XVII-lea în Spania. Sunt arabescuri și volute plate, decupate parcă pe piatră. Am mai văzut o casă în acest stil, în curioasa și sinistru localitate Leso și în Guipúzcoa. Frontonul acestei primării este înălțat de lei, clopote și statui, producând ochiului o amuzantă combinație.

Nu mai puțin m-a distrat târgul, care se ține în acest moment, într-o mică piață, exact în fața primăriei. Dughenele în aer liber sunt pline de fleacuri și jucărele, vânzătoarele, pline de glume, trecătorii, înghesuiți și izbiți, cumpărătorii, ocupați, tot acest vârtej de tipete, râsete, injurii și cântece, care se numește târg, are, sub soarele Spaniei, mult mai multă veselie și zgomot decât în alte părți.

În mijlocul mulțimii, stătea în picioare, sprijinit de un stâlp al primăriei, un nemaipomenit vlăjgan. Picioarele lui mari și goale ieșeau din niște jambiere roșii tricotate; o *muletă*^{II} de lână albicioasă cu dungi roșcate îi acoperea capul și îl învăluia în cutele ei sculpturale, lăsându-i afară numai fața negricioasă cu pomeții proeminenți, nasul pătrat, fălcile colțuroase, bărbia ieșită înaintea, barba neagră și țepoasă; figură de bronz florentin, cu ochi de pisică sălbatică. În mijlocul acelei forfote și acelui zgomot, acest om rămânea nemișcat, serios și tăcut. Nici nu mai era un spaniol, era deja un arab.

La doi pași de această statuie, un italian schimonosit, cu niște ochelari mari pe nas, manevra niște marionete și bătea pe o tobă cântând în același timp de pe scena lui de saltimbanc această veche cadență de Polichinelle, *Fontoccini*, *burattini*, *puppi*, care la noi în Franța s-a transformat în următoarea poezie pastorală:

^I Termen ieșit din uz, având semne de obidă. (trad. din sp.).

^{II} Muletă – băț pe care matadorul întinde pânza roșie. (trad. din sp.).

*Pantalonul
Lui Toinon
Nu are fund.*

Pantalonul și Sălbaticul se priveau fără să se înțeleagă, ca doi locuitori de pe alte lumi.

Nu străbați un târg și mai ales acesta, fără să nu cumperi ceva. M-am lăsat antrenat și am deschis baierile pungii, trimițând la *fonda* tot ce mi s-a vândut.

La întoarcere, am găsit pe masă o grămadă întreagă, demnă de un vânzător ambulant; amulete de Zaragoza în aur, în argint aurit, în filigran, jartiere din Segovia cu inscripții, vase pentru agheasmă din sticlă de Bilbao, candelă de tinichea din Cauterets, o cutie cu chibrituri chimice de la Ernani, o cutie cu bastonașe de rășină, care țin loc de lumânări la Elizondo, hârtie de Tolosa, un brâu de muntean din trecătoarea Pantacose, un baston de lemn cu vârf de fier, pantofi de sfoară și două *muletas* de Pamplona, care sunt dintr-o lână nemaipomenită, lucrate grosolan, totuși deosebite.

În afară de acest târg și câteva răscruci, Pamplona rămâne plicticos și tăcut toată ziua, dar cum vine seara și soarele se duce la culcare, de cum se aprind ferestrele și felinarele, orașul se trezește, viața pulsează peste tot, veselie strălucește, este un stup plin de zgomote. O fanfară din trompete și țimbale răsună în piața mare, sunt muzicanții garnizoanei care oferă o serenadă orașului. Orașul răspunde. La toate etajele, la toate ferestrele, la toate balcoanele se aud cântece, voci, sunete de chitare și castaniete. Fiecare casă răsună ca o puzderie de zurgălăi. Adaugă dangătul tuturor clopotelor din oraș.

Crezi poate că tot acest ansamblu este discordant și că din amestecul de concerte nu iese decât un uriaș tărăboi foarte reușit. Nici vorbă. Când un oraș se transformă în orchestră, rezultă totdeauna o simfonie. Vântul îmblânzește sunetele țipătoare, spațiul stinge sunetele false, totul se topește în ansamblu și rezultatul este armonios. În mic ar fi un vacarm; în mare este o muzică.

Această muzică înveselește populația. Copiii se joacă în fața prăvăliilor; locuitorii ies din case; piața mare se acoperă de plimbăreți; preoții și ofițerii intră în vorbă cu femeile cu eșarfe de dantelă; conversațiile se ascund în spatele evantaielor; sub arcade *catârării*¹ tachinează servitoarele de la han; o lumină învăluitoare venind de la

¹ Proprietar de catări.

cele o sută de ferestre larg deschise și viu colorate, luminează de-abia piața. Mulțimea se duce încolo și înapoi, ce încrucișează în această penumbră și nimic nu este mai plăcut decât discreta amestecătură de fețe frumoase, de-abia întrezărite și de râsete vesele înăbușite.

Felul de comportare mai liber al preoților în acest admirabil climat nu trebuie să scandalizeze cu nimic. Este un fel de familiaritate admisă de obiceiuri. Cu toate acestea, de la fereastra mea, de unde observam totul, auzeam trei preoți acoperiți de nemaipomenitele lor *sombreros*^I și înfășurați în pelerinele lor mari negre, discutând în față la fonda și trebuie să mărturisesc că unul dintre ei pronunța cuvântul *muchachas*^{II} într-un fel care l-ar fi făcut să suradă pe Voltaire.

Către ora zece seara, piața se golește și Pamplona adoarme. Dar zgomotele nu se sting dintr-o dată, ele se prelungesc și nu se termină cu somnul care începe. S-ar spune că în primele ceasuri, acest somn mai vibrează încă de toate bucuriile serii.

Dar pe la miezul nopții se așterne tăcerea și nu se mai aud decât vocile paznicilor care strigă ora și care, în momentul când urmează să adormi, răsună dintr-o dată pe turnul vecin, apoi se repetă în depărtare, mai slăbite, pe un alt turn de la capătul pieței, iar apoi se îndepărtează tot mai slab din turn în turn și se topesc în noapte.

Cabana din munți

Soarele era în asfințit, ceața începea să se ridice din torenții care se auzeau fremătând intens în văgăuni pierdute. Trecătoarea devenea din ce în ce mai sălbatică. Nicio urmă de casă. Eram rupt de oboseală. Am zărit la dreapta, la câțiva pași de potecă, la picioarele unei stânci abrupte, un bloc de marmură albă, pe jumătate înfipt în pământ. Un brad mare, uscat de bătrânețe și căzut de pe povârniș, s-a rostogolit și s-a proptit de bloc, acoperindu-l cu ramurile sale uscate și urâte. Așa cum eram zdrobit de oboseală, acest bloc și arbore mort, pe care în gândul meu întindeam cuverturi și mulete în chip de cort, mi s-au părut că reprezintă o cameră de culoare destul de confortabilă.

Mi-am chemat tovarășii de drum, care erau cu vreo douăzeci de pași înaintea mea, și le-am explicat arhitectura nocturnă, declarându-le că intenția mea era să poposim aici. Azcoaga a început să râdă. Irumberri, drept răspuns, și-a privit fumul de la țigară cum se ridică către soare.

^I Pălării. (trad. din sp.).

^{II} Fete. (trad. din sp.).

Escumuturra el Puno (pumnul) mi-a luat mâna:

— Vă gândiți serios, senior francez? sunteți hotărât?

— Nu sunt hotărât, i-am spus, sunt istovit.

— Vreți să vă culcați acolo?

— Mă resemnez să mă culc acolo.

— Nu se poate, priviți din ce va fi formată locuința dumneavoastră. Numai morții se culcă în camere din marmură și brad.

Muntenii ca și marinarii sunt superstițioși. Or, declar că la munte sunt muntean și pe mare sunt marinar, adică sunt superstițios în ambele cazuri, și, fără să judec, superstițios pur și simplu, în același fel în care sunt și cei din jurul meu. Reflecția sepulcrală a lui Escumuturra m-a pus pe gânduri.

— Haideți, a reluat el, numai câțiva pași prietene. Jur, seniore, că la o optime de leghe vom găsi un culcuș bun.

— O optime de leghe spaniolă, am exclamat eu. Este ora șase seara, vom sosi la miezul nopții.

Escumuturra îmi răspunse cu seriozitate:

— Vom sosi la miezul nopții, dacă dracul lungește drumul, și în douăzeci de minute, dacă francezul lungește pasul.

— *Andamos*¹, am spus.

Caravana se puse în mișcare.

Soarele a apus, s-a lăsat înserarea, totuși, trebuie să mărturisesc, că dracul nu a lungit drumul. De o jumătate de oră urcam o potecă anevoioasă, care șerpuia între blocuri de granit, semănate pe coasta muntelui parcă de vreun uriaș. Dintr-o dată se ivi o poiană, poiana cu iarba cea mai moale, cea mai proaspătă, cea mai plăcută piciorului și cea mai neașteptată.

Escumuturra s-a întors către mine.

— Iată-ne ajunși, îmi spuse el.

Priveam în fața mea, pentru a vedea unde am ajuns, și nu vedeam nimic altceva decât conturul întunecat și gol al muntelui. Poiana era strânsă, ca un drum între două ziduri de piatră, neobservate la început.

În acest timp tovarășii mei de drum au iuțit pasul, am făcut și eu ca ei.

În curând am văzut ridicându-se încet, încet, ceva din pământ; pe cerul luminos al amurgului se desena un fel de cocoasă colțuroasă și întunecată semănând cu un acoperiș peste care se ridica un coș.

Era într-adevăr o casă ascunsă într-o cută a muntelui.

¹ Să mergem. (trad. din sp.).

Mă apropiam, privind-o. Lumina zilei nu era încă stinsă. Făceam ceea ce se numește în strategie o recunoaștere.

Casa era destul de mare și construită, ca și îngrăditura poienii, cu zidărie de piatră, amestecată cu blocuri de marmură; acoperișul de paie era tăiat ca să imite o scară. Am reîntâlnit această modă în cătunele sărace din Pirinei.

La baza zidului, către panta muntelui, era o gaură pătrată pe unde ieșea o mică pânză de apă limpede și proaspătă ce cădea pe stâncă și se pierdea în vale cu zgomot zglobiu și vesel.

Poarta masivă și joasă era închisă. Lângă ea ușa nu era decât o fereastră, foarte îngustă și astupată pe trei sferturi cu cărămizi zidite grosolan.

Acest sărman sălaș avea, ca toate locuințele izolate din Guipúzcoa și din Navarra, un aer de fortăreață; dar îți inspira mai mult neîncredere decât siguranță, pentru că acoperișul de paie era atât de jos, că te puteai rezema de el și puteai chiar să-l faci să elibereze locul, să se predea, fără altă artilerie decât un chibrit.

De altminteri dinlăuntrul casei nu răzbătea nicio lumină, nicio voce, niciun pas, niciun zgomot, era o masă neagră, mută și moartă ca un mormânt.

Escumuturra a descălecat, s-a apropiat de poartă și a început să fluiera încetișor prima parte a unei melodii ciudate și drăguțe pe urmă s-a oprit dintr-o dată și a așteptat.

Nimic nu a mișcat în cabană. Nici măcar o răsuflare nu a răspuns. Noaptea, care cuprinsese totul, adăuga ceva, un nu știu ce de tristețe și jale, la această tăcere atât de misterioasă și adâncă.

Escumuturra și-a reînceput melodia; ajungând la aceeași notă s-a oprit. Cabana își păstra tăcerea. Escumuturra a reînceput pentru a treia oară, și mai încetișor, fluierând pierdut.

Eram toți patru aplecați către poartă și trăgeam cu urechea. Mărturisesc că îmi rețineam răsuflarea și că îmi bătea puțin inima.

Și deodată, în timp ce Escumuturra termina melodia sa, se auzi, de cealaltă parte a porții, restul melodiei, însă fluierată atât de încet și atât de slab, încât era și mai ciudată, și mai înfiorătoare decât tăcerea. Încercând să fie cât mai înceată, ajungea să fie tristă. Ai fi spus cântecul unui spirit într-un mormânt.

El Puno bătu de trei ori din mâini.

Atunci o voce de bărbat se auzi din cabană, și iată dialogul laconic și iute, care s-a schimbat în umbră, în limba bască, între această voce care întreba și Escumuturra care răspundea:

— *Zuce?* (Voi?)
— *Guc.* (Noi.)
— *Nun?* (Unde?)
— *Emen.* (Aici.)
— *Cembat?* (Câți?)
— *Lau.* (Patru.)

O scânteie străluci în interiorul casei, o lumânare se aprinse și ușa se deschise. Lent, dar zgomotos, pentru că era baricadată.

Un om apăru în pragul ușii.

El ținea în mână și ridica deasupra capului un sfeșnic mare de fier în care ardea o torță de rășină.

Era o față din aceea negricioasă și arsă, fără vârstă; putea să aibă treizeci de ani, putea să aibă și cincizeci. De altfel, dinți frumoși, privirea vioaie și un surâs plăcut, pentru că surâdea. O batistă roșie îi încingea fruntea, după moda catâragiilor aragonezi, și îi strângea pe tâmple părul negru și des. Avea creștetul capului ras; o muleță mare albă îl acoperea de la bărbie până la genunchi, un pantalon scurt de catifea măslinie, jambiere de lână albă cu cheutori negre, pantofi din sfoară și fără ciorapi.

Feștila mare de rășină agitată de vânt deplasa repede umbra și lumina pe această față. Foarte ciudat acest surâs prietenesc, sub această licărire sinistră.

Dintr-o dată m-a zărit și surâsul lui dispăru, ca și cum s-ar fi stins o lampă în care sufli. Sprâncenele i s-au încruntat, cu privirea fix ațintită spre mine. Nu pronunța niciun cuvânt.

Escumuturra i-a atins umărul cu mâna și i-a spus cu voce scăzută, arătându-mă cu degetul:

— *Adisquidea.* (Un prieten)

Omul se trase la o parte ca să mă lase să intru, dar surâsul nu-i mai apăru.

Între timp, Azcoaga și Irumberri au împins catârrii în cabană. Escumuturra și gazda discutau într-un colț cu voce scăzută. Ușa se închisese și Irumberri a refăcut baricada cu grijă, ca și cum era obișnuit cu acest lucru; și, în timp ce Azcoaga descărca catârul său, m-am așezat pe o boccea, de unde priveam interiorul locuinței.

Casa nu avea decât o cameră, însă această cameră conținea o lume.

Era o cameră mare, joasă, al cărui tavan era compus din șipci și leături, sprijinite, ici și colo, pe grinzi, ca pe niște stâlpi, lăsând să treacă și să atârne fire din fânul care umplea podul, sub coama acoperișului. Niște despărțituri cu zăbrele, semănând mai mult a împletituri,

desenau în această cameră compartimente fanteziste.

Unul din ele, la stânga ușii, cuprindea un colț al camerei, fereastra, soba enormă, peștera de piatră înnegrită de foc, și patul, adică un fel de coșciug în care se strâmbau cele o mie de cute ale unei saltele de paie, de culoarea funinginii, și a unei cuverturi roșcate. Era camera de dormit.

Peste drum de ea, un alt compartiment conținea un vițel, culcat pe bălegar și câteva găini adormite, într-un fel de cutie. Era grajdul.

În colțul opus, într-un al treilea compartiment, se îngrămădeau, într-o piramidă informă, rădăcini zburlite și legături de mărăcini, provizie de lemne pentru iarnă. Câteva burdufuri de vin și hamurile catârilor erau aranjate cu oarecare grijă lângă legăturile de mărăcini. Era pivnița.

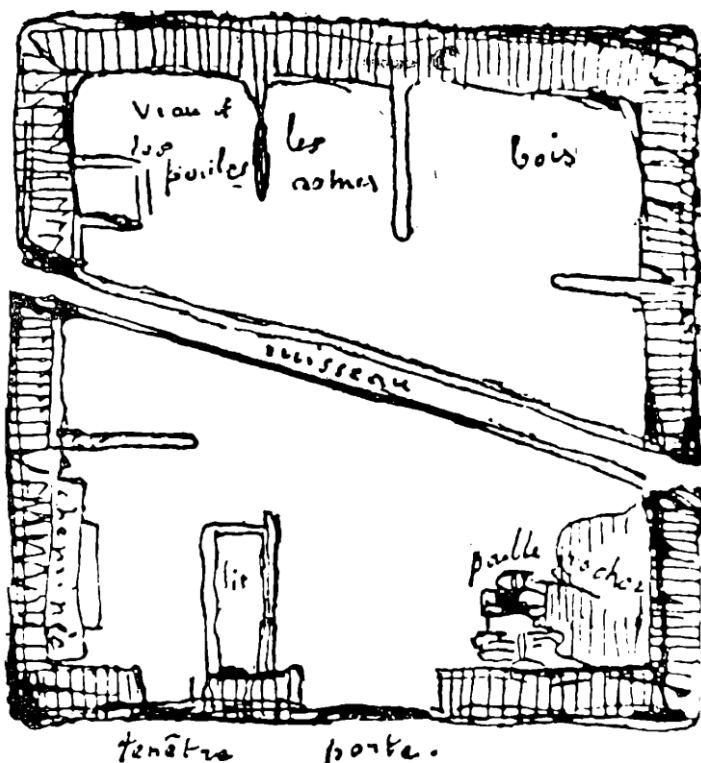
În colțul peretelui, vecin cu fereastra, era o pușcă, însă între pivniță și grajd, într-un ultim compartiment încărcat cu o îngrămădeală de tot felul de lucruri, mulete vechi, coșuri vechi, o tobă bască, spartă, o chitară fără corzi, am văzut strălucind, sub o coșarcă de zdrențe, mânerul unui briceag subțire, negru, încărcat de aramă ca și mâneca unui andaluz. Alături, am deslușit în umbră două sau trei țevi de carabine ascunse sub zdrențe și un fel de trompă de metal, evazată și largă, luând-o, la început, drept extremitatea unei goarne de munte, dar care în realitate era un tromblon. Această grămadă de cârpe era arsenalul.

Un bloc mare de stâncă ce umplea colțul din dreapta ușii, și pe care era zidit peretele, forma o pantă de granit în interiorul cabanei și servea drept căpătâi la câteva legături de paie aruncate pe jos. Fără îndoială acolo era hotelul.

Un copil, complet gol, care dormea probabil pe paie și care la sosirea noastră s-a trezit, se ghemuise pe panta de granit, cu brațele încrucișate, pe genunchii strânși la piept, privindu-ne cu ochii înfricoșați. În primul moment l-am luat drept spiriduș, pe urmă am recunoscut că era o maimuță, și în final am descoperit că era un copil.

Două fiare înalte de cămin, lucrate, ruginite de foc și ploaie, apăreau în vatră, în picioare, pe cele patru labe masive și ridicând la capătul gâturilor lor lungi, două guri deschise. S-ar fi putut spune că sunt cei doi dragoni ai căminului gata să latre și să muște.

De altfel nu era în cabană altă unealtă de bucătărie decât o tigaie agățată în sobă și care împreună cu sfeșnicul de fier, fiarele din cămin și patul, compuneau tot mobilierul.

Un chiup cu ulei era lângă pat și alături de ușă alt chiup plin cu lapte. De marginea chiupului cu lapte era agățată o cupă de lemn de cea mai pură și elegantă formă. Era aproape o cupa etruscă.

Două pisici galbene și slabe pe care le trezisem, ca și pe copil, ne dădeau târcoale cu un aer amenințător. Din felul în care ne priveau era limpede că n-ar fi dorit altceva decât să fie tigri.

Am o oarecare impresie că un porc guița într-un colț întunecos

Casa avea un miros dulceag și searbăd, așa cum duhnesc toate casele spaniole.

În rest nu mai era nimic; nici masă, nici scaune. Cine intra acolo rămânea în picioare sau se așeza pe jos. Cine avea o boccea se așeza pe ea. În această casă expresia *a te așeza la masă* nu avea niciun sens; am rămas câteva clipe cufundat în aceste reflecții melancolice. Muream de foame.

În asemenea situații gândurile triste vin din stomac.

Un mic zgomot plăcut, un fel de murmur discret și continuu, pe care l-am auzit de la intrarea mea în cabană, m-a scos din visare. Când nu ai

ce mânca, ce să faci într-un sălaș decât să privești? Am privit deci, dar nu puteam descoperi de unde venea zgomotul.

În fine, cum ochii mei se aplecau spre pământ, am distins în întuneric, un fel de freamăt metalic, o linie cu ape luminoase și am recunoscut că un pârlăiaș traversa cabana dintr-o parte în alta.

Acest pârlăiaș, care curgea repede pe un plan oblic și înclinat, pe o grindă scobită așezată la rasul pământului, intra în cabană printr-o gaură făcută în perete și ieșea prin peretele opus. Acolo făcea în vale mica cădere de apă pe care o remarcasem la sosire.

O cameră ciudată în care muntele se simțea acasă și intra familiar; stânca se adăpostea, pârlăiașul trecea.

În timp ce făceam aceste observații, în atitudinea elegiacă a unui visător nemâncat, catării, descărcați și deshămați, smulgeau liniștiți firele lungi de fân ce atârnavă din tavan.

Văzând acest lucru, Escumuturra a făcut un semn gazdei, care i-a împins către fundul cabanei, aruncându-le la fiecare câte un braț de fân.

În acest timp, tovarășii mei s-au instalat, care pe câte o boccea, ca mine, care pe câte o șa pusă pe jos. Azcoaga s-a culcat cât era de lung, învelit în muletă.

Gazda a clădit în vatră două brațe de grozamă pe o grămadă de ferigi uscate, și a apropiat feștila de rășină și într-o clipită un foc mare și jucăuș s-a înălțat în vatră cu vârtejuri de scânteii și lumină frumoasă, strălucitoare și rumenă, umplând camera și făcând să iasă în relief, pe scobiturile întunecate, crupele catărilor, cușca cu găini, vițelul adormit, armele ascunse, stânca, pârlăiașul, firele de paie atârânănd din tavan, ca niște fire de aur, figurile aspre ale tovarășilor mei și ochii rătăciți ai copilului înfricoșat.

Cele două fiare negre cu guri de monștri se detașau pe un fond de jar și păreau doi câini ai infernului gârâind în pălălaie.

Însă nimic din toate acestea, mărturisesc, nu-mi atrăgeau atenția; ea era în întregime în altă parte.

Un mare eveniment tocmai se săvârșea în cabană.

Gazda a desprins din cui tigaia!

Note despre Spania

Pașaportul. În Spania se fac întotdeauna două călătorii, una singur și una pe care o face pașaportul dumneavoastră. Oh, ce cumplit călător este un pașaport în Spania! Nu poate să rămână niciun moment liniștit.

În fiecare clipă își ia zborul din buzunarul dumneavoastră, se despătorește și dispare. Alergați după el.

Este la *gefetara*?

pe urmă la *politica*?

pe urmă la *casa del alcade*!

pe urmă la *alyuntamiento*

pe urmă la *referendacion*.

De fiecare dată o *jumătate de peseta*. Ați plătit deja pentru Spania 1 franc la Paris, 5 franci la Bayonne pentru consul, 2 franci la Irun ca să intrați. Acum plătiți zece centime jandarmului de câte ori se mișcă și trebuie vizat pașaportul în fiecare oraș, pentru fiecare poartă de intrare. Dacă vă răzgândiți și schimbați poarta, altă călătorie a pașaportului. Zece centime. Se plătesc zece centime în fiecare moment în Spania. Ieri am fost arestat de un sergent de stradă și târât prin tot orașul până la primar. Recunoscut nevinovat, sergentul mi-a cerut pentru osteneala dată și onoarea făcută *zece centime*.

Săracă și nobilă Spanie! Adineaori un ticălos, cu o mască de carnaval, m-a urmărit pe stradă, strigând după mine: *Caballero! señor caballero!* Mă întorc, zăresc pe nenorocit, mă scotocesc în buzunar și îi întind un ban. Îmi ia banul și îmi cere pașaportul. L-am luat drept un cerșetor, era un funcționar public, profesiunea îl face pe om.

Dar era și un cerșetor. Pentru că a luat banul. Îmi cerea pașaportul, însă nu refuza pomana.

Preot spaniol care se încăpățânează să-mi vorbească franțuzește. Îngrozitoare bolboroseală. La un anume moment mă întreținea despre gramatică și lingvistică, dar nu înțelegeam niciun cuvânt. Auzeam revenind în fiecare clipă această frază deloc clară: *les tigres morts au logis*. Îmi spărgeam capul să înțeleg. După oarecare timp mi-am dat seama că bunul părinte voia să spună etimologie.

La han stătea scris în cartea călătorilor: Gândește-te aici, o muritorule, căci mort vei fi mâncat de viermi.

Am luat pana și am adăugat: *și că viu ești mâncat de purici*.

CATĂRI ȘI CATĂRAGII

Catări tunși până aproape de coadă pentru a se face un T pe crupa animalului.

Catări cu plăci de aramă pe bot, împopoțonați cu cioltare de lână cu ciucuri roșii, purtând pești uriași, toni sau sturioni, a căror coadă atârnă sub husă. Acest pește transportat încetișor în soare, pe munte,

trebuie să ajungă proaspăt.

Catâragii. Capete tunse. O batistă legată împrejur.

Mai la sud, capete rase și batista devine turban.

Cea mai bună soluție căci altfel nădușeala ar curge din păr pe ochi.

Primul catârăgiu. — Pantaloni scurți, ciorapi albaștri, haină de catifea, pălărie mare rotundă cu boruri largi. Macat alb cu carouri roșii pe umăr. Espadrile.

Al doilea catârăgiu. — Pălărie de paie cu panglică neagră, pantalon scurt, ciorapi albi cu desene în relief. O boccea la capătul unui baston. Muleta de pe umăr, o bălțătură de galben, albastru, verde și roșu.

Pantalonii descheiați către jumătatea gambei lasă să se vadă spatele genunchiului spartan și păros.

Catârăgii basci, cărora mă alătur.

Trecerea nemaipomenită. Cotitură înspăimântătoare. Potecă îngustă, presărată cu mici pietre rotunde, al cărei cot se decupează abrupt, atât pe prăpastie, cât și pe cer. Catârul s-a oprit dintr-o dată și îl simțeam tremurând sub mine din toate mădularele, însă trebuia mers înainte. *And'usted*^I, îmi strigă Escumuturra. Împing catârul, el se proptește pe picioarele dindărăt, își ia avânt, pietrele se rostogolesc sub picioarele lui în prăpastie; trece dintr-o săritură.

BUCĂTĂRIA

Nu se știe ce fel de carne mănânci. Este roșie, subțire și tare. Este de vacă, de porc, de oaie, de câine, de cal, de cămilă, de urs? — Este de vițel.

Pamplona. — Ce este asta? strigai cu groază. Mi se răspunse cu calm: *de la langosta*^{II}. Mi-am adus atunci aminte că fluxul vine cu catârul.

O chestie cu ulei. Mesteci. Dinții ți se încălesc în păr. Perucă cu umplutură de ierburi.

Ierburi cu gust de farmacie, gătite cu ulei ranced în loc de fasole verde pregătită englezește.

Fără zahăr. Un fel de zahăr galben, rafinat o singură dată, amestecat cu furnici și muște.

În timp ce iei masa, servitoarea, cu picioarele goale, gonește muștele cu un băț ornat cu pene.

Fără unt. Nici lapte. Nici cafea posibil de băut. Și asta în cele mai

^I Haideți. (trad. din sp.).

^{II} Langustă. (trad. din sp.).

bune hanuri.

Peste tot șofran, ardei iute, scorțișoară și piper. Mereu porc sub toate formele.

LOCUITORII

Multe fete frumoase, nu femei frumoase. Femei aragoneze. Fața tuciurie. Basma pe cap de o albeață strălucitoare. Haină bărbătească de catifea verde către bronz cu mâneci strâmte. Fustă neagră de postav, o mie de cute în jurul taliei. Ciorapi albaștri în relief.

Când intri aici într-o casă și-î vezi interiorul sărac și gol, dacă arunci o privire în jur și vezi această natură minunată dând totul din belșug, grâu, porumb, vii, meri, stejari, ulmi, pini, munți, fluvii, torente, golfuri, mine de aur, de argint, de plumb, de fier, cariere de gresie, de var, de gips, de granit, de marmură, te întrebi cum de a reușit omul să extragă, din atâta bogăție, atâta mizerie!

Oh, dacă această mare națiune ar găsi un om mare, ce lucruri mărețe ar face! ce mizerie! să ai nevoie de un Napoleon și să cazi peste un Espartero!

Acești ofițeri cocheți și încorsetați iubesc prea mult podoabele ca să nu iubească și gloria.

De la Bayonne la Pau

— NOTE —

14 august.

Ora patru dimineața. Imperială. Cețuri. Câmpii întinse. Soarele în ochi. O dâră de aburi marchează la dreapta, torentul de la Pau. Către prânz nu mai puteai distinge Pirineii decât după niște linii albe la orizont, ca și cum rochia albastră a cerului, roasă pe alocuri, lasă să i se vadă urzeala de argint. La o așezare mare, cred că la Bianvos, un deal cu o ruină frumoasă. Mai departe Peyrehorde. Numele pare să indice o veche vergea de ceas solar, poate un peluvan a cărui umbră, învârtindu-se, indica ora.

Orthez. Frumos și înalt turn pătrat al unor vechi viconți. Oraș vesel și deschis soarelui. La intrarea în oraș, țărâncile mergând la piață, își puneau, cu naivitate, ciorapii pe stradă.

Într-o vale frumoasă și pustie, două femei mânau la păscut o turmă

compusă dintr-o singură găscă. Fiecare dintre ele părea foarte preocupată să-și păzească jumătatea. Gâsca, zeflemitoare, avea aerul să-și bată joc de ele.

Pau. Castelul. Nu se văd decât trei sau patru săli, mediocru restaurate, însă admirabil mobilate cu sipeturi vechi și tapiserii minunate, provenite din rezerve de mobile păstrate. Cum este așteptat domnul duce de Montpensier, sălile au fost frecate. Un servitor, însărcinat să apere parchetul, vrea să mă împiedice să merg în salonul mare de la primul etaj să văd o statuie a lui Henric al IV-lea.

Mă răstesc la servitor și mă duc totuși să văd statuia. Frumoasă, fină, spirituală și delicată sculptată din secolul al XVI-lea. Totuși este deja sfârșitul secolului. Se face simțit deja stilul greoi Ludovic al XIII-lea.

Cu forța cer să mi se deschidă turnul cel mare. De pe platformă, o vedere admirabilă. Toți Pirineii. Tot orașul. Acoperișuri de ardezie. O tânără doamnă, englezoaică, pe care au luat-o în turn împreună cu persoanele ce o însoțesc, dintre care un locuitor al orașului, privea cu multă curiozitate o casă joasă, ferecată, izolată într-o grădină. Nicio fereastră deschisă. Vița și iedera acopereau zidurile. Un bărbat lucra în grădină. Era casa călăului din Pau. Omul din grădină era călăul. Localnicul spunea că este un om bogat.

Ușa de la capelă, gen Renaștere; restaurată încântător, complet, deosebit. Sluțită totuși de o cruce de prost gust, care înlocuiește rozasa de pe impostă. Admirabile scări în spirală, bine restaurate.

Leagănul lui Henric al IV-lea. Carapacea de broască țestoasă este roasă pe margini. O fi autentică? (*a se vedea cartea Saget*). Ridicol împopoțonat, cu un mănunchi de sulite din lemn aurit și de o cască de carton cu pene albe, stil Ludovic al XVIII-lea. O relicvă din secolul al XVI-lea și regalismul cu flori de crin burtoase din 1814. O întâlnire tipătoare și supărătoare.

Pau, oraș vesel, frumos, curat. Puțin prea refăcut și modificat. Și-a pierdut aerul istoric. Numai săpătura pe care o face vechiul șanț de-a curmezișul orașului este singura care dă orașului Pau înfățișarea de pe vremea lui Antoine de Bourbon. Vechi case de ardezie. Zdruncinate, tăiate de curioase accidente de arhitectură și expunând la toate etajele negii originali și ciudați ai zidăriei domestice din secolul al XV-lea.

De la Pau la Cauterets

Ora șase dimineața. Plouă. Ploaia de sus, torentul de jos își amestecă zgomotele. Drum pitoresc, umbrit, verde și vesel, cu tot timpul prost.

Pirineii la orizont. Vârfuri sparte, mâncate, sucite, frământate, încâlcite de mâna formidabilă a unui uriaș. În găuri mici, lacuri glaciale.

Aici nu se mai aud strigătele răsunătoare aruncate în mers de catârării, catârilor: *la generala! la capitana!* Vizitiul bearnez, le spune iepelor sale în dialect și cu voce molcomă, când zeflemitor, când dezmiardător: *yo grisa! yo blonda!*

Într-un sat următoarea inscripție pe o poartă:

LO QUE HA DE SE NE PUEDE FALTAR.¹

Se simte vecinătatea Spaniei.

Aici peste tot acoperișuri de ardezie; acoperișuri ascuțite, înclinate pentru scurgerea zăpezilor și a ploilor. Faceți câteva leghe, traversați acești munți și veți găsi acoperișuri plate, olane. Aici satele Ardenilor; acolo satele Calabriei. Nordul este pe un versant al Pirineilor, sudul pe celălalt.

St-Pé – Oraș simpatic, cu urme ale secolului al XV-lea și al XVI-lea. Țărăncile ies de la biserică în șiruri lungi, înveșmântate în negru, cu capișoane cenușii, albe sau roșii. S-ar putea spune niște procesiuni de călugărițe din toate ordinele (La Cauterets efectul este și mai straniu. Au capișoane cenușii și sunt desculțe. Sus, St-Antoine, și Goton, jos.)

Lourdes. – Sosire magică. Magnific donjon din secolul al XIII-lea, așezat pe o stâncă. Torentul de o parte, orașul de cealaltă, în fund munții înalți, abrupti, tăiați de spărturi adânci, de unde se ridică cețurile, vântul și zgomotul.

La Lourdes încep cheile mari ale Pirineilor înalți, care se deschid la Vidalos, se îndepărtează și se împart în patru văi formând acea uriașă labă de gâscă al cărei mijloc este Argelès și ale cărei patru gheare ating la apus Arbeost prin valea Estrem de Salle și Aucun, prin valea Azun, la miazăzi Cauterets prin strâmtoarea Pierrefitte și la răsărit Barèges, prin defileul Luz. Cheile începând de la Lourdes la Argelès sunt ca un fel de mâner. Ca brațul mâinii deschise.

Lourdes este poarta Pirineilor înalți. În 1755 a resimțit consecințele cutremurului de pământ de la Lisabona.

Rețeaua centrală a Pirineilor era păzită în evul mediu. Fiecare articulație de vale își avea castelul propriu. El zărea cele două castele din văile vecine corespunzând cu ele prin semnale de foc. Astăzi se mai văd ruinele adăugind peisajului un și mai mare interes; ce poate fi mai sfâșietor decât ruinele omului amestecate cu ruinele naturii.

Donjonul de la Lourdes vede cele trei turnulețe ale castelului de la

¹ Ceea ce trebuie să fie nu poate să lipsească. (trad. din sp.).

Pau, care la rândul său zărea turnul pătrat de la Vidalos, care putea să comunice prin semnale cu anticul *Castrum Emilianum*, construit de romani, și ridicat de Carol cel Mare pe dealul Saint-Savin, legat, de-a curmezișul munților, de fortăreața feudală Beaucens. Semnalele se înfingeau astfel, din turn în turn, din valea Luz până la castelul Sainte-Marie, și în valea Gavarnie până la fortăreața cavalerilor Templieri. Castelanii din Pirinei, ca și burgravii de pe Rin, se avertizau unii pe alții. În câteva ceasuri tribunalul era pregătit, muntele în flăcări.

Țăranii, un lucru cu totul remarcabil și pur local, nu urau aceste castele. Ei aveau sentimentul că fortărețele, cu toate că îi dominau și chiar îi asupreau, protejau frontiera. Populația de munteni a dat unuia dintre aceste castele de lângă pasul Ossau numele de *Bon-Château*, numele se păstrează încă și azi: *Castel-loubon*.

Cauterets

LUI LOUIS B.

Îți scriu, dragă Louis, cu cei mai proști ochi din lume. A-ți scrie însă este un plăcut și vechi obicei, pe care nu vreau să-l pierd. Nu vreau să las să cadă nici măcar o singură piatră din prietenia noastră. În curând vor fi douăzeci de ani de când suntem frați, frați prin suflet, frați prin gândire. Vedem creația cu aceiași ochi și arta cu același spirit. Îl iubești pe Dante, așa cum îl iubesc eu pe Rafael. Am trecut împreună o mulțime de zile de luptă și de încercări, fără ca simpatia noastră să diminueze, fără să dăm înapoi măcar un pas în devotamentul nostru. Să rămânem până în ultima zi ceea ce am fost din prima zi. Să nu schimbăm nimic din ce a fost atât de bine și plăcut. La Paris să ne strângem mâna, în absență să ne scriem.

Când sunt departe de tine, simt nevoia ca o scrisoare să vină să-ți spună câte ceva din ceea ce văd, gândesc sau simt. De data aceasta, ea va fi mai scurtă, adică mai puțin lungă decât de obicei. Ochii mei mă obligă să-ți cruț ochii. Nu te plânge, vei avea mai puțină mângăleală, dar tot atâta prietenie.

Vin de la mare și sunt în munți. Ca să spun așa, nu înseamnă că schimb emoțiile. Munții și marea vorbesc aceleași latruri ale sufletului.

Dacă ai fi aici (nu mă pot împiedica să visez mereu) ce viață încântătoare am duce împreună! ce tablouri ai duce în gând, ca să le redai pe urmă artei, încă mai frumoase decât natura ni le-ar fi putut da.

Închipeie-ți, Louis, că mă scol în fiecare dimineață la ora patru, și la

această oră, întunecată și luminoasă în același timp, mă duc în munți. Merg în lungul unui torent, mă înfund într-una din cele mai sălbatice chei, care poate exista, și sub pretextul de a mă muia în apă caldă și de a bea pucioasă, am în fiecare zi un spectacol nou, neașteptat și minunat.

Ieri, noaptea a fost ploioasă, aerul rece, brazii uzi erau mai negri decât de obicei, cețurile se ridicau din toate părțile văilor ca fumurile din crăpăturile unei mine de pucioasă; un zgomot groaznic și înfricoșător ieșea din întunecimile adâncurilor, din prăpastia de sub picioarele mele; era țipătul de mânie al torentului ascuns de ceață. Ceva nelămurit, supranatural și imposibil se amesteca cu peisajul, totul fiind mohorât și parcă gânditor în jurul meu, nălucile uriașe ale munților îmi apăreau prin spărturile norilor ca printr-un giulgiu zdrențuit. Amurgul nu lumina nimic; numai printr-o spărtură, deasupra capului meu, zăream în depărtare, în infinit, un colț de cer albastru, palid înghețat, lugubru și falnic, tot ce puteam distinge de pe pământ, stânci, păduri, câmpii, ghețari, se mișcau de-a valma în aburi și păreau să fugă, luați de vânt, printr-o uriașă rețea de nori.

Spre dimineața, noaptea a fost senină. Cerul înstelat, dar ce mai cer și ce mai stele! cunoști acea răcoare, acea grație, acea transparență melancolică și inexprimabilă a dimineții, stelele luminoase pe cerul alburui, o boltă de cristal semănată cu diamante. De această boltă luminoasă se sprijineau, din toate părțile, munți uriași, negri, păroși, diformi. Cei de la răsărit, pe partea cea mai luminoasă a zorilor, decupau la vârfuri brazii, care se asemănau cu acele frunze mâncate de păduchii de copac ce lasă numai fibrele și dantelează restul. Cei de la apus, negri la bază, ba chiar aproape pe toată înălțimea, aveau pe vârfuri o lumină rozalie. Niciun nor, niciun abur. O viață întunecată și grațioasă însuflețea coasta mohorâtă a muntelui; se zărea iarba, florile, pietrele, mă răcinișul într-un fel de mișurare ușoară și veselă. Zgomotul torentului nu mai era înspăimântător, devenise o șoaptă prelungă, împletită cu tăcerea profundă. Niciun gând trist, nicio neliniște nu se iveau din acest ansamblu plin de armonie. Toată valea era ca o urnă uriașă în care cerul, în timpul orelor sfinte ale zorilor, picura pacea sferelor și strălucirea constelațiilor.

Mi se pare, dragă prietene, că aceste lucruri sunt mai mult decât niște peisaje. Este natura întrezărită în anumite momente misterioase când totul pare o visare, aproape aș putea spune o cugetare, când, copacul, stânca, norul, tufișul trăiesc mai intens decât la alte ore și par să tresară la bătaia surdă a vieții universale.

Viziune stranie, dar pentru mine este foarte aproape să devină o realitate, căci, în clipele în care ochii omului sunt închiși, ceva necunoscut apare în creația divină. Nu o vezi ca mine? Nu s-ar spune că în timpul somnului, atunci când gândirea încetează la om, ea începe în natură? Oare liniștea este mai adâncă, tăcerea absolută, singurătatea mai completă și atunci visătorul care veghează poate mai bine să sesizeze, în acele detalii subtile și minunate, actul extraordinar al creației? Or, într-adevăr există o revelație, o oarecare manifestare a măreței inteligențe intrând în comunicare cu totul absolut, o atitudine nouă a naturii? Natura se simte mai la largul ei atunci când noi nu suntem acolo? se desfășoară mai liber?

Este sigur, cel puțin în aparență, că există o viață crepusculară și una nocturnă și pentru lucrurile pe care noi le numim neînsuflețite. Această viață nu există poate decât în mintea noastră, realitățile sensibile ni se prezintă, în anumite momente, sub o înfățișare cu totul neobișnuită, ele ne mișcă; înlăuntrul nostru se creează un fel de miraj și luăm ideile noi pe care ni le sugerează drept o viață nouă pe care de fapt o au.

Iată întrebările. Hotărăște. În ce mă privește eu mă mărginesc să visez. Îmi închin spiritul contemplării lumii și studierii misterului. Îmi petrec viața între un semn de exclamare și un semn de întrebare.

Marginile torentului din Marcadau

CARNETE

18 august, Cauterets.

Prăbușire uriașă. Pietrele împrăștiat s-au rostogolit până în torent. Încă se menține toată dezordinea căderii. Ai putea crede că a fost ieri, dacă n-ar fi roase de licheni. Una dintre ele, cea mai mare, este despicată la mijloc. Un păstor visează între stânci, în zgomotul naturii dezlănțuite. Caprele behăie și stau atârinate. Prind o lăcustă verde, care nu se opune. O așez pe o stâncă, ea rămâne liniștită unde am pus-o. Dintr-o crăpătură iese o șopârlă. Lăcusta și șopârla se privesc. Șopârla se apropie. Lăcusta își ia zborul, ca o pasăre, planează și cade, mai departe, printre ierburile înalte.

Trec puntea de lemn la confluența celor două torente, Marcadau și Laitour. Un miros de pucioasă iese din torent. Aici este înfricoșător. Este o prăbușire de zăpadă lichidă. Zgomot turbat. Pe margini florile cresc puzderie; brațele mici ale torentului cad în cascade microscopice de pe pietre. Sunt mici ochiuri liniștite de apă, cu fundul pardosit cu

pietre, parcă ar fi un aranjament de copil pentru grădinița lui. O rază de soare se filtrează printre nori și face din fiecare picătură de apă o scânteie. Frumoase băltoace verzi. Toate nuanțele de verde. Verde luminos, verde negru. Graniturile și marmurile cu pete trandafirii, care se zăresc prin apa verde-albastră, cu vine de lumină, seamănă cu niște agate uriașe.

Am ieșit pe un soare arzător și iată că un nor gros, cenușiu și greu, a năpădit tot cerul. Va ploua. Mă adăpostesc sub poarta băilor din fâneață. O bătrână care tricota, m-a văzut cum intru bombănind. Imagine hârbuită și mizerie cruntă, figură fleșcăită sub o manta zdrențuită. Văzând că mă încăpățânez să rămân și că am luat un scaun, se ridică, se târăște, rezemată pe două bastoane, către un coridor întunecos și pleacă. Culeg dintr-o crăpătură a zidului exterior o floare frumoasă, galbenă, cu formă de lea și miros de caisă.

Furtuna se apropie. Picături mari, sonore, cad pe stânci și copaci. Bubuitură de tunet. Un tunet în această strâmtoare nu este numai o bubuitură de tunet, este o lovitură de pistol, însă o lovitură de pistol monstruoasă, care trosnește în nori, cade pe vârful învecinat sărind apoi din munte în munte cu un zgomot scurt, sinistru și năprasnic. Iată că acum plouă îndrăcit. Totul a dispărut, în afară de norii groși și ploaia. Este un fel de noapte palidă, întretăiată de fulgere, în care nu se mai aud decât două mugete, torentul care urlă continuu și tunetul care răbufnește din când în când. Mă gândeam la acest zgomot dublu și îmi spuneam: torentul seamănă cu turbarea și tunetul cu furia.

— NOTE —

23 august, ora 3. — După două ore de urcuș, o câmpie întinsă cu două sau trei cabane sărăcăcioase în ale căror grădini crește o salată firavă, dar are împrejmuirea din marmură. La dreapta un torent. În fața mea un bloc uriaș de marmură albă și o bătrână buturugă uscată. În jurul meu munți minunați. Razele soarelui decupează ferăstraie mari de umbră și lumină. Printre colțuri, aproape de cer, mici lacuri de zăpadă. Acolo, în soare, strălucesc prăbușiri uriașe de ardezie, strălucirea este alta decât a apei, alta decât a zăpezii. Este ca spinarea unui imens balaur. Pulpane mari de întuneric și lumină. Planuri vaste și simple. Patru munți umplu orizontul. Nimic altceva decât o iarbă scurtă și rară și puțin măraciniș. Ea formează totuși un gigantic veșmânt verde, care acoperă muntele până în locul în care se ridică trecătorile. Torentul curge pe pământ, aproape liniștit, pe fundul văii.

Niciun zgomot. Nicio voce. Cer albastru. Liniște adâncă. Singurătate absolută. Nu am văzut încă ceva mai frumos și mai măreț în Pirinei.

24 august. — Două torente formează un Y. Pe acest Y se află un pod circular, cu triple articulații de brazi, aruncați din stâncă în stâncă. Pe primul torent, alte patru poduri formate din trunchiuri de copaci atârinate pe patru platforme ale muntelui. Prăbușire de stânci. Torent de apă pe un torent de pietre.

Primul pod. Brazi uscați cu crăcile rupte scurt; urșii se pot servi ca de niște catarge. Într-unul din acești brazi, care este găunos, s-a făcut focul. Hornul este încă destul de mare. Licheni pletosi trăiesc pe aceste schelete. Mai multe straturi de vegetație. Toate florile de munte.

Apă verde și liniștită, într-un ochi de apă de sub cascadă cu brazi uscați, care atârnă deasupra.

Al doilea pod. Doi pereți negri. Lumina se agață de orice ieșitură și face mici terase strălucitoare, acoperite de iarbă și flori. Apa este luminoasă, lumina este apoasă. Între cei doi pereți negri, torentul alb. În fund o cascadă cu patru trepte. Copaci tăiați de tăietori de lemne. Pădure. Deasupra, munți uriași.

Al treilea pod. Altă cascadă. Curcubeu. Torentul cade pe o platformă, pe urmă se aruncă în abis. Cobor, ținându-mă de rădăcinile copacilor, până la o stâncă, care iese în afară. Podul este deasupra capului meu. Stâncă, care primește toate împroschăturile cascadei, este găurită ca un burete. Ceață și ploaie.

Urc înapoi. Crăcile putrede se rup ușor.

Lacul Gaube. O sută treizeci de picioare. Bătrâna noastră Notre Dame s-ar îngrămădi de șase ori în ea însăși înainte ca balustrada înaltă a turnurilor să ajungă la suprafața apei. S-ar putea scufunda piramida cea mare a lui Keops, s-ar pune peste Keops catedrala de la Strasbourg și peste catedrală fleșa de la Anvers și chiar și atunci extremitatea fleșei ar răsări deasupra lacului, ca vârful catargului unui vas naufragiat.

Vale foarte sălbatică. Pădure de pini strivită de un munte prăbușit.

Copaci cu vârfurile tunse, copaci morți. Aici, singurii tăietori de lemne sunt anii care se scurg, trăsnetele și avalanșele.

Lacul; ora patru după-amiază. — O băltoacă cu apa cea mai verde, cea mai grațioasă, cea mai frumoasă, cea mai veselă, înconjurată de stânci hidoase, sfârtecate, deformate, prăvălite, înspăimântătoare. În depărtare, zăpezile de la Vignemale, cel mai înalt munte francez, formează un uriaș Y răsturnat către răsărit. La mal, o transparență sub care se văd stâncile de granit ce dispar repede în adâncuri. Umbrele

mari ale stâncilor cad pe coasta dinspre apus ca niște umbre de creneluri.

Primul plan. — Cabana unde se bea kirsch, un coteț plin de găini; rațe; stâncă formând o mică peninsulă. Se vede un fel de mormânt de marmură albă, înconjurat de un grilaj. Este mormântul unor englezi care s-au înecat aici și care au următorul epitaf:

În memoria lui William Henri Patisson, avocat la Lincoln's Inn, în Londra, și a lui Sarah Frances, soția lui, în vârstă, unul de 31 de ani, altul de 26 de ani, căsătoriți numai de o lună. Un groaznic accident i-a răpit de la părinții și prietenii lor incontestabili. Au fost înghițiți de apele acestui lac la 20 septembrie 1842. Rămășițele lor au fost transportate în Anglia și se odihnesc la Wilham, în comitatul Essex.

Apa glacială. Cine cade moare. De nouăzeci de ani, de când bătrânul pescar se afla acolo, nu a văzut pe nimeni, atât de îndrăzneț, scăldându-se în ea. Ca să intri în îngrăditura mormântului, trebuie să plătești trei parale de persoană. De pe granitul, surplombat peste lac, am cules niște cinerarii. Am alunecat și era cât pe-acți să cad în lac. Asta ar fi făcut al doilea mormânt. S-ar fi perceput șase parale.

Cauterets, 26 august. — Valea este pașnică, coastele abrupte sunt tăcute. Vântul a încetat. Dintr-o dată, la un cot al muntelui, apare torentul. Este zgomotul unei învâlmășeli, dar și aspectul. Combatanții urlă de furie și ți se pare că vezi zburând proiectile. Te apropii. Pâlnii uriașe formează cuve enorme, în care apa saltă și fierbe, acoperită de spumă ca într-o oală enormă, încălzită de un foc ce nu se stinge niciodată.

Buturugi monstruoase, rădăcini hidoase, descărnate și diforme se rostogolesc în torent ca niște schelete de hidre. Acolo oroarea este peste tot.

Caii de munte sunt minunați, răbdători, blânzi, ascultători și plini de instincte diverse. Urcă scări și coboară trepte. Merg pe iarbă, pe granit, pe gheață. Merg pe buza prăpăștiilor. Merg ușor și cu înțelepciune, ca pisicile. Adevărați cai de burlan.

Calul meu era ciudat și original. Se pare că îi plăceau emoțiile. Își alegea totdeauna drumul de pe marginea îngustă a tuturor prăpăștiilor întâlnite. Avea aerul să-și zică: acest domn este un artist, un amator. Trebuie să-i arătăm totul. Ah! dorești puhoai, pariziene! vrei torente, cascade, prăpăstii, adâncuri, emoții! ei bine, ești servit. Uite privește, apleacă-te aici și aici și colo. Ți-ajunge?

Tropăiam astfel aproape surplombat, pe coaste de opt sute de

picioare adâncime, având sub ochi, în fundul abisului, un torent mic, albastru și întunecat. La început am încercat să-l fac să ia o direcție mai puțin pitorească, dar el se încăpățâna, și când am văzut că asta este plăcerea lui, și cum aveam prea mare interes să fiu în relații bune cu el, l-am lăsat să facă ce vrea.

Luz

Luz, încântător oraș vechi, lucru foarte rar întâlnit în Pirineii francezi, are o așezare minunată, într-o vale adâncă, triunghiulară. Trei fâșii mari de lumină pătrund prin cele trei ferestre lăsate de cei trei munți.

Când bandiții spanioli și contrabandiștii soseau din Aragon prin spărtura lui Roland și pe drumul trist și urât din Gavarnie, zăreau dintr-o dată, la capătul cheilor întunecate, o lumină mare, așa cum li se pare celor dintr-o pivniță, când zăresc ieșirea. Ei se grăbeau și găseau un târg mare, luminat de soare și plin de verdeață. Această așezare au numit-o *Lumină*, Luz.

Castelul Sainte-Marie. Am făcut patru desene.

Biserică ridicată de Templieri; foarte aparte și ciudată; în același timp cetate și biserică; împrejmuire crenelată, intrare-donjon.

M-am învățat împrejur. [...] Acolo este cimitirul semănat cu plăci mari, unde crucile și numele de munteni scrijelite cu un cui se șterg sub ploaie, zăpadă și pașii trecătorilor.

În cimitir poarta gușăților; zidită; gușății erau paria. Aveau poarta lor. Joasă, atât cât îți poți da seama după linia nelămurită pe care o desenează pietrele din care este făcută.

Vasul de agheasmă de afară este un mic mormânt bizantin delicat, cu două capiteluri aproape romane, ce mai stau încă lipite de el. Acolo se ascunde cheia cimitirului, pentru ca străinii să plătească ca să-l vadă. Căci totul se plătește.

Inscripția de pe mormânt; neciteață, ștersă de vreme, rasă cu cuțitul, acoperită de praf. Se pot desluși câteva cuvinte spaniole: *Aquí*^I. *Abris*^{II}. Cu toate că *filla de...* pare să fie în dialect. Am descifrat aproape ultimul rând, care, de altfel, nu are niciun sens: SUB DESERTA LO FE

Corbii de pe zidul exterior al absidei au desene curioase Portalul

^I Aici. (trad. din sp.).

^{II} Deschideți. (trad. din sp.).

principal, care-l reprezintă pe Isus între cele patru animale simbolice, este romanic; poate cel mai frumos, viguros, solid, puternic și aspru din câte am văzut. Pe zid, resturi de picturi figurează mozaicuri și clădiri. Interiorul bisericii este un hambar oarecare.

Sub bolta portalului de la turnul de intrare, picturi bizantine, restaurate și pe jumătate acoperite de var pierzând astfel mult din specificul lor. În cheia bolții Christos cu coroana imperială. Dedesubt, îngerii judecății de apoi, suflând din trompete următoarea inscripție:

SVRGYTE-MORTVY – BENYTE – AD – JVDYCIVM.¹

La cele patru colțuri câteva urme ale celor patru evangheliști. Boul cu inscripția SANC – LUC. Vulturul cu SANC... Mucegaiul a făcut un fel de ceață în care restul se pierde. Leul înaripat, în stil foarte frumos, cu inscripția SANT-MARC. În umbră, un cap de înger cu această urmă de inscripție:... CTE MYCHAEL.

Gavarnie

După ce ai trecut podul Dourroucats și nu mai ai decât un sfert de oră până la Gèdre, doi munți se dau dintr-o dată la o parte, dezvăluind un lucru neașteptat, indiferent cum ți-ai imaginat apropierea de Favarnie.

Poate că ai vizitat Alpii, Anzii, Cordilierii; de câteva săptămâni ai Pirineii sub ochi; indiferent ce ai fi văzut, ceea ce zărești acum nu seamănă cu nimic ce ai fi putut întâlni în alte locuri. Până acum ai văzut munți, ai contemplat ridicături de toate formele, de toate înălțimile; ai explorat șei verzi, pante de gnais, de marmură sau de șist, prăpăstii, vârfuri rotunjite sau dantelate, ghețari, păduri de brad amestecate cu nori, ace de granit, ace de gheață, însă, repet, nu ai văzut nicăieri în altă parte ce vezi în acest moment la orizont.

În mijlocul unor curbe capricioase de munți zbârliți, de unghiuri obtuze și ascuțite, apar dintr-o dată linii drepte, simple, calme, orizontale sau verticale, paralele sau întretăindu-se în unghiuri drepte și combinate în așa fel, încât, din ansamblul lor, reiese chipul strălucitor, real, pătruns de albastru și soare al unui lucru neverosimil și extraordinar.

Este oare un munte? Însă ce munte a prezentat vreodată aceste

¹ Sculați-vă morților, veniți la judecată. (trad. din sp.). Corect ar fi SURGITE MORTUI, VENITE AD IUDICIUM.

suprafețe rectilinii, aceste planuri regulate, acest paralelism riguros, aceste simetrii ciudate, acest aspect geometric? Este un zid? Iată într-adevăr turnuri care îl proptesc și îl sprijină, iată creneluri, iată cornișele, arhitravele, rândurile de pietre pe care privirea le distinge și ar putea aproape să le numere, iată două spărturi, net decupate și care parcă trezesc în minte gânduri de asedii, de tranșee și de asalturi; dar iată și zăpezi, fâșii mari așezate pe rândurile de pietre, pe creneluri, pe arhitrave și pe turnuri; suntem în inima verii și a sudului; sunt, deci, zăpezi veșnice; s-a ridicat vreodată un zid, arhitectură omenească până la nivelul înfricoșător al zăpezilor veșnice? Babelul, rodul efortului unei întregi omeniri, s-a prăbușit înainte de a-l fi atins.

Ce este acest obiect inexplicabil, care nu poate să fie un munte, dar are înălțimea munților, care nu poate să fie un zid, dar are forma zidurilor?

Este în același timp un munte și un zid; este edificiul cel mai misterios al celui mai misterios dintre arhitecți, este coloseumul naturii; este Gavarnie.

Închipuie-ți această siluetă măreață așa cum se înfățișează la început de la o distanță de trei leghe; un zid lung și întunecos, la care toate ieșiturile, toate cutele sunt subliniate de linii de zăpadă și ale cărui platforme poartă ghețari. Către mijloc, două turnuri mari; unul la răsărit, pătrat cu un colț îndreptat către Franța; celălalt la apus, ferestruit, nu ca un turn, ci ca un mănunchi de turnulețe; amândouă acoperite de zăpadă. La dreapta, două tăieturi adânci, spărturile care decupează pe zid parcă două vase umplute cu nori, în fine, la dreapta și la extremitatea de apus, un fel de prag uriaș cutat cu mii de trepte, oferind ochiului, la dimensiuni monstruoase, ceva ce se numește în arhitectură cupa unui amfiteatru.

Închipuie-ți totul așa cum mi-a apărut: zidul negru, turnurile negre; zăpada strălucitoare, cerul albastru; ceva desăvârșit, mare până la gigantic, senin până la sublim.

Se degajă de aici o senzație care nu seamănă cu nicio alta, atât de deosebită și în același timp atât de puternică, încât șterge tot restul și devii, pentru câteva clipe, chiar atunci când apariția magică a dispărut la o cotitură a drumului, indiferent pentru tot ce nu face parte din ea.

Peisajul înconjurător este și el minunat; intri într-o vale unde ești învăluit de toate mărețiile și harurile. Sate pe două etaje, precum Tracy-le-Haut și Tracy-le-Bas, Gèdre-Dessus și Gèdre-Dessous, cu pinioanele lor în scări și vechea biserică a Templierilor, se ghemuiesc și se desfășoară pe coasta celor doi munți, de-a lungul unui torent, alb de

spume, sub tufele vesele și nebune ale unei vegetații fermecătoare. Totul este viu, încântător, fericit, minunat; sunt Elveția și Pădurea Neagră amestecate dintr-o dată cu Pirineii. Nenumărate zgomote vesele sosesc ca vocile și cuvintele acestui blând peisaj, cântec de păsărele, râsete de copii, murmurul torentului, foșnetul frunzelor, adieri molcome ale vântului.

Nu vezi nimic, nu auzi nimic; abia dacă percepi, din tot acest grațios ansamblu, câteva impresii incerte și confuze. Apariția circuitului Gavarnie îți este în permanență în fața ochilor și strălucește în gândul tău, ca acele orizonturi supranaturale ivite câteodată din străfundul viselor. Seara, întorcându-mă de la Gavarnie, un moment minunat. De la fereastra mea, un munte mare umple pământul, un nor mare umple cerul. Între nor și munte o fâșie subțire de cer crepuscular, senin, viu, limpede și Jupiter strălucind, piatră de aur într-un râu de argint. Nimic mai melancolic, mai tihnit și mai frumos decât acest mic punct de lumină între două blocuri de întuneric. [...]

De la Auch la Agen

4 septembrie.

Noapte. Diligența mergea repede. Eu dormeam. Cu toate acestea percepeam, în chip confuz, zgomotul roților și galopul cailor. Pe urmă somnul a devenit profund. O zdruncinătură m-a trezit. Am întredeschis ochii.

La dreapta mea era o prăpastie. Ca pământ nu vedeam decât marginea drumului. Cerul mi-a apărut sub o înfățișare atât de ciudată, încât, pe jumătate cufundat în vise, pentru o clipă nici nu îmi dădeam seama bine ce vedeam. La dreapta aburii dimineții se ridicau la orizont, câțiva nori negri, deșirați, se învălătuceau. Un fel de lumină compusă din luna, care apunea, și zorile, care se ridicau plutea peste tot. La început, am luat cerul marmorat de nori negri și cețuri albe, din care nu vedeam decât un colț prin geamul îngust al portierei, drept un munte uriaș ale cărui coaste se pierdeau în infinit. Pe această pantă vastă, stelele păreau focuri de păstori, aprinse ici și colo.

Pe urmă, m-am trezit de-a binelea și am ieșit din această stranie iluzie optică, dar ca spectacol a rămas în continuare minunat.

La orizont, vedeam culcându-se constelațiile, pe care în mod obișnuit nu le priveam decât în ceasurile când sunt deasupra capului nostru. Ursa mare, deja învăluită de cețuri, devenise uriașă. Cele șapte stele ale

sale străluceau ca niște luni și acest car imens înclinat drept spre pământ, în spatele căruia urma să dispară splendidul său atelaj, dădeau cerului întreg un aer extraordinar și fantastic.

Efect al ceții. Încă adormit, sosind la Agen, am crezut că văd marea. Garona mă păcălea astfel.

Périgueux – Saintes

5 septembrie.

Sf. Front (catedrală). Un prim turn pătrat servea drept tindă. Astăzi este pitit de un pâlc de case. Este locuit de un brutar, care închiriază cele patru etaje unor familii sărmene, care își usucă rufele la ferestrele construite de Templieri. Biserică-cetate într-o curte îngustă, unde se ridică clopotnița. Minunat turn romanic. Pilaștri aproape romani. În vârf, un brâu de colonete, strânse unele într-altele, este încununat de o tiară de piatră. Formă aspră, originală și rară. În interior, [...] la stânga, un minunat altar de lemn din timpul lui Ludovic al XIII-lea. [...] Coloane răsucite, pe care se cațără, înălțându-se în spirale, îngeri, păsări, veverițe, vulturi, o întreagă lume fantastică.

Totul este văruiat. Coloane corintiene din secolul al IX-lea. Patru stâlpi mari, pătrați, arhivoltați, între care se deschid culoare în cruce, susțin cupola centrală, ovală, ca în orient.

Construcția are forma unei cruci grecești cu cinci cupole.

În cor, sub pupitru, este piatra de mormânt a lui Saint-Front. Pupitrul permite să se poată citi primele cuvinte ale epitafului:

SEPVL
CHVRM
BEATI
FRON

și le ascunde pe următoarele. Saint-Front a fost primul apostol din Perigord.

Urcându-te în turn trebuie să te oprești la jumătatea drumului pentru a vizita ceea ce se află deasupra bolții. Foarte curios. Șarpante. Praf. Ascunzișuri. Sculpturi șterse, coloane ciuntite semănând cu niște mumii ce stau în picioare în învelișul lor, sprijinite de zid. Scări. Găuri pătrate, alveole vechi ale unor clopotnițe rase din temelie. Cele cinci cupole erau descoperite. În secolul trecut s-a construit deasupra unui acoperiș. De aici acest interior ciudat, amestec de arhitectură și de întâmplare, care amintește de coșmarurile lui Piranesi. (Ultimul

episcop, Gousset, astăzi arhiepiscop de Reims, a dăruit corul roman ca să-și mărească grădina.)

De la înălțimea turnului se vede întregul oraș, un morman de pinioane și turnulețe, unul din acele labirinturi de acoperișuri ascuțite, unde apare, în toată fantezia, genul năbădăios și bogat al secolului al XV-lea. Peisajul se împarte în două, un oraș roșiatic și o câmpie verde. Isle, un râu frumos, este hotar de despărțire; un cerc de coline mărginește și închide bazinul. În fund se zărește, la capătul unei străzi, care se numește strada Vechilor Cimitire, turnul Vésune, vechi templu al lui Venus, iar pe o înălțime, contururile nedefinite ale taberei lui Cesar.

Acoperișul, construit în ultimul secol, ascunde cupolele și strică silueta construcției. Iarba crește pe clopotniță. Te urci din scară în scară până la brâul de colonete. Câte unele sunt din marmură. Afară, timpul a săpat în piatră vase de agheasmă, pe care ploaia are grijă să le țină pline.

Sub biserică se află o criptă plină de oseminte.

Turnul Vésune. – Templul lui Venus, din care evul mediu a făcut un loc pentru spânzurătoare. Acolo erau spânzurați criminalii. Un turn uriaș zidit din pietre mici. Avea o îmbrăcăminte de marmură, care a căzut. Acest turn spintecat la răsărit, perpendicular ca și cetățile ale căror întărituri erau dăruite de cardinalul de Richelieu, este atât de mare, încât ai putea spune că este un mic circ, Se află într-o vie, unde se intră printr-o poartă, ce pune un clopoțel în mișcare. În felul acesta, proprietarul mai câștigă câțiva bănuți. Tronsoane de coloane romane. Câmp de porumb. Butuci de viță. Livadă. În interiorul turnului am găsit niște încântătoare resturi din timpul Renașterii, amestecate cu dărâmături antice. Iarbă. O mică ridicătură înierbată unde se punea spânzurătoarea. Patru plafoane, așa după cum se văd urmele smulgerii din zid, s-au prăbușii pe rând. Chiar pe locul pe care a fost spânzurătoarea, lângă o piatră ce seamănă cu un altar roman, zace o încântătoare rămășiță a Renașterii, pe care întâmplarea a spart-o în formă de cruce. Salamandra este în mijloc și doi îngeri se roagă de o parte și de alta. Deci, secolul al XVI-lea a construit, fără îndoială, ceva, o capelă sau un altar, chiar lângă turnul Vésune. Iarba este acoperită de cucute și sipică înflorite. În jurul restului de turn, rămas în picioare, erau nouă deschideri arhivoltate, care au fost zidite cu cărămidă.

Castelul Barrières. Lângă turnul Vésune. O ruină frumoasă. Interior drăguț. Secolul al XV-lea. Resturi romane. Antablament. Coloane scobite, din care s-au făcut jgheaburi pentru rezervor. Capitelluri

romane drept scaune. Iedera ține loc de tapițerie. Pervazul înalt al unei sobe mari cu colonete. Un altar roman într-o intersecție. O ușă frumoasă cu un postament împodobit. Urme de săpături. Pardoseală de cărămidă. Această ruină pare să aparțină unui proprietar inteligent.

După Périgueux. Castelul Evêque, încântător mic castel din secolul al XV-lea. Reședința de vară a episcopilor de Périgueux. Aparține unui avocat.

Angoulême. Zărit numai. Răsăritul soarelui. Ora cinci dimineța. În centrul orașului un castel din secolul al XIII-lea și al XV-lea. Servește la ceva. Un soldat de gardă. Cu atât mai bine, nu va fi dărămat. Catedrală romanică. Un minunat portal cu cinci etaje de basoreliefuri, zid încărcat cu arabescuri și statui, stricat de un oblon albastru așezat în mijloc. O frumoasă clopotniță romanică cu cinci etaje, ca și portalul.

După Angoulême. Jarnac. Nicio urmă a localității istorice. Un târg, lung, alb cu acest afiș galben lipit pe un zid: *Bal la domnul Baraud*. — Îmi aduc aminte că am văzut, în 1821, în anticamera ducelui de Rohan la Laroche — Guyon, un tablou frumos și rar, pictat pe lemn, reprezentând duelul dintre Jarnac și Châtaigneraye.

Cognac. Vechi oraș, ciudat, destul de bine păstrat.

Saintes. Vechiul pod și-a pierdut tot farmecul. Tăiat și rostuit, în acest moment se dărmă arcul de triumf, pentru a fi transportat în altă parte, cel puțin așa se spune. Lucrare barbară și făcută în bătaie de joc. Podul este încărcat de resturile arcului de triumf, făcut praf. Am văzut cum se transporta piatra numerotată cu numărul C 5; o zdruncinătură era cât pe-aici să răstoarne căruța. Puțin mai lipsea ca piatra să nu cadă pe caldarâm și să nu se sfarme în bucățele, așa cum s-a întâmplat și cu două treimi din monument. Nu au mai rămas decât cele două arcuri de jos. Lucrătorii deasupra, șarpanta deasupra și împrejur, o macara suspendată. Vechile pietre roase de vreme și mâncate de ploaie, sunt zdrobite sub presiunea scărilor. Acolo, în colț la dreapta, o coloană angajată, cu caneluri, va fi desigur refăcută sau va lipsi. Asta se numește a salva un monument. Podul, după cum se pare, stânjenea navigația. La vremea când a fost construit, după cum îmi spunea un bătrân marinar, marea era prezentă la Saintes mai mult decât acum. Acuma pilonii au rămas în afară cu trei, patru picioare. S-a încercat să fie tăiați sub o boltă. Însă este o construcție atât de iscusit îmbinată, încât totul se susține. Nu s-ar fi putut tăia într-un loc, fără să se pătrundă tot restul. De aici, această regretabilă dărămare.

La Saintes sunt trei clopotnițe foarte frumoase, una romanică, pe malul drept. Celelalte două, gotice, pe malul sting. Dintre aceste două

clopotnițe, prima este cea mai puțin veche. Este din secolul al XV-lea, foarte bogată și măreață, dar din păcate a fost acoperită cu o cupolă urâtă. Face parte din biserica Saint-Pierre, care are un portal frumos. Nu sunt vitralii, zidurile sunt zugrăvite și în fundul absidei se află o frumoasă capelă în stilul Renașterii. Pe zidul exterior, al părții rotunde a corului, acest anunț: *Bossuet, aprod.* Cealaltă biserică, Sainte-Eutrope, este din secolul al XIV-lea și se află în afara orașului. Pe aproape este un circ roman (nu l-am văzut).

Râul Charente, între Saintes și Rochefort, este tot ce poate fi mai încântător. Râu îngust, limpede și repede. Pajiști și dealuri. Vechi castele, ca Tailleborg, vechi oraș, ca Saint-Savinien. Câteva leghe mai departe, acest râu ajunge în mlaștini și devine un smârc de noroi pe care fluxul îl mișcă și îl face puturos.

Insula Orléron

8 septembrie.

Închipuie-ți o oglindă așezată pe pământ și pe această oglindă culcată o scară sau, și mai bine zis, o fereastră cu cercevea cu tot și cu geamuri; dă-i acestei ferestre un înconjur de un sfert de leghe și vei avea imaginea unui bazin, din care se extrage sarea. Când oglinda își pierde lustrul, înseamnă că s-a ales sarea.

Îți poți imagina o limbă de pământ lungă, netedă, îngustă, care apare privirii din văzduh, acoperită de aceste uriașe ferestre ce de-abia lasă între ele mici fâșii înguste de pământ la rândul lor acoperite cu pipirig și tamarin; ici și colo câteva fânațuri și puțină vie, care este îngrășată cu iarbă de mare și care dă un vin uleios și amărui, câteva pâlcuri de copaci, câteva drumeaguri; din loc în loc, câteva așezări albe de-a lungul coastei; spre partea franceză, o salbă de fortificații, spre ocean o râpă, numită coasta sălbatică, în partea de miazăzi a limbii de pământ, dune presărate cu pini vestesc apropierea pământurilor sterpe; învăluie acest loc cu cețuri cenușii și murdare, care se ridică din mlaștini, din toate părțile, și vei avea imaginea insulei Orléron.

Dacă, după ce ai contemplat ansamblul, mai iei în considerare și detaliul, tristețea începe să crească cu fiecare pas pe care îl faci și te simți cuprins de o îndurerată strângere de inimă.

Un țărm de noroi, un orizont pustiu, două sau trei mori învârtindu-se greoi; vite slăbănoage, într-o pășune firavă; pe marginea mlaștinilor grămezi de sare, conuri cenușii sau albe, după cum sunt acoperite cu

paie, pentru timp de iarnă, sau expuse la soare, pentru a se usca; pe pragul caselor, tinere frumoase și palide, copii gălbejiți, bărbați istoviți și cuprinși de friguri, puțini bătrâni, friguri peste tot, iată mica lume tristă în care te afunzi.

Nu se ajunge ușor la insula Orléron. Trebuie să vrei acest lucru. Călătorul este condus cu băgare de seamă pas cu pas, dându-i-se parcă timp de gândire și de răzgândire.

De la Rochefort este condus la Marennes cu un fel de omnibus, ce pleacă din Rochefort de două ori pe zi. Este o primă inițiere.

Trei leghe printre mlaștinile sărate. Câmpii întinse unde se ridică, ca două obeliscuri într-un cimitir, cele două clopotnițe englezești, cu fleșă de piatră, de la Moise și Marennes; de-a lungul drumului, băltoace de apă verzuie; la toate câmpurile, care sunt de fapt mlaștini, uriașe împrejmuiri ferecate; niciun trecător; din timp în timp câte un vameș, cu pușca la umăr, în picioare, în fața bordeiului de pământ și mărăcin, cu o față galben-vânăta și încremenită; niciun pom; niciun adăpost contra vântului și ploii, dacă este iarnă, contra soarelui, dacă este caniculă, un frig glacial sau o căldură de cuptor; în mijlocul mlaștinilor, cătunul nesănătos Brouage, închis în pătratul zidurilor, cu ruinele sale din timpul războaielor religioase, cu casele joase, spoite ca și mormintele de care vorbește biblia, și cu stafiile sale, tremurânde din fața porților, în plină amiază. Aceasta este prima parte a călătoriei.

Dacă ții neapărat să continui la Marennes, un vizitiu de haraba pune mâna pe tine, te introduce într-un recipient făcut să conțină cel mult șase persoane, dar acum are cincisprezece, și, acești cincisprezece răbdători în interior și un munte de bagaje pe imperială se urnesc în pasul șchiopătat și nesigur al unicului cal, de-a curmezișul pământurilor sterpe, până la Pointe.

Acolo, dacă tot mai vrei, ești debarcat sau imbarcat, alege cuvântul, într-unul din acele vase plutitoare și nesigure pe care localnicii le numesc *riscă-tot*. Trei mateloți, patru vâsle, două catarge și două pânze, din care una se numește taie-vânt. Sunt de făcut două leghe pe acest fel de plută. Marinarii care încarcă vasul încep prin a pune în siguranță, în cel mai bun loc, boii, caii, căruțele, apoi se găsesc locuri pentru bagaje și la urmă în spațiile care mai rămân, între coarneau unui bou și roțile unei căruțe, sunt vârați călătorii.

Acolo poți visa, fiind la bunul plac al vântului, soarelui sau ploii. În timpul călătoriei auzi horcăind călătorii atinși de friguri și mugind strâmtoarea de la Maumusson, care se află la capătul insulei și pe care marinarii o ascultă pe o rază de cincisprezece leghe. Pentru a te distra

ți se explică natura acestui zgomot.

Strâmtoarea de la Maumusson este unul din buricele mării. Apele râurilor Seudre, Gironde, curenții mari ai oceanului și curenții mai mici ai extremității meridionale a insulei apasă, din patru părți diferite, pe nisipurile mișcătoare pe care marea le-a îngrămădit pe țărm și fac din această masă un vârtej. Nu este un abis, marea pare plană și netedă la suprafață și numai o ușoară mlădiere dacă se observă, dar sub această apă liniștită se aude un zgomot asurzitor.

Orice vas care atinge strâmtoarea este pierdut. Pur și simplu se oprește, pe urmă se afundă încet, continuu, descrește în înălțime puțin, câte puțin. Sabordul dispare repede scufundându-se sub valuri, apoi verga și platforma din jurul catargelor. Nu se mai distinge decât vârful catargului. Se mai face o mică cută pe mare și totul a dispărut. Nimic nu poate opri în mișcarea înceată, dar cumplită, înfricoșătoarea spirală care a cuprins vasul.

Cu toate acestea vasele, care dislocă puțină apă, traversează cu îndrăzneală strâmtoarea. Fără pericol, spun marinarii. O clipă după aceea adaugă: totuși Monier, care era pilotul castelului, abia de-a avut timp, într-o zi, să se arunce în mare, lăsând să i se scufunde barca și a înotat patru ore până a putut ieși din strâmtoare.

Printre aceste povestiri, sosim. Este coborâtă pânza taie-vânt, aruncată parâma și așezată puntea.

La dreapta o fortăreață, închisoarea la stânga, o plajă îngrozitoare, care înseamnă friguri; se debarcă între amândouă.

Servitoare frumoase din Charente, cu niște pălării albe, mari, pe care le poartă cu grație, te așteaptă la capătul zigzagului, îți iau valiza și sacul de noapte și te conduc, mergând înainte.

Mergi de-a lungul unor întărituri la baza cărora mișună, în toate atitudinile de muncă, câteva sute de oameni îmbrăcați în cenușiu, scofâlciți, tăcuți, păziți de jandarmi, săpând niște șanțuri, într-un mâl infect. Sunt cei condamnați la ghiulea, soldați sârmani, marea majoritate dezertori din cauza dorului de țară, pe care legea nu-i înfierează, dar un cod excepțional îi pedepsește aspru; și care vin să moară acolo, deși nu sunt condamnați la moarte.

În timp ce faci aceste reflecții, ajungi la *Calul bălan*, hanul de acolo. Este într-adevăr uni han bun. Ești introdus într-o cameră mare, văruiată, în mijlocul căreia înaintează un pat mare cu baldachin, ca un promontoriu, după moda secolului al XVII-lea. Pereții sunt albi, cearșafurile albe, hangiuul este prietenos, hangița plăcută, totul este îmbietor și plăcut în acest han. Numai să nu privești apa care ți s-a pus

în cană, numită în partea locului apă dulce.

În seara în care am sosit la Orléron, eram copleșit de tristețe.

Această insulă mi se părea dezolantă, dar nu îmi displăcea. Mă plimbam pe plajă, mergând printre ierburile de mare ca să evit noroiul. Mergeam de-a lungul șanțurilor castelului. Condamnații tocmai se întorseseră. Se făcea apelul și auzeam vocile lor răspunzând pe rând ofițerului inspector, care le pronunța numele. La dreapta, mlaștinile se întindeau cât vedeai cu ochii, la stânga, marea, de culoarea plumbului, se pierdea în cețurile care ascundeau coasta.

În toată insula nu vedeam altă ființă omenească decât un soldat de pază, nemișcat, pe colțul cel mai proeminent al unui meterez,

desenându-se pe ceață. Greu zăream în depărtare, la orizont, mica fortăreață, izolată în mare, între pământ și insulă, care se numește „pâlcu”. În larg niciun zgomot. Nicio pânză. Nicio pasăre... Acolo unde cerul se unește cu pământul, la asfințit, apărea o lună enormă și rotundă, care părea, în aceste cețuri palide, stafia înroșită, dar lipsită de poleială, a celei adevărate.

Aveam moartea în suflet. Poate că vedeam totul prin sufletul meu copleșit. Poate că într-o altă zi, la o altă oră aș fi avut altă impresie. Dar în această seară totul era pentru mine funebru și melancolic. Mi se părea că această insulă este un sicriu enorm, culcat în mare și că luna îi este lumânarea.

NOTĂ

La 8 septembrie Victor Hugo scria:

„Aveam moarte în suflet” — „În această seară totul era pentru mine funebru” — „Mi se părea că această insulă era un mare sicriu culcat în mare”.

A doua zi, Victor Hugo, fugind din insula nesănătoasă în care a trăit sub această apăsare, se afla la Rochefort. Așteptând plecarea diligenței, a intrat într-o cafenea unde a cerut o bere. I-a căzut un ziar sub ochi.

Dintr-o dată, martorul l-a văzut îngălbenindu-se, ducându-și mâna la inimă, ca și cum ar fi împiedicat-o să nu plesnească, și ridicându-se, a ieșit din oraș, mergând ca un nebun, de-a lungul întăriturilor.

Ziarul pe care îl citise povestea, despre catastrofa de la Villequier.

Cu cinci zile mai devreme, la 4 septembrie 1843, fiica sa Léopoldine, a pierit într-o plimbare pe Sena.

Era măritată de-abia de cinci luni cu Charles Vacquerie, care, neputând-o salva, a vrut să moară cu ea.

Sunt înmormântați la Villequier în același sicriu.

Astfel a fost întreruptă, călătoria în Pirinei. Nenorocitul părinte s-a întors în grabă la Paris.

S-a citit și se va citi în veci în Contemplații, minunatele și îndureratele poeme intitulate PAUCA MEAE¹.

¹ Cu această notă a ediției franceze se încheie ciclul de *Scrisori din călătorie*.

POSTFAȚA

Ca și Rinul, care relata periplul renan al poetului din anii 1838–1839, impresiile de călătorie, grupate sub titlul *Franța și Belgia și Alpii și Pirineii*, se situează cronologic în perioada 1834–1837 și, respectiv, 1839–1843. Este epoca în care Hugo, turist de vocație, străbate în fiecare vară, dimpreună cu iubita sa, Juliette Drouet, un spațiu care se întinde de la Anvers și Rouen la Avignon, de la Berna la Biarritz și Pampeluna.

Spre deosebire de *Rinul*, care a apărut în 1842, cele două memoriale de călătorie au rămas inedite în timpul vieții poetului apărând postum: *Alpii și Pirineii* în 1890, *Franța și Belgia* în 1892. Deosebiri nu se opresc doar aici: *Rinul* își propunea să fie o meditație politică și morală asupra relațiilor dintre Franța și Germania și să schițeze soluții originale pentru dialogul dintre cele două națiuni în concertul european. *Franța și Belgia, Alpii și Pirineii* rămân doar simple note de călătorie, sub forma epistolară, fără un plan și intenții predefinite. În sfârșit, dacă materia *Rinului* era mai omogenă și mai severă, periplul întreprins de Hugo pe meleaguri normande și bretone, valone și flamande, elvete, provenșale, basce și spaniole permite o încântătoare diversitate de notații.

Hugo este într-adevăr un turist de vocație. Mai întâi, pentru că dispune de o condiție fizică excepțională. O călătorie, mărturisirea el, nu poate fi gustată din plin decât dacă o faci pe jos. Poetul străbate astfel zilnic kilometri întregi, cu ardoarea unui infanterist. O masă copioasă și un somn adânc îi refac imediat forțele. A doua zi o ia de la capăt cu aceeași bună dispoziție. Călătorește pe vreme bună, ca și pe vreme rea; arșița, ploaia sau frigul îl lasă indiferent. Nimic nu-l poate împiedica să cunoască locuri, oameni, situații. Puterea sa rămâne intactă până la adânci bătrâneți. Reîntors în Franța, octogenarul glorios lua încă diligență din mers, ieșea iarna fără palton și cu capul descoperit, urca trei sau patru etaje fără să obosească. O durere de dinți, pe la 70 și ceva de ani, l-a lăsat perplex prin noutatea ei... Dintre toți marii creatori ai veacului trecut, Hugo se aseamănă poate cel mai mult cu universul natural. Coordonatele lor sunt identice sau similare: aceeași vitalitate extraordinară, crescută din furtuni și hrănită de liniști adânci; aceeași longevitate care devine, prin creație, eternitate; aceeași unitate percepută în diversitatea ei infinită; aceeași aspirație către opera totală, prin lupta elementelor și contopirea lor.

Cu acest temperament de faun, Hugo este un reporter înăscut, căruia îi place și care știe să vadă. Notele sale de călătorie, precum volumul de față, ca și admirabila proză din *Lucruri văzute*, o dovedesc din plin. Universul senzorial și moral se organizează într-o viziune antitetică, tipic hugoliană, în care notația faptului real este corelată cu semnificații mai profunde și tainice. Călătorul nostru este totodată un realist și un vizionar, un moralist și un povestitor, un liric și, uneori, un umorist. În relatarea hugoliană, accentul cade mai ales pe descrierea orașelor, a monumentelor și peisajelor și mai puțin pe evocarea oamenilor, care sunt totuși prezenți, dar pe un plan secundar, de fundal. Procedul favorit al poetului este să surprindă, printr-un racursiu bazat pe valori antitetice, profilul obiectului care i-a reținut atenția. Avem astfel de-a face cu microportrete, care se repetă în infinita lor varietate.

Grandoarea fascinantă a Muntelui Saint-Michel este, bunăoară, redată prin câteva rânduri definitive: *„Din afară, Muntele Saint-Michel apare de la opt leghe de pe pământ și de la cincisprezece de pe mare, ca un lucru sublim, o piramidă minunată unde fiecare temelie este o stâncă uriașă modelată de ocean sau o locuință înaltă sculptată de evul mediu, și acest bloc monstruos se reazemă fie pe un deșert de nisip, ca și Cheops, fie pe întinsul mării, ca Tenerife”*.

Vraja pe care o resimte în minunata, unica Grand'Place din Bruxelles face de asemenea obiectul unei notații sintetice: *„Primăria din Bruxelles este o bijuterie comparabilă cu fleșa de la Chartres: o uluitoare fantezie de poet țâșnită din capul unui arhitect. Și pe urmă piața care o înconjoară este o minune. În afară de două-trei case pe care niște pedanți moderni le-au denaturat, nu-i fațadă să nu însemne o dată, un costum, o strofă, o capodoperă. Aș fi vrut să le desenez pe toate, una după alta”*.

În puritatea sa senină, Avignon este comparat cu Roma și Atena: *„De departe, minunatul oraș, având ceva din destinul Romei, are ceva din forma Atenei. Zidurile sale, cu piatra aurită ca a augustelor ruine din Peloponez, sunt ca un reflex al frumuseții grecești. Ca și Atena, Avignon are o acropolă; castelul papilor este Partenonul său”*.

Comparația antitetică este folosită și pentru a evoca vechiul și noul Bordeaux: *„Bordeaux este un oraș ciudat, original, poate unic. Luați Versailles și amestecați-l cu Anvers și veți avea Bordeaux... În partea modernă totul respiră măreția, ca la Versailles, în cea veche, totul amintește istoria, ca la Anvers”*.

Procedee similare revin pentru majoritatea orașelor vizitate:

Malines, Gand, Dijon sau Sens.

Alteori, ca în cazul Genevei, observația lui Hugo devine mult mai critică, comparațiile lirice lăsând locul unor intuiții exacte și lucide: *„Geneva este totuși un oraș situat admirabil, cu multe femei frumoase, câteva inteligențe alese și o mulțime de plozi încântători, ce se joacă sub copaci pe malul lacului. Cu asta îi poți ierta conducerea meschină, nătângă, ridicolă și cicălitoare, păcătosul și caraghiosul control al pașapoartelor, magazinele de contrafaceri, splaiurile sale noi, insula lui Jean-Jacques încălțată cu un sabot de piatră, strada sa Rivoli, și galbenul ei și albul, și ipsosul și creta sa. Totuși încă puțin și Geneva va deveni un oraș plictisitor”*.

Cum era de așteptat, pentru călătorul romantic natura constituie o temă predilectă de contemplație. În special marea, marea infinită, marea calmă, cenușie sau verde, dar și marea brăzdată și chinuită de valuri, deasupra cărora zgomotul vântului se desfășoară ca o imensă perdea. *„Nimic nu lasă sufletului – mărturisește Hugo – o impresie mai nedeslușită și mai sfâșietoare decât visele desprinse din realitate. Mergi deasupra și ele plutesc în jurul tău”*.

Alteori, cum i se întâmplă la Berna, la Lucerna sau la Zürich, Hugo ajunge la porțile cetății după căderea nopții. Configurația orașului capătă proporții și semnificații inedite, sub imperativul misterios al întunericului. Funcțiunea nopții, de transfigurare poetică a realității, este surprinsă cu o remarcabilă putere de discernământ: *„Nu-mi displace acest fel de a sosi în orașe. Când vii într-un oraș noaptea, te primește un amestec de întuneric și sclipiri de lumină, care-ți arată lucrurile și umbrele pe care le ascund, de unde rezultă o priveliște exagerată și himerică, ce are farmecul său. Este un amestec de cunoscut și necunoscut, unde mintea poate visa în voie. Multe lucruri, care ziua sunt banale, în umbra nopții câștigă o anumită poezie. Noaptea profilul lucrurilor crește, iar ziua devine plat.”*

Este cunoscută pasiunea lui Hugo pentru corpul sonor al cuvintelor, pentru rima rară și perfectă, pentru termenii exotici sau arhaici. Călătorul de pe meleagurile Elveției germanice nu scapă nici el unor astfel de tentații, când acumulează cu o vădită satisfacție toponime cu o rezonanță cam barbară: Titlis, Prosa, Crispait, Badus, Galenstock, Frado, Furka, Mutthorn, Beckenriederberg, Urahorn, Hochstollen, Rothhorn, Thierstock, Brunig...

Un aspect emoționant al memorialului de călătorie din Franța și Belgia îl constituie referirile la Napoleon. Ca multe alte spirite din generația romantică, Hugo a rămas marcat toată viața de

personalitatea uriașă a celui care, până a o duce la prăbușire, adusesese Franței o glorie incontestabilă. Chiar și după 1852, când ideile sale politice aveau să se constituie într-un crez democratic și republican, Victor Hugo nu se va putea împiedica să nu proslăvească legenda lui Bonaparte. Figura idealizată a împăratului îi va servi de altfel în lupta pe care, vreme de aproape două decenii, poetul exilat o va duce împotriva celui de-al doilea imperiu și a lui Napoleon-cel-mic. Călătorul din anii '30–40, fără a se mai declara bonapartist, rămâne sensibil la amintirea lui Napoleon. Așa bunăoară, contemplarea Alpilor maritimi îl face să mediteze asupra sorții lui Napoleon și a rolului misterios pe care muntele l-a avut în viața acestuia. Pasajul, construit pe tehnica racursiului antitetic, este remarcabil prin sugestivitate și putere emotivă: „*Napoleon a trecut Alpii de două ori. Destinul pare să fi țesut un fel de armonie misterioasă între acest om și acești munți. Prima dată a traversat Alpii la Saint-Bernard, el în plină ascensiune, munții în toată semeția lor; a doua oară i-a traversat între Cannes și Digne, ei către împlinirea sfârșitului, el în declin. La Saint-Bernard el mergea din Franța în Italia, la Cannes revenea din Italia în Franța. La Saint-Bernard avea o armată tânără, desculță, zdrențăroasă, veselă, aproape nedisciplinată, înflăcărată de lucrurile mari ce urma să le săvârșească. La Cannes avea o mână de veterani, triști, credincioși, copleșiți de lucrurile imense făptuite. La Saint-Bernard era Bonaparte prefigurându-l pe Napoleon. La Cannes era Napoleon transformat în Buonaparte. Norocul îi întorsese spatele.*”

Ducându-se la Bruxelles, Hugo refuză să meargă și la Waterloo. Patriotismul lui exacerbat nu-i permite să aducă acest omagiu lui Wellington. Pentru poet, bătălia de la Waterloo este triumful incontestabil și absolut al mediocrității asupra geniului.

Dacă evocarea melancolică și pasionată a lui Napoleon adăuga o dimensiune paseistă memorialului de călătorie, Hugo rămâne un spirit deschis noului, gata să înțeleagă marile prefaceri tehnice ale civilizației veacului al XIX-lea: „*M-am împăcat cu căile ferate, e un lucru foarte frumos... Este o cadență minunată și ca să poți să-ți dai seama trebuie să o fi simțit. Viteza e nemaipomenită. Florile de la marginea drumului nu mai sunt flori, sunt numai pete sau mai curând linii roșii sau albe; nu mai există puncte, totul s-a transformat în linii; lanurile de grâu par cosite mari galbene, cele de lucernă par niște șuvițe verzi; așezările, clopotnițele și arborii dansează și se amestecă nebunește la orizont...*”

Oamenii ocupă, cum am mai spus, un loc secundar în aceste impresii de călătorie, iar când apar, într-un han sau o diligență, portretul lor

este doar schițat. Face poate excepție o relatare, inserată în periplul elvețian, și intitulată „*Salimbancii*”. Povestea tragică a rivalității dintre două femei, una tânără și alta bătrână, în jurul bărbatului iubit se constituie ca o mică schiță romantică demnă de autorul lui *Notre-Dame de Paris* prin culoare, patetism și mișcare.

Paginile care și-au păstrat însă întreaga prospețime sunt cele în care imaginile călătorului din 1843, ajuns în sud-vestul Franței, la Bayonne, încep să se suprapună peste amintirile copilului din 1811. Mai bine de treizeci de ani separă notațiile scriitorului adult de gândul reînviat al copilului de altădată trăind pe aceleași meleaguri. Observatorului atent și imaginativ i se adaugă astfel un „poet al memoriei”, ceea ce dă o tonalitate nouă, mai caldă și plină de melancolie, discursului hugolian. Călătoria devine pelerinaj.

Bayonne a rămas în memoria poetului ca un loc înfloritor și surâzător; acolo se află cea mai veche amintire a inimii lui. Chipul blond și suav al adolescenței de cincisprezece ani de care se îndrăgostise copil – model probabil al Pepitei din *Arta de a fi bunic* – îi prilejuiește o meditație asupra scurgerii inexorabile a timpului și imposibilității de a regăsi fericirea de odinioară: „*Oamenii în spațiu sunt ca orele în timp. Când au sunat au și dispărut. Unde se duce tinerețea noastră? Unde se duce copilăria noastră? Vai, unde este fetișcana din 1812? Unde este copilul de-atunci? În acea vreme ne atingeam, ne mai atingem poate și-acum, și totuși e o prăpastie între noi. Memoria, această punte a trecutului, este frântă între ea și mine. Ea nu ar cunoaște chipul meu, și eu nu aș recunoaște sunetul glasului ei. Ea nu-mi mai cunoaște numele, eu nu-l știu pe-al ei.*”

Alteori, periplul de la poalele Pirineilor îl duce la Biarritz, pe-atunci un sat cu case albe, cu acoperișuri de țiglă roșie și cu obloane verzi, cu o plajă în care, pe un țărm blând și neted, te afli în mijlocul unui fabulos labirint de stânci, scăldate de albastrul cerului, de lumina și umbra soarelui, de spuma mării și freamătul vântului. Hugo este sedus de acest Biarritz frust și patriarhal, deși îi intuiește, îngrijorat, viitorul: acela de a deveni, între Madrid și Paris, o stațiune frivolă și dornică de câștig, care-și va pierde foarte curând farmecul primitiv. Orașele scăldate de mare – comentează Hugo – ar trebui să-și păstreze cu sfințenie fizionomia lor naturală. Oceanul are toate darurile, toate frumusețile, toată măreția. Când ai oceanul, la ce bun să mai copiezi Parisul?

Într-o scrisoare trimisă prietenului său, pictorul Louis Boulanger, Hugo notează: „*În ziua de 27 iulie 1843, la ora zece și jumătate*

dimineața, când să intru în Spania, între Bidart și Saint-Jean-de-Luz, în fața porții unui han prăpădit, am revăzut o veche căruță spaniolă cu boi. Adică, mica căruță de Biscaya, cu doi boi și două roți din lemn compact, care se învârtesc o dată cu osia și fac un zgomot asurzitor ce se aude de la o leghe în munte... Eram mic de tot, când am traversat acești munți și când l-am auzit pentru prima oară. Ieri, când mi-a izbit urechile, m-am simțit dintr-o dată întinerit. Auzindu-l numai, mi s-a părut că re trăiesc toată copilăria și nu știu prin ce stranie și supranaturală influență, memoria îmi devenise proaspătă ca zorile de april, totul revenindu-mi dintr-o dată în minte; cele mai mici detalii ale acelor vremuri fericite îmi apăreau limpezi, strălucitoare, luminate parcă de soare-răsare. Pe măsură ce căruța cu boi se apropia, cu muzica ei sălbatică, revedeam clar acel încântător trecut și mi se părea că între acel trecut și astăzi nu mai era nimic. Era ieri.” Pagina este remarcabilă, în măsura în care Hugo stabilește o corelație precisă între o senzație (zgomotul căruței cu boi), starea lui de fericire și, imediat, amintirile din copilărie. Mecanismul acesta este prezentat desigur mai direct decât la Proust, în celebra pagină în care gustul unei „madeleine” muiate în ceai declanșează un proces psihic similar. Nu este însă poate prea riscant să-l situăm pe Hugo ca pe un precursor și în această privință.

Până la sfârșitul memorialului de călătorie, observația și amintirea vor constitui cele două coordonate ale relatării hugoliene, mai ales în momentul în care, intrând în Spania copilăriei sale, comparația prezentului cu trecutul, aș spune chiar fuziunea lor, devine tot mai frecventă.

Irun, așezare, tipic spaniolă altădată, cu case negre, străzi înguste, balcoane de lemn și porți de cetate, a devenit un oraș în stil Empire și în mahon, cu case albe și obloane verzi. Unde este istoria? exclamă călătorul nostru. Unde este trecutul? Unde este poezia? Unde sunt amintirile?

Pamplona, pe care nu a văzut-o niciodată, pare să rezume întreaga Spanie trăită altădată de copilul Hugo; amintirile țâșnesc din nou din străfundul memoriei și vin să se suprapună realității, mai adevărate parcă decât ea: „Sunt la Pamplona și nu aș putea să spun ce resimt. Nu văzusem niciodată acest oraș, dar mi se părea că recunoșteam fiecare stradă, fiecare casă, fiecare ușă. Toată Spania pe care o văzusem în copilărie îmi apărea aici. Ca și în ziua în care am auzit trecând prima căruță cu boi, treizeci de ani se șterg din viața mea; redevin copil, micul francez, el niño, el chiquito frances, cum mi se spunea. O lume întreagă, care dormita în mine, se trezește și mișună în memoria mea. O credeam

aproape ștersă și iat-o mai strălucitoare ca oricând. Aceasta este, cu siguranță, adevărata Spanie. Văd piețe cu arcade, caldarâmuri cu mozaic de pietricele, balcoane cu acoperămintе de pânză, case pictate cu ornamente prețioase și dantelate, care îmi fac inima să bată. Mi se părea că totul era ieri. Da, într-adevăr, parcă ieri am intrat pe marea poartă a orașului, ce da pe o mică scară; am cumpărat într-o duminică, mergând la plimbare cu tinerii mei colegi de la seminarul nobililor, niște covrigi pipărați din această prăvălie, de al cărui fronton atârnă piei de țap pentru transportul vinului; m-am jucat cu mingea de-a lungul acestui zid înalt, în spatele unei biserici vechi. Toate astea sunt pentru mine sigure, adevărate, distincte, palpabile.”

Multe alte pagini ar merita să fie amintite: lunga și pitoreasca evocare a satului uitat de lume, Pasages; San Sebastián și moravurile basce; fizionomia poporului spaniol; considerațiile despre rococo; profilul studenților din Salamanca, care chefuiesc și mai cer și de pomană, potrivit obiceiului pământului; portretul succint al unui bărbier, care „vorbește patru limbi, miroase foarte urât și bărbierește admirabil”; relațiile morale dintre om și natură ș.a.m.d.

Însemnările de călătorie se termină pe o notă tragică. Ajuns pe insula Oléron, Hugo notează la 8 septembrie 1843: „Aveam moartea în suflet. Poate că vedeam totul prin sufletul meu copleșit. Poate că într-o altă zi, la o altă oră, aș fi avut altă impresie. Dar în această seară totul era pentru mine funebru și melancolic. Mi se părea că această insulă este un sicriu enorm, culcat în mare și că luna îi este lumânarea”. Presimțirea i se confirmă a doua zi, la Rochefort, când poetul află din ziare că la 4 septembrie, cu cinci zile mai devreme, fata sa Léopoldine se înecase în Sena, la Villequier, dimpreună cu soțul ei, Charles Vacquerie. Călătoria în Pirinei ia sfârșit; Hugo se întoarce de îndată la Paris.

Pentru cititorul de azi interesul acestei cărți este multiplu. În ciuda faptului că, asemenea majorității romanticilor francezi, Hugo rămâne tributar unui anume spiritualism, care-l determină să caute expresia divinității, autentica vibrație a poetului, ochiul atent al observatorului, înarmat cu spirit critic, conferă *Notelor de călătorie*, prin marea diversitate a locurilor vizitate, prin varietatea monumentelor și a orașelor descrise, prin ineditul și pitorescul situațiilor, o certă valoare documentară, în măsura în care „reporterul” Hugo surprinde cu fidelitate moravurile și atmosfera de viață din Franța, Belgia, Elveția sau Spania veacului trecut. Dincolo însă de aceasta, avem de-a face și cu o călătorie interioară: gusturi și reacții de comportament, idei

morale și politice, meditații lirice, incursiuni în istorie, procedee literare predilecte ne permit o cunoaștere mai exactă a omului și a artistului.

Prezența operelor de artă, vizitarea diferitelor lăcașuri de cult, referirile la dogmă capătă astfel alte semnificații, subordonându-se unei alte perspective, încărcându-se cu sensuri ce decurg din asumarea lor morală sau estetică, constant stăpânite de proiecția artistului.

Memorialul de călătorie ne redă astfel un admirabil portret al poetului, un Hugo autentic, familiar și spontan, care scrie fără idei preconcepute și fără intenția de a publica. O mărturie în stare genuină, un laborator de creație în care poți surprinde articulațiile spiritului romantic în simplitatea și grandilocvența lui.

O lucrare esențială așadar pentru cunoașterea și delimitarea universului hugolian, pe care Editura Sport-Turism o oferă azi, publicului românesc, în traducerea Simonei Bleahu, versiune ce se distinge prin calitățile ei de expresivitate și firească. O lecție de frumusețe totodată, de bun gust și de echilibru care ne face să pricepem mai bine cât de mult reprezintă Victor Hugo, Franța profundă.

VALENTIN LIPATTI

NOTELE TRADUCĂTORULUI

¹ LE DAIN sau LE DAIM (Olivier Hecker), bărbier și confident al lui Ludovic al XI-lea, folosit de rege în diverse misiuni. Sub Carol al VIII-lea, Le Dain este spânzurat ca urmare a modului abuziv în care a acționat în strângerea impozitelor.

² Karnac, vechea denumire a comunei Carnac, situată în Morbihan (Franța), și celebră prin monumentele sale megalitice (mileniul al treilea î.e.n.).

³ Dolmen (din fr. dolmen), monument funerar megalitic, format dintr-o lespede mare de piatră așezată orizontal pe alte două dispuse vertical (în bretonă: toal, toi = masă; men = piatră).

⁴ Peulvan (din fr. peulven, cuvânt de origine bretonă, sinonim cu menhir), bloc de granit izolat; menhir (cuvânt de origine bretonă, men = piatră; hir = lungă), monument megalitic, piatră lungă ridicată vertical.

⁵ Cromleh (cuvânt de origine galică și bretonă), monument megalitic, alcătuit din mai multe pietre verticale, dispuse în cerc, la distanțe egale, în jurul unei pietre mari.

⁶ Les Loges, peluză în centrul pădurii Saint-Germain, în fața casei numite „Maison des Loges”. În urma Războiului de 100 de ani acestea au fost înlocuite cu o mănăstire și reședință regală. În 1644, Ana de Austria ridică un nou lăcaș care devine loc de pelerinaj. Napoleon a făcut din acesta Casa Lojelor (1811).

⁷ CONTELE D'ARTOIS, titlu acordat pentru prima dată de Ludovic al IX-lea fratelui său Robert I. Robert al III-lea, destituit din drepturi, își ia titlul de conte d'Eu. Ultimul titlu de conte d'Artois l-a purtat Carol Filip, devenit ulterior regele Carol al X-lea al Franței. Ultimul titlu de conte d'Eu l-a purtat Gaston d'Orleans (1608–1660), fiul lui Henric IV și al Mariei de Medicis; acesta, după moartea lui Ludovic al XIII-lea, devine locotenent-general al regatului (persoană investită în mod special cu autoritatea regală) se amestecă în intrigile Frondei (mișcare care urmărea limitarea puterii regale) și este exilat la Blois, unde moare.

⁸ LONGUEVILLE — ANNE GENEVIÈVE DE BOURBON, ducesă de – (1619–1679), fiica lui Henric al II-lea (prinț de Condé) și Charlottei de Montmorency. În 1642 devine ducesă de Longueville prin căsătoria cu Henric al II-lea, duce de Dunois, d'Estouteville și Longueville. Dușmancă declarată a lui Mazarin, ea a fost sufletul primei Fronde, negociind cu Parlamentul, determinând retragerea Curții la Saint-Germain, colaborând la semnarea tratatului de la Rueil din 11 martie 1649 dintre Curte și Frondă. În timpul celei de a doua Fronde o duce destul de greu, iar, apoi, în urma arestării soțului și fraților săi, se refugiază în Olanda (1650). De acolo se alătură lui Turenne, la Stenay, determinându-l să trateze cu Spania. Se întoarce la Paris. Ca urmare a

nenumăratelor neînțelegeri dintre membrii Frondei se retrage la Bordeaux unde încearcă să agite populația. Se stabilește la Montreuil-Bellay, rămânând departe de Curte. Deși a avut o viață foarte aventuroasă își sfârșește zilele în cucernicie.

⁹ Piranesi, GIOVANNI BATTISTA (1720–1778), gravor și arhitect italian; după ce a studiat arhitectura cu unchiul său, inginerul Lucchesi, s-a dus la Roma (1740), unde Giuseppe Vasi l-a instruit în tehnica de acvaforte. Înapoiat la Veneția, în 1743, și-a început activitatea ce l-a consacrat printre cei mai mari acvafortiști. I se atribuie mai mult de 2.000 de piese, dintre care 1.000 semnate. Definitiv fixat la Roma în 1745, a gravat, între 1745–1764, celebrele sale suite „Prisons” și „Vues de Rome antique”. Ca arhitect, este citat numai pentru participarea sa la reconstruirea în stil baroc, a bisericii Santa Maria del Priorato din Roma (1764–1765) Planșele sale de artă decorativă, apărute în 1768, au contribuit la propagarea gustului neoclasic în Europa.

¹⁰ LENOIR, ALEXANDRE (1761–1839), arheolog francez. În timpul Revoluției franceze a strâns la Paris toate lucrările de artă din mănăstirile care urmau să fie desființate; ulterior, lucrările au ajuns în muzeul particular al Josefinei Bonaparte.

¹¹ DUBAN – FELIX-LOUIS-JACQUES – (1797–1870), arhitect francez. A restaurat, printre altele, Saint-Chapelle din Paris, castelul Blois și castelul Dampierre. A transformat curtea de onoare a Școlii Superioare Naționale de Arte Frumoase (1833), a reînălțat porticurile de la Anet și Caillon, a înălțat clădirile de pe Quai Conti. Arhitect al Luvrului, a reconstituit în special galeria lui Apolo. În 1854 a devenit inspector general al clădirilor civile.

¹² VIGNOLA – IACOPO-BAROZZI, zis și il- (1507–1573), arhitect italian. A publicat *Tratatul celor cinci ordine ale arhitecturii*, inspirat după Virtruve a cărui influență a fost considerabilă. Printre construcțiile mai importante menționăm pe cea a palatului Banchi la Bologna.

¹³ Referire la FRANCES TROLLOPE (1780–1863), romancieră și autoare a unor cărți de călătorie, dintre care amintim *Moravurile domestice ale americanilor* (1832); a scris peste o sută de volume; mama cunoscutului romancier Anthony Trollope (1815–1882), autor, printre altele, al ciclului *Cronicile din Barset*.

¹⁴ „LE CONSTITUTIONNEL”, cotidian înființat în timpul celor „O sută de zile”. Organ de presă al independenților, suprimat și reapărut de cinci ori cu titluri diferite: „L’indépendant”, „Journal de commerce”, „Le constitutionnel” etc. În acest ziar Sait-Beuve a publicat „Causeries de lundi” până în 1852. Publicația a apărut până în 1914.

¹⁵ BERANGER, JEAN PIERRE DE (1780–1857), poet francez, autor al unor cântece cu largă popularitate. În perioada Restaurației este socotit ca un veritabil poet național. S-a manifestat ca spirit liberal. Opera: *Chanson („cântece”)*, 4 volume.

¹⁶ VAN DER MEULEN, ANTOINE-FRANÇOIS (1634–1690), pictor flamand. Le

Brun l-a prezentat lui Colbert, care l-a introdus în serviciul lui Ludovic al XIV-lea. Muzeul Luvru deține 23 tablouri ale acestui pictor.

¹⁷ TIRCIS, numele unui păstor din „Pastorală a VIII-a” a lui Virgiliu, ale cărui cântece alternau cu cele ale lui Corydon.

¹⁸ Cygne de Cambray, Cygne de...: se spune despre unii poeți, literați sau muzicieni celebri pentru grația și puritatea stilului lor. Despre Fénelon se spune Cygne de Cambray. Télémaque — operă a lui Fénelon.

¹⁹ Bătălia de la Denain – La 24 iulie 1712 trupele franceze, sub comanda mareșalului Villares (1653–1734), obțin victoria prin atac la baionetă asupra trupelor austriece conduse de Eugen de Savoia.

²⁰ DAMPIERRE-AUGUSTE-HENRI-MARIE-PICTO, marchiz de (1756–1793), general francez. În bătălia de la Valmy a fost comandantul unei divizii. După dezertarea lui Dumouriez a comandat armata belgiană. A fost rănit mortal în încrederea de despresurare a lui Condé (8 mai 1793).

²¹ POTTER, PAUL (1625–1654), pictor olandez, cunoscut în special prin pictură animalieră și peisaje.

²² TENIERS – DAVID, zis „Le Vieux” (1582–1649), pictor flamand, a pictat cu predilecție scene de moravuri; – David, zis „le Jeune” (1610–1694), fiul lui Teniers le Vieux. A fost căsătorit cu Anne Brueghel fiica lui Brueghel „de Velours” (Brueghel cel „de mătase”). A pictat cu predilecție scene populare. Din context nu reiese la care dintre cei doi se referă Victor Hugo.

²³ Les Voix Intérieures (Vocile Lăuntrice) — volum de versuri de V.Hugo, apărut în 1837.

²⁴ MAERTEN DE VOS (1532–1603), pictor flamand; s-a perfecționat în Italia, apoi a revenit la Anvers și a fost primit la Academia de Pictură în 1558.

²⁵ VENIUS OTTO (1556–1629), pictor flamand, elev al lui Isaac Claesz Swanenburg, a fost puternic influențat de arta italiană în urma călătoriei la Roma în 1575. Este numit pictorul lui Alexandro Farnese și se instalează la Bruxelles. Este profesorul lui Rubens, care îi va deveni colaborator. Rubens a resimțit foarte adânc, de o manieră durabilă și pe tot parcursul învățăturii influența lui.

²⁶ BACKER, JACOB DE (1540–1600), pictor flamand de subiecte mitologice și religioase, foarte apreciat în vremea sa. A pictat pentru Notre-Dame d’Anvers tripticul Judecata de Apoi.

²⁷ DULAURE, JACQUES-ANTOINE (1775–1835). Deputat în Convenție, suferă soarta girondinilor; fuge în Elveția. Este rechemat și numit membru al Consiliului celor 500. După 18 Brumar a renunțat la activitatea politică pentru a ocupa un loc în Administrația financiară. A publicat studii istorice.

²⁸ Lâna de aur; lâna berbecului înaripat din legendele grecești pe care Phrixos, după ajungerea în Colchida, îl jertfește oferind această lâna regelui Aetes. Ulterior, lâna de aur, păzită de un balaur, este furată de Iason. Legenda spune că, după înapoierea din Colchida cu nava Argo, Iason s-a căsătorit cu

Medeea; Ordinul „Lâna de Aur”, creat în 1429 de către ducele de Burgundia, Filip al III-lea cel Bun, a fost acordat cavalerilor pentru a unifica nobilimea în jurul ducelui de Burgundia. Sub împăratul Maximilian al III-lea al Austriei (duce de Burgundia), a trecut la austrieci, iar sub Carol Quintul, în Spania.

²⁹ REGNARD, PAUL (1850–1927), medic și fiziolog francez. Profesor la Institutul Național Agronomic, apoi director al Institutului Oceanografic.

³⁰ COLIN, GUSTAVE (1828–1911), pictor francez. A debutat în 1863 la Salonul – deja celebru – al refuzaților cu tabloul „Joueurs de pelote”. La Expoziția universală din 1889 de la Paris a primit medalia de argint.

³¹ Pompadour, ca stil, referitor la artele decorative – cu precădere la decorații interioare și mobilier; trecerea de la stilul Ludovic al XV-lea, cu fresce sinuoase, rotunjite și decorația rocaille a stilului rococo, la stilul Ludovic al XVI-lea, cu linii drepte și motive ornamentale luate din repertoriul antichității clasice.

³² BOTANG BAY, golf în Oceanul Pacific, în apropiere de Sydney.

³³ Bătălia de la Crécy (26 august 1346) a avut loc între armata engleză condusă de Eduard al III-lea și francezi conduși de Filip al VI-lea

³⁴ Oficleid, instrument de suflat din alamă inventat către 1800 pentru a înlocui rusticul șarpe de lemn care în biserică acompania pe cântăreți.

³⁵ Este vorba de scriitorul și filosoful iluminist JEAN-JACQUES ROUSSEAU (1712–1779). Autori printre altele, al cărților *Emile*, *Du contrat social*, *Confessions*, *Nouvelle Héloïse*. Pregătitor al Revoluției franceze el este, totodată, un deschizător de drumuri în variate domenii ale gândirii și ale creației literare.

³⁶ BOSSUET – JACQUES BÉNIGNE – (1627–1704), prelat scriitor și orator francez. Lucrările sale istorice și polemice au făcut din el unul din scriitorii clasici (*Oraisons funebres*, *Sur la mort*, *Sur l'éminente dignité des pauvres* etc).

³⁷ Bătălia de la Morat (localitate în Elveția – în germană Murten – din cartierul Fribourg, pe malul lacului Morat). La 22 iunie 1476 armatele lui Carol Temerarul sunt învinse de cele ale confederaților elvețieni.

³⁸ *Moloch horidus* – reptilă fam. Aganudae, șopârlă care trăiește în regiuni aride și nisipoase, răspândită mai ales în Australia Occidentală; corp masiv, acoperit de solzi mari prevăzuți cu tuberculi spinoși.

³⁹ HORUS, divinitate din mitologia egipteană reprezentat ca un șoim sau ca un om cu cap de șoim.

⁴⁰ Epifan, supranume al diverșilor zei binefăcători. În mitologia greacă; în perioada elenistică, supranume divin al regilor în Asia și Egipt.

⁴¹ AMON-RA, zeul soarelui, venerat ca principala zeitățe a Egiptului.

⁴² POUSSIN, NICOLAS (1594–1665), pictor clasicist francez, renumit prin echilibrul și seninătatea creației, a lucrat în Italia pentru protectorul său, cardinalul Barberini. Se întoarce în Franța și, la recomandarea cardinalului Richelieu, pictează pentru Ludovic al XIII-lea. Ultima perioadă a vieții o

petrece tot în Italia.

⁴³ BRUNÉ, GUILLAUME-MARIE-ANNE (1763–1815), mareșal al Franței, numit general în 1796. S-a remarcat în bătălia de la Bergen (Olanda), 1799, și în cea de la Marengo (Italia), 1800. Mareșal în 1804. În timpul celor 100 de zile a luptat contra ducelui d'Angoulême și a fost victima terorii albe, la Avignon, în 1815.

⁴⁴ FIDIAS, sculptor grec din secolul al V-lea î.e.n., personalitate de frunte a artei clasice grecești. Sub administrația lui Pericle conduce construcțiile de pe Acropola Atenei și participă direct la decorarea Partenonului (suita de metope). Operă monumentală, caracterizată prin echilibru, armonie și măreție. Statuile: „Athena Promachos”, „Athena Parthenos” „, Zeus din Olimpia” – sunt păstrate doar în copii. Câteva piese, certe sau încă discutabile, se găsesc la British Muséum, Londra (de ex: un fronton al Partenonului – Teseu).

⁴⁵ MANDRIN, LOUIS (1724–1755), bandit și contrabandist francez. A furnizat cai Armatei din Italia. Condamnat și ars de viu la Valencia, în 1755.

⁴⁶ MARIUS, CAIUS (157–86 î.e.n.), general și om politic roman. Provenit dintr-o familie modestă se impune ca un conducător al poporului fiind ales consul și însărcinat să-l înlocuiască pe Metellus în fruntea armatei din Africa în războiul contra lui Jugurta. Popularitatea sa a crescut în urma victoriilor repurtate asupra teutonilor, la Aix, și a cimbrilor, la Verceil.

⁴⁷ Jeu de paume (lat. palma), joc în care se trimite o minge cu ajutorul unei palete sau rachete; este cunoscut ca unul din cele mai vechi jocuri și sporturi în aer liber. Homer, într-un cânt din Odiseea povestește despre o partidă la care participă Nausicaa. În secolul al XIV-lea, acest joc se practica la curtea Franței, dar în locuri închise (săli). Popularitatea acestui joc a slăbit după ce Ludovic al XIV-lea a adoptat biliardul.

⁴⁸ FILIP AL III-LEA cel îndrăzneț (1245–1285), fiu și succesor al lui Ludovic al IX-lea, rege al Franței între 1270–1275. A alipit la regatul Franței comitatul Toulouse.

⁴⁹ IOAN NEÎNFRICATUL (1371–1419), fiu al lui Filip cel Îndrăzneț, duce de Burgundia (1404–1419).

⁵⁰ SLUTER, CLAUS, sculptor flamand și reprezentant al școlii de la Dijon (sfârșitul secolului al XIV-lea – începutul secolului al XV-lea). A executat principalele lucrări la Champmol.

⁵¹ Fornoue, denumirea franceză a localității italiene Fornovo di Taro, din regiunea Emilia. Aici s-a dat bătălia dintre cavaleria franceză a lui Carol al VIII-lea și armatele confederațiilor din Sfânta Ligă (Sainte Ligue), la 6 iulie 1495. Această bătălie face parte din așa-numitele Guerres d'Italie, războaie purtate între anii 1494–1559 pentru hegemonia și stăpânirea asupra Italiei.

⁵² GALLIENUS – MARCUS PUBLIUS LICINIUS (218–268), împărat roman (253–268), fiul lui Valerian.

⁵³ ABDÉRAME, deformare occidentală a numelui Abd-al-Rahman purtat de emirii Cordobei între anii 756–961 (în 756 Abd-a-Rahman I înființează emiratul omeyad al Cordobei).

⁵⁴ PRINȚUL NEGRU, EDOUARD LE PRINCE NOIR, fiul cel mare al lui Eduard al III-lea, prinț al Țării Galilor (1330–1376). Excelent militar, și-a dovedit vitejia în Franța, unde a câștigat bătălia de la Poitiers (1356), apoi în Castilia (victoria de la Najera – 1367). Tatăl său l-a numit guvernator pe viață al Aquitaniei.

⁵⁵ VIENNET – JEAN PONS GUILLAUME – (1777–1868), om politic și scriitor francez. Membru al Academiei franceze din 1830.

⁵⁶ RAMBUTEAU – CLAUDE PHILIBERT BARTHELOT – conte de (1781–1869), șambelan al lui Napoleon (1809), prefect (1811 și 1814), administrator de departament, deputat al opoziției (1827) și prefect de Sena (1833–1848), timp în care a efectuat lucrări de înfrumusețare a orașului Paris (asanări, terminarea Arcului de Triumf, iluminatul străzilor cu gaz).

⁵⁷ ESPARTERO (BALDOMERO), prinț de Vergara, general și om de stat spaniol; în timpul reginei Isabela a II-a, a învins pe carliști cu care a încheiat Convenția de la Vergara.

⁵⁸ Vechi locuitori ai zonei landelor, anteriori cuceririi romane.

⁵⁹ EMPECINADO-DIER, JUAN MARTIN, zis EL Empecinado (1775–1825), general spaniol conducător al luptătorilor din gherila spaniolă, în 1808, contra invaziei franceze, primește de la junta din Madrid gradul de general.

⁶⁰ Comedie în proză, într-un act, de Moliere (1672).

⁶¹ Numele unor ciobănițe în poemele pastorale din Bucolicele lui Virgiliu.

⁶² CORMON – PIERRE ETIENNE PIESTRE, zis Eugène – (1811–1903), autor dramatic francez, a scris peste o sută de piese (drame, comedii, librete de operă), cel mai adesea în colaborare (de ex. „Cele două orfeline”, în 1874, cu Dennery).

⁶³ VAUBAN – SEBASTIEN LE PRESTRE DE – (1633–1707), mareșal al Franței. Sub Ludovic al XIV-lea a fost comisar general al fortificațiilor (1678) având și misiunea de a acoperi frontierele.

⁶⁴ ROSA, SALVATORE (1615–1673), pictor, poet și muzician italian.

⁶⁵ ORCAGNA — ANDREA DI CIONE ARCANGELO, zis Orcagna – pictor, sculptor și arhitect care a lucrat la Florența între 1343 și 1368. Între 1352–1359 a realizat, ex-voto, după epidemia de ciumă, marele tabernacol policrom de la Orsammichele, apoi marele poliptic de la Santa Maria Novella și nava bisericii Santa Croce.

⁶⁶ Pasquin, tip de valet în comedia italiană, emul al lui Brighella (brighella = servitorul șiret din commedia dell'arte) și Scaramouche, obraznic, lacom, mincinos, flecar. Din latinescul Pasquino, numele dat unei statui din epoca elenistică (secolul al III-lea î.e.n.), găsită la oma și pe care se lipeau epigramele. În literatura clasică: scriere satirică, epigramă răutăcioasă.

⁶⁷ NARVÁEZ ROMÓN MARIA (1800–1868), duce de Valencia, general și om

de stat spaniol. Partizan al reginei Maria-Cristina, îl va elimina pe Espartero în 1844 și va ajunge președinte al Consiliului.

⁶⁸ LOPEZ, DOMINGUEZ – JOSE – (1829–1911), general și om de stat spaniol. A luat parte la revoluția care a detronat-o pe Isabella a II-a (septembrie 1868), dar s-a raliat apoi regelui Alfonso al XII-lea, devenind șeful partidului de stânga dinastic (1881), ministru de război și președintele senatului (1905), prim-ministru (1906).

⁶⁹ MENDIZABAL – JUAN ALVAREZ – (1790–1853), om de stat spaniol. În timpul reacțiunii absolutiste din 1823, s-a refugiat la Londra. Ministru de finanțe, progresist, în 1835, apoi președinte al guvernului.

⁷⁰ Infuzori, clasă de protozoare cu corpul acoperit de cili; volvocinae – fam. de infuzori; cibrioni – gen de bacterii patogene.

⁷¹ CIBELA, divinitate antică din Asia Mică, zeiță a naturii, identificată în Grecia cu Rhea, mama zeilor.

⁷² HORO – DON LOUIS DE – (1599–1667), ministru spaniol. Evenimente mai importante la care a participat: recunoașterea definitivă a independenței Provinciilor Unite (1648), încheierea păcii cu Franța (Tratatul Pirineilor – 1659).

⁷³ Războiul civil al lui Don Carlos (Carol de Bourbon, 1788–1855, al doilea fiu al regelui Carol al IV-lea). Sprijinindu-se pe Legea Salică (cutumă a francilor salieni sub Clovis, prin care se excludeau femeile de la succesiunea tronului), revendică succesiunea fratelui său Ferdinand al VII-lea contra fiicei acestuia, Isabella a II-a. Carliștii – tradiționaliști și conservatori provoacă un război civil care se termină în defavoarea lor. Carol de Bourbon se refugiază în Franța și renunță, în 1844, în favoarea fiului său cel mare, Carol.

⁷⁴ CALLOT, JACQUES (1592–1635), gravor francez. Nedorind să îmbrățișeze cariera bisericească, pleacă la 11 ani de acasă și pe drum este luat de o șatră de țigani cu care ajunge la Roma. Acolo, în Atelierul gravorului francez Philippe Thomasian, învață tehnica burin (daltă pentru gravură), apoi aqua-forte (gravură cu apă tare), pe care din 1617 le înlocuiește cu tehnica veenis (lac folosit de gravori pentru protejarea plăcilor de cupru contra apei tari), care se păstrează până în zilele noastre. În 1625, răspunde chemării infantei Isabela Clara Eugenia, se duce în Flandra unde gravează „Asediul de la Breda”. Se întâlnește cu Van Dyck la Anvers. Este apreciat de Richelieu, dar refuză cererea regelui Ludovic al XIII-lea de a grava „Asediul Nancy-ului. În muzeele din diverse țări ale lumii se găsesc 334 gravuri executate de Callot

⁷⁵ Bătălia de la Austerlitz (în cehă Slavkov, localitate lângă Brno). La 2 decembrie 1805 (aniversarea unui an de la încoronare), Napoleon învinge armatele austro-ruse, ceea ce are ca rezultat destrămarea celei de a treia coaliții, compusă din Anglia, Austria și Rusia.

⁷⁶ Bătălia de la Marengo (Piemont-Italia). La 14 iunie 1800, Napoleon obține o importantă victorie asupra armatei austriece. O contribuție importantă au

avut-o cavaleria lui Kellermann și, în special, trupele lui Desaix, care va muri chiar în această bătălie.

⁷⁷ CAROL AL III-lea (1716–1788), rege al Spaniei, fiul lui Filip al V-lea și al Elisabetei Farnese. Datorită mamei sale a domnit asupra ducatului de Parma sub numele de Carol I, apoi a cucerit Napoli și Sicilia unde a domnit sub numele de Carol al VII-lea. La moartea fratelui său vitreg Ferdinand al VI-lea, devine rege al Spaniei. Influențat de enciclopediștii francezi a făcut o reformă a finanțelor, a dezvoltat agricultura și comerțul, a fondat Banca Spaniei, a creat școli militare, a înfrumusețat Madridul și i-a expulzat pe iezuiți (1767).

⁷⁸ FERDINAND AL VII-LEA (1784–1833), rege al Spaniei, fiul cel mare al lui Carol al IV-lea. Când era încă prinț, a căutat sprijinul lui Napoleon pentru a-și asigura tronul. În 1808, după răscoala din Aranjuez, ajunge rege, dar trupele lui Napoleon conduse de Murat ocupă Madridul. Napoleon trimite toată familia regală la Bayonne, obține abdicarea lui Carol al IV-lea în favoarea lui Ferdinand al VII-lea, a acestuia în favoarea lui Carol al IV-lea, și din nou a lui Carol al IV-lea în favoarea sa. Ferdinand e trimis prizonier la Valencyy de unde îl eliberează în 1813. Reîntors în Spania, în martie 1814, abolește constituția liberală și își persecută adversarii, reprimă, cu ajutorul trupelor franceze trimise de Sfânta Alianță, revoluția cortesurilor; reinstaurează monarhia absolută; în vremea domniei sale s-a desfășurat Războiul de eliberare a coloniilor spaniole din America Latină (1810–1826).

⁷⁹ FILIP AL II-LEA (1527–1598), rege al Spaniei. Fiul lui Carol Quintul și al Isabellei de Portugalia. După abdicarea lui Carol Quintul a devenit rege al Spaniei. În intervenția contra Angliei flota sa – Invincibila Armada – a fost nimicită. În 1580 a anexat Portugalia.

⁸⁰ GASSENDI, PIERRE (1592–1655), filosof, astronom și fizician francez. În prima sa lucrare, critică pe Aristotel; apoi reia teoria atomistă a antichității (pe care încearcă totuși să o concilieze cu creștinismul) și a moralei epicuriene. În 1625 îi scrie lui Galileo Galilei pentru a-și dezvălui admirația ce i-o poartă. Contra lucrării lui Descartes „Meditații” scrie „Obiecții” ridicându-se împotriva idealismului. A scris despre sateliții lui Jupiter, a descris mai multe eclipse, a făcut studii relative la planeta Mercur. În domeniul fizicii a studiat căderea corpurilor.

⁸¹ LAGRANGE – JOSEPH LOUIS, conte de – (1736–1813). În 1758, fondează la Torino o societate științifică care, ulterior, a devenit Academia de Științe. În 1787 a acceptat invitația lui Ludovic al XVI-lea și s-a stabilit definitiv la Paris. Este numit secretar și făcut conte de către Napoleon. Lucrarea principală: „Mecanica analitică”. Rămășițele sale pământești au fost depuse la Panteon.

⁸² Bătălia de la Pavia, francezii, care reocupaseră Milano, sunt învinși, la 24 februarie 1525, iar Francisc I e luat prizonier de Carol al V-lea (Carol Quintul) și dus în Spania. Se spune că Francisc I i-ar fi scris mamei sale, Luiza de Savoia, „Dintre toate lucrurile nu mi-a rămas decât onoarea și viața care este salvată”.

⁸³ CHURRUCA Y ELORZA — COME DAMIERE de (1761–1805), marinar spaniol. Pentru cunoștințele sale în astronomie a fost ales să facă parte din expediția care urma să stabilească harta strâmtorii Magellan. Explorează Țara de Foc, relatând rezultatele în cartea *Relation* (Madrid, 1793). A ridicat harta golfului Mexic a coastelor Cubei, Haiti, Puerto-Rico etc. Moare în bătălia de la Trafalgar (1806) unde flotele unite franco-spaniole au fost înfrânte de englezi.

⁸⁴ ALONSO DE ERCILLA Y ZUNIGA, poet spaniol (1533–1594), autorul epopeii *l'Araucana*, cel mai renumit poem epic spaniol.

⁸⁵ Ignatiu de Loyola (în spaniolă Ingo Lopez de Loyola) fundează, în 1540, Ordinul religios al iezuiților. Ordinul își declara apostolatul sub deviza *Ad maiorem Dei gloriam* servind însă papalitatea în lupta ei împotriva Reformei.

⁸⁶ ALFONSO AL X-LEA CEL ÎNȚELEPT (1221–1284), rege al Castiliei și Leonului. Unul din cei mai luminați monarhi ai timpului său. Animator al întregii mișcări intelectuale din Spania secolului al XIII-lea. A scris diverse lucrări: de istorie (un eseu referitor la istoria Spaniei), de drept („*Siete Partidas*”) și astronomie („*Tablele Alfonsine*”). În 1902, în Spania, se înființează Ordinul civil „Alfonso al X-lea cel Înțelept”, care se atribuie pentru cercetări științifice, literatură și artă.

⁸⁷ POMPEI – CNEIUS POMPEIUS MAGNUS (106–48 î.e.n.), general și om politic roman. Lichidează armatele lui Spartacus, după înfrângerea acestora de către Crassus, apoi pirații din Mediterana, supune o parte din Orientul Apropiat. Reîntors la Roma, formează primul triumvirat cu Crassus și Cesar. După moartea lui Crassus, Senatul îi acordă depline puteri (consul sine collega). Cesar este demis din funcțiile lui și i se cere să vină la Roma fără armată, dar acesta trece Rubiconul cu legiunile sale și astfel începe războiul civil. Pompei fuge în Grecia, este învins în bătălia de la Pharsala (Tesalia), se refugiază în Egipt, unde este asasinat din ordinul lui Ptolomeu al XIII-lea.

⁸⁸ Casa d'Evreux; Ducele de Normandia a constituit din domeniile sale comitatul d'Evreux, cedat apoi Franței, în 1198.

⁸⁹ Casa de Austria a fost reprezentată de două dinastii: de Babenberg – între 976 și 1246 (între 976–1156 erau marigrافي, iar din 1156 au devenit duci), primul marigraf fiind Leopold I (976–994); de Habsburg – de la 1271 (1274) până la 1918, o dată cu Rudolf I de Habsburg, devenit și primul Habsburg ajuns împărat al Sfântului Imperiu romano-german.

⁹⁰ FOLARD – JEAN-CHARLES CAVALER de – (1669–1754), ofițer francez, a participat la războaiele din ultima perioadă a domniei lui Ludovic al XIV-lea, apoi a trecut în serviciul regelui Carol al XII-lea al Suediei.

Editura sport-turism

